

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА
ЗАСОБОМ СТВОРЕННЯ СИСТЕМНОГО
БАЗИСУ СИНТЕЗОВАНОГО КАПІТАЛУ**

Монографія

*За загальною редакцією докт. екон. наук,
професора Гавкалової Н. Л.*

Харків. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015

УДК 332.1:330.3

ББК 65.04

3 12

Рецензенти: докт. екон. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри економічної теорії та фінансів Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України *Амосов О. Ю.*; докт. екон. наук, професор кафедри економіки підприємств міського господарства Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова *Васильєв О. В.*; докт. екон. наук, професор кафедри економіки та управління туризмом Одеського національного економічного університету *Семенов В. Ф.*

Рекомендовано до видання рішенням вченої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 10 від 18.04.2015 р.

Авторський колектив: докт. екон. наук, професор Гавкалова Н. Л. – вступ, п. 3.2; канд. екон. наук, доцент Шумська Г. М. – пп. 2.1.1, п. 4.1; канд. екон. наук, доцент Власенко Т. А. – п. 1.3, пп. 4.3.1; канд. екон. наук, доцент Аведян Л. Й. – п. 1.1, висновки; канд. екон. наук, доцент Грузд М. В. – пп. 1.4.2, 4.3.2; канд. екон. наук, доцент Кабанець А. Г. – пп. 2.1.2; канд. екон. наук, доцент Кожанова Є. П. – пп. 1.2.1, п. 3.3; канд. екон. наук, доцент Кайнова Т. В. – п. 3.1; канд. екон. наук, доцент Мельник В. І. – пп. 1.2.2, 4.6.1; канд. екон. наук, доцент Петряєв О. О. – п. 2.2, пп. 4.5.2; канд. екон. наук, доцент Безродна О. С. – п. 4.2; канд. екон. наук, викладач Ермоленко О. О. – п. 4.4; викладач Соболев В. Г. – п. 2.3, пп. 4.5.1; викладач Тимченко С. О. – пп. 4.6.2; викладач Чистякова А. В. – пп. 1.4.1.

3 12 **Забезпечення регіонального розвитку екологічного суспільства засобом створення системного базису синтезованого капіталу :** монографія / Н. Л. Гавкалова, Г. М. Шумська, Т. А. Власенко та ін. ; за заг. ред. докт. екон. наук, професора Гавкалової Н. Л. – Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – 304 с. (Укр. мов.)

ISBN 978-966-676-618-5

Подано наукове обґрунтування теоретико-методологічних положень стосовно забезпечення регіонального розвитку екологічного суспільства шляхом створення системного базису синтезованого капіталу. Удосконалено методичні рекомендації щодо формування соціально-економічного механізму регіонального розвитку, основою якого є синтезований капітал регіону. Розроблено стратегію розвитку регіону, яка спрямована на формування й ефективне використання синтезованого капіталу регіону.

Рекомендовано для наукових співробітників, які досліджують проблеми регіонального розвитку в умовах екологічного суспільства на основі формування та ефективного використання синтезованого капіталу регіону, викладачів, аспірантів і студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, практичних працівників.

УДК 332.1:330.3

ББК 65.04

© Гавкалова Н. Л., Шумська Г. М.,
Власенко Т. А. та ін., 2015

© Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця, 2015

ISBN 978-966-676-618-5

Зміст

Вступ.....	5
Розділ 1. Науково-теоретичні засади формування екологічного суспільства регіону за умови створення системного базису синтезованого капіталу.....	9
1.1. Науково-теоретичні аспекти соціально-економічного розвитку регіону за умови створення синтезованого капіталу	9
1.2. Регіональний розвиток в екологічному суспільстві: методологія та концепція.....	17
1.2.1. Методологічні проблеми формування Концепції регіонального розвитку	17
1.2.2. Концепція регіонального розвитку в екологічному суспільстві	30
1.3. Чинники впливу на системний базис синтезованого капіталу.....	43
1.4. Формування сучасної парадигми соціально-економічного розвитку регіону	52
1.4.1. Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку регіону в умовах формування екологічного суспільства.....	52
1.4.2. Трансформації регіональних соціально-економічних систем.....	60
Розділ 2. Аналіз стану соціально-економічного розвитку регіону за умови створення системного базису синтезованого капіталу	67
2.1. Дослідження тенденцій соціально-економічного розвитку регіону.....	67
2.1.1. Оцінювання економічного розвитку регіону	67
2.1.2. Оцінювання соціального розвитку регіону	92
2.2. Оцінювання впливу чинників на ефективність процесів формування синтезованого капіталу регіону	102
2.3. Аналіз протиріч у забезпеченні розвитку екологічного суспільства на рівні регіону	112
Розділ 3. Забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону шляхом створення системного базису синтезованого капіталу	125
3.1. Формування концепції ефективного соціально-економічного розвитку регіону	125

3.2. Методологічний аспект створення системного базису синтезованого капіталу регіону	131
3.3. Розроблення методичних рекомендацій щодо формування соціально-економічного механізму регіонального розвитку	144
Розділ 4. Розробка стратегії ефективного соціально-економічного розвитку регіону за умови забезпечення екологізації	162
4.1. Шляхи забезпечення екологізації в регіональному вимірі	162
4.2. Удосконалення механізмів державного регулювання соціально-економічного розвитку регіону відповідно до вимог екологічного суспільства.....	176
4.3. Методологічний підхід до розроблення стратегії розвитку, спрямованої на формування й ефективне використання синтезованого капіталу (на прикладі Харківського регіону).....	187
4.3.1. Оцінювання чинників впливу зовнішнього середовища на формування й ефективне використання синтезованого капіталу.....	187
4.3.2. Аналіз стратегічного потенціалу для формування стратегії розвитку, спрямованої на ефективне використання синтезованого капіталу.....	206
4.4. Організаційно-економічне забезпечення реалізації стратегії ефективного соціально-економічного розвитку регіону за умови екологізації	215
4.5. Інформаційне забезпечення реалізації стратегії ефективного соціально-економічного розвитку регіону	226
4.5.1. Значення організації інформаційного забезпечення для соціально-економічного розвитку регіону	226
4.5.2. Проблеми та перспективи впровадження системи e-governance в Україні	234
4.6. Управління проектами як засіб забезпечення реалізації стратегії шляхом побудови досконалої моделі ефективного соціально-економічного розвитку регіону за умови екологізації....	241
4.6.1. Особливості використання методології управління проектами у сфері регіонального розвитку.....	241
4.6.2. Удосконалення методологічного підходу до розроблення та реалізації проектів соціально-економічного розвитку Харківського регіону	259
Висновки.....	271
Використана література	276

Вступ

У сучасних умовах розвитку економіки України конкурентоспроможність визначається рівнем соціально-економічного розвитку кожного регіону, оскільки саме ці територіальні утворення є осередками формування основних проблем суспільства. Водночас їх сукупний потенціал є умовою, що дозволяє вирішувати численні проблеми. Ефективне функціонування господарського комплексу регіону передбачає створення системного базису синтезованого капіталу, процеси формування, акумулювання та використання якого є новітнім об'єктом наукових досліджень.

Функціонування регіональних процесів має відбуватися в межах створення екологічного суспільства, що є вагомим викликом сучасності, особливо за умов інтеграції України в європейське середовище, де екологізація залишається пріоритетним напрямом наукових досліджень.

Проблеми управління процесами формування, акумулювання й ефективного використання синтезованого капіталу є підґрунтям для проведення наукових досліджень, результатом яких має бути створення методологічного, концептуального й інструментального забезпечення соціально-економічного розвитку регіону за умови створення системного базису синтезованого капіталу. Зазначене зумовлює своєчасність питань, розв'язання яких подане у даному науковому дослідженні. Актуальність розв'язання визначених проблем зумовила вибір теми, мету та завдання проведеного дослідження.

Мета роботи – методологічне, концептуальне й інструментальне забезпечення соціально-економічного розвитку регіону за умови створення системного базису синтезованого капіталу. Таке забезпечення відповідає сучасним вимогам економіки інноваційно-інвестиційного типу, який є пріоритетним напрямом розвитку національної економіки.

Об'єкт – процес забезпечення соціально-економічного розвитку регіону засобами створення системного базису для формування, акумулювання та ефективного використання синтезованого капіталу, визначення пріоритетних напрямів регіонального розвитку з урахуванням вимог сьогодення.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та практичні аспекти соціально-економічного розвитку регіону, які зумовлені створенням системного базису синтезованого капіталу, необхідні для функціонування екологічного суспільства.

Наукову новизну мають результати дослідження, які полягають у наступному.

Доведено, що внаслідок виокремлення трьох різновидів капіталу – людського, інтелектуального та соціального – здійснюється синтез економічної та соціальної складових, який створює передумови для оперування категорією "синтезований капітал регіону". Доведено, що синтезований капітал має переважно нематеріальну форму, яка невід'ємна від працівника як його носія, а першоджерелом формування такої форми капіталу є інвестування у розвиток персоналу, здоров'я, підтримку його працездатності на високому рівні. З'ясовано нагромадження синтезованого (людського, інтелектуального та соціального) капіталу регіону з подальшим його розподілом та перерозподілом.

Удосконалено методологічний підхід до формування державної політики регіонального розвитку в екологічному суспільстві шляхом виділення місцевого (базового) рівня екологічної політики у складі регіональної політики та здійснення необхідних інституційних перетворень з метою формування нового правового й економічного регулювання взаємодії державних органів різних рівнів і природокористувачів. Набуло подальшого розвитку науково-теоретичне тлумачення сутності поняття "державна політика регіонального розвитку в екологічному суспільстві", яке, на відміну від загальноприйнятих, розглядається як цілісна сукупність заходів, спрямованих на:

стимулювання ефективності соціально-економічного розвитку регіонів;

раціональне використання їх ресурсних потенціалів і пріоритетів; забезпечення сприятливих умов для життєдіяльності населення; вдосконалення територіальної організації суспільства – що ґрунтується на розробленні та запровадженні інструментів екологізації всього спектра виробничих відносин.

Запропоновано структурну схему синтезованого капіталу. Обґрунтовано, що інтелектуальний капітал, на відміну від людського, може мати форму, безпосередньо не прив'язану до людини. Це об'єкти інтелектуальної власності, бази знань, інформаційні мережі, структурний капітал, штучний інтелект. Соціальний капітал виконує роль своєрідного "посередника" між працівниками в процесі взаємодії, забезпечує трансферт знань, створює "кредити довіри".

Доведено, що соціальний капітал посилює позитивний ефект від розповсюдження нововведень, які створюються на основі формування та використання інтелектуального капіталу.

Обґрунтовано, що науковим підґрунтям концептуального підходу до формування нової парадигми регіонального розвитку й управління регіональними соціально-економічними системами є властивість трансформації, а саме – трансформаційних зрушень, відповідно до яких можна означити моделі та парадигми регіонального розвитку (чинникова, ринкова, управлінська, інтеграційна).

З'ясовано, що впровадження в практику основних положень нової парадигми соціально-економічного розвитку регіону можливе лише за умови формування ґрунтовної інституційної основи, яка полягає у розробленні інструментів і механізмів розвитку регіональних соціально-економічних систем, що виступають економічною основою вирішення кола завдань регіональної соціально-економічної політики.

Визначено напрями формування й ефективного використання інтелектуального, людського та соціального капіталу на регіональному рівні:

за рахунок проведення безперервного професійного навчання та підвищення кваліфікації персоналу підприємств (організацій, установ), органів державної влади та місцевого самоврядування із засто-

суванням сучасних форм і методів професійного навчання (наприклад: тренінгові технології, використання дистанційної форми навчання тощо);

використання наукових досягнень, щоб підтримувати технології на передовому рівні та своєчасно відновлювати та модернізувати обладнання підприємств (організацій, установ) на території регіону;

більш ефективно використовувати бюджетні кошти на основі запровадження програмно-цільового методу бюджетування.

Доведено, що екологізація виробничих відносин передбачає екологізацію відносин людини з природою у процесі виробництва товарів і послуг. Екологізація відносин людини з природою проявляється у двох складових. З одного боку, це споживання природних ресурсів, а з іншого – розміщення відходів виробничої діяльності в навколишньому середовищі.

Запропоновано структурно-логічну схему екологізації суспільного виробництва, яка охоплює всі сфери та рівні економіки і є підґрунтям еколого-орієнтованого господарського механізму.

Впровадження еколого-орієнтованого господарського механізму в практику господарювання дозволить забезпечити екологічно безпечний розвиток суспільного виробництва регіону, створити підґрунтя для його соціально-економічного розвитку за умови створення системного базису синтезованого капіталу та дозволить зменшити навантаження на навколишнє природне середовище.

Розділ 1

Науково-теоретичні засади формування екологічного суспільства регіону за умови створення системного базису синтезованого капіталу

1.1. Науково-теоретичні аспекти соціально-економічного розвитку регіону за умови створення синтезованого капіталу

Дослідження розвитку регіонів в Україні набуває особливої актуальності з огляду на доведення залежності рівня соціально-економічного розвитку країни від регіонального розвитку.

Нерівномірність розвитку регіонів посилює науковий інтерес до цього питання. Починаючи з розгляду регіону як структурної одиниці в межах економічної географії та використовуючи процесний, комплексний та системний підходи, щодо здійснення відповідних досліджень, науковці враховують як багатоаспектність категорії "регіон", так і використовують міждисциплінарний підхід, що зумовлює розгляд регіонального розвитку з позицій економіки, державного та регіонального управління, регіональної політики, регіонального менеджменту та ін. Таким чином, майже всі сфери регіонального розвитку стають предметом наукового пізнання, але не всі досліджені науковцями. Справа в тому, що розвиток науки супроводжується появою нових знань, удосконаленням методології, виникненням новітніх методів дослідження, що зумовлює необхідність виникнення нової парадигми – *регіоналістики*. На думку авторів таке бачення проблеми забезпечення соціально-економічного розвитку регіону може формуватися внаслідок дослідження різновидів капіталу: людського, інтелектуального та соціального – розгляду розподілу такого синтезованого капіталу через призму ефективності в контексті регіонального розвитку.

Актуальність і своєчасність вирішення питань, пов'язаних з дослідженнями на регіональному рівні, обумовлені зростаючою увагою до регіонів і визначенням їх провідної ролі в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку суспільства, яке знаходиться під впливом світових

глобалізаційно-інтеграційних процесів. Незважаючи на те, що регіональне управління як науковий напрям в Україні виникло нещодавно, провідні вітчизняні вчені внесли вагомий внесок у його становлення та розвиток. Значне місце займають праці О. Алімова, М. Бутка, В. Геєця, Е. Лібанової, В. Онікієнка, Д. Стеценка та ін.

Зарубіжний досвід, акумульований у працях О. Денисова, Т. Морозової, Е. Уткіна й інших науковців, дає можливість порівнювати існуючі тенденції у світі з вітчизняним регіональним управлінням. Разом з цим питання розподілу та перерозподілу людського, інтелектуального та соціального капіталу в контексті регіонального розвитку лише починають висвітлюватися в працях знаних науковців і відкривають простір для подальших досліджень.

Метою даної роботи є обґрунтування необхідності дослідження ефективності розподілу капіталу як основи сталого розвитку регіону.

Об'єктом є процеси управління розподілом капіталу.

Досягнення мети дослідження зумовило висвітлення та формулювання наступних завдань:

обґрунтувати сутність регіонального управління;

подати етимологічний аналіз категорій "людський капітал", "інтелектуальний капітал", "соціальний капітал";

довести зв'язок ефективності розподілу синтезованого капіталу та сталого розвитку регіону.

Розгляд процесів розподілу капіталу доцільно починати з обґрунтування сутності регіонального управління в країні з урахуванням впливу процесів інтеграції та глобалізації. Перш за все слід зазначити, що регіон – це певна частина території країни, яка характеризується єдністю, однорідністю, комплексністю. Дослідники [179; 180] стверджують, що дана територія країни відрізняється від суміжних територій певним поєднанням природно-географічних, соціально-економічних, демографічних, національно-культурних, екологічних та інших ознак.

Інші дослідники [180] пропонують визначення регіону як території виокремленої в результаті соціальних та економічних процесів, відзначеної певними функціональними й інтерактивними зв'язками та без усталених меж.

Регіони слугують підґрунтям для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни за рахунок того, що на рівні регіону відбувається первісне акумулювання та розподіл людського, інтелектуального

та соціального капіталів, природних, матеріально-технічних, фінансово-кредитних та інших ресурсів. Отже, стратегічне значення регіонального розвитку є одним із найвагоміших для забезпечення розвитку країни. Сутність регіонального управління, таким чином, полягає у цілеспрямованому впливі суб'єкту управління на об'єкт. Ефективність такого впливу залежить переважно від регіональної політики, яка "є органічною складовою загальнодержавної політики та спрямована на збереження територіальної цілісності держави та забезпечення всебічного розвитку регіонів" [179, с. 10]. Регіональна політика передбачає здійснення ряду заходів, які спрямовані на ефективне акумулювання, розвиток і використання ресурсного потенціалу та капіталу регіону. Основу ресурсного потенціалу, окрім природних та фінансових, складають трудові ресурси, які у регіоналістиці розглядаються дослідниками [179] переважно в межах соціальної складової регіонального розвитку (зайнятість населення, міграція, трудовий потенціал та ін.). На думку авторів таке обмеження є недоцільним, оскільки трудові ресурси повинні розглядатися в межах соціально-економічної складової. Необхідно враховувати, що трудовий потенціал втілюється в інтелектуальний капітал, формування та ефективне використання якого має здебільшого економічну природу [42], а інтелектуальний капітал як такий здатний сприяти стрімкому соціально-економічному розвитку регіону шляхом генерування та використання об'єктів інтелектуальної власності.

Необхідно підкреслити, що внаслідок виокремлення трьох різновидів капіталу – людського, інтелектуального та соціального – здійснюється синтез економічної та соціальної складових, що створює передумови для оперування зазначеною вище категорією "соціально-економічно складова". Таким чином, трудові ресурси на рівні регіонального управління мають соціально-економічну природу, а дослідження особливостей управління процесами розподілу та перерозподілу синтезованого капіталу слід починати від розкриття змісту людського, інтелектуального та соціального капіталу на рівні регіону.

Виходячи із загально визнаних трактувань, людський капітал є "віддзеркаленням запасу знань, навичок, здатностей і мотивів працівників до продуктивної праці" [175, с. 19]. Людський капітал формується здоров'ям працівників, їх вихованням та освітою, підвищенням кваліфікації (інвестиції у навчання). О. Грішнова однією з перших вітчизняних вчених розробила методологію формування та розвитку людського капіталу. Вчена зазначає,

що *людський капітал* – це економічна категорія, яка характеризується сукупністю сформованих і розвинених внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особливих рис і мотивацій індивідів. Такі властивості, притаманні індивідам, використовуються ними в економічній діяльності, сприяють росту продуктивності праці й завдяки цьому впливають на збільшення доходів як окремої особи, так і національного доходу в цілому [57]. У такому ж сенсі надано визначення категорії "людський капітал" в монографії "Формування та розвиток людського капіталу корпоративних підприємств": *людський капітал* – це сформовані за рахунок інвестицій знання, уміння, досвід окремої людини, які використовуються для підвищення ефективності корпоративного управління та доходів окремого працівника [148].

Таким чином, сформовані здібності, знання, навички, досвід складають основу людського капіталу працівників окремих підприємств, що сукупно може розглядатися як людський капітал регіону. Але людський капітал не відбиває багатоаспектної природи людини, яка в межах регіонального управління входить до складу трудових ресурсів регіону: лише синергія за взаємодії людського, інтелектуального та соціального капіталів може передувати якісному розвитку трудових ресурсів. Для підтвердження цієї тези слід продовжити етимологічний аналіз зазначених категорій.

Поняття інтелектуального капіталу науковцями тривалий час доводилося у штучний спосіб. Такий підхід є, безперечно, помилковим оскільки існує досконала методологія та концепція формування та використання інтелектуального капіталу. Дана категорія, поряд із категорією "соціальний капітал" за своєю природою може задовольняти потреби дослідників на мікро-, мезо- та макрорівнях. Отже, є доцільним звернутися до її генезису.

Вперше термін "інтелектуальний капітал" був введений в обіг Дж. Гелбрейтом у 1962 р. Проте як нову економічну категорію його почали досліджувати порівняно недавно – з 80-х рр. ХХ ст. Одними з перших науково обґрунтоване визначення категорії "інтелектуальний капітал" надали Л. Едвінссон і М. Мелоун, які віднесли до нього фактично всі види ресурсів сучасного підприємства, які не піддаються традиційному оцінюванню [42].

Теоретичні напрацювання відомих учених та економістів можна згрупувати за такими підходами: структурний, ринковий, персоніфікований, системний та комплексний (розроблений Н. Гавкаловою [40]) (табл. 1.1).

З огляду на авторське визначення категорії "інтелектуальний капітал" слід вважати, що сукупне врахування його економічних і соціальних

аспектів дозволяє говорити про забезпечення соціально-економічної ефективності в межах регіонального управління й ефективності інтелектуалізації праці в межах підприємства.

Таблиця 1.1

Основні підходи до трактування категорії "інтелектуальний капітал"

Підхід до визначення категорії	Автори	Визначення
1	2	3
Ринковий	К. Мелам'юка, І. Роос [183; 268]	Вираження людських знань, їх трансферту в синергетичному ефекті від використання, який визначає приховані джерела цінностей, що наділяють підприємство високою ринковою вартістю
	Д. Клейн, Л. Прусак [94]	Інтелектуальний матеріал, формалізований, зафіксований та використовуваний для виробництва більш цінного майна
Підхід на основі ринкового оцінювання нематеріальних активів	К. Тейлор [304]	Нематеріальні активи підприємства, які не піддаються кількісному оцінюванню (накопичені співробітниками знання під час розроблення продуктів і надання послуг, організаційна структура та інтелектуальна власність) на протигагу матеріальним
	Е. Брукінг [27]	Нематеріальні активи, без яких підприємство не може існувати; включає ринкові, людські, інфраструктурні активи та інтелектуальну власність
Структурний	Л. Едвінссон, М. Мелоун [232]	Усі види ресурсів сучасного підприємства, що не піддаються традиційному оцінюванню та складаються з людського та структурного капіталів
	Б. Леонтьєв [127]	Сукупність наявних у людини (підприємства) законних прав на результати творчої діяльності, природних і набутих інтелектуальних здібностей та навичок, а також нагромаджені нею (ним) бази знань і корисні відносини з іншими суб'єктами
Персоніфікований	Т. Стюарт [236]	Сума знань усіх співробітників підприємства, що забезпечує її конкурентоспроможність
	С. Климов [94]	Сукупність індивідуальних здібностей людини є категорією мікроекономіки, яка характеризує якість робочої сили. Інтелектуальний капітал існує винятково в персоніфікованих формах і є надбанням індивідуума

1	2	3
Системний	В. Іноземцев [87]	"Колективний мозок", який акумулює наукові та повсякденні знання персоналу, інтелектуальну власність ті накопичений досвід, спілкування, організаційну культуру, інформаційні мережі й імідж підприємства
	А. Чухно [217]	Капітал, що акумулював наукові та професійно-технічні знання працівників, поєднав інтелектуальну працю й інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційну структуру, інформаційні мережі, – тобто все те, що визначає імідж підприємства та зміст його діяльності
	О. Кендюхов [94]	Інтелектуальні ресурси підприємства, що здатні створювати нову вартість, подані людським і машинним інтелектами, а також інтелектуальними продуктами, створеними ним самостійні або залученими ззовні як засоби створення нової вартості
Комплексний	Н. Гавкалова [40 – 42]	Інтелектуальні ресурси особистості та (або) підприємства, що виражені у знаннях, уміннях, досвіді, організаційній культурі та структурі, відносинах із клієнтами, за допомогою яких створюються продукти інтелектуальної діяльності з метою отримання додаткової вартості

Щодо соціального капіталу, то один із засновників теорії соціального капіталу Дж. Коулман розглядає соціальний капітал як здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на основі членства в певній соціальній мережі або більш широкій соціальній структурі [228].

Р. Патнем, який вважається одним із авторів концепції соціального капіталу, визначає категорію "соціальний капітал" наступним чином: за аналогією з фізичним і людським капіталом, втіленим у знаряддях праці та навчанні, які підвищують індивідуальну продуктивність, соціальний капітал має відношення до таких елементів суспільної організації, як соціальні мережі, соціальні норми та довіра, що створює умови для координації та кооперації заради взаємної вигоди. Соціальний капітал збільшує віддачу від інвестування в капітал фізичний і людський [158]. До фізичного та людського капіталу долучається інтелектуальний. Таким чином, підтверджується позиція багатьох дослідників щодо прямого впливу синтезованого капіталу на ефективність управління відкритими системами.

З огляду на те, що регіональне управління передбачає управління трудовими ресурсами за наявності трудового потенціалу, слід зазначити, що трудовий потенціал формується засобом акумулювання синтезованого капіталу, нагромадження якого і буде розглядатися як конкурентна перевага конкретного регіону. Регіональне управління передбачає, окрім акумулювання синтезованого капіталу, управління процесами розподілу та перерозподілу зазначеного капіталу й ефективність зазначеного розподілу.

Тлумачення категорії "розподіл" у різноманітних дефініціях подане у "Великому економічному словнику" [24, с. 1442]. Проте доцільно обмежитись наступним визначенням категорії "ефективний розподіл": розподіл благ між споживачами таким чином, що будь-який розподіл, який здійснюється з метою кращого задоволення бажань одних споживачів, призводить до погіршення задоволення інших [24, с. 957]. Незважаючи на розповсюдженість такого бачення, слід ставити акцент на сучасному сприйнятті природи ефективності, яке базується на законах збереження енергії, та підкреслити, що задоволенням мають бути охоплені всі учасники процесу праці, споживачі й інші зацікавлені сторони.

Щодо трактування категорії "ефективність", то у "Великому економічному словнику" за ред. А. Азриліяна під визначенням категорії "ефективність" розуміється здатність приносити ефект, здійснювати дії [24, с. 1442]. Ефект (від лат. *effectus* – дія) – дія, результат чого-небудь [24, с. 1440]. У зазначеному джерелі ефект економічний визначений як корисний результат економічної діяльності, якщо вимірюється різницею між вартісним доходом від діяльності та грошовими витратами на її здійснення [24, с. 1442]. А ефективність економічна трактується як "результативність економічної діяльності, економічних програм і заходів, що характеризується відношенням отриманого економічного ефекту, результату до витрат чинників, ресурсів, які зумовили отримання такого результату, досягнення максимального обсягу виробництва з використанням ресурсів певної вартості" [24, с. 1442].

В інших джерелах можна зустріти визначення, подібні до вищеведених трактувань.

Відомий російський учений Л. Абалкін вважає, що ефективність в економіці слід розглядати через призму двох складових (економічної та соціальної) як відношення корисного результату (ефект) до витрат. Таке судження відображує взаємозумовленість витрат суспільної праці й отриманого суспільством корисного результату у вигляді матеріальних благ

та послуг. Отже, ефективність – це підсумковий якісний показник розвитку та функціонування економіки. Ефективним вважається все те, що найбільшою мірою сприяє вирішенню економічних і соціальних завдань, поставлених перед суспільством [23, с. 1010].

Отже, увага дослідників до проблеми ефективності ґрунтується на мотивах суб'єктів управління щодо здобуття успіху у господарській діяльності, а чинниками, які зумовлюють розгляд зазначеного питання, можна вважати:

- обмеженість економічних ресурсів і нераціональний їх розподіл;
- прагнення суб'єктів господарювання до організаційного розвитку й отримання максимального ефекту; водночас питання оптимізації організаційних структур, поведінки, мотивацій персоналу виходять на перший план;
- намагання створити передумови для інтеграції економіки окремої країни у світову господарську систему;
- умови адаптації підприємства до умов інтеграції та глобалізації.

Серед зазначених чинників на визначення проблем регіоналістики впливає, передусім, обмеженість економічних ресурсів і нераціональність їх розподілу. Оскільки розглядається синтезований капітал, як трудовий ресурс регіону, слід зупинитись докладніше саме на чиннику ефективності.

Синтезований капітал належить людині, яка входить до складу трудових ресурсів регіону. З одного боку, враховуючи значну кількість людей в регіональному утворенні, можна припустити, що трудовий ресурс має більш ємний потенціал. Це дозволяє вважати його менш обмеженим, ніж інші, але невичерпних ресурсів в природі не існує. З іншого боку, оскільки люди проживають, навчаються та працюють в різних умовах, диференційовано сприяють та генерують інформацію, мають неоднакові здібності, майстерність, креативність – доцільно вважати, що процеси акумулювання синтезованого капіталу є нерівномірними, а капітал нагромаджується по-різному в територіальному аспекті: в крупних містах з переважаючою кількістю вищих навчальних закладів – більш інтенсивно, ніж в невеликих та сільській місцевості. Безперечно, таке нагромадження піддається певній логіці, адже відсутній цільовий розподіл випускників вузів, має місце низький рівень як матеріальної, так і нематеріальної мотивації до зайнятості висококваліфікованих спеціалістів в невеликих містах та в сільській місцевості та ін.

Наявність проблемних чинників та аналіз їх впливу зумовлюють необхідність авторських пропозицій, реалізація яких в управлінні процесами розподілу та перерозподілу синтезованого капіталу буде дієвою.

У якості таких пропозицій авторами виділено:

нагромадження синтезованого (людського, інтелектуального та соціального) капіталу регіону з подальшим його розподілом і перерозподілом;

створення умов для трансформації синтезованого капіталу у гео-економічний капітал регіону;

удосконалення контролю та регулювання на ринку робочої сили з метою забезпечення ефективного розподілу та перерозподілу синтезованого капіталу;

створення соціально-економічного механізму ефективності використання синтезованого капіталу.

Таким чином, для забезпечення соціально-економічного розвитку регіону вважається за необхідне, приділяти увагу розподілу та перерозподілу в регіональному аспекті синтезованого капіталу з метою досягнення рівномірності його нагромадження й, як наслідок, активізації розвитку сільських та інших "непривабливих" територій, сприяння інноваційному розвитку регіону, створювання умов для інтелектуалізації праці на всіх, а не лише наукоємних або "брендових" підприємствах регіону.

1.2. Регіональний розвиток в екологічному суспільстві: методологія та концепція

1.2.1. Методологічні проблеми формування Концепції регіонального розвитку

Україна як складова світової системи господарювання відчуває вплив глобалізаційних процесів, які поширюються у світі. Але існують і внутрішні чинники, які обумовлюють напрями стратегічного розвитку країни. Одним із найважливіших напрямів розвитку України є значне підвищення ролі регіонів, що буде сприяти більш ефективному використанню економічного потенціалу, забезпечувати оптимальний розподіл функцій, повноважень і відповідальності за вектором "центр – регіони".

Найбільш проблемними питаннями у цьому аспекті є диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів, що постійно збільшується, низька їх конкурентоспроможність і недостатня інвестиційна привабливість. Неналежна увага до цих проблем призводить до неефективного використання потенціалу регіонів, знижує залучення інвестицій, в тому числі іноземних, і в кінцевому рахунку – збільшує соціальну напругу в суспільстві. Невирішеність цих проблем істотно ускладнює реалізацію

єдиної політики у сфері соціально-економічних перетворень, викликає загрозу виникнення регіональних криз, дезінтеграції національної економіки [267].

Особливо важливим розвиток регіонів стає в умовах глобалізації світового господарства, коли активно розвивається ринок товарів і послуг.

Регіони як об'єкти управління в сучасних умовах потребують управлінських дій, які сприятимуть подальшому розвитку регіонів з урахуванням викликів сьогодення. Вирішення цих проблем вимагає обґрунтування концепцій та методології регіонального розвитку. Ураховуючи жорсткий рівень конкуренції, посилення процесів глобалізації у світовому господарстві, зовнішнє динамічне середовище, необхідні новітні концепції управління розвитком регіонів, які б мали характер адаптивної системи управління, здатної своєчасно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики. Як підкреслюють Е. А. Уткін та А. Ф. Денисов, внутрішні процеси повинні орієнтуватися на цілі концепції, а не на вирішення поточних місцевих завдань. Для реалізації концепції виділяються певні етапи розвитку та специфічні завдання зі створення необхідних передумов для подальшого розвитку. Концепція має бути орієнтована не лише на нарощування споживання ресурсів, але й на підвищення ефективності використання наявного потенціалу [309].

У ситуації, коли регіони стають об'єктом управлінських рішень на ієрархічних рівнях управлінської системи, необхідно більш чітко виявити особливості регіональної стратегії, її місця та взаємозв'язку із загальнодержавною економічною політикою. Отже, центральною проблемою, яка вимагає невідкладного розв'язання в теоретичному та практичному планах, є чітке формулювання поняття "стратегія регіонального розвитку", що передбачає визначення її методології, відповідних критеріїв і чинників [295].

Питанням концепції регіонального розвитку приділяли увагу в своїх працях багато вітчизняних і зарубіжних вчених: Д. Г. Сімкін, А. Г. Грандберг, О. С. Кіро, Д. Лук'яненко, Ю. Пахомов, Е. Маркузен, У. Ізард, Е. А. Уткін, А. Ф. Денисов, Д. Белл, Г. Волинський, В. Зянько, Н. Стукало. Концепція економічного зростання регіонів повинна базуватися на умовах перехідної економіки України та враховувати теоретичні положення та практичний досвід розвинених країн.

Регіон – це система усіх її елементів; сукупність процесів, відносин і зв'язків між ними (внутрішні взаємодії), з яких виникають закономірності, закони та тенденції розвитку; зовнішні взаємодії та впливи на систему [243].

Регіон – це певна територія в рамках однієї держави чи групи держав, яка є однорідною за певними критеріями (економічними, демографічними, екологічними, етнічними, соціальними, культурними тощо) і за цими критеріями зазначена територія відрізняється від інших територій [177].

Виходячи з цих визначень під час розробки концепції розвитку регіонів на принципах системності треба мати на увазі наступне.

Розглядаючи сутність регіону в аспекті системності, вчені пропонують групувати сукупність його властивостей за такими напрямками:

1) загальні: цілісність, керованість, ієрархічність, синергетичність, адаптивність;

2) специфічні: територіально-просторова локалізація, демографічні процеси, єдина ресурсна база, історичні умови розвитку, містобудівні процеси, спеціалізація виробництва [243].

Регіони розподіляються за історичним характером територіального господарства; за географічним розташуванням; залежно від природно-економічного середовища, від домінування певної галузі, від стану економіки та соціальної сфери, від проблемності розвитку регіонів. Водночас регіон розглядається як елемент територіальної організації національного господарства, елемент системи розселення, елемент соціальної організації суспільства, тобто як місце всіх сфер життєзабезпечення й життєдіяльності людини [177].

М. В. Грабар, провівши аналіз наукових праць, згрупував концепції регіонального розвитку за такими напрямками:

1) теорії розміщення виробництва;

2) теорії регіональної спеціалізації та міжрегіональної торгівлі;

3) нові теорії розміщення діяльності та просторової організації економіки;

4) новітні концепції регіонального розвитку.

У нових теоріях просторової організації економіки основними об'єктами стають розміщення інновацій, телекомунікаційних і комп'ютерних систем. Зростає значення нематеріальних чинників розміщення. Новітні концепції регіонального розвитку передбачають взаємодію всіх елементів регіону, що забезпечує синергетичний ефект вивільнення їх внутрішнього потенціалу, спрямованого на досягнення спільної кінцевої мети [243].

Однією із найбільш перспективних багато вчених вважає теорію сталого розвитку. Теорія сталого розвитку розглядається ними як ідеологія, найбільш перспективна на майбутній досить тривалий період часу.

Сталий розвиток – це концепція, яка спрямована не тільки на розвиток і задоволення потреб суспільства зараз, в сучасних умовах, але й на інтереси суспільства в майбутньому. Ця концепція ставить акцент на збереженні довкілля, створенні таких умов, щоб майбутні покоління мали безпечні умови, здорове природне середовище. На відміну від концепції сталого розвитку, парадигма економічного зростання в умовах екстенсивного розвитку економіки не приділяє достатньої уваги питанням екології. Забруднення навколишнього середовища, недостатня увага до безпечних з позицій впливу на екологію технологій може призвести в найближчому майбутньому до значних проблем, вирішення яких буде складним та потребуватиме значних фінансових і людських ресурсів, що значно знизить можливості розвитку прийдешніх поколінь. На жаль, проблема створення умов для збереження екології в гонитві за прибутками далеко не завжди сприймається підприємцями. Отже, сучасне суспільство має забезпечити умови для життєздатності, самовідновлення екосистем, а тим самим – стабільність усієї біосфери. Деградація природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища та втрата біологічного розмаїття скорочують здатність екологічних систем до самовідновлення [297].

Концепція сталого розвитку не обмежується питаннями довкілля. Це більш широка концепція, яка включає питання соціальної справедливості, відсутності расової та національної дискримінації.

Сталий розвиток України тісно пов'язаний із стійким розвитком її регіонів, перехід до якого повинен здійснюватися в рамках науково обґрунтованої концепції [155].

Наразі, формуючи концепцію регіонального розвитку, необхідно зосередитися на подоланні таких негативних регіональних проблем:

- значної диспропорції у розвитку регіонів; наявності депресивних територій та необхідності визначення напрямів подолання депресивності передусім за рахунок фінансування цих територій з метою поліпшення ситуації через розвиток на основі ефективного використання місцевого потенціалу, його можливостей і переваг;

- недостатності інвестицій у зв'язку з низькою інвестиційною привабливістю регіонів та недосконалістю законодавства з інвестицій;

- нерозвинутої виробничої та соціальної інфраструктури;

- слабкої міжрегіональної інтеграції;

- недостатньо ефективного використання людського потенціалу, зокрема наукового та освітнього;

- низької конкурентоспроможності регіонів тощо [102; 267].

Одним із найважливіших питань сьогодення, виходячи із вимог концепції розвитку регіонів, є необхідність розроблення концепції розвитку конкурентоспроможності регіону, яка повинна включати такі основні складові:

упровадження сучасної техніки та технології, ресурсо- та енергозбережувальних технологій, що особливо важливо зараз, коли постає проблема з енергозабезпеченням вітчизняної економіки. Крім того, якість багатьох вітчизняних товарів саме через застарілі технології не відповідає вимогам розвинених країн, що стримує експорт вітчизняних товарів та створює низький попит на внутрішньому ринку;

зменшення спрацювання й оновлення основних фондів, що призведе до покращення екологічної ситуації в регіонах;

розвиток економіки знань, удосконалення освіти;

удосконалення законодавства та створення сприятливих умов для залучення інвестицій, у тому числі іноземних;

створення умов для розвитку міжрегіональних зв'язків;

поширення транскордонного співробітництва [267].

Розробляючи концепцію розвитку конкурентоспроможності регіону, не можна схематично підходити до цього питання. Кожен регіон має свої особливості, відмінний від інших потенціал, в тому числі і ресурсний, історичні та природні особливості, тобто свої чинники регіонального розвитку. Тому максимальне використання саме власних можливостей надасть регіону здатність підвищити конкурентоспроможність.

Реалізація цілей та завдань державної політики регіонального розвитку повинна базуватися на наступних вимогах:

цілі та завдання державної політики регіонального розвитку повинні враховувати ресурсні та фінансові можливості регіонів. Потенціал регіону має бути достатнім для досягнення цілей та потребує об'єктивного оцінювання;

визначення в кожному регіоні тих видів економічної діяльності, які базуються на об'єктивних його умовах. Ці умови мають забезпечити конкурентоспроможність регіону, стимулювання та створення підстав для розвитку саме цих видів економічної діяльності;

застосування економічних стимулів до регіонів щодо впровадження новітніх ресурсозбережувальних екологічно безпечних технологій [102].

В Україні розроблено низку нормативних документів, спрямованих на розвиток територій. У 2001 році була прийнята Концепція державної регіональної політики, головною метою якої визначене наступне.

Концепція державної регіональної політики спрямована на створення умов для розвитку України й її регіонів, оскільки поступовий соціально-економічний розвиток країни можливий лише за умов розвитку всіх її територій, раціонального використання потенціалу регіонів, прагнення до руху у напрямі, визначеному державою, з метою досягнення загальнодержавних цілей. Тільки таке єднання інтересів країни та регіонів може забезпечити динамічний розвиток.

Важливою складовою державної регіональної політики є підвищення якості життєвого рівня населення, дотримання гарантованих державою соціальних стандартів. В умовах децентралізації влади важлива роль належить місцевим органам влади, які можуть створювати умови для розвитку підприємництва, підвищення рівня зайнятості населення.

Концепція державної регіональної політики передбачає також напрями удосконалення роботи органів державної влади та місцевого самоврядування, підвищення самостійності в прийнятті рішень щодо забезпечення розвитку регіонів та відповідальності за реалізацію цих рішень.

В Україні розроблений проект Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Основна мета цього документу – сприяння визначенню та реалізації регіонами своїх стратегічних цілей. Цей документ спрямований на визначення цілей і процедур, якими повинні керуватися центральні та місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування, що зробить процес стратегічного планування розвитку регіонів більш організованим і послідовним.

Доцільність розроблення проекту Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року обумовлена багатьма чинниками. Необхідність розроблення стратегії регіонального розвитку й удосконалення методології стратегічного планування на всіх рівнях управління не викликає сумнівів. Управлінці розуміють, що без визначення основних цілей територіального розвитку на перспективу й обґрунтування шляхів їх досягнення неможливе ефективне використання потенціалу територій, оскільки недооцінювання значення стратегічного планування спричинить диспропорції у розвитку територій.

Крім того, прагнення України до вступу в ЄС вимагає розроблення відповідного документу, в якому були б ураховані європейські стандарти та досвід розроблення стратегій розвитку регіонів.

Необхідність розроблення стратегій розвитку регіонів обумовлена також швидкою зміною та динамізмом зовнішнього середовища, доцільністю

оцінювання зовнішніх можливостей та загроз. Розроблені альтернативні плани стратегії розвитку регіонів допоможуть негайно реагувати на виниклі загрози.

У сучасних умовах глобалізації світової економіки підвищується значущість регіонів. Це вимагає більш чіткого обґрунтування цілей розвитку регіонів і шляхів їх досягнення, особливо через обмеженість ресурсів та фінансову кризу [246].

Державна регіональна політика повинна базуватися на певних принципах, дотримання яких є запорукою раціонального використання потенціалу територій і країни в цілому.

Документами [246; 288] визначені **принципи**, які покладені в основу державної регіональної політики:

конституційність і законність. Цей принцип передбачає дотримання нормативно-законодавчих актів під час здійснення регіональної політики, визначення завдань і відповідальності за їх реалізацію;

забезпечення унітарності України та цілісності її території;

поєднання процесів централізації та децентралізації влади. Відповідно до цього принципу в Україні почалися процеси децентралізації влади, що дозволить приймати більш обґрунтовані рішення щодо розвитку регіонів не тільки на основі бачення влади, а й, що особливо важливо, на основі потреб і досвіду територіальних громад. Процеси децентралізації влади повинні забезпечувати поєднання інтересів як держави в цілому, так і територіальних інтересів;

максимальне наближення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, до безпосередніх споживачів. Це створить умови для скорочення термінів прийняття рішень, полегшення ведення бізнесу, буде сприяти залученню інвестицій, спрямованих на розвиток територій;

диференційованість надання державної підтримки регіонам відповідно до законодавства;

використання програмно-цільового підходу до розв'язання проблем соціально-економічного розвитку. Значення програмно-цільового підходу у здійсненні будь-яких заходів за сучасних умов суттєво зростає. Такий підхід передбачає чітке визначення цілей, концентрацію ресурсів на здійсненні заходів, організаційне забезпечення, що дозволяє ефективно й у визначені терміни здійснювати заплановані заходи [153; 288].

Міжнародними організаціями і вченими запропонований ряд таких принципів розвитку регіонів: забезпечення якості життя населення; реа-

лізація демографічної політики; розвиток демократії; розвиток приватних форм власності; міжнародне співробітництво; екологізація свідомості; очільна роль держави; загальна відповідальність; пошук оптимальних шляхів управління; захист прав і свобод людини; розвиток духовних цінностей; налагодження широких партнерських шляхів; збалансований соціальний, економічний і екологічний розвиток [155].

В. П. Решетило акцентує увагу на таких принципах стратегії регіонального розвитку.

Цілеспрямованість. Цей принцип автор розглядає як двоєдину ціль, яка спрямована як на саморозвиток регіону, так і на взаємозв'язок цілей регіонального розвитку та цілей розвитку економіки країни в цілому, відповідність цілей розвитку регіону цілям, визначеним на загальнодержавному рівні.

Цілісність [295]. Цей принцип розглядає регіон як складову країни, а також як здатність регіону функціонувати автономно, максимально використовуючи власний потенціал.

Основні завдання, які визначені державною регіональною політикою, стосуються:

- забезпечення сталого розвитку регіонів України;
- підвищення якості життєвого рівня населення;
- аналізу та оцінки потенціалу регіону та забезпечення ефективного його використання за допомогою розроблення дієвих механізмів;
- структурної перебудови економіки регіонів, яка повинна враховувати їх особливості, у тому числі наявний потенціал;
- забезпечення інноваційного розвитку регіонів;
- удосконалення нормативно-правової бази з метою розвитку підприємництва, і на цій основі – підвищення зайнятості населення, його доходів;
- формування середнього класу;
- залучення територіальних громад до визначення напрямів розвитку регіонів та їх реалізації;
- вирішення питань гармонійного розвитку регіонів з метою подолання депресивності територій і вирівнювання рівнів їх розвитку.

Важливими є питання охорони навколишнього середовища, тому треба значну увагу приділити розробленню екологічної політики та механізмам її реалізації [153; 288].

Виділяють такі основні етапи створення Концепції регіонального розвитку:

аналіз проблем. Аналіз проблем дозволяє визначити ті питання, які потребують першочергового вирішення, є нагальними для даного регіону та визначають можливості подальшого його соціально-економічного розвитку. Цей процес повинен проходити організовано, з визначенням основних питань, виконавців, джерел інформації, джерел фінансування, способів залучення місцевої громади до аналізу проблем. Ефективна організація аналізу проблем – це дуже важливий етап, який є передплановою стадією, тією платформою, яка стане фундаментом для здійснення наступних етапів;

формулювання цілей і стратегій. Проведений аналіз проблем дозволяє визначити цілі розвитку регіонів. Кількість цих цілей повинна бути обмеженою та відображувати найбільш вагомі напрями розвитку, які мають пріоритетне значення для громади, спрямовані на розвиток економіки регіону, соціальний розвиток і захист природного середовища;

оцінювання можливих наслідків. Визначається, як запропоновані заходи відобразяться на стані регіону; чи відповідають вони тим цілям, які визначені на національному рівні; які наслідки будуть мати запропоновані заходи для довкілля тощо;

вибір оптимальної стратегії [309].

Цілі регіонального розвитку за змістом класифікують на загально-економічні, політичні, соціальні й екологічні [308]. Недооцінювання будь-якої з цих цілей, другорядна увага до них – це неефективна практика забезпечення регіонального розвитку.

Важливою проблемою для багатьох регіонів України є екологічне становище, яке останнім часом значно погіршується. На погіршення екологічної ситуації в країні впливають наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, в результаті чого значна територія країни визнана непридатною для проживання.

Іншим чинником є нераціональна меліорація земель. Негативно впливає на екологічну ситуацію застосування застарілих технологій, обладнання з високим рівнем спрацювання, в результаті чого спостерігається підвищене споживання енергоносіїв на одиницю ВВП.

В Україні виділяють наступні території: екологічного лиха, надзвичайно забруднені, дуже забруднені, забруднені помірно, забруднені і умовно чисті. До умовно чистих територій належать 8,3 % площі України,

до помірно забруднених – приблизно 24 %. Інша територія відноситься до забруднених, дуже забруднених, надзвичайно забруднених та екологічного лиха [311].

Значна увага в законодавчих і нормативних документах приділяється удосконаленню стратегічного регіонального планування. Оскільки наша країна ще не набула достатнього досвіду у виробленні стратегій розвитку країни та її територій, необхідні подальші дослідження у цьому питанні, розроблення методології стратегічного планування, врахування стратегій розвитку регіонів під час формування програм економічного та соціального розвитку України та територіальних планів [288].

Значний інтерес для нашої країни має досвід планування у розвинених країнах, зокрема у країнах ЄС. Ці країни пройшли певний шлях у розвитку планування, у тому числі і регіонального, створивши систему взаємозв'язків та ієрархії планів на різноманітних рівнях у рамках національної економіки.

У країнах ЄС існує така система стратегічного планування.

Стратегічні плани розробляються на муніципальному, районному, регіональному рівнях і узгоджуються із стратегічними документами національного рівня (Національний план розвитку, секторальні/галузеві національні програми). Стратегічні плани (Національний план розвитку і секторальні) операціоналізуються через програми, які включають конкретні проекти.

Серед характеристик системи планування у країнах ЄС можна виділити наступні:

- 1) широке залучення усіх зацікавлених сторін, які беруть участь у прийнятті планувальних рішень;
- 2) суворі ієрархія планування;
- 3) реалізація планувальних рішень є обов'язковою;
- 4) кількість проектів для впровадження обмежена наявними ресурсами;
- 5) міцний зв'язок між плануванням заходів і плануванням використання ресурсів (фінансових, матеріальних, людських);
- 6) постійний процес зміцнення можливостей для реалізації проектів місцевого та регіонального розвитку;
- 7) фінансові ресурси ЄС завжди виділяються на проекти, які узгоджуються із політикою ЄС; держави пристосовують свої плани таким чином, щоб відповідати вимогам ЄС.

Планувальні документи включають: Національний план розвитку, Національний план дій / Інтегрований план регіонального розвитку,

Національну стратегію регіонального розвитку, Регіональний операційний план, програми, проекти. Усі ці документи ґрунтуються на змістовному аналізі (а не на описі ситуації) тенденцій та кореляції між індикаторами та чинниками. Плани спрямовані не лише на вирішення певних проблем, а на усунення причин проблем, які є фокусом глибокого аналізу.

Національний план розвитку (НПР) – це документ, який містить макроекономічні, монетарні, структурні/секторальні цілі (у тому числі регіональний розвиток). НПР найвищий в ієрархії планувальних документів країни. Усі інші стратегії, операційні плани та програми повинні узгоджуватись із Національним планом розвитку. Національна стратегія регіонального розвитку (НСРР) повинна також узгоджуватись з НПР.

Національна стратегія регіонального розвитку – це стратегічний документ, який визначає цілі та механізм реалізації національної політики регіонального розвитку. План реалізації стратегії є територіальним, а не секторальним.

Стратегія регіонального розвитку містить адекватні територіальні інструменти та механізми для розвитку регіону. Стратегія повинна бути сфокусованою (не мати значного переліку завдань і пріоритетів). НСРР повинна бути документом, який можна впровадити із зазначенням наявних ресурсів для її виконання.

Змістовність Національного плану розвитку та Національної стратегії регіонального розвитку доцільно розглянути на прикладі Польщі.

Змістовність Національного плану розвитку (приклад Польщі): соціально-економічний аналіз. Оцінювання Національного плану розвитку за попередній період. НПР – стратегія (цілі, осі). Операційні програми та заходи щодо їх здійснення. Фінансування. Система впровадження (управління впровадженням, фінансове управління та контроль, моніторинг і оцінювання, партнерство, звітування).

Змістовність Національної Стратегії Регіонального Розвитку (приклад Польщі): соціально-економічний аналіз. Стратегія НСРР (виклики, цілі, пріоритети). Принципи та критерії розподілу ресурсів в рамках державної політики регіонального розвитку. Координація та здійснення державної політики регіонального розвитку. Система фінансування НСРР.

Отже, ключові висновки для України у напрямі планування розвитку територій такі. Відсутні або недосконалі планувальні документи національного рівня (НПР, НСРР). Стратегії регіонального розвитку не мають планів реалізації. Численніші цільові державні та регіональні програми

не фінансуються. Майже 80 % органів місцевого самоврядування є дотаційними. Відсутні або недостатні бюджети розвитку (формується з продажу й оренди комунального майна та земель, ресурс яких вичерпується) [280]. Проте постійно вдосконалюється вміння розробляти стратегії місцевого розвитку і є позитивні приклади реалізації таких стратегій.

Розвиток планування на рівні регіонів потребує більш широкого впровадження програмно-цільового методу планування, що дає змогу забезпечити зіставлення витрат і досягнутих результатів. Цей метод дозволяє концентрувати ресурси для вирішення конкретних програм, здійснювати організаційне забезпечення за взаємодії всіх виконавців з метою досягнення кінцевого результату. Під час складання бюджету з використанням програмно-цільового методу оформлюється система звітування розпорядників бюджетних коштів, що дає змогу оцінювати роботу, у зв'язку з чим цей метод забезпечує прозорість рішень місцевого бюджету [81].

Однією із основних складових концепції розвитку регіонів є концепція людського розвитку. Основною метою цієї концепції є підвищення якості життя людей, їх доходів, зменшення рівня безробіття, забезпечення соціальних стандартів. На сьогодні концепція людського розвитку є невід'ємною складовою концепції розвитку країн і регіонів в багатьох державах світу.

Дослідження показують, що в більшості країн світу, в тому числі і в Україні, погіршуються умови життя населення. В Україні стан здоров'я населення викликає занепокоєння, зростає захворюваність і смертність, зменшуються реальні доходи більшості населення. Рівень оплати праці на багатьох підприємствах дуже низький, що не дозволяє надавати працівникам якісне оздоровлення та в разі потреби – лікування, дотримуватися раціональних норм споживання деяких видів продуктів [257].

Україна має значний людський капітал, багато освічених, висококваліфікованих працівників, у тому числі науковців. Деякі з них, на жаль, шукають роботу за межами країни, не маючи можливості забезпечити собі та родині достатньо якісний рівень життя. Розвиток виробництва, застосування новітніх технологій дозволило б змінити цю ситуацію, залучити спеціалістів до роботи на вітчизняних підприємствах. Більш потужне фінансування науки, створення умов для наукових досліджень дозволить застосовувати знання та досвід вітчизняних фахівців у розбудові економіки, адже науковий потенціал України знаний у всьому світі. І завданням

влади в країні є створення умови для повного й ефективного використання людського капіталу [36; 267]. Тому забезпечення стабільності людського розвитку в країні має стати першочерговим.

Можна виділити такі пріоритетні напрями людського розвитку в Україні:

зростання ролі кожної людини в суспільстві;

забезпечення соціальної справедливості;

досягнення ефективної зайнятості;

створення середнього класу;

забезпечення екологічної безпеки, оскільки довкілля суттєво впливає на здоров'я людей [257].

Регіони України мають значну диференціацію та відмінності в дії економічних, соціально-демографічних, екологічних чинників. Це необхідно враховувати під час визначення напрямів людського розвитку регіонів України.

На думку В. П. Решетило, найважливішими напрямами розроблення регіональної економічної стратегії є розширення цілей економічного розвитку, визначення цілей з урахуванням особливостей та потенціалу регіону, врахування інтересів населення.

Важливого значення набуває широке використання зарубіжного досвіду, зокрема різноманіття інструментів регіонального розвитку, що застосовуються в європейських країнах: створення агентства регіонального розвитку, перехід до контрактної форми взаємовідносин між центральним урядом та регіональною владою, наближення внутрішніх структур і механізмів до норм і стандартів ЄС з метою конвергенції економіки України до континентального господарського простору. До методів довгострокової дії доцільно включити: створення регіональних цільових фондів, спрямованих на подолання депресивності регіонів; відновлення зон вільного підприємництва на певних територіях; надання інвестиційних субсидій фірмам, які займаються підприємницькою діяльністю у депресивних регіонах; розвиток малого бізнесу та здійснення комплексу заходів щодо його підтримки. Суттєвими є і такі напрями, як стимулювання створення нових робочих місць, перенавчання робочої сили; надання інвестиційних субсидій новоствореним малим фірмам, що мають намір займатися інноваційною діяльністю.

Реалізація стратегії регіонального економічного розвитку передбачає формування її конкретних механізмів, систему контролю за результатами реалізації програм і за ефективністю використання коштів [295].

Таким чином, регіони як об'єкти управління в сучасних умовах посилення процесів глобалізації, динамічної зміни зовнішнього середовища потребують обґрунтування концепцій та методології щодо регіонального розвитку. Розроблення Концепції регіонального розвитку повинне базуватися на певних принципах. Регіональний розвиток має визначатися з урахуванням як цілей розвитку країни, так і на власному потенціалі з урахуванням особливості розвитку регіонів, у тому числі ментальних, історичних їх особливостей. Концепція економічного зростання регіонів повинна базуватися на досягненнях України та враховувати теоретичні положення та практичний досвід розвинених країн.

1.2.2. Концепція регіонального розвитку в екологічному суспільстві

У сучасних умовах стабільний розвиток регіонів України потребує ефективних адміністративних дій, спрямованих на його забезпечення. Розв'язання питань соціально-економічного розвитку регіонів визначає нагальну необхідність перегляду концепцій регіонального розвитку від вчень про розміщення виробничих сил до сучасних концепцій, які б відповідали умовам глобалізації світової економіки. Основною метою кожної теорії регіонального розвитку є підвищення ефективності функціонування окремої території. Сучасні концепції регіонального менеджменту спрямовані на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів за допомогою створення такої системи менеджменту, яка б могла адаптуватися до швидкої зміни зовнішнього середовища, характерного для нашого сьогодення. У зв'язку з цим дослідження концепцій регіонального розвитку в сучасному суспільстві є актуальним.

Концепції регіонального розвитку досліджували в своїх наукових працях багато вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких можна виділити А. Г. Грандберга, Д. Лук'яненка, О. С. Кіро, Ю. Пахомова, Д. Г. Сімкіна, У. Ізарда, Е. Маркузена.

Певні властивості кожної регіональної системи визначають її спроможність до планомірного розвитку. Це можна простежити в генезисі регіональних концепцій. Регіон є базовою дефініцією, що знаходиться в основі історичної еволюції концепцій регіонального розвитку, яка розпочалася з теорій розміщення виробничих сил і перетворилась на сучасні концепції, в центрі уваги яких знаходяться моделі розвитку окремих господарських одиниць.

Для сучасних концепцій регіонального розвитку характерне запровадження моделей розвитку окремих господарських одиниць. Вони визначають взаємозв'язок між усіма елементами економічної системи регіону, який здатен забезпечити синергетичний ефект їх власного внутрішнього потенціалу та спрямувати його на досягнення загальної стратегічної мети.

Таким чином, концепції регіонального розвитку змінюються через вплив перетворень, які відбуваються в соціально-економічних процесах окремого регіону. Сьогодні підвищити ефективність соціально-економічного розвитку регіонів можна лише на основі використання сучасних концепцій.

Актуальність удосконалення наукових підходів щодо визначення сутності поняття "розвиток" і перегляду методології регіонального розвитку обумовлена необхідністю активізації адміністративних дій органів місцевого самоврядування та виконавчої влади щодо зміни традиційної моделі розвитку на таку, яка допоможе сформувати повноцінне життєве середовище та забезпечити високу якість життя всіх громадян України.

Актуальність дослідження регіонального розвитку в екологічному суспільстві визначається тим фактом, що в сучасних умовах неможливо вирішити екологічні проблеми лише шляхом технічних нововведень, оскільки існує нагальна необхідність змін у світогляді людства. Адже питання екологічної свідомості можна віднести до загальних соціально-філософських проблем, які широко вивчають вітчизняні та світові філософи. Особливо важливим в сучасних умовах є вивчення еволюції екологічної свідомості, яку слід розглядати як неподільний феномен, який вимагає активного ставлення людини як до природи, так і до самої себе.

Окремі компоненти екологічної свідомості розглядали ще античні філософи: Аристотель, Гіппократ, Геракліт, Тит Лукрецій Кар, Пліній Старший. Вони розглядали всю природу як єдине життєве середовище – ойкумену. Підґрунтям філософії була космологічна гармонія природи та людини. Ф. Бекон, Леонардо да Вінчі, П. Гольбах, Г. Галілей, Р. Декарт, Ж. Ламетрі вивчали природу через технічний експеримент і розвинули теорію механістичного бачення світу. Представниками романтизму (І. Гете, Р. Емерсон, Ж. Руссо, Г. Торо, Ф. Шеллінг) природа розглядалася як об'єкт поклоніння, а не підкорення. Серед праць російської філософії, в яких вивчалися проблеми природи, провідне місце посідає космізм. Представниками цього напрямку були М. О. Бердяєв, В. С. Соловйов, М. Ф. Федоров, П. О. Флоренський, К. Е. Цюлковський. Вони досліджували тему відповідальності людини за природу, співіснування космічного та природного буття.

В. Бичков поняття екологічної свідомості трактує наступним чином: "усвідомлення залежності людей від інших частин природи й усвідомлення впливу, який спричиняє людина на навколишнє середовище. Свідомість означає не тільки відповідний рівень знань, але і таке його раціональне й емоційне засвоєння, що сприяє веденню певних дій" [30].

Громадська екологічна свідомість є частиною свідомості суспільної, яка визначає взаємодію природи та суспільства в рамках цілісної системи "природа – суспільство – людина", та пов'язана із підтриманням екологічної рівноваги в біосфері. У сучасний період розвитку суспільства екологічна свідомість повинна проникнути в усі сфери науки, техніки та виробничого сектору та змінити їх таким чином, щоб вони могли сприяти виживанню людства, а не його знищенню. Сутність екологічної свідомості відображує практичні відносини, які реально існують в нашому суспільстві. Суспільство обов'язково повинно знати правила поведінки, екологічні норми та мати достатньо високий ступінь екологічної культури.

Система органів місцевого самоврядування та державної влади в регіонах для обґрунтування адміністративних рішень в сфері регіонального розвитку в екологічному суспільстві гостро потребує вдосконалення інформаційного сервісу, бо прийняття управлінських рішень значною мірою залежить від якості та повноти інформації, яку ці органи отримують. Увесь процес прийняття політичних рішень повинен супроводжуватися інформаційним забезпеченням. Вагоме значення в цьому процесі має зворотній зв'язок – соціальний моніторинг, тобто постійне відстеження реалізації політичних рішень.

Вагомим напрямом удосконалення системи регіонального менеджменту можна вважати моніторинговий аналіз. Актуальність інформаційного забезпечення реалізації реформ у системі регіонального менеджменту відзначається складністю проблем під час здійснення перетворень у даній сфері за умов збільшення кількості різноманітних загроз у світі, постійної динаміки кон'юнктури світових ринків, неочікуваних природних катастроф і складного політичного стану в Україні.

Моніторинг поєднує такі функції, як спостереження, аналіз, оцінювання, прогнозування, у зв'язку з чим стає напрямом удосконалення системи регіонального менеджменту.

Концепція регіональної політики має бути орієнтована на реалізацію принципу соціальної справедливості, відповідати стратегічним цілям соціально-економічного зростання, спрямовуватися на інноваційний тип

розвитку та розбудову економіки знань. Вона має передбачати процес створення сприятливих передумов для регіонального розвитку, що є актуальним в умовах глобалізації світової економіки. Міжнародна практика свідчить, що здійснення процесів інтеграції у світові господарські відносини неможливе без використання стратегічного управління на регіональному та державному рівнях. Актуальність опрацювання стратегії інноваційного розвитку регіонів України визначає необхідність здійснення наукових досліджень цієї проблематики.

Новітні підходи до соціально-економічної політики регіонів і державної регіональної політики в сучасних умовах повинні спрямовуватися на:

формування ефективних господарських структур на регіональному рівні, орієнтованих на використання власного місцевого ресурсного потенціалу;

створення самодостатніх виробничих регіональних систем інноваційного типу, здатних конкурувати на національному та міжнародному рівнях;

підвищення активності коопераційних зв'язків між різними регіонами й їх господарськими комплексами.

Незважаючи на те, що існує нагальна необхідність використання правових інструментів для ефективного управління регіональним розвитком, кількість нормативно-правових актів, що регулюють регіональний рівень державної політики, є незначною.

Нормативно-правове регулювання регіонального розвитку може відбуватися на трьох рівнях: державному (у тому числі міжнародні угоди, які укладає Україна), регіональному та місцевому. Найвищий рівень законодавчих і нормативних актів створює правове поле, в якому функціонують усі суб'єкти регіональної політики та відбувається прогнозування та планування. Нормативні акти, які видають місцеві органи влади, роз'яснюють правила поведінки та встановлюють пріоритети, враховуючи специфіку кожного конкретного регіону.

Принципами, на яких ґрунтується державна регіональна політика, є такі:

конституційність і законність, що полягає в реалізації політики відповідно до Конституції та законів України, правових актів Президента України та Кабінету Міністрів на основі чіткого розподілу повноважень, завдань і відповідальності між органами місцевого самоврядування й органами виконавчої влади;

забезпечення цілісності території й унітарності України, включаючи наявність єдиного економічного простору на всій території, єдиної бюджетної, грошово-кредитної та фіскальної системи;

поєднання процесів централізації та децентралізації влади з метою узгодження місцевих, регіональних і загальнодержавних інтересів;

максимальне наближення послуг, які надають органи місцевого самоврядування та державної влади, до прямих споживачів;

диференційований підхід щодо надання державної підтримки окремим регіонам відповідно до умов, строків і критеріїв, які визначені чинним законодавством;

активізація співробітництва між органами місцевого самоврядування й органами виконавчої влади щодо опрацювання та виконання заходів з підвищення ефективності регіонального розвитку.

Основними **критеріями**, які використовують для розмежування повноважень місцевих і державних органів у сфері охорони навколишнього природного середовища, є:

джерела фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища;

загальнодержавний або місцевий статус природних ресурсів;

обсяги впливу на природне середовище (місцевий, регіональний, міжрегіональний, національний, транснаціональний рівень).

У сучасних умовах постає необхідність виділення базового місцевого рівня екологічної політики зі складу регіональної політики, а також здійснення необхідних інституційних реформ для створення принципово нового правового й економічного регулювання взаємовідносин різних рівнів державних органів і природокористувачів. З цією метою робота виконавчих і законодавчих органів влади має бути спрямована на вирішення таких проблем:

підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу України;

забезпечення сталого розвитку країни за рахунок природно-рекреаційних та екологічних умов певних територій;

забезпечення потрібного рівня екологічної безпеки;

залучення територіальної громади до реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні.

На сьогодні в Україні відсутнє нормативно-законодавче забезпечення, яке б відповідало повною мірою вторинному законодавству ЄС в

галузі охорони навколишнього середовища. У сфері свободи доступу до екологічної інформації це:

Директива Ради 90/313/ЄЕС від 7.06.1990 р. про доступ до екологічної інформації, спрямованої на забезпечення більшої прозорості для окремих громадян і добровільних екологічних програм;

Директива Європарламенту та Ради 2003/4/ЄС від 28.01. 2003 р. щодо свободи доступу до інформації зі стану навколишнього середовища, що замінює Директиву Ради 90/313/ЄЕС.

У сфері оцінювання впливу на довкілля це наступні акти:

Регламент Комісії 1488/94/ЄС від 28.06.1994 р. щодо принципів оцінювання ризиків впливу на здоров'я людини та навколишнє середовище існуючих небезпечних речовин;

Регламент Комісії (ЄС) 2592/2001 від 28.12.2001 р. щодо введення в дію положень про надання інформації та необхідних перевірок з метою надання дозволу на виробництво та імпорт деяких небезпечних речовин;

Регламент Ради (ЄЕС) 793/93 від 23.03.1993 р. щодо оцінювання і контролю ризику, який може виникнути від небезпечних речовин;

Директива Ради 85/337/ЄЕС від 3.03.1997 р. стосовно оцінювання впливу деяких державних і приватних проектів на навколишнє середовище;

Директива Ради 97/11/ЄС від 3.03.1997 р., яка доповнює Директиву 85/337/ЄЕС стосовно оцінювання впливу деяких державних і приватних проектів на навколишнє середовище;

Директива 2001/42/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27.06.2001 р. щодо оцінювання впливу деяких планів та програм на довкілля.

Дослідження нинішнього стану державного управління та прогнозування щодо здійснення стратегічного екологічного оцінювання дозволяє виділити передумови імплементації екологічного оцінювання у практику державного управління. Державна регіональна екологічна політика є невід'ємним елементом національної екологічної політики. Адже успішне вирішення екологічних проблем окремих регіонів значною мірою впливає на рівень соціально-економічної стабільності в Україні. Механізмами реалізації регіональної екологічної політики є: правовий, адміністративний, економічний та громадсько-просвітницький.

Виняткової значущості набуває управління охороною навколишнього середовища, безпекою життєдіяльності людини й ефективним використанням природно-ресурсного потенціалу за загального спрямування

державної стратегії на перехід до засад сталого розвитку. Актуальність розв'язання цієї проблеми підвищується в умовах децентралізації влади та зростання ролі соціально-економічного розвитку регіонів. У зв'язку з цим за сучасних умов перетворення соціально-економічної системи України постає необхідність в опрацюванні новітньої державної екологічної політики на різних рівнях управління.

Сучасний стан суспільного розвитку в Україні характеризується складною екологічною ситуацією та негативними тенденціями в її змінах. Усе це ускладнюється тим фактом, що Україна має найбільш високий інтегральний показник антропогенного навантаження на навколишнє середовище серед країн Європи та незначні власні фінансові можливості для розв'язання даної проблеми. У зв'язку з цим виникає гостра потреба в ефективних шляхах подальшого розвитку. Тому питання створення механізму екологізації економіки є актуальним і потребує узагальнення наукових поглядів з метою обґрунтування науково-практичних рекомендацій щодо створення, ефективного функціонування та подальшого розвитку еколого-економічної системи країни [3].

Екологізація економіки нерідко трактується як прагматизація закономірностей взаємовідносин живих організмів із навколишнім природним середовищем, у якому вони існують. Дані закономірності людина має визначати та досліджувати з метою створення сприятливих умов для розвитку біосфери в процесі інтенсифікації світової економіки.

Найчастіше люди власною діяльністю негативно впливають на довкілля. Такі проблеми характерні і для України. Вони породжені нераціональним використанням природних ресурсів, що було зумовлено переважно державною формою власності на них, відсутністю мотивації товаровиробників до збереження матеріальних ресурсів та глибокою кризою суспільства [19].

Сьогодні Україна намагається здійснити реформи в економіці таким чином, щоб якнайшвидше досягти сталого розвитку. Це, в свою чергу, вимагає опрацювання та впровадження інструментів екологізації всієї сфери виробничих відносин, у тому числі й міжнародних економічних відносин, оскільки вони мають істотний вплив на внутрішні виробничі відносини. Україна може стати привабливішою для іноземних економічних партнерів у тому випадку, якщо приведе у відповідність законодавство, особливо господарське право, та економічний сектор до світових та європейських екологічних стандартів. З цією метою необхідно здійснити всебічне

вдосконалення економічної й екологічної системи як цілісної, взаємозалежної, але водночас суперечливої метасистеми.

Розширення повноважень і самостійності органів місцевого самоврядування в умовах ринкової економіки визначає необхідність посилення регіональних досліджень з опрацювання нового конструктивного підходу щодо наукового обґрунтування вдосконалення системи управління регіональним розвитком. Соціально-економічний розвиток регіонів тісно пов'язаний з такими складними та важливими процесами, як формування ринкових відносин, зміна форм власності на засоби виробництва, пріоритети соціального розвитку, демографічна й екологічна ситуація.

Державна політика регіонального розвитку є одним з компонентів загальнодержавної політики, спрямованої на забезпечення соціально-економічного розвитку та суспільно-політичних перетворень в Україні. *Головним завданням політики регіонального розвитку є підвищення ролі місцевих і регіональних органів управління у розбудові незалежної держави та здійсненні реформ.* У сучасних умовах вона стає дієвим важелем для покращення територіальної організації виробництва, який орієнтований на вдосконалення механізмів управління функціонуванням адміністративно-територіальних господарських систем різноманітних рівнів і типів і забезпечує комплексний та пропорційний розвиток регіонів на основі максимально ефективного використання місцевих ресурсів і умов.

Державна політика регіонального розвитку в екологічному суспільстві може розглядатися як сукупність заходів, які спрямовані на підвищення ефективності та стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів, покращення територіальної організації виробництва, раціональне використання природно-ресурсних потенціалів окремих територій відповідно до визначених пріоритетів, створення сприятливих умов для життєдіяльності територіальної громади, які базуються на опрацюванні та впровадженні інструментів екологізації всіх сфер виробничих відносин.

Об'єктами державної політики регіонального розвитку виступають адміністративно-територіальні одиниці, які є цілісними системами чіткого підпорядкування, в межах яких відповідними органами реалізуються функції державного управління та місцевого самоврядування.

Суб'єктами державної політики регіонального розвитку є місцеві, регіональні та центральні органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які вирішують питання щодо соціально-економічного розвитку регіонів у межах своєї компетенції.

Головна мета державної політики регіонального розвитку України в сучасних умовах – це збереження та зміцнення територіальної цілісності, політичної стабільності, економічної та соціальної єдності держави на засадах раціонального територіального поділу праці, об'єднання інтересів різноманітних територіальних громад з державними інтересами, забезпечення рівних можливостей для продуктивної життєдіяльності громадян усіх регіонів країни.

В Україні накопичились значні регіональні диспропорції та проблеми, які почали виникати у попередні роки. Серед них можна виділити такі:

- більш низький рівень соціально-економічного розвитку сільських територій та малих міст порівняно з великими містами;

- викривлення статево-вікової структури сільського населення;

- підвищення територіальної диференціації навколишнього природного середовища за якістю;

- екологічні, соціально-економічні, психологічні та низка інших проблем у зонах радіоактивного забруднення, що відбулося внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції;

- адміністративно-територіальний поділ, який не відповідає сучасним умовам розвитку.

Відповідно до визначеної мети з розв'язання вищезазначених проблем можна сформулювати такі стратегічні завдання державної політики регіонального розвитку:

- реструктуризація економіки регіонів, яка базується на закономірностях забезпечення соціальної та економічної результативності відповідних заходів;

- створення ефективних міжрегіональних і внутрішньорегіональних економічних зв'язків, що спрямовані на розвиток національної економіки та господарських регіональних комплексів;

- стимулювання розвитку інвестиційної діяльності регіонів шляхом створення пільгових умов оподаткування та здійснення інвестиційної діяльності;

- створення та розвиток спеціальних економічних зон, технополісів, технопарків з визначенням певних територій для їх розташування, облаштування державних кордонів і формування на базі цього системи прикордонного співробітництва;

- створення сприятливих умов для демографічного розвитку територій з метою усунення негативних тенденцій, пов'язаних з низькою народжуваністю та високою смертністю населення;

стимулювання розвитку малого бізнесу у виробничій сфері та сільському господарстві шляхом фінансової, матеріально-технічної підтримки та пільгового оподаткування;

створення регіональних фінансових, банківсько-кредитних систем, які регулюють отримання та розподіл грошових коштів у межах бюджетних і позабюджетних фондів;

реалізація заходів щодо забезпечення стабілізації та розвитку регіональних ринків товарів і послуг, ринків праці на основі застосування економічних важелів, місцевих і регіональних замовлень;

формування дієвих регіональних систем, спрямованих на соціальний захист населення.

Місцеві органи влади мають можливість розв'язувати проблеми регіонального розвитку на основі власної фінансової бази, природно-ресурсного потенціалу, раціонального використання комунальної власності в межах наданих їм повноважень. За цих умов значно знижується рівень безпосереднього втручання, яке здійснюється з центру державними органами. Проте існують такі економічні інструменти, як пільгові кредити, цільове фінансування проектів тощо, які можуть використовуватися з метою уникнення регіональних диспропорцій в розвитку окремих регіонів.

Державна стратегія територіального розміщення продуктивних сил має формуватися відповідно до завдань ефективного та комплексного соціально-економічного розвитку регіонів.

Центральні державні управлінські структури здійснюють регулювання соціально-економічного розвитку регіонів на основі визначення оптимальних територіальних господарських пропорцій, формування та реалізації демографічної, інвестиційної й інноваційної політики, а також розроблення міжрегіональних норм і нормативів, вимог і стандартів.

Існує необхідність розробляти та впроваджувати спеціальні державні програми з перетворення економіки регіонів з особливими умовами. Насамперед такого реформування вимагають господарські комплекси регіонів, в яких була порушена структура виробництва та виникла складна екологічна ситуація. Це характеризує нову якість соціальних та економічних потреб, пріоритетів, інтересів і можливостей. Іншими словами, отримати економічний, соціальний та екологічний добробут можна шляхом розвитку від окремого регіону до суспільства в цілому.

Механізм реалізації державної регіональної політики забезпечується економічними та правовими важелями. Серед правових важелів головна

роль належить сукупності законодавчо-нормативних актів, які регулюють взаємовідносини між усіма суб'єктами регіональної політики, а також методи та форми її здійснення. До економічних важелів відноситься формування фінансових ресурсів, які б надавали можливість здійснювати відповідні регіональні програми.

На місцевому та регіональному рівнях розв'язуються демографічні та соціальні проблеми громади, реалізується державна секторальна політика розвитку окремих галузей національної економіки, соціальних питань тощо. Регіональний чинник у здійсненні соціальної й економічної державної політики сприяє підвищенню відповідальності влади за створення умов життєдіяльності населення окремих територій [89].

Сучасні тенденції еволюції державної політики регіонального розвитку тісно пов'язані з виконанням комплексних завдань щодо забезпечення сталого економічного зростання шляхом втілення заходів, що спрямовані на розв'язання реальних регіональних проблем.

Реальні умови, в яких функціонують сучасні суб'єкти господарювання, вимагають перетворення державної політики регіонального розвитку на комплексне, складне явище, яке містить елементи багатьох традиційних напрямів державної політики. Державна політика регіонального розвитку розробляється та здійснюється з метою вдосконалення територіальної організації суспільства та має комплексно розглядати всі її компоненти: економічний, науково-технічний, екологічний, соціальний, демографічний

тощо. Цілісну сукупність цих компонентів найбільш повно визначає термін "політика регіонального розвитку" на відміну від термінів "регіональна економічна політика" та "регіональна соціально-економічна політика". Разом з тим термін "політика регіонального розвитку" узгоджується із усталеним терміном "управління регіональним розвитком" [67]. Реалізація державної політики регіонального розвитку базується на таких принципах:

- 1) децентралізація, перерозподіл функцій у сфері регулювання регіонального розвитку від центральних органів управління до місцевих органів;
- 2) законодавче закріплення за місцевими органами управління та самоврядування постійних джерел наповнення доходної частини місцевих бюджетів для того, щоб вони могли ефективно виконувати свої функції;
- 3) концентрація зусиль органів центральної влади на розв'язанні завдань державного значення та гострих проблем великих регіонів;

4) диференційований вплив держави на розвиток регіонів і розв'язання економічних, екологічних, соціальних, науково-технічних та інших регіональних проблем;

5) реалізація превентивної політики регіонального розвитку з метою запобігання масштабним територіальним диспропорціям ще на стадії їх зародження.

Методи та засоби управління в державній політиці регіонального розвитку повинні застосовуватися комплексно. В умовах ринкових відносин і підвищення ступеня децентралізації головну роль відіграють економічні та соціально-психологічні методи управління.

У сучасних умовах національні програми з розв'язання комплексних проблем регіонів стають провідною формою реалізації державної політики регіонального розвитку. Опрацювання та виконання таких програм здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів та інших джерел. За строками виконання, заходами та необхідними ресурсами державні програми регіонального розвитку повинні бути узгоджені з іншими державними та регіональними програмами [65].

Для створення умов сталого соціально-економічного розвитку регіонів запроваджена договірна система відносин між органами місцевого самоврядування та центральними органами державної влади. Умови, зазначені в регіональному договорі, визначають реалізацію певних заходів, які мають для держави пріоритетне значення та фінансуються за рахунок коштів державного бюджету. У договорах визначаються також функції та зобов'язання органів місцевого самоврядування стосовно реалізації даних заходів.

Значна увага під час формування державної політики регіонального розвитку приділяється проблемним територіям, які відрізняються серед інших наявністю та збільшенням масштабів певної проблеми, що може призвести до негативних соціально-економічних наслідків для всієї господарської системи. Поштовхом для загострення даних проблем є техногенні та природні катастрофи, а також економічні та соціальні чинники. У період посилення економічної кризи кількість таких регіонів безперервно зростає, а вирішення накопичених в них проблем вимагає, відповідно, більшого обсягу фінансових і матеріальних ресурсів.

Депресивна територія може бути населеним пунктом, адміністративним районом або їх сукупністю. Для надання статусу депресивної території визначається цілий комплекс показників, які характеризують економічний,

екологічний та соціальний стан. Ці показники мають відповідати законодавчо затвердженим і науково обґрунтованим критеріям життєдіяльності населення цієї території протягом визначеного реабілітаційного періоду.

Фінансові кошти, які передбачено регіональними угодами та призначено для допомоги депресивним територіям, кожен рік закладаються в державний бюджет. З метою узгодження інтересів і дій центральної влади та регіонів, забезпечення прозорості у визначенні депресивних територій під час планування соціально-економічного розвитку регіонів формується спеціальна парламентсько-урядова комісія з питань сталого розвитку регіонів, яка виконує функції арбітра з розв'язання спірних питань у договірних відносинах.

Серед заходів політики регіонального розвитку, які повинні здійснюватися місцевими органами на окремих територіях, можна виділити такі:

- застосування пільгового режиму оподаткування для суб'єктів підприємництва та населення;

- використання кредитів, субвенцій, дотацій та субсидій на створення та розвиток соціальної сфери;

- адресне спрямування державних інвестицій;

- встановлення диференційованих нормативів, обмежень та охоронних режимів.

Вищезазначені заходи можуть бути як разовими, так і розрахованими на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу.

Регіональне планування та програмування додає до системи державної політики регіонального розвитку елемент перспективності та визначає її орієнтованість на реформування у сфері покращання територіальної організації суспільства, перетворює систему заходів на засіб досягнення конкретних цілей розвитку національної економіки та суспільства в цілому.

Державна підтримка ініціативних проектів місцевих громад і громадських організацій полягає в участі у фінансуванні ухвалених до виконання проектів, наданні консультацій тощо. Держава має заохочувати місцеві громади до ініціатив у природоохоронній сфері наданням пільг інвесторам, які вкладають кошти у виконання ініціативних проектів місцевих громад.

Таким чином, на сучасному етапі провідною метою державної політики регіонального розвитку в Україні є створення умов, які б дозволили окремим регіонам цілком реалізовувати наявний потенціал і вкладати вагомий внесок у національну економіку, а також досягати конкурентних переваг на зовнішніх ринках.

Першочерговими **завданнями** державної політики регіонального розвитку мають бути: підвищення конкурентоспроможності територій та регіонів, посилення їх ресурсного потенціалу, створення умов для розвитку людських ресурсів і міжрегіональної співпраці.

Головними **напрямами** вирішення цих завдань можуть бути: удосконалення державного регулювання соціально-економічного розвитку територій та регіонів; створення відповідних економічних, організаційних, правових механізмів; зростання ролі та відповідальності органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади під час вирішення покладених на них завдань відповідно до їх повноважень.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у такому. Удосконалено методичний підхід щодо формування державної політики регіонального розвитку в екологічному суспільстві шляхом виділення місцевого (базового) рівня екологічної політики у складі регіональної політики та реалізації необхідних інституційних реформ з метою створення нового економіко-правового регулювання взаємовідносин різних рівнів державних органів влади та природокористувачів. Набуло подальшого розвитку науково-теоретичне тлумачення сутності поняття "державна політика регіонального розвитку в екологічному суспільстві", яке, на відміну від існуючих, розуміється як сукупність заходів, які спрямовані на: підвищення ефективності та стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів; покращення територіальної організації виробництва; раціональне використання природно-ресурсних потенціалів окремих територій відповідно до визначених пріоритетів; створення сприятливих умов для життєдіяльності територіальної громади, які базуються на опрацюванні та впровадженні інструментів екологізації всіх сфер виробничих відносин.

1.3. Чинники впливу на системний базис синтезованого капіталу

Синтезований капітал є новою економічною категорією, яка виникла на перетині інтелектуального, людського та соціального капіталу, що обумовлює її складність. Натомість саме введення в економічну науку поняття "синтезований капітал" дозволяє вирішити принципові суперечності між зазначеними видами капіталу, які полягають переважно у відсутності однозначного трактування складових кожного з них, оскільки всі вони певною мірою стосуються трудової діяльності людини з відповідною

орієнтацією на взаємодію між людьми в соціумі, створення нових інноваційних продуктів у результаті інтелектуалізації праці та розвитку працівника як особистості в цілому. Практична реалізація синтезованого капіталу на макрорівні та його акумуляція на мезо- та макрорівнях обумовлюють актуальність даного дослідження.

Дослідженнями синтезованого капіталу займаються такі науковці: О. Амосов [6], М. Барка Зин, Н. Гавкалова [39], Т. Кайнова [91], Т. Камінська [256] та інші. Незважаючи на окремі розробки, теорія синтезованого капіталу знаходиться на стадії формування та потребує подальшого глибокого дослідження.

Враховуючи, що досліджувана економічна категорія є новою, розроблення методологічного забезпечення знаходиться на стадії становлення. Так, пильної уваги вимагає проблема системного базису, який дає можливість розглядати досліджувану категорію як наукову, розробляти інструментарій управління нею, оцінювати чинники впливу та створювати соціально-економічний механізм ефективного використання синтезованого капіталу.

Отже, з метою розроблення системного базису синтезованого капіталу необхідно розглянути його з позиції системного аналізу [219]. За даним підходом система розглядається достатньо різноманітно: і як взаємопов'язаний набір елементів; і як проектування та створення окремого комплексу методів і засобів, які дослідник використовує для досягнення певної мети; і як загальна методологія аналізу процесів і явищ, які належать до окремої галузі людських знань.

Важливою характеристикою системи є єдність цілей її складових або елементів [219]. Слід зазначити, що елементом є частина системи, яка не підлягає подальшому розділенню на частини меншого рівня, тобто елемент виступає кінцевим рівнем декомпозиції системи. Отже, доцільно розглядати інтелектуальний, соціальний та людський капітали не як елементи, а як підсистеми або складові синтезованого капіталу, який по відношенню до них виступає надсистемою. Рівень їх декомпозиції залежить від цілей аналізу.

Класичне визначення системи, запропоноване Л. фон Берталанфі – засновником загальної теорії систем, таке: комплекс взаємодіючих елементів, які знаходяться у певних відношеннях між собою і зовнішнім середовищем [15]. До цього визначення варто додати єдність цілей складових, які формують систему.

Усі досліджувані категорії є різновидами капіталу. Капітал є однією із ключових економічних категорій. Враховуючи значний доробок зарубіжних і вітчизняних учених, серед яких найвідомішими є К. Маркс [131], А. Сміт [190], А. Маршалл [132], Л. Вальрас [237], А. Чухно [217], про природу капіталу, можна зробити узагальнення, що капітал – це відповідний запас благ у вигляді матеріальних або нематеріальних (що більш характерно для синтезованого капіталу) активів, головним призначенням якого є участь у процесі виробництва з метою отримання більшої вартості.

Окрему увагу варто приділити зв'язкам між досліджуваними категоріями, які є невід'ємною частиною системи й обумовлюють її властивості та функції. Для їх характеристики доцільно докладніше зупинитися на сутності кожного з них і визначити їх структуру. У п.п. 1.1. розглянуто науково-теоретичні аспекти соціально-економічного розвитку регіону під час створення синтезованого капіталу, узагальнено теоретичні підходи до визначення людського, інтелектуального та соціального капіталів.

З метою виокремлення зв'язків між досліджуваними категоріями необхідно визначити основні характеристики кожного з цих понять. Ключові характеристики людського капіталу надані у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Ключові характеристики людського капіталу

Ключові характеристики	Автор
1	2
Сформовані за рахунок інвестицій знання, вміння, навички, досвід окремої людини	Г. Назарова [148], Г. Беккер [229], О. Бородіна [25], Г. Боуен [230], С. Дятлов [74], В. Куценко, Г. Євтушенко [121], Л. Михайлова [142], Р. Нурєєв [150], Ж. і В. Поплавські [168], Т. Шульц [235]
Сукупність природжених здібностей	Г. Беккер [229], О. Бородіна [25], Л. Михайлова [142], Т. Шульц [235]
Мотивації	Г. Беккер [229], Г. Боуен [230], С. Дятлов [74], Р. Нурєєв [150]
Сприяє збільшенню доходу (на рівні індивіда, підприємства чи суспільства)	Г. Беккер [229], О. Бородіна [25], С. Дятлов [74], Л. Михайлова [142], Ж. і В. Поплавські [168]

1	2
Набувається шляхом освіти, зміцнення здоров'я	О. Грішнова [57], Е. Дж. Долан, Д. Е. Ліндсей [70], Ж. і В. Поплавські [168], С. Струмилін [201], Т. Шульц [235]
Інтелектуальні здібності	Е. Дж. Долан, Д. Е. Ліндсей [70]
Квінтесенція конкурентоспроможності	Дж. Грейсон [55]
Енергія	Г. Боуен [230], Р. Нурєєв [150]
Збільшує ефективність діяльності та продуктивність праці	С. Струмилін [201], С. Дятлов [74]
Продуктивні якості	Р. Нурєєв [150]
Для виробництва економічних благ	Г. Боуен [230], Р. Нурєєв [150]
Участь у процесі виробництва	О. Бородіна [25]
Інтелектуальна праця	Ж. і В. Поплавські [168]

Отже, людський капітал можна характеризувати таким чином: знання; вміння; навички; досвід; здатність та мотивація працівників до продуктивної праці; здоров'я працівників; природні здібності, сформовані шляхом інвестування у виховання й освіту та підвищення кваліфікації.

Використання людського капіталу, спрямоване на виробництво товарів і послуг, має сприяти підвищенню конкурентоспроможності, збільшенню доходів як окремого працівника, так і всього підприємства в цілому за рахунок підвищення продуктивності праці.

Аналогічне узагальнення проведено і щодо інтелектуального капіталу. У табл. 1.3 надані його ключові характеристики.

Таблиця 1.3

Ключові характеристики інтелектуального капіталу

Ключові характеристики	Автори
1	2
Людські знання (наукові та професійно-технічні), бази знань та їх трансферт, "Коллективний мозок"	Н. Гавкалова [40], В. Іноземцев [87], Б. Леонтьєв [127], К. Мелам'юка [268], І. Роос [183], Т. Стюарт [202], К. Тейлор [304], А. Чухно [217]
Висока ринкова вартість	К. Мелам'юка [268], І. Роос [183]
Структурний капітал	Л. Едвінссон, М. Мелоун [225], Н. Гавкалова, Н. Маркова [42]
Інтелектуальний матеріал, формалізований і зафіксований	Б. Леонтьєв [127], Д. Клейн, Л. Прусак [233]

1	2
Виробництво більш цінного майна. Створення доданої вартості	Д. Клейн, Л. Прусак [233]
Нематеріальні активи підприємства	Е. Брукінг [27], К. Тейлор [304]
Організаційна структура	Н. Гавкалова [40], К. Тейлор [304], А. Чухно [217]
Інтелектуальна власність і права на неї	Е. Брукінг [27], Н. Гавкалова [40], В. Іноземцев [87], О. Кендюхов [94], Б. Леонтьєв [127], К. Тейлор [304], А. Чухно [217]
Ринкові, людські, інфраструктурні активи	Е. Брукінг [27]
Корисні відносини з іншими суб'єктами (клієнтський капітал)	Н. Гавкалова [40], Б. Леонтьєв [127]
Забезпечення конкурентоспроможності	Т. Стюарт [236]
Сукупність індивідуальних здібностей людини	С. Климов [98], Б. Леонтьєв [127]
Інформаційні мережі	В. Іноземцев [87], А. Чухно [217]
Імідж підприємства	В. Іноземцев [87], А. Чухно [217]
Організаційна культура, спілкування	Н. Гавкалова [40], В. Іноземцев [87], А. Чухно [217]
Інтелектуальна праця	А. Чухно [217]
Інтелектуальні ресурси (машинний інтелект)	Н. Гавкалова [40], О. Кендюхов [94]

Таким чином, інтелектуальний капітал доцільно визначати як сукупність накопичених інтелектуальних ресурсів у результаті нагромадження знань, їх систематизації та трансферту, а також їх інституалізації у формі нематеріальних активів. Правова інституалізація інтелектуального капіталу набуває статусу об'єктів інтелектуальної власності. Важливою рисою інтелектуального капіталу є можливість його поширення на підприємстві через інформаційні мережі, організаційну структуру та культуру.

Останньою складовою синтезованого капіталу є соціальний капітал. Ключові характеристики соціального капіталу надано в табл. 1.4. У цілому соціальний капітал розглядається дослідниками як ресурс взаємодії працівників підприємства щодо обміну інформацією, знаннями й їх трансферту, що забезпечує координацію та кооперацію в процесі виробничої діяльності. Така взаємодія реалізується за рахунок соціальних мереж, норм, правил, переконань і довіри.

Ключові характеристики соціального капіталу

Ключові характеристики	Автори
Суспільне благо	Дж. Коулман [110]
Членство в певній соціальній мережі (структурі)	Дж. Коулман [110]
Соціальні мережі	Н. Гавкалова [40], Т. Кайнова [91], Р. Патнем [234]
Соціальні норми, правила, переконання та довіра	Н. Гавкалова [40], Т. Кайнова [91], Дж. Коулман [110], Р. Патнем [234]
Умови для координації та кооперації	Р. Патнем [234]
Збільшує віддачу від інвестування в фізичний і людський капітал	Р. Патнем [234]
Груповий ресурс	П. Бурдьє [28]
Зниження трансакційних витрат	П. Бурдьє [28]
Збільшення прибутку підприємства	П. Бурдьє [28]

На рис. 1.1 надано структурну схему синтезованого капіталу, де виокремлено ключові характеристики людського, інтелектуального та соціального капіталів і цілі, на досягнення яких він зорієнтований.

Як видно з рис. 1.1, більшість структурних частин тісно взаємопов'язані між собою, що й обумовлює переплетення досліджуваних капіталів у рамках синтезованого. Так, набуті знання, вміння, навички, досвід в контексті людського капіталу є людськими знаннями, трансфер яких забезпечує формування інтелектуального капіталу. Інтелектуальні здібності є передумовою для розповсюдження інтелектуальної праці, а нематеріальні активи виступають основою для отримання прав на об'єкти інтелектуальної власності. Організаційну культуру дослідники розглядають переважно в рамках інтелектуального капіталу. Проте вона сприяє саме створенню позитивного мікроклімату в колективі, який безпосередньо впливає на формування соціального капіталу.

Клієнтський капітал відображує сприятливі взаємовідносини зі споживачами. Фактично додатковий дохід у прямій формі (збільшення обсягу реалізації) або у вигляді альтернативних витрат (зменшення штрафів) підприємство може отримати від взаємодії з усіма зацікавленими сторонами: споживачами, постачальниками, посередниками, регуляторними органами, інвесторами, кредиторами, співтовариствами. Отже, клієнтський капітал є екзогенною формою соціального капіталу в тому розумінні останнього, як це наведено вище.

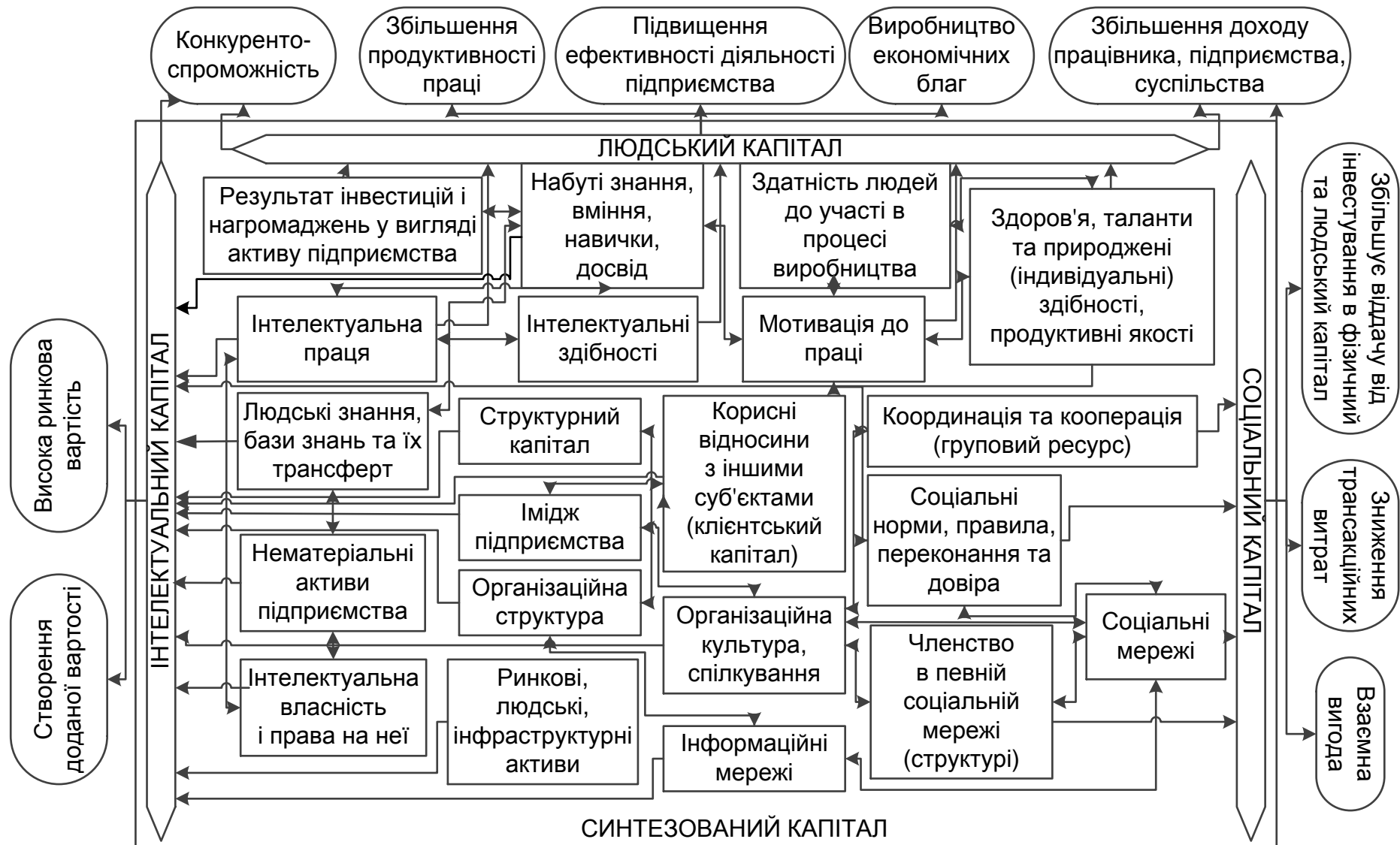

Рис. 1.1. Структура синтезованого капіталу

У цьому проявляється взаємозв'язок між інтелектуальним і соціальним капіталами. Імідж підприємства як складова інтелектуального капіталу є сукупним відображенням результатів його взаємодії із зовнішнім середовищем. А отже, це ще одна складова екзогенного соціального капіталу.

Узагальнюючи всі подані взаємозв'язки, можна зробити такі висновки. По-перше, синтезований капітал має переважно нематеріальну форму, яка невідемна від працівника як його носія. Отже, з цього випливає другий висновок – першоджерелом його формування є інвестування у розвиток персоналу, здоров'я, підтримку його працездатності на високому рівні. Адже продукт, який виробляє підприємство, створює людина. Тобто первинним є людський капітал, жодна складова якого є невід'ємна від людини. Інтелектуальний капітал на відміну від людського, може мати форму, безпосередньо не прив'язану до людини. Це об'єкти інтелектуальної власності, бази знань, інформаційні мережі, структурний капітал, штучний інтелект. Це є третім висновком.

Соціальний капітал виконує роль своєрідного "посередника" між працівниками в процесі взаємодії, забезпечує трансферт знань, створює "кредити довіри". Він посилює позитивний ефект від розповсюдження нововведень, які створюються на основі формування та використання інтелектуального капіталу, що становить сутність четвертого результату.

З метою доведення системності характеру синтезованого капіталу слід детальніше зупинитися на **властивостях** системи та розглянути їх.

Першою його властивістю є *цілісність і неподільність*. Система є перш за все цілісною сукупністю елементів. Це свідчить, з одного боку, про цілісність її утворення, а з іншого – що з її складу можна виділити окремі цілісні об'єкти, які можуть бути декомпозовані до неподільного рівня – елементів. Варто звернути увагу на те, що не компоненти утворюють ціле (систему), а навпаки – при поділі цілого виявляють компоненти системи [219]. Ця властивість підтверджується щільністю зв'язків між складовими підсистем синтезованого капіталу.

Неадитивність системи (емерджентність). Незважаючи на те, що властивості системи залежать від властивостей елементів, вони не визначаються ними повністю [219]. Це обумовлено виникненням зв'язків між елементами, які формують нові властивості системи як цілого. Якщо розглядати синтезований капітал як надсистему по відношенню до його складових – інтелектуального, соціального та людського капіталів, то

синтезований капітал повинен мати зовсім нові якості, які відсутні у його складових і обумовлені наявністю зв'язків між ними. Саме завдяки наявності зв'язків здійснюється перенесення властивостей кожної складової (підсистеми) до інших складових (підсистем).

О. Амосов і Н. Гавкалова [6] пропонують створення умов для трансформації синтезованого капіталу в геоекономічний капітал країни. Отже, можливість трансформацій синтезованого капіталу на мезо- та макрорівнях є принциповою якістю, яка виступає інтегративною властивістю усієї системи, проте не властива кожному із капіталів, які її формують.

Таким чином, системна взаємодія інтелектуального, соціального та людського капіталів забезпечує виникнення нових функціональних властивостей, які характерні тільки синтезованому капіталу і є властивостями вищого рівня, а не кожного із зазначених капіталів.

Емерджентність виникає як результат появи між елементами системи так званих синергічних зв'язків [219], або "ефекту синергії". Сутність даного ефекту полягає у перевищенні сумарної ефективності над ефективністю функціонування окремих складових системи – підсистем. Дослідження синергії синтезованого капіталу є напрямом подальших наукових розроблень авторів. Однак можна стверджувати, що тільки комплексне використання потенціалу людського, інтелектуального та соціального капіталів забезпечить додатковий дохід як працівниками, так і підприємству в цілому.

Наступна властивість – *ієрархічність системи*, тобто підпорядкованість рівнів структури системи, можна проілюструвати таким чином: "синтезований капітал – інтелектуальний капітал – інтелектуальна власність і права на неї – об'єкти інтелектуальної власності – авторські права".

Дві інші властивості – *взаємозалежність між системою й оточенням і рівень самостійності та відкритості системи* – відображують взаємозв'язок системи із зовнішнім середовищем. Синтезований капітал є відкритою системою, яка обмінюється інформацією із зовнішнім середовищем: персонал отримує нові знання, створюються нові патенти та винаходи, розробляються нові засоби комунікації. Натомість міра самостійності синтезованого капіталу є незначною, адже окремі елементи цього капіталу є невід'ємними від людини як їх носія, а властивості капіталу набуває лише під час використання на підприємстві. Таким чином, можна виокремити такий принциповий трикутник (рис. 1.2.).

Одна із властивостей системи – *цілеспрямованість* – відображає наявність у неї цілі. На рис. 1.1. цілі подані у формі овалів.

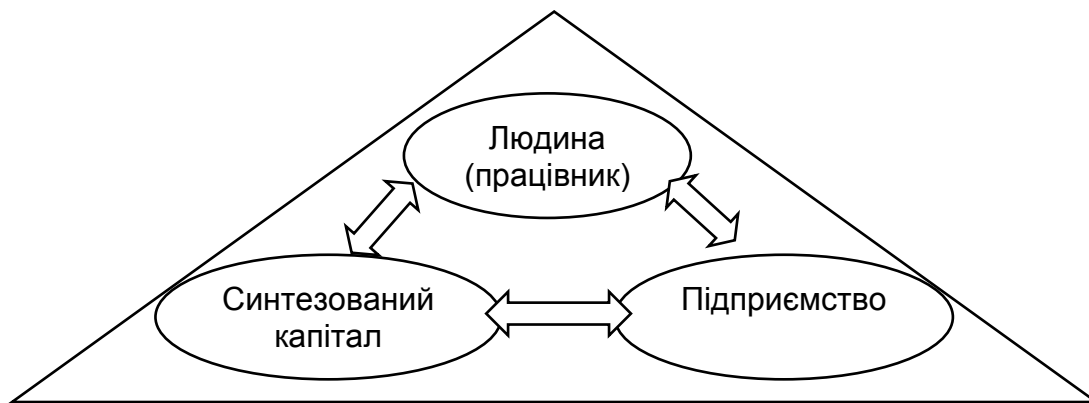

Рис. 1.2. Трикутник: "Людина (працівник) – підприємство – синтезований капітал"

Так, наприклад: цілю людського капіталу є підвищення ефективності діяльності підприємства, а інтелектуального – створення доданої вартості. Як видно з рис. 1.1. окремі цілі є спільними для людського, інтелектуального та соціального капіталів, що підтверджує цілеспрямованість синтезованого капіталу як системи.

Єдність цілей дослідження, формування та використання інтелектуального, соціального, людського та синтезованого капіталів полягає у зміцненні розуміння людини в ролі ключового чиннику розвитку як окремого підприємства, так і економіки в цілому; накопиченні знань на шляху розбудови інноваційно-орієнтованої економіки та найвищого рівня розвитку суспільства – економіки знань. Це виступає метою найвищого порядку, на досягнення якої спрямовані зусилля всіх підсистем.

Таким чином, запропоновано системний базис синтезованого капіталу, який включає людський, інтелектуальний та соціальний капітали як підсистеми, їх взаємозв'язки та взаємодію із зовнішнім середовищем.

1.4. Формування сучасної парадигми соціально-економічного розвитку регіону

1.4.1. Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку регіону в умовах формування екологічного суспільства

В умовах трансформаційних перетворень визначився цілий комплекс соціально-економічних і політичних проблем, які значно вплинули на сталість соціально-економічного розвитку як окремих регіонів, так і країни в цілому. Нестабільні умови економіки, наростання кризових процесів у всіх сферах господарювання, зміни пріоритетів подальшого розвитку призвели до погіршення умов функціонування та взаємодії між регіонами країни.

У цьому зв'язку набувають актуальності дослідження сучасних тенденцій та пріоритетів соціально-економічного розвитку регіонів країни, формування такої концепції регіонального розвитку, яка б відповідала вимогам сучасної економіки та була орієнтована на ефективне використання наявних ресурсів.

Досягнення сталого економічного зростання та підвищення національної конкурентоспроможності є комплексним завданням, успіх якого визначається розвитком людського капіталу, економічних інститутів, зміцненням вже наявних і створенням нових конкурентних переваг. У новому столітті потужне економічне зростання залежить від розробки та реалізації стратегій, спрямованих на активне використання знань та інформації як основи процесу розвитку. Конкурентоспроможною стає економіка, в якій інформація та знання створюються, розподіляються і використовуються ефективно. Тому на сучасному етапі розвитку світової економічної системи перехід до економіки знань стає одним із вирішальних елементів національної стратегії підвищення конкурентоспроможності країни на міжнародному рівні.

Отже, на сучасному етапі розвитку людства побудова економіки нового типу зумовлюється актуалізацією ролі знань в економічних процесах. Знання утворюються в результаті інтелектуальної діяльності людини, вони накопичуються й поширюються завдяки засвоєнню нової інформації, одним з джерел якої виступають самі знання.

Концепція економіки знань тісно пов'язана з еволюцією економічних відносин, новою роллю людського, інтелектуального та соціального капіталів, еволюцією інтелектуальної власності. Характеристика етапів розвитку суспільства та процесу формування інтелектуальної власності на кожному з них подана в табл. 1.5.

Таким чином, в умовах формування "економіки знань" одним із найважливіших факторів ефективного управління регіоном стає орієнтація на інноваційний характер управлінського впливу, який передбачає розробку і впровадження організаційно-управлінських нововведень (нових моделей і методів регіонального управління), відповідних цілям і завданням регіонального розвитку, що змінюються в нових економічних умовах. Причому цей факт набуває особливу значущість з урахуванням того, що основною метою в умовах становлення економіки знань є розвиток, тобто зміни якості економічного зростання в регіоні на основі впровадження інновацій.

Характеристика етапів розвитку суспільства і процесу формування інтелектуальної власності на кожному з них

Етапи розвитку суспільства	Характерні риси	Еволюція інтелектуальної власності
1	2	3
Доіндустріальне суспільство (XV – VII ст.)	Аграрна революція, перехід до осілого землеробства. Економічна діяльність спрямована на задоволення життєво необхідних потреб на основі взаємодії людини з природою. Великі географічні відкриття. Становлення світового ринку торгівлі. Стратегічний ресурс: сировина	Становлення системи привілеїв, які видавались владою на використання технологій, товарних знаків, авторських прав. Визначальні види власності: власність на об'єкти природного походження, їх найважливіша ознака: утилітарність, матеріальність
Індустріальне суспільство (VIII – сер. XX ст.)	Розвиток промисловості та будівництва. Формування нових ринків товарів та послуг, капіталу та робочої сили. Промислова революція ост. третина XVIII – поч. XIX ст. Економічна діяльність спрямована на задоволення матеріальних потреб на основі взаємодії людини з перетвореною нею природою. Монополізація виробництва й створення ТНК. Розвиток міжнародної торгівлі патентами й ліцензіями. Стратегічний ресурс: енергія	Формування законодавства у сфері охорони інтелектуальної власності. Прийняття Парижської конвенції про міжнародну охорону промислової власності (1883 р.) і Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію товарних знаків (1891 р.). Розвиток міжнародної торгівлі патентами та ліцензіями на винаходи, ноу-хау, товарні знаки, об'єкти авторського права. Визначальні види власності: власність на об'єкти матеріально-речового походження і вартісного вираження, їх найважливіша ознака: прибутковість
Постіндустріальне суспільство (друга пол. XX – XXI ст.)	Науково-технічна революція середини XX ст. Інтелектуалізація усіх сфер суспільного життя. Перетворення науки у безпосередню продуктивну силу суспільства, зміна характеру праці, трансформація сутності і масштабів економічної діяльності.	Формування, інтенсивний розвиток світового ринку інтелектуальної власності. Створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності (1967 р.) та міжнародних організацій з патентування. Пріоритетний розвиток міжнародної торгівлі ліцензіями в межах

1	2	3
	Розвиток національних господарств й світової економіки засновано на використанні знань, інформації, новітніх технологій, результатів інтелектуальної діяльності, наукоємних технологій. Перехід світової економіки на якісно новий етап розвитку – "інтелектуальну економіку" або "економіку знань". Стратегічний ресурс: знання, інформація	ТНК. Визначальні види власності: власність на нематеріальні об'єкти – результати інтелектуальної, творчої діяльності, їх найважливіша ознака: унікальність, креативність, розвиток

Сучасний соціально-економічний розвиток регіонів України пов'язаний з трансформацією індустріальної економіки в інноваційну, "засновану на знаннях", в якій змінюються базові характеристики економіки: форми організації, характер виробництва й праці; фактори виробництва (технології та капітал); продукти праці (створені інтелектуальні продукти – об'єкти інтелектуальної власності); система цінностей, стимулів і мотивації економічної поведінки господарюючих суб'єктів; галузева структура економіки і структура зайнятості. Зокрема, відбувається розширення сфери послуг, скорочення частки видобувних та обробних галузей на базі впровадження маловідходних і ресурсозберезувальних технологій, що супроводжується зростанням чисельності працівників у високотехнологічному секторі економіки.

Загальновідомо, що регіон як об'єкт управління є соціально-економічною системою зі своєю структурою, населенням, виробничо-господарським комплексом і рівнем розвитку. Ця система функціонує в певному економічному просторі, взаємодіє із зовнішнім середовищем і в той же час націлена на вирішення внутрішніх проблем, пов'язаних з використанням наявних ресурсів з метою вирішення різноманітних соціально-економічних завдань. Отже, спільною метою управління регіоном є забезпечення раціонального використання та відтворення регіональних ресурсів для створення сприятливих умов життя населення та розвитку підприємницького сектора.

Тому сучасне управління регіоном з метою забезпечення його ефективності має ґрунтуватися на таких принципах:

Принцип визначення мети. Постановка цілей є вихідним, основоположним моментом економічної та управлінської діяльності, запорукою її ефективності.

Принцип вибору, згідно з яким, першочергову увагу під час управління регіональним розвитком слід приділяти тим сферам і галузям економіки регіону, які або забезпечують високий рівень життя населення або здатні забезпечувати підвищення конкурентоспроможності регіону.

Принцип системності. Управлінські дії повинні бути скоординовані так, щоб вони проявлялися в усіх аспектах регіонального розвитку (політико-правовому, соціально-економічному, екологічному, демографічному, інноваційному тощо) одночасно. Даний принцип передбачає наявність високого рівня узгодженості дій різних відомств структури органів державної влади регіону.

Принцип результативності. Оскільки управління має бути ефективним, особливо в умовах недостатньої стабільності української економіки, керівний вплив слід орієнтувати на кінцеві результати.

Принцип ієрархічності означає вбудовування системи управління регіоном в загальну адміністративно-управлінську систему країни. Даний принцип обумовлений наявністю двох аспектів керівного впливу: з одного боку, зовнішнього управління, здійснюваного центром по відношенню до регіонів, а з іншого – внутрішнього управління регіоном, здійснюваного територіальними органами влади щодо вирішення соціально-економічних та інших завдань розвитку підвідомчих територій.

Принцип рівноправності. Регіональне управління має будуватися на забезпеченні рівноправних відносин всередині регіону між усіма виробниками та споживачами, органами місцевого самоврядування муніципалітетів з приводу спільного використання природно-сировинної бази та інфраструктури, розподілу трудових і матеріально-технічних ресурсів, вирішення соціальних, екологічних, фінансово-бюджетних та інших проблем регіонального розвитку.

Принцип гнучкості й адаптивності. Система управління регіональною економікою повинна забезпечувати можливість адаптації соціально-економічної системи регіону до мінливих умов, сприяти зниженню ризиків на основі застосування та поєднання різноманітних методів управління, відповідних важливості завдань і умов регіонального розвитку.

До найважливіших проблем соціально-економічного розвитку регіонів України можна віднести такі:

високий рівень бюрократизації регіональних соціально-економічних систем, корупція і високий рівень адміністративних бар'єрів (досить складні процедури ліцензування та передавання права власності, оцінювання, експертизи, сертифікації та технічного регулювання, значні державні повноваження з контролю та нагляду за діяльністю господарюючих суб'єктів), що уповільнює процес ринкового реформування і веде до зростання тіньової економіки в регіонах;

суттєва диференціація регіонів за рівнем соціально-економічного та науково-технічного розвитку, що обумовлено як відмінностями в природно-ресурсному потенціалі регіонів країни, так і історичними чинниками (тривалістю історичного розвитку регіону, яка впливає на розвиненість його територіально-господарського комплексу), соціально-демографічними особливостями (щільність, статевो-віковий склад, освітній рівень, тривалість життя та рівень захворюваності населення);

недостатня стабільність політичної системи країни та її регіонів, що не дозволяє дотичний прогноз спрямування національного та регіонального соціально-економічного розвитку;

фактична відсутність узгодженості різноспрямованих цілей регіональної та загальнонаціональної політики (наприклад, інноваційної, екологічної, конкурентної тощо), недостатня координація дій з її реалізації (слабка взаємодія між відповідними відомствами, відсутність чіткого розмежування повноважень, дублювання функцій);

відсталість і технологічна нерозвиненість матеріально-технічної бази регіонів; зниження виробничих потужностей в результаті зношеності технологічного обладнання (через нерозвиненість механізмів фінансування та недосконалість системи оподаткування, відсутність модернізації виробництва), що перешкоджає підвищенню конкурентоспроможності регіонів;

недостатня активність підприємницького сектора регіональної економіки у зв'язку зі слабкою правовою захищеністю підприємництва; організаційними проблемами взаємодії малого бізнесу з ринком і з регіональними владними структурами; нерозвиненістю механізмів фінансування, кредитування і страхування підприємницької діяльності в регіонах; недоступністю інвестиційних ресурсів і недостатністю стартового капіталу або умов для його формування; нестачею кваліфікованих кадрів та ін.;

проблеми управління ресурсно-екологічною сферою регіону, що обумовлено недосконалим правовим та організаційно-економічним механізмом природокористування через його неефективність і високу затратність, що призводить до зниження якості локального та глобального природного середовища;

проблеми запровадження та захисту права власності на нематеріальні активи (знання, інформація, технології); відсутність чіткого механізму захисту авторських прав; складна процедура отримання патентів, що посилюється нерозвиненістю інституту інтелектуальної власності на регіональному рівні;

суперечність між інерційністю розміщення матеріальних елементів національного багатства регіону (природних ресурсів, основних виробничих і невиробничих фондів) і зростаючою динамічністю (мобільністю) економічних умов виробництва, праці, життєзабезпечення (найбільш мобільно та динамічно розвиваються фінанси, інвестиції, інформаційні ресурси та технології, найменш – виробнича, транспортна та соціально-побутова інфраструктура, трудові ресурси). У зв'язку з цим виникають диспропорції у галузевій структурі економіки, між попитом і пропозицією на регіональних і міжрегіональних ринках товарів, послуг, чинниках виробництва, між розташуванням виробників і споживачів.

За цих умов одним з ключових чинників регіонального розвитку стає інноваційна складова, яка визначає не тільки характер функціонування регіону, але й можливості досягнення стратегічних цілей його розвитку. У сучасних умовах регіони країни набувають певної самостійності, вступають у конкурентні відносини на національному та міжнародному ринках, виробляють власну стратегію розвитку виходячи з наявного соціально-економічного потенціалу. Водночас неготовність, несприйняття інновацій можуть бути обумовлені соціально-психологічними особливостями населення регіону, недостатньою висвітленістю інноваційного процесу в регіональних засобах масової інформації, високими організаційно-економічними бар'єрами в регіоні, що перешкоджає розвитку підприємництва інноваційного спрямування.

Дослідження інноваційної складової регіонального розвитку дозволило виявити причини недостатнього впливу даного чинника на зміцнення й ефективне використання конкурентних переваг території. До них, насамперед, слід віднести:

гіпертрофований розвиток досліджень і розроблень за умов значного відставання впроваджувальних робіт;

ізольованість інноваційних організацій, слабкі інституційні зв'язки, закритість інформації як всередині країни, так і по відношенню до зовнішніх джерел;

невідповідність між наявним науково-технічним потенціалом регіонів і низьким попитом на інноваційну продукцію;

слабке фінансування науково-технічної діяльності (як на державному, так і на корпоративному рівнях), незважаючи на значущість науки як джерела інновацій та рушійної сили соціально-економічного розвитку регіонів.

Таким чином, результати проведеного аналізу свідчать про необхідність формування механізму управління регіональним розвитком в сучасній економіці, тобто в умовах переходу на інноваційний шлях розвитку. Регіональні органи влади, як і керівники підприємств, усе більше переймаються економією витрат, підвищенням ефективності, врахуванням змін параметрів зовнішнього регіонального оточення та запитів споживачів послуг державних структур. Тому акцент робиться на групову роботу та методи колективного вироблення управлінських рішень. Тим самим більшість методів і прийомів менеджменту, які довели свою результативність у комерційному секторі, поступово переносяться в практику регіонального управління.

Управління регіональним розвитком з урахуванням виділених напрямів та інноваційних методів обумовлене, насамперед, наявністю в структурі апарату регіональних органів державного управління відповідних підрозділів та залежить від інноваційної компетентності службовців, яка полягає в їх умінні:

розробляти прогнози, концепції, індикатори та параметри регіональної соціально-економічної та інноваційної політики;

забезпечувати моніторинг соціально-економічного становища регіону, його конкурентоспроможності та інноваційної активності;

управляти цільовими регіональними (у тому числі інноваційними) програмами, розподіляти ресурси та повноваження, організовувати контроль за виконанням програм і стратегій розвитку регіону;

забезпечувати матеріально-технічну і фінансово-економічну, кадрову, інформаційну, консалтингову та іншу підтримку інноваційно-активного підприємництва в регіоні;

упроваджувати механізми державного та ринкового регулювання інноваційної діяльності.

Висока якість регіонального управління дозволить забезпечити ефективність і необхідну в сучасних умовах інноваційну спрямованість

функціонування та розвитку регіональної соціально-економічної системи. Розвиток інноваційного потенціалу регіону передбачає наявність та ефективне використання різноманітних видів ресурсів, включаючи кадрові, матеріальні, фінансові, інтелектуальні, науково-технічні та інші, необхідні для здійснення інноваційної діяльності, а також її організаційні структури та технології. Розвиток галузевих складових інноваційного потенціалу регіону (у промисловості, сільському господарстві та інших галузях регіональної економіки) дозволить забезпечити не лише ефективну реалізацію моделі інноваційного розвитку регіону, а й зростання його конкурентоспроможності в умовах формування економіки знань.

1.4.2. Трансформації регіональних соціально-економічних систем

Неефективне регулювання процесів ринкової трансформації регіональних соціально-економічних систем країни призводить до проблем соціально-економічного розвитку організації продуктивних сил окремої території. В умовах глобального дефіциту природних, матеріальних та економічних ресурсів і загрозової екологічної ситуації в країні трансформаційні процеси можуть забезпечити належне відтворення та розвиток природних і суспільних регіональних систем.

Відповідно до [195] період реформування в Україні характеризується процесами деіндустріалізації всієї економіки країни та наявністю значного виробничого потенціалу регіонів, який не повністю використано, що стримує реальне зростання продуктивності праці та рівня життя населення, інноваційне відтворення та, в першу чергу, відтворення людини, яка здатна до ефективної життєдіяльності за таких умов.

Негативні тенденції регіонального розвитку потребують системного та комплексного підходу до їх подолання, активізації трансформаційних процесів, спрямування їх на вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем регіону. Оптимальне поєднання об'єктів природи та суспільства виступає необхідною умовою для створення регіональних природно-суспільних систем, здатних до сталого розвитку та відтворення.

Сталому розвитку властиві наступні детальні виміри: економічне зростання, соціальний прогрес та захист навколишнього середовища. Економічний аспект сталого розвитку регіону пов'язаний з переходом від економіки, спрямованої на використання ресурсів з переважанням короткострокових мотивів, до економіки системного відтворення ресурсів [160].

Економічний простір – це інтегрована та взаємопов'язана система економічних відносин і наявної ресурсної бази, що постійно розвиваються за умови ефективного їх управління з єдиною бюджетною, податковою, фінансовою та соціальною політикою та ринковою інфраструктурою. Економічний простір об'єднує форми організації господарства та розселення. Ознаками економічного простору є взаємозв'язок, специфіка розміщення та щільність соціально-економічних систем.

Залежно від особливостей трансформації, характеру та масштабу виділяють наступні типи трансформаційних процесів економічного простору: організаційний, структурний, функціональний, просторовий і управлінський. Типи трансформаційних процесів спираються на базові процеси ринкової трансформації соціально-економічних систем.

Організаційний тип передбачає зміну форм організації виробництва, підвищення їх комплексності. *Структурний* – зміну елементів системи, масштабів виробництва за типами соціально-економічних систем. *Функціональний* пов'язує зі змінами функцій системи та механізму функціонування залежно від поставленої мети. *Просторовий* передбачає формування нових прогресивних видів територіальної організації продуктивних сил, створення нових регіональних форм суспільного виробництва та їх розвиток. *Управлінський* – зміну планування, регулювання та фінансування регіональних соціально-економічних систем.

Необхідно також зазначити, що регулювання регіонального розвитку суттєво залежить від наявних суб'єктивних чинників, а саме – політичних процесів, які не завжди відповідають офіційно визначеним пріоритетам і завданням регіональної політики [33].

В умовах мінливості економічних процесів, трансформації суспільно-політичного простору й економічної ситуації повноцінна реалізація соціально-економічних інтересів регіону залежить від упровадження процесу регіонального управління та конкретизується вибором організаційно-економічного механізму управління розвитком регіону [122].

Важливою проблемою регіонального розвитку виступає регіональна економічна дезінтеграція, яка проявляється у зміні внутрішньої консолідованості економічного простору країни та послабленні міжрегіональних зв'язків, що є наслідком посилення регіональних господарських комплексів і вимагає уваги до зовнішньоекономічних зв'язків регіонів [33].

Оптимальна структурна перебудова економічного простору країни передбачає врахування рівня розвитку соціально-економічних потенціалів регіонів та ефективне функціонування національної економіки країни.

Незадовільний стан регулювання соціально-економічних та екологічних проблем регіонів свідчить про відсутність зваженої державної регіональної політики. Це негативно позначається на економічному розвитку регіонів, призводить до поглиблення диспропорцій у територіальній структурі національної економіки й у соціальній сфері регіонів. Усе це є наслідком трансформаційної кризи в Україні [181].

Напрямом економічних трансформацій розвитку регіонів виступає структурне регулювання економіки регіонів за допомогою структурної перебудови, яка визначається рівнем соціально-економічних потенціалів регіонів і загальною ефективністю національної економіки.

Сучасне бачення проблемних аспектів соціально-економічного розвитку регіону повинно базуватися на ґрунтовному осмисленні теоретичних поглядів на регіон як динамічну інтегровану систему з певною територіальною та галузевою структурою та потребує розгляду нових елементів розвитку продуктивних сил в багатоаспектному розумінні. Отже, потрібні зміни соціально-економічних систем та формування інституціональних і нормативно-правових засад регіонального розвитку.

Нова парадигма побудови ефективної стратегії економічного розвитку регіонів базується на основних положеннях концепції сталого розвитку соціально-економічних систем, перенесених у регіональну площину з урахуванням усіх принципів регіонального розвитку системного, правового й управлінського характеру – принципах комплексності аналізу, системності дій та сталості регіонального розвитку [181]. Відповідно до нової парадигми побудови економіки регіонів сталий соціально-економічний розвиток слід розглядати як безперервний процес трансформації (рис. 1.3).

До ключових механізмів реалізації нової парадигми соціально-економічного розвитку регіону необхідно віднести інструменти та заходи, згруповані за наступними напрямками: просторовий розвиток України; бюджети та податки в регіональній політиці; інвестиції в регіональній політиці; "зелена" економіка, соціальний розвиток регіонів України; адміністративні центри регіонів України у вирішенні завдань регіональної політики; розвиток територій з особливим статусом; транскордонне співробітництво регіонів країни; розвиток інфраструктурних об'єктів; державне управління регіональним розвитком; формування, реалізація міжрегіональних, регіональних цільових програм [181].

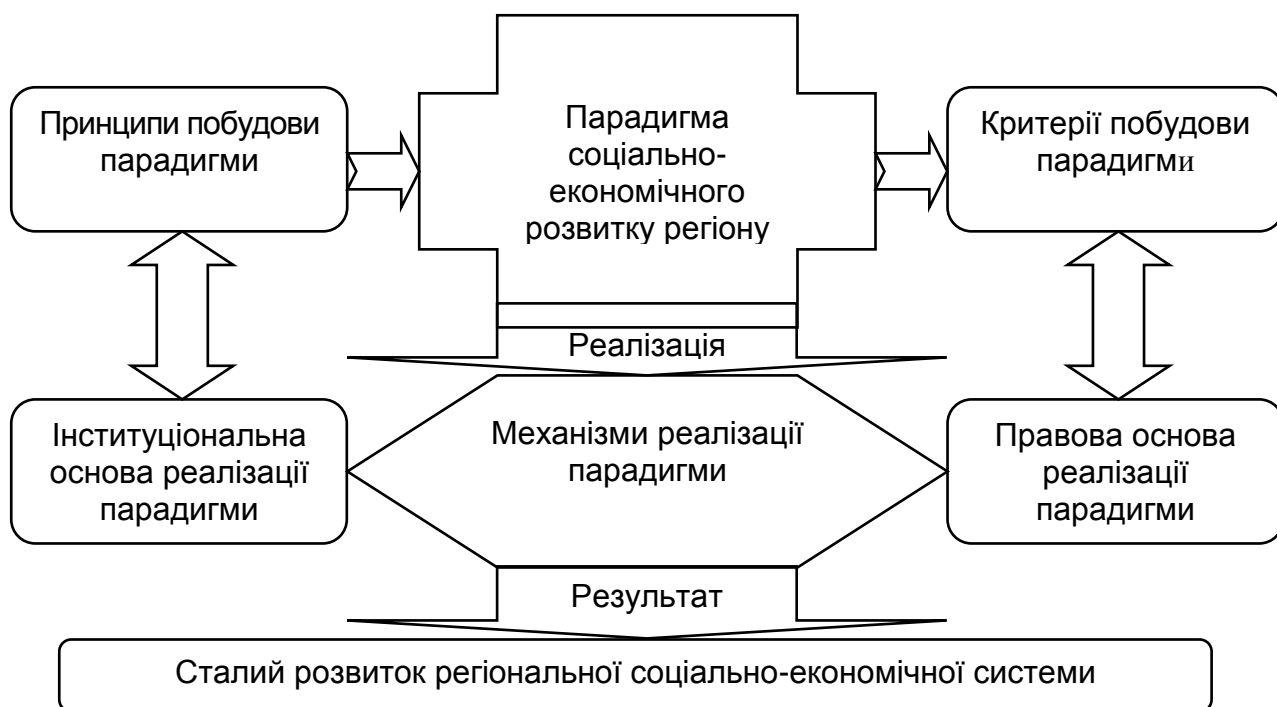

Рис. 1.3. **Сталий розвиток регіональних соціально-економічних систем** (розроблено автором із використанням даних [181])

Інституційна основа реалізації парадигми складається з таких складових: інвестиційної основи трансформації регіональної соціально-економічної системи, інноваційної, інтелектуальної й інформаційної основи. Взаємодія означених складових призводить до зміни інституційної структури на основи змін у техніко-технологічній та соціально-економічній структурах.

З метою вирівнювання соціально-економічних потенціалів регіонів необхідно: усунути регіональні диспропорції; структурне регулювання перетворень на рівні регіону спрямувати на згортання ресурсоємних галузей; запровадити техніко-технологічне оновлення й еколого-збережувальні технології. Необхідно змінити управління регіональним розвитком і розширити права регіонів у цілях трансформації економічного простору.

Науковим підґрунтям концептуального підходу до формування нової парадигми регіонального розвитку й управління регіональними соціально-економічними системами є здатність трансформації до трансформаційних зрушень.

Практики та теоретики зі сфери управління регіонами часто зіштовхуються з проблемою пошуку універсального співвідношення між процесами ринкового саморегулювання, державного управлінського регулювання, регіонального управління та соціального контролю [52]. Основним

завданням якісного управління соціально-економічним регіональним розвитком є підвищення соціальних стандартів. Сучасні регіональні дослідження визначають такі моделі та парадигми регіонального розвитку (рис. 1.4).

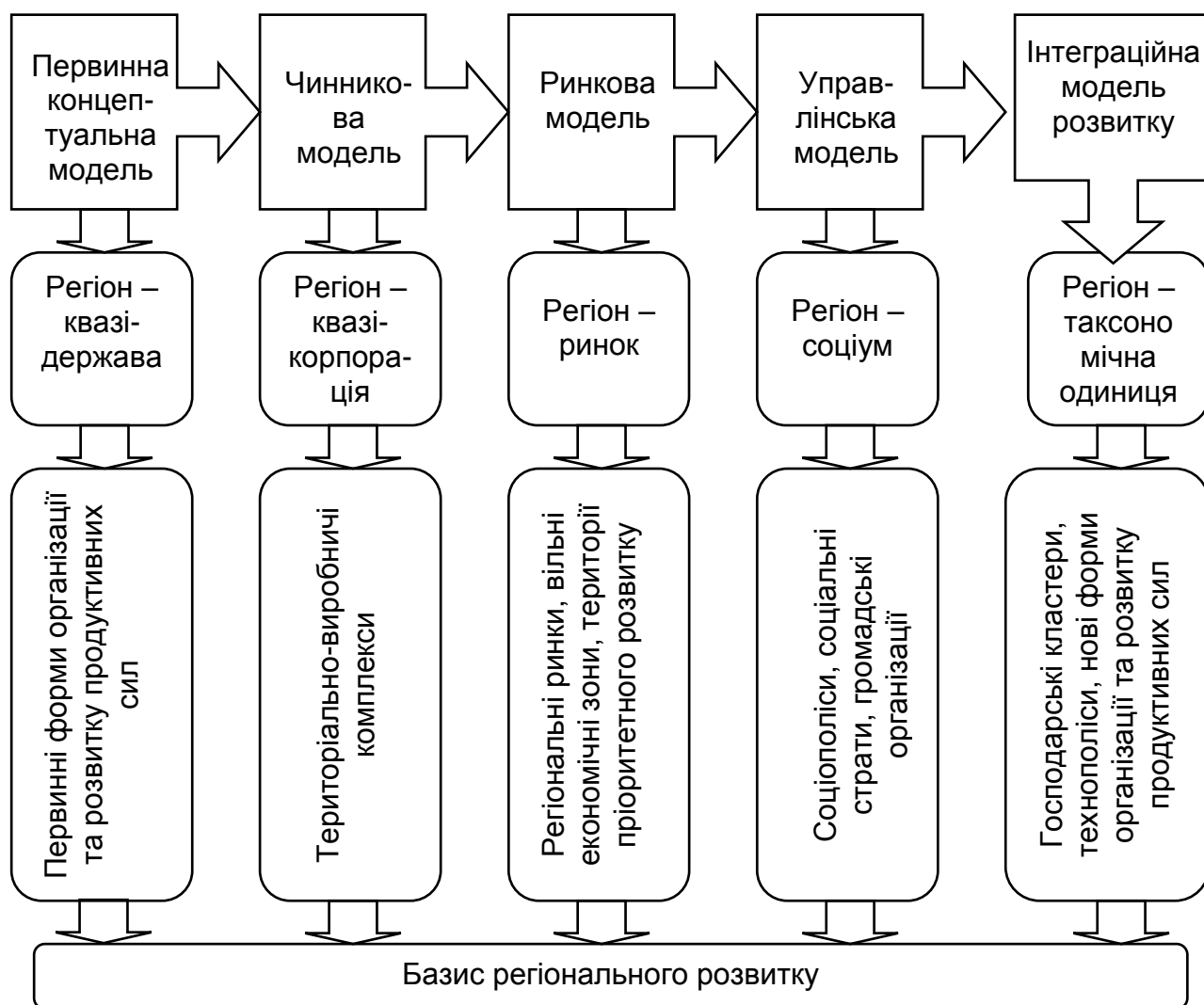

Рис. 1.4. **Моделі та парадигми регіонального розвитку** (розроблено автором із використанням даних [181; 297])

Під інструментальним забезпеченням сталого розвитку регіональних соціально-економічних систем слід розуміти взаємозалежну сукупність засобів, за допомогою яких можна досягти пріоритетних цілей сталого розвитку, а саме: закріплення результатів певного циклу відтворення, забезпечення ефективного системного зв'язку між фінансовими ринками та ринками реального сектора регіону; відтворення системної якості міжрегіональних зв'язків між елементами регіональної системи та її здатності до раціонального саморозвитку [200].

Виокремлюють наступні інструменти забезпечення сталого розвитку [159]: адміністративні, тобто прямого впливу: нормативно-правове забезпечення; державні та стратегії розвитку конкретного регіону; цільові програми та дієві інструменти державної політики; екологічні збори та платежі; стимулювання та підтримка екологічного підприємництва у регіонах; фінансування природоохоронних регіональних заходів і програм; інструменти опосередкованого впливу, а саме: екологічний менеджмент та ефективний екоаудит, екострахування, екомаркування та жорстка сертифікація, екологічна експертиза, екологічна освіта та виховання, раціональне природокористування на рівні соціально-економічної системи та інші; ринкові інструменти: методи доброякісної конкуренції, еколого-орієнтовані товари та послуги, розвинений екологічний маркетинг, еколого-орієнтований попит і культура споживання, еколого-орієнтоване підприємство в регіоні та ін.

I. Синякевич [188] виокремлює наступні інструменти екополітики: правові, економічні, адміністративні та соціально-психологічні.

Н. Пахомова [159] дещо розширює наданий вище перелік і виділяє адміністративно-контрольні, економічні (а саме: ринково-орієнтовані та фінансово-кредитні) інструменти й інструменти морально-етичного впливу та прямого переконання.

На відміну від наявних економічних, еколого-економічні інструменти розрізняють за такими основними групами: адміністративний перерозподіл засобів (до даної групи відносять штрафи та субсидії); фінансові трансферти (а саме: податки, кредити, виплати, платежі); вільні ринкові механізми перерозподілу засобів виробництва (торгівля правами на викиди, "зелена" торгівля); сприяння розвитку ринкової діяльності (нагородження спеціальними знаками, соціальна реклама). Даний вид інструментів значно впливає на сталий розвиток регіону, адже соціальні інструменти орієнтовані на підвищення екологічної культури та досягнення добробуту; інструменти ефективного природокористування (інструменти морально-етичного впливу та переконання, до яких відносять: освіту та виховання, доступність інформації для населення територіальної громади, суспільний тиск, якість послуги, добровільні екологічні спільноти); групи адміністративно-контрольних, економіко-правових інструментів [212].

Перспективними напрямками розвитку соціальних інструментів, на думку автора, є соціальна мобілізація та соціальна звітність. Під соціальною мобілізацією слід розуміти процес, за допомогою якого місцеві

спільноти координовано виявляють пріоритетні проблеми даного регіону, аналізують причини та обставини їх виникнення; визначають сильні та слабкі сторони соціально-економічних трансформацій означеної території, наявні зовнішні можливості та загрози; проводять оцінювання необхідних ресурсів та приймають рішення щодо ефективного використання та розвитку регіону.

Постійні зміни економічного простору та забезпечення сталого економічного зростання регіону потребують значного розширення прав і самостійності територіальних громад на основі децентралізації влади. Управління регіональним розвитком має за мету забезпечення належних умов для життєдіяльності населення регіону, ефективного використання природно-ресурсного потенціалу та постійного розширення інтеграційних процесів.

Тобто впровадження на практиці основних положень нової парадигми соціально-економічного регіонального розвитку можливе лише за умов своєчасного формування ґрунтовної інституційної основи, яка полягає у розробленні дієвих інструментів і механізмів розвитку регіональних соціально-економічних систем, які, в свою чергу, виступають економічною основою вирішення головних завдань регіональної соціально-економічної політики.

Розділ 2

Аналіз стану соціально-економічного розвитку регіону за умови створення системного базису синтезованого капіталу

2.1. Дослідження тенденцій соціально-економічного розвитку регіону

2.1.1. Оцінювання економічного розвитку регіону

Сучасний розвиток вітчизняної економіки характеризується посиленням децентралізації економічної діяльності та формуванням регіональних господарських систем. В основному це виражається у зростанні самоуправління розвитком регіонів, тобто у зосередженні в них адміністративних повноважень і господарської самостійності. Соціально-економічну політику держави реалізують безпосередньо регіони, саме в них здійснюється сучасна та майбутня стратегія національного розвитку.

Упродовж останніх років процес регіоналізації соціально-економічного розвитку набув характеру загальної тенденції, яка відображує закономірності демократизації всіх сфер життя сучасного суспільства. У сучасних умовах процес регіоналізації соціально-економічного розвитку активізується процесами децентралізації управління, розширенням певних повноважень регіональних органів влади та відповідальності за їх діяльність, що істотно зміцнює соціально-економічний і державний статус окремих регіонів. Ці процеси впливають на системний характер регіоналізації в Україні, зумовлений вектором лібералізації всіх сторін життєдіяльності країни та регіонів під час переходу суспільства до соціально-орієнтованої економіки.

Проблемам регіонального розвитку територій різноманітного таксономічного рангу, дослідженню просторових нерівностей присвячено наукові праці таких вчених, як: З. Варналій, В. Геєць, М. Долішній, А. Мазур, Я. Олійник, В. Поповкін, Л. Чернюк та інші. Засади сучасної моделі регіонального розвитку, за якою стабільного розвитку можна досягти шляхом забезпечення динамічного зростання, рівноваги, взаємоузгодженості та збалансованості всіх сфер регіональної системи як основних характеристик стабільності розвитку регіону, обґрунтував І. Кондіус [105, с. 176]. Науково-методологічні засади оцінювання рівня соціально-економічного

розвитку систем регіону, які, враховуючи особливості соціально-економічних процесів, характеризують складність і багатофакторність такого оцінювання, поглиблено вивчав у своїх працях О. Черевко [215, с. 60]. І. Жилияєв удосконалив методологію дослідження регіону "як системи, траєкторію розвитку якого змінюють кризи" [82, с. 7]. У дослідженнях В. Дармограй розглянуто перспективи розвитку регіональної соціально-економічної системи на основі оцінювання рівня комплексного розвитку регіону з урахуванням концептуальних ідей та технологій [62, с. 154]. У працях Т. Уманець визначено теоретико-методологічні засади вимірювання регіонального економічного розвитку [206, с. 27].

Сучасний регіональний розвиток країни характеризується значною нестабільністю. У регіональній науці використовуються декілька термінів для означення процесів територіальної нестабільності та розшарування – такі, як "диференціація", "диспропорція", "поляризація", "асиметрія" тощо. Ці терміни мають змістовне навантаження, яке відображує переважно негативні аспекти нерівномірності: нерозмірність у статичному стані та негармонійні зміни в динаміці. Перенесення багатьох акцентів державної політики з централізованого управління на регіональний рівень, що супроводжується передаванням владних повноважень місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, відкриває широкі можливості для забезпечення збалансованого й ефективного розвитку регіонів України. Однак значна міжрегіональна диференціація умов такого розвитку свідчить про те, що ці процеси не запроваджуються ні на державному, ні на регіональному рівнях. Прискорене зростання української економіки у поєднанні з активною регіональною політикою може забезпечити збалансований регіональний розвиток. Це потребує формування якісно нового державного підходу до регулювання процесів регіональної політики, метою якої має бути забезпечення регіональної безпеки України. Саме тому дослідження проблем диспропорції регіонального розвитку нашої країни як унітарної держави з ринковою економікою, пошук шляхів її зменшення є надзвичайно важливими завданнями державної стратегії та регіональної політики. За таких умов особливу увагу слід зосередити на постійному, безперервному, своєчасному і достовірному контролі та моніторингу соціально-економічної ситуації у регіонах.

Задля успішного формування засад регіональної політики та нової структури регіонального управління необхідне визначення проблем, пов'язаних з дослідженням регіонів та їх розвитку. Розвиток регіонів є процесом

багатовимірним і багатоаспектним та включає зростання виробництва та доходів; перетворення в інституційній, соціальній, адміністративній структурах суспільства; зміни у суспільній свідомості, традиціях і звичках. Тому доцільно розглядати його як сукупність різноманітних соціальних і економічних цілей, аналізувати критерії та відповідні їм показники соціально-економічного розвитку, враховувати сукупність чинників, які впливають на оптимізацію регіонального управління.

У науковій літературі [33; 65 та ін.] проаналізовані різноманітні чинники впливу на процес регіонального розвитку. Це такі чинники, як: демографічні, природно-ресурсні, соціально-економічні, екологічні, історичні, політико-правові, організаційні, технологічні, кадрові та інші. Як доводить наукова література, частина вищеназваних чинники впливає на регіональний розвиток ззовні (наприклад, вплив держави, міжнародних органів та організацій, глобалізація та європеїзація). Інші з них генеруються на рівні регіону та значною мірою залежать від рівня управління. Проте недостатньо розробленими залишаються питання їх впливу, нерівномірність і зміни якого залежать від конкретних обставин, що вимагає від органів влади відповідного моніторингу ситуації та вироблення механізмів належного реагування.

Традиційно дослідження соціального й економічного розвитку території (регіону) передбачає проведення ґрунтового аналізу багатьох складових, оскільки позитивний розвиток регіону має включати ефективний розвиток усіх чинників, які можуть вплинути на його розвиток. Ґрунтуючись на методичних аспектах проведення соціально-економічного аналізу регіону, у даній роботі використані показники промисловості, відображені показники сільськогосподарської діяльності регіону, стан інноваційно-інвестиційної активності підприємств регіону, стан доходів населення, зайнятість населення в області, демографічна ситуація, міграційна активність тощо.

Харківський регіон є важливим сектором у вирішенні ключових питань розвитку національної господарської системи України. Це пояснюється тим, що Харківський регіон – один із найбільш розвинених промислових регіонів України, де зосереджено потужний науково-промисловий потенціал, який налічує понад 650 промислових підприємств і 200 наукових установ (або 15 % від усіх науково-дослідних інститутів України і 20 % від конструкторських і проектних організацій). Внесок Харківського регіону в обсяг реалізованої промислової продукції країни у 2013 р. склав

5,7 %, тобто посів сьоме місце серед усіх регіонів (у 2012 р. – 5,4 %; у 2011 р. – 5,1 %) [298; 300].

За показником "валовий регіональний продукт" (ВРП) Харківський регіон посідав четверте місце в Україні після міста Київ, Донецького та Дніпропетровського регіонів, а за цим же показником на душу населення – з четвертого по сьоме місце (у 2012 році – четверте місце). Крім того, слід зазначити, що господарський комплекс Харківського регіону має не тільки вагомий вплив на результати роботи економіки самого регіону, але й на національну економіку. Про це свідчать наступні показники: промисловість створює майже 40 % ВРП, є головною бюджетотвірною галуззю (у 2013 р. 74 % платежів мобілізовано до Державного бюджету України) [300].

Зважаючи на специфіку Харківського регіону, слід почати аналіз з огляду промисловості у регіональному контексті. За інформацією Головного управління статистики в Харківській області [298] та статистичними даними Харківської обласної державної адміністрації [300] проведено дослідження стану та здійснено оцінювання промислового розвитку Харківського регіону за 2006 – 2013 рр. Основою для проведення дослідження економічного розвитку регіону став аналіз галузевої структури господарського комплексу Харківського регіону й її динаміки, результати якого наведені у табл. 2.1. У табл. 2.1 показано частку окремого виду діяльності (галузі) у загальних обсягах реалізованої промислової продукції регіону протягом усього аналізованого періоду.

Результати аналізу, наведені у табл. 2.1, свідчать, що Харківський регіон має багатогалузеву структуру господарського комплексу. У його структурі виділяються такі галузі: харчової і легкої промисловості; машинобудування та металообробки; енергетична та паливна; виробництва будівельних матеріалів тощо [298].

За даними табл. 2.1, найбільшу питому вагу у загальному обсягу реалізованої промислової продукції протягом усього аналізованого періоду мала переробна промисловість (2006 р. – 77,19 %; 2007 р. – 80,71 %; 2008 р. – 79,1 %; 2009 р. – 75,97 %; 2010 р. – 75,78 %; 2011 р. – 73,46 %; 2012 р. – 77 %; 2013 р. – 72,1 %). Частка цього виду промисловості за 2006 – 2013 рр. зменшувалася (від 77,19 до 72,1%), окрім 2007 р. (80,71 % – найбільше значення) і 2012 р. (77 %). Це відбувалося переважно за рахунок зменшення питомої ваги машинобудування та металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів у

загальному обсязі реалізованої промислової продукції Харківського регіону протягом 2006 – 2012 рр., а у 2013 р. – за рахунок харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (на 0,1 %).

Таблиця 2.1

**Аналіз галузевої структури промисловості Харківського регіону
за 2006 – 2013 рр. (%)**

Основні види промислової діяльності	Частка виду діяльності (галузі) у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %							
	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Промисловість	100	100	100	100	100	100	100	100
Добувна промисловість	3,15	3,24	4,22	4,13	4,90	5,01	5,5	5,4
Переробна промисловість	77,19	80,71	79,1	75,97	75,78	73,46	77	72,1
з неї:								
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	22,76	23,34	27,24	31,12	30,07	25,33	26,5	26,4
легка промисловість	1,47	1,03	0,84	0,76	1,03	1,03	1,3	1,1
обробка деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	0,31	0,69	0,69	0,62	0,64	0,72	0,7	0,6
целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	2,38	2,52	3,33	3,61	3,49	3,21	3,6	3,3
виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	6,99	5,54	7,7	5,79	5,35	6,43	6,6	5,2
хімічна та нафтохімічна промисловість	5,28	4,71	4,61	5,51	5,6	5,45	5,8	1,5
виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	10,04	11,85	9,23	6,33	5,55	5,79	5,6	7,7
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	3,70	3,81	3,16	2,38	2,59	3,15	3,5	3,2
машинобудування	16,78	22,83	19,85	18,06	19,21	19,93	21	17,6
інші галузі	7,48	4,39	2,45	1,79	2,25	2,41	2,4	5,5
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	19,66	16,05	16,68	19,9	19,32	21,53	17,5	22,5

Серед інших галузей промисловості регіону найменшу питому вагу займала добувна промисловість. Її частка збільшувалася протягом аналізованого періоду (на 2, 25 % за весь період), крім 2009 р. і 2013 р., коли вона зменшилася порівняно з попереднім періодом.

Слід також відзначити коливання питомої ваги виробництва та розподілення електроенергії, газу та води за 2006 – 2013 рр. з 19,66 % у 2006 р. до 21,53 % у 2011 р., крім 2007 – 2008 рр. та 2012 р., коли ця частка дорівнювала, відповідно, 16,05 %, 16,68 % та 17,5 %. У 2013 році ця частка збільшилася до 22,5 %.

Серед галузей переробної промисловості особливо виділяються (мають найбільшу питому вагу) такі види діяльності (галузі), як виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (2006 р. – 22,76 %, 2007 р. – 23,34 %; 2008 р. – 27,24 %; 2009 р. – 31,12 %; 2010 р. – 30,07 %; 2011 р. – 25,33 %; 2012 р. – 26,5 %; 2013 р. – 26,4 %), машинобудування (2006 р. – 16,74 %; 2007 р. – 22,83 %; 2008 р. – 19,85 %; 2009 р. – 18,06 %; 2010 р. – 19,21 %; 2011 р. – 19,93 %; 2012 р. – 21 %; 2013 р. – 17,6 %) та виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (2006 р. – 10,04 %; 2007 р. – 11,85 %; 2008 р. – 9,23 %; 2009 р. – 6,33 %; 2010 р. – 5,55 %; 2011 р. – 5,79 %; 2012 р. – 5,6 %; 2013 р. – 7,7 %). Найменшу питому вагу серед галузей переробної промисловості регіону протягом 2006 – 2013 рр. мали обробка деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів (2006 р. – 0,31 %; 2007 р. – 0,69 %; 2008 р. – 0,69 %; 2009 р. – 0,62 %; 2010 р. – 0,64 %; 2011 р. – 0,72 %; 2012 р. – 0,7 %; 2013 р. – 0,6 %) і легка промисловість (2006 р. – 1,47 %; 2007 р. – 1,03 %; 2008 р. – 0,84 %; 2009 р. – 0,76 %; 2010 р. – 1,03 %; 2011 р. – 1,03 %; 2012 р. – 1,3 %; 2013 р. – 1,1 %) [298].

Слід зазначити, що частка обробки деревини та виробництва виробів з деревини, крім меблів, протягом аналізованого періоду постійно збільшувалася (з 0,31 % у 2006 р. до 0,72 % у 2011 р.), крім 2012 р. і 2013 р., протягом яких вона знову почала зменшуватися (відповідно 0,7 % і 0,6 %). Частка легкої промисловості, навпаки, зменшувалася з 1,47 % у 2006 р. до 1,03 % у 2011 р. (крім 2008 – 2009 рр., коли її частка була нижчою за 1 %, а також 2012 р., коли її частка знову почала зростати і склала 1,3 %). У 2013 р. частка легкої промисловості знову зменшилася порівняно з попереднім роком на 0,2 % [298].

Зазначені тенденції галузевої структури промисловості Харківського регіону у динаміці підтверджуються розподілом обсягів реалізованої

промислової продукції регіону за основними видами діяльності за 2006 – 2013 рр. (рис. 2.1).

На основі результатів аналізу господарського комплексу Харківського регіону виявлено зміну тенденцій у його галузевій структурі. Так, якщо раніше домінуючою галуззю було машинобудування, частка якого у загальному обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг) складала понад 30 %, то на сьогодні виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів посідає перше місце, а машинобудування – лише друге.

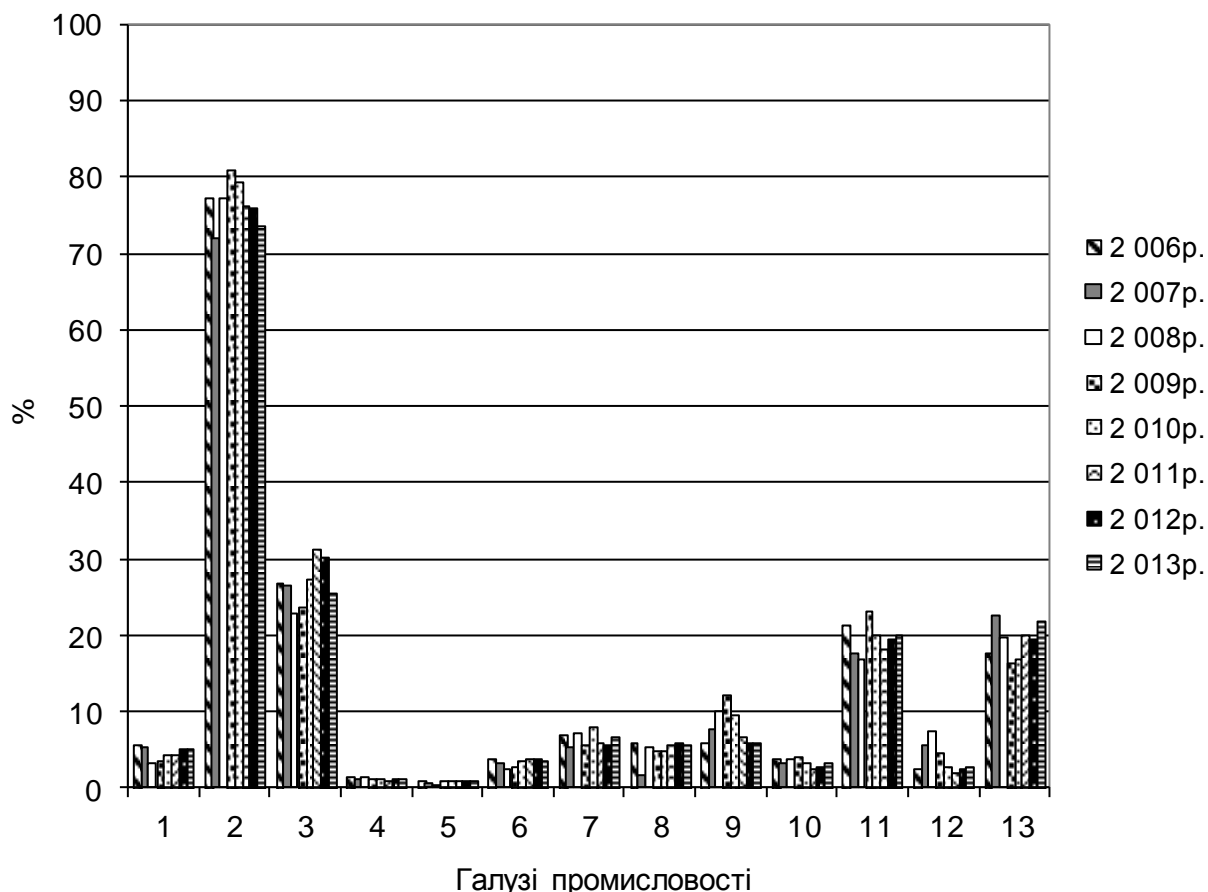

Рис. 2.1. Динаміка розподілу обсягів реалізованої промислової продукції Харківського регіону за основними видами діяльності за 2006 – 2013 рр. (%)

Умовні позначення: 1 – добувна промисловість; 2 – переробна промисловість; 3 – виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів; 4 – легка промисловість; 5 – обробка деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів; 6 – целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність; 7 – виробництво коксу, продуктів нафтопереробки; 8 – хімічна та нафтохімічна промисловість; 9 – виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; 10 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 11 – машинобудування; 12 – інші галузі; 13 – виробництво та розподілення електроенергії, газу та води.

Крім того, у 2013 р. спостерігалось скорочення обсягів реалізованої машинобудівної продукції на 2 % порівняно із попереднім роком (індекс промислової продукції за 2013 р. становив 98 %), що є негативною тенденцією розвитку промисловості регіону. Зменшення обсягу машинобудівної продукції спостерігалось у виробництвах: кузовів для автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів (на 48 %); вузлів, деталей і приладдя для автотранспортних засобів, машин і устаткування для сільського та лісового господарства, металообробних машин і верстатів (на 20 – 30 %), проводів, кабелів і електромонтажних пристроїв (на 8 %); побутових приладів (на 1,5 %). Одночасно зафіксоване зростання випуску продукції у виробництвах: обладнання зв'язку, машин і устаткування загального призначення, інструментів і обладнання для вимірювання, дослідження та навігації, годинників, електродвигунів, генераторів, трансформаторів, електророзподільчої та контрольної апаратури (на 5 – 19 %).

Слід зауважити, що формування обсягу реалізації на регіональному рівні значною мірою залежить від діяльності досить обмеженого кола підприємств. Серед цих підприємств виділяються: Приватне акціонерне товариство (ПрАТ) "Філіп Морріс Україна", Акціонерна компанія "Харківобленерго", Зміївська теплоенергостанція (ТЕС), Шебелинське відділення з переробки газового конденсату та нафти, Газопромислове управління "Шебелинкагазвидобування", Харківське відділення Публічного акціонерного товариства (ПАТ) "Сан Інбев Україна", Комунальне підприємство (КП) "Харківські теплові мережі", Відкрите акціонерне товариство (ВАТ) "Турбоатом", ПАТ "Харківська ТЕЦ-5", Державне підприємство "Завод "Електроважмаш". На зазначені підприємства у 2013 р. припадало 42 % промислового обсягу реалізації Харківського регіону.

Стан галузевої структури переробної промисловості Харківського регіону на 2013 р. можна проаналізувати на основі статистичної інформації Головного управління статистики у Харківській області [79]. Галузева структура переробної промисловості Харківського регіону у 2013 р. наведена на рис. 2.2.

Як видно з рис. 2.2, серед усіх галузей переробної промисловості Харківського регіону домінує виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (26,4 %), а також машинобудування (17,6 %). Значною часткою в загальному обсязі реалізованої промислової продукції регіону також виділяється виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (7,7 %).

Загальною тенденцією у 2013 р. серед галузей переробної промисловості регіону було зменшення обсягів реалізації їх продукції порівняно з попереднім періодом, крім виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічної діяльності (приріст склав 7,1 %). Найбільше скорочення відбулося на підприємствах з виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення (скорочення склало 7,8 %) та у металургійному виробництві, виробництві готових металевих виробів (крім машин і устаткування), де спостерігалось скорочення обсягів продукції на 7,3 %.

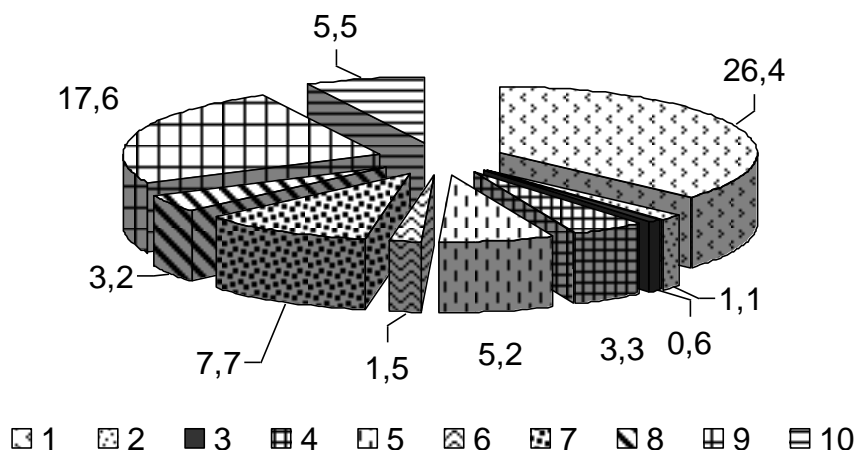

Рис. 2.2. Галузева структура переробної промисловості Харківського регіону у 2013 р. (%)

Умовні позначення: 1 – виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів; 2 – легка промисловість; 3 – обробка деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів; 4 – целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність; 5 – виробництво коксу, продуктів нафтопереробки; 6 – хімічна та нафтохімічна промисловість; 7 – виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; 8 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 9 – машинобудування; 10 – інші галузі

Негативною тенденцією для промисловості регіону у 2013 році стало скорочення обсягів реалізації у машинобудуванні (на 2 %), яке відбулося за рахунок скорочення обсягів у виробництвах: кузовів для автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів (на 48 %); вузлів, деталей і приладдя для автотранспортних засобів, машин і устаткування для сільського та лісового господарства, металообробних машин і верстатів (на 20 – 30 %); проводів, кабелів і електромонтажних пристроїв (на 8 %), побутових приладів (на 1,5 %).

За статистичними даними Харківської обласної державної адміністрації, у січні – квітні 2014 р. підприємствами Харківського регіону реалізовано промислової продукції на 21,0 млрд грн. У загальнодержавному обсязі реалізованої продукції частка регіону складає 5,7 %. Регіон посів сьоме місце після Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Луганської, Полтавської областей та м. Києва. Із загального обсягу реалізації 68,9 % припадає на продукцію переробної промисловості, 24,2 % – підприємств з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, 6,2 % – добувної промисловості і розроблення кар'єрів, 0,7 % – підприємств з забору, очищення та постачання води. У структурі реалізації продукції переробної промисловості переважає продукція провідних для регіону видів діяльності: виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів і машинобудування (крім ремонту та монтажу машин і устаткування), питома вага яких складає, відповідно, 25,2 % і 17,6 % до загального обсягу реалізованої продукції регіону [300].

Досвід розвинених країн свідчить, що найбільш ефективними для розвитку регіонального господарського комплексу є програми створення регіональних кластерів. Їх створення не тільки забезпечить ефективний перерозподіл доданої вартості та комплексне використання потенціалу регіону, але й дозволить активізувати регіональні інноваційні процеси та підвищити ефективність управління модернізацією Харківського регіону [216; 312].

Ґрунтуючись на розрахунку показників галузевої спеціалізації регіону, зокрема коефіцієнтів концентрації (спеціалізації), проведено галузевий аналіз промисловості Харківського регіону за 2011 – 2013 рр. (рис. 2.3).

Проведений аналіз дозволив забезпечити прийняття обґрунтованих рішень щодо можливих сценаріїв подальшого функціонування та розвитку промисловості Харківського регіону. Значення коефіцієнтів концентрації галузей промисловості регіону показують, які саме галузі промисловості є основними для створення регіональних кластерів. Отже, інтерпретація результатів розрахунків зазначених коефіцієнтів за галузями промисловості регіону дозволила виявити перелік пріоритетних галузей промисловості Харківського регіону. Це такі галузі, як: виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (у 2011 р. – 1,8; у 2012 р. – 1,48; у 2013 р. – 1,24); виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції (у 2011 р. – 1,99, у 2012 р. – 1,75; у 2013 р. – 1,51); машинобудування, зокрема енергетичне та сільськогосподарське (у 2011 р. – 1,68; у 2012 р. – 1,53;

у 2013 р. – 1,66); целюлозно-паперове виробництво, видавнича діяльність (у 2011 р. – 1,66; у 2012 р. – 1,64; у 2013 р. – 1,43). Крім того, у 2013 р. високе значення мав коефіцієнт концентрації (спеціалізації) за таким видом промислової діяльності, як виробництво та розподілення електроенергії, газу та води (1,7). Зазначені галузі повинні стати базою для утворення кластерних структур в економіці Харківського регіону. Застосування кластерного підходу до визначених видів промислової діяльності призведе до піднесення їх розвитку та розвитку пов'язаних з ними видів діяльності, промисловості й економіки Харківського регіону в цілому [298; 300].

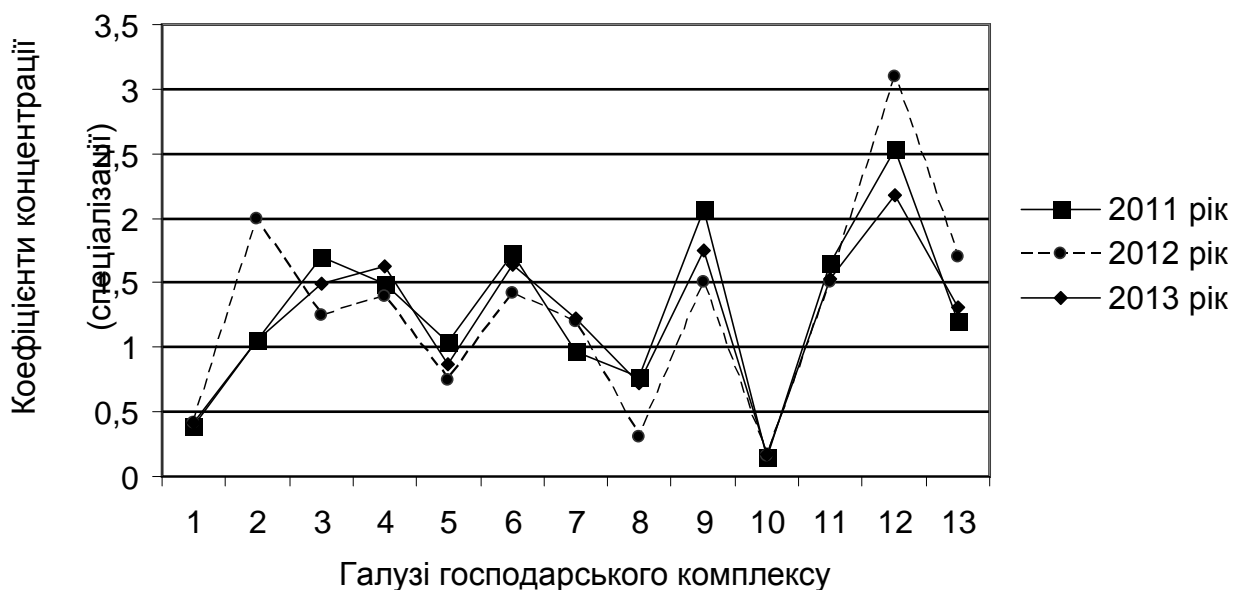

Рис. 2.3. Коефіцієнти концентрації (спеціалізації) галузей промисловості Харківського регіону за 2011 – 2013 рр. [298; 300]

Умовні позначення: 1 – добувна промисловість; 2 – переробна промисловість; 3 – виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів; 4 – легка промисловість; 5 – обробка деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів; 6 – целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність; 7 – виробництво коксу, продуктів нафтопереробки; 8 – хімічна та нафтохімічна промисловість; 9 – виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; 10 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 11 – машинобудування; 12 – інші галузі; 13 – виробництво і розподілення електроенергії, газу та води

Отже, базовими галузями промисловості Харківського регіону є виробництво харчових продуктів (виробництво олії соняшникової нерафінованої, молока, маргарину й аналогічних продуктів, борошна, цукру білого кристалічного та ін.); машинобудування (виробництво сільськогосподарських

машин, насосів відцентрових для перекачування рідин, устаткування холодильного та морозильного промислового призначення, електродвигунів та генераторів змінного струму, електродвигунів універсальних тощо) і виробництво й розподілення електроенергії, газу та води. Слід також зазначити сільське господарство, яке постачає сировину для комплексу галузей харчової промисловості.

Допоміжними в регіоні є окремі галузі деревопереробної промисловості (обробка деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів), а також виробництва легкої промисловості (текстильне виробництво, виробництво взуття тощо). Обслуговувальними галузями є теплоелектроенергетика, водопостачання, газопостачання, будівництво, транспорт і зв'язок.

Слід зазначити, що виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, яке є лідером за часткою у загальному обсязі реалізованої промислової продукції у Харківському регіоні за аналізований період, також залишається експортоорієнтованою галуззю та лідером за обсягом залучення прямих іноземних інвестицій серед важливих галузей регіону й України в цілому. На сучасному етапі розвитку економіки Харківського регіону (станом на 1 січня 2014 р.) обсяг прямих іноземних інвестицій у цю галузь склав 85,1 млн дол. США (або 3,84 % у загальному обсязі прямих іноземних інвестицій, який склав 2 216,3 млн дол. США), і займає друге місце після виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції (8,41 %) серед галузей переробної промисловості Харківського регіону [298].

За даними Головного управління статистики у Харківській області [298], обсяг залучених з початку інвестування в економіку Харківського регіону прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) на 1 січня 2014 р. становив 2 216,3 млн дол. США, що на 1,9 % більше від обсягів інвестицій на початок 2013 р., та в розрахунку на одну особу населення складав 813,3 дол. США (п'яте місце серед регіонів України). За індексом інвестиційної привабливості регіонів у 2013 р., відповідно до даних Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України, Харківський регіон посідав перше місце за інвестиційною привабливістю серед інших регіонів України (на другому місці – Львівська область, на третьому – Донецька область, на четвертому – м. Київ, на п'ятому – Дніпропетровська область). З країн Європейського Союзу (ЄС) залучено інвестицій на суму 1 840,6 млн дол. США (83,0 % загального обсягу акціонерного капіталу); з країн СНД – 43,6 млн дол. США (2,0 %);

з інших країн світу – 332,1 млн дол. США (15,0 %). Динаміка обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) у Харківський регіон протягом 2006 – 2013 рр. наведена на рис. 2.4.

Як видно з рис. 2.4, протягом аналізованого періоду обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу) у Харківський регіон постійно збільшувався за винятком 2013 р., коли спостерігалось зменшення його обсягу на 42 млн дол. США порівняно із попереднім періодом.

Слід зазначити, що інвестиції надійшли зі 67-ти країн світу. До десятки основних країн-інвесторів, на які припадало 93,7 % від загального обсягу прямих інвестицій до Харківського регіону (у доларах США), входили: Франція – 847,4 млн; Кіпр – 597,1 млн; Велика Британія – 234,2 млн; Віргінські Острови (Велика Британія) – 140,4 млн; Нідерланди – 62,8 млн; Панама – 59,7 млн; Російська Федерація – 40,1 млн; США – 32,5 млн; Польща – 31,9 млн та Беліз – 30,0 млн.

млн дол. США

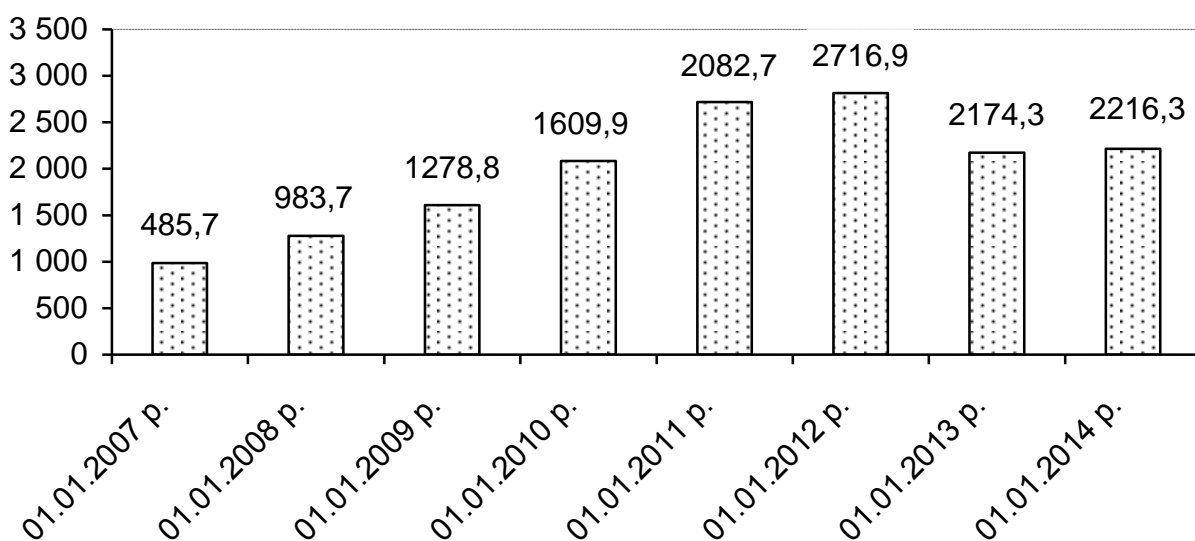

Рис. 2.4. Динаміка обсягу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) у Харківський регіон [298]

Розподіл прямих інвестицій (акціонерного капіталу) у Харківський регіон за основними країнами-інвесторами поданий на рис. 2.5.

Слід зазначити, що серед загального обсягу прямих іноземних інвестицій у Харківський регіон протягом 2013 р. на підприємствах промисловості зосереджено 370,4 млн дол. США (16,7 %), у тому числі переробної –

366,3 млн; з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 2,5 млн; водопостачання, каналізації, поводження з відходами – 1,3 млн; добувної промисловості та розроблення кар'єрів – 0,2 млн.

В установах фінансової та страхової діяльності акумульовано (у доларах США) 1 101,9 млн (майже 50 % від загального обсягу прямих іноземних інвестицій); в організаціях, що здійснюють операції з нерухомим майном – 265,2 млн (12,0 %); оптової та роздрібної торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів – 163,0 млн (7,4 %); діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 153,0 млн (6,9 %).

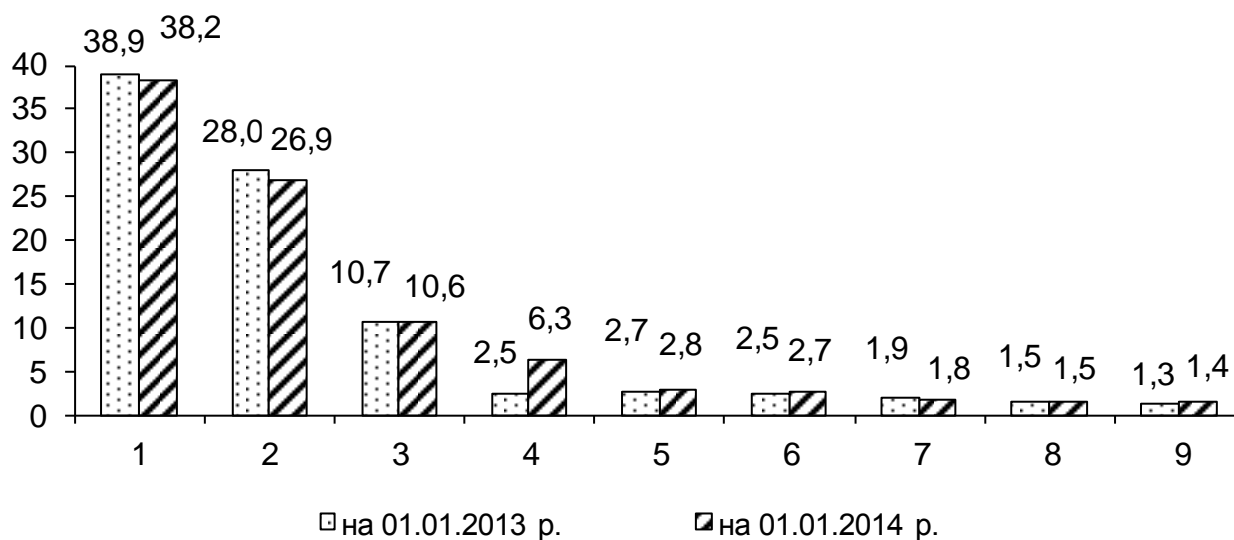

Рис. 2.5. Розподіл прямих інвестицій (акціонерного капіталу) у Харківський регіон за основними країнами-інвесторами (у % до загального обсягу) [298]

Умовні позначення: 1 – Франція; 2 – Кіпр; 3 – Велика Британія; 4 – Віргінські Острови (Велика Британія); 5 – Нідерланди; 6 – Панама; 7 – Російська Федерація; 8 – Польща; 9 – Беліз

Як свідчать статистичні дані [298], підприємства м. Харкова мають 79,0 % прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) Харківського регіону. За районами області найбільші вкладення (у доларах США) у Чугуївському – 202,7 млн (9,1 %) та Харківському – 189,1 млн (8,5 %).

Якщо проаналізувати обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з регіону в економіку країн світу, то на 01.01.2014 р. він становив (у доларах США) 16 315,4 тис., що на 3 379,7 тис. більше (або на 26,12 %) порівняно із попереднім періодом; у тому числі у країни ЄС – 287,4 тис.

(1,8 % загального обсягу); у країні СНД – 15 976,7 тис. (97,9 %); в інші країни світу – 51,3 тис. (0,3 %). Слід зазначити, що прямі інвестиції з регіону здійснено до п'яти країн світу, переважна їх частка спрямована до Російської Федерації (97,7 %). Видом економічної діяльності основних інвесторів прямих інвестицій з Харківського регіону, обсяги яких становили 14 022,8 тис. дол. США (85,9 %), є машинобудування (крім ремонту і монтажу машин і устаткування). Загальне виробництво продукції сільськогосподарства Харківського регіону у 2013 р. порівняно з 2012 р. збільшилось на 20,3%, у тому числі у сільськогосподарських підприємствах – на 28,7 %, у господарствах населення – на 11,3 %.

Динаміка обсягу сільськогосподарського виробництва (наростаючим підсумком з початку року у відсотках до відповідного періоду попереднього року) у Харківському регіоні подана на рис. 2.6 [272].

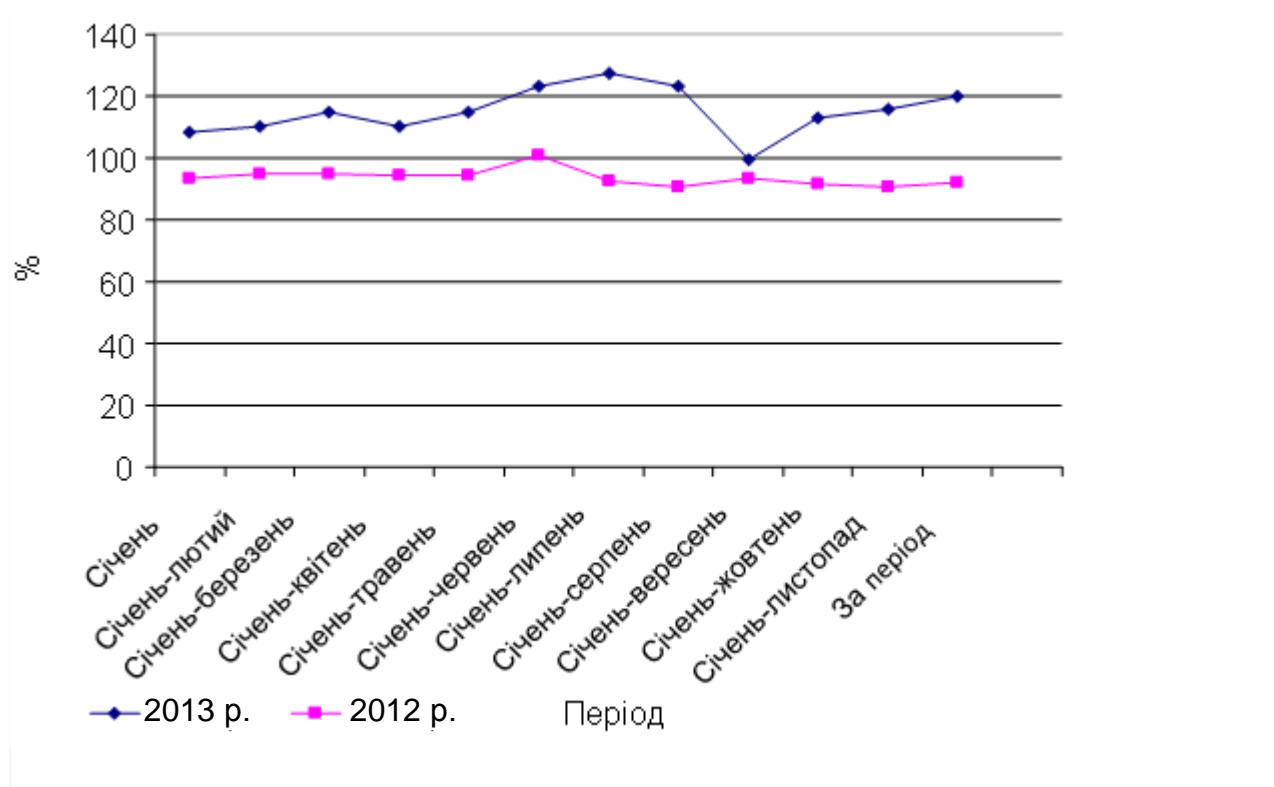

Рис. 2.6. Динаміка обсягу сільськогосподарського виробництва у Харківському регіоні за 2012 – 2013 рр.

Як свідчать дані, наведені на рис. 2.6, у регіоні у 2013 р. порівняно з 2012 р. спостерігалось зростання обсягів сільськогосподарського виробництва.

Так, за даними Головного управління статистики в Харківській області [272], у 2013 р. обсяг виробництва продукції рослинництва порівняно з 2012 р. зріс на 23,5 %, у тому числі у аграрних підприємствах – на 31,1 %, у господарствах населення – на 14,2 %.

Обсяг виробництва продукції тваринництва за 2013 р. порівняно з 2012 р. збільшився на 11,2 %, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – на 19,9 %, у господарствах населення – на 4,8 %, що є позитивною тенденцією для розвитку регіону. На початок січня 2014 р. у господарствах населення області було зосереджено 51,6 % загальнообласного стада великої рогатої худоби, у тому числі 60,3 % корів (на початок 2013 р., відповідно, 51 % і 60,3 %); 45,5 % – свиней (за попередній період – 56,8 %); овець та кіз – 84,9 % (за попередній період – 85,3%); птиці – 48 % (за попередній період – 51,5 %). У структурі загального обсягу реалізації худоби та птиці на м'ясо найвагомішою була частка птиці, проте відносно попереднього року вона скоротилась з 61,2 % до 56,6 %. Частка великої рогатої худоби зменшилась з 21,8 % до 17 %, свиней – зросла з 16,9 % до 26,2 %.

Слід зазначити, що у 2013 р. порівняно з 2012 р. збільшився обсяг вирощування худоби та птиці у живій вазі у сільськогосподарських підприємствах (крім малих) на 43,5 % і становив 59,8 тис. т. Відношення обсягів вирощування до реалізації худоби та птиці на забій становило 110,5 % (у 2012 р. – 114 %). Середньодобові прирости великої рогатої худоби зменшились на 0,4 % і склали 490 г, свиней – зросли на 36,4 % (461 г) [298].

Забезпечення високого рівня соціальних стандартів потребує ефективного трудового ринку, що забезпечується низьким рівнем безробіття та високим рівнем економічно-активного населення, достатньою кількістю висококваліфікованих робітників, відповідним розміром заробітної плати та належним рівнем охорони здоров'я. Так, за даними Головного управління статистики у Харківській області [79], середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника підприємств, установ та організацій регіону, що нарахована у 2013 р., становила 2 975 грн, що на 2,4 % перевищує рівень мінімальної заробітної плати (1 218 грн). Заробітки працівників регіону були на 8,9 %, або на 290 грн, менші, ніж середній показник по країні. Найсуттєвіше збільшення заробітної плати у 2013 р. спостерігалось у працівників, які зайняті діяльністю у сфері творчості, мистецтва та розваг (на 25,6 %), а серед промислових видів діяльності – у виробництві основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів (на 23,6 %).

Найвищою була оплата праці у працівників, зайнятих фінансовою та страховою діяльністю (5 992 грн), у добувній промисловості та розроблянні кар'єрів (4 876 грн), що відповідно, у 2 та 1,6 рази більше, ніж середня заробітна плата по регіону. Найменш оплачуваними у регіоні у 2013 р., як і в 2012 р., залишаються працівники, що зайняті у текстильному виробництві, виробництві одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів; у діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; у поштової та кур'єрській діяльності; у тимчасовому розміщенні й організації харчування – рівень заробітної плати цих працівників не перевищував 67 % від середньорегіонального показника.

Слід зазначити, що певна нерівномірність у розмірах заробітної плати була причиною виникнення значної диференціації серед адміністративних районів Харківського регіону. Так, найбільш оплачуваними протягом останніх років були працівники Балаклійського, Зміївського, Красноградського, Первомайського районів. Їх заробітна плата на 16,9 % – 24,1 % перевищувала середній рівень по регіону. Найнижчий рівень заробітної плати, який не перевищував 74 % від середнього по регіону, спостерігався у Барвінківському, Близнюківському, Золочівському, Краснокутському, Печенізькому та Сахновщинському районах Харківського регіону. Серед позитивних тенденцій слід виділити зростання заробітної плати у 2013 р. серед усіх районів Харківського регіону, крім Барвінківського та Красноградського, де вона зменшилась на 0,2 % та 0,3 %, відповідно. Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати працівників Харківського регіону за видами економічної діяльності у 2011 – 2013 рр. подана на рис. 2.7.

Як видно з рис. 2.7, найбільш високою була оплата праці у працівників, зайнятих фінансовою та страховою діяльністю, причому її розмір постійно збільшувався (з 5 040 грн – у 2011 р. до 5 992 грн – у 2013 р.); а у добувній промисловості та розроблянні кар'єрів (зростання з 3 895 грн – у 2011 р. до 4 876 грн – у 2013 р.). Слід також зазначити, що працівники таких важливих для соціально-економічного розвитку Харківського регіону видів економічної діяльності, як переробна промисловість, освіта й охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, мали у 2013 р. заробітну плату, нижчу від середнього рівня по Україні (відповідно, 2 993, 2 811 і 2 279 грн).

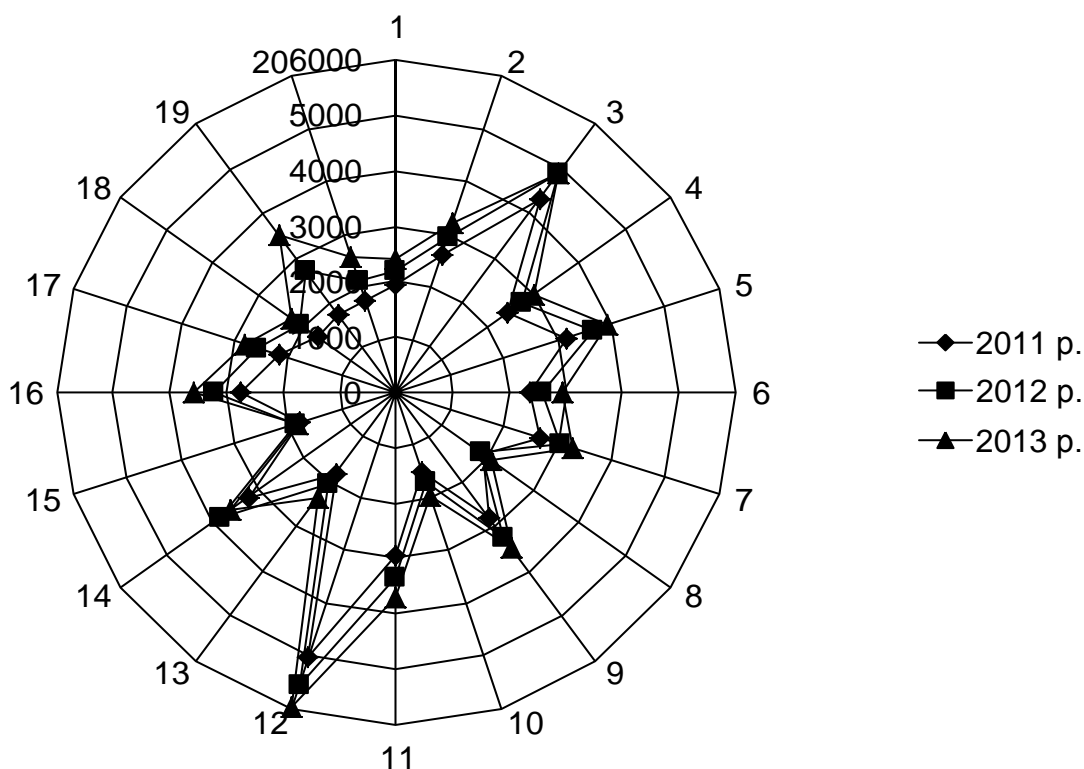

Рис. 2.7. Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати працівників Харківського регіону за видами економічної діяльності у 2011 – 2013 рр. [298]

Умовні позначення: 1 – сільське, лісове та рибне господарство; 2 – промисловість; 3 – добувна промисловість і розроблення кар'єрів; 4 – переробна промисловість; 5 – постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; 6 – водопостачання; каналізація, поводження з відходами; 7 – будівництво; 8 – оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; 9 – транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; 10 – тимчасове розміщування й організація харчування; 11 – інформація та телекомунікації; 12 – фінансова та страхова діяльність; 13 – операції з нерухомим майном; 14 – професійна, наукова та технічна діяльність; 15 – діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; 16 – державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування; 17 – освіта; 18 – охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; 19 – мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; 20 – надання інших видів послуг

Заробітна плата одного штатного працівника м. Харкова у 2013 р. становила 3 096 грн, що на 4,1 % більше за середній рівень по регіону. Слід також зазначити, що сума заборгованості із виплати заробітної плати, що мала місце на окремих підприємствах, установах та в організаціях

Харківського регіону, станом на 1 січня 2014 р. дорівнювала 74,3 млн грн. За місяць вона скоротилась більш ніж на третину, або на 48,4 млн грн, порівняно із січнем 2013 р. – на 16,2 % (або на 14,3 млн грн). Негативною тенденцією економічного розвитку регіону є те, що серед інших регіонів України за темпом росту (зменшення) боргу на 1 січня 2014 р. регіон займав 19-те місце. Обсяг боргу працівникам регіону на початок січня 2014 р. складав 3,6 % від фонду оплати праці, нарахованого за грудень 2013 р. Найвищим цей показник був у працівників, що зайняті професійною, науковою та технічною діяльністю – 12,5 %, на підприємствах переробної промисловості – 11,2 % [298].

Основна частина невиплаченої заробітної плати серед видів економічної діяльності Харківського регіону на 1 січня 2014 р. припадала на підприємства промисловості (46,1 млн грн, або 62 % від загального показника), а серед міст та районів регіону – належала працівникам організацій та установ м. Харкова (80,4 %, або 59,7 млн грн). Серед районів м. Харкова найвища сума невиплаченої заробітної плати спостерігалась на підприємствах Жовтневого району (17,2 млн грн, або 23,2 %), серед міст та адміністративних районів регіону – у працівників м. Ізюма (36,4 % від загального показника по адміністративних районах регіону).

Водночас, на початок 2014 р. не мали заборгованості із виплати заробітної плати працівники Барвінківського, Близнюківського, Великобурлуцького, Дворічанського, Зачепилівського, Золочівського, Ізюмського, Коломацького, Красноградського, Куп'янського, Лозівського, Нововодолазького, Первомайського, Печенізького, Сахновщинського районів та м. Чугуєва [298].

Безперечно, інноваційно-інвестиційний потенціал розвитку регіону має ключову роль, сутність якої полягає у здійсненні наукового забезпечення соціально-економічного та науково-технічного розвитку. Змістовність інноваційно-інвестиційної діяльності регіонів визначається їх наявним інноваційним потенціалом, інвестиційною привабливістю, а також фінансовими ресурсами, які відіграють роль важливого чинника розвитку. Інноваційно-інвестиційна діяльність регіону має розглядатися, з одного боку, як цілеспрямований процес забезпечення таких ситуаційних змін, які супроводжуються прискоренням бажаних структурно-технологічних зрушень, формуванням інвестування у територіальні структури, створенням умов людського розвитку та забезпечення прогресивного розвитку регіону в цілому на науково обґрунтованій основі. А з іншого – як пошук

методів, способів, форм і засобів ефективного залучення територіального потенціалу з метою забезпечення інноваційного процесу, створення передумов для формування регіональної інноваційної системи з максимальним використанням наукового потенціалу регіону [104]. Тому є доцільним здійснення аналізу показників, які характеризують наукові досягнення та рівень співробітництва дослідних інститутів з підприємствами.

Так, за статистичними даними, у 2013 р. створенням і використанням передових технологій, об'єктів права інтелектуальної власності та раціоналізаторських пропозицій були зайняті 482 підприємства, організації та установи Харківського регіону (довідково: у 2012 р. – 490 установ, у 2011 р. – 422 установи). Це становило 70,6 % з кількості обстежених, що на 0,4 % більше, ніж у 2012 р. За кількістю організацій, які створили передові технології (24 одиниці), регіон посідає друге місце в країні (після міста Київ) – 13,6 % від загальноукраїнського показника у 176 одиниць.

За кількістю створених у 2013 р. передових технологій (88 одиниць) Харківському регіону належить 18,1 % від загальної кількості у 486 одиниць, і це також друга позиція по Україні. На нові передові технології в цілому або на їх елементи було отримано 109 охоронних документів, у тому числі 3 патенти – на винахід, 106 – на корисну модель. У 2013 р. у своїй діяльності передові технології використовували 473 підприємства, організації й установи регіону. Це склало 22,8 % від значення загальноукраїнського показника у 2073 одиниці. Протягом 2013 року було використано 2 650 передових технологій, що на 3,2 % більше, ніж у 2012 р., і становило 18,9 % від загальної кількості по Україні у 14 038 одиниць. За цими даними у 2013 р. регіон посідав перше місце в країні.

Слід зазначити, що на обстежених у 2013 р. підприємствах, організаціях та установах регіону 84 використовували у своїй діяльності об'єкти права інтелектуальної власності. Чисельність їх авторів становила 2 908 осіб, з них майже третина – жінки. Було використано: винаходів – 479 (з них 66,8 % створено за рахунок коштів державного бюджету), корисних моделей – 1 307 (44,5 %) та промислових зразків – 62 (12,9 %). Також, чотирнадцять підприємств та організацій використали 425 раціоналізаторських пропозицій. Чисельність їх авторів склала 633 особи, з яких 14,5 % – жінки [300]. Динаміка частки підприємств Харківського регіону, які займалися інноваціями, за 2006 – 2013 рр. подана на рис. 2.8.

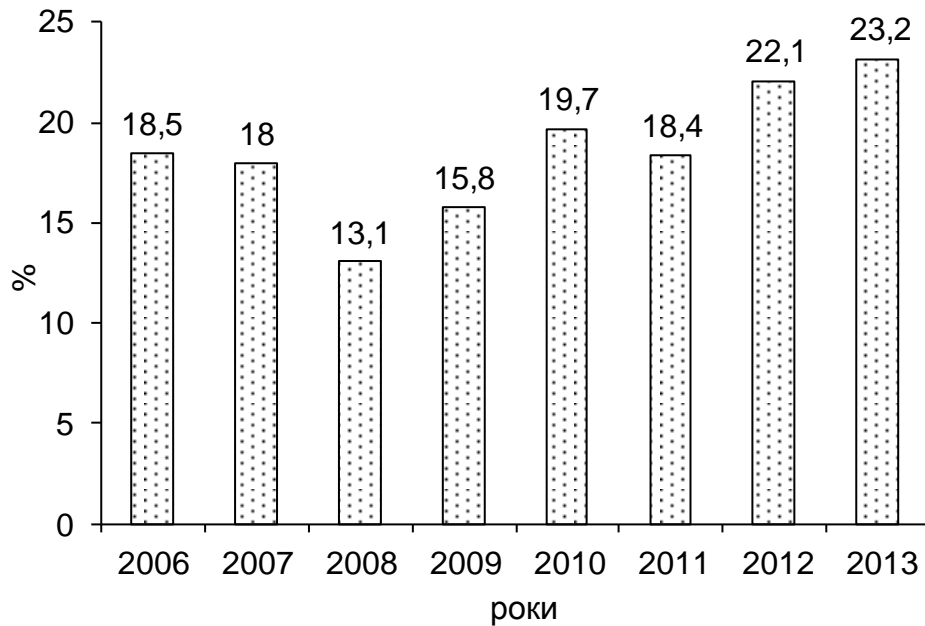

Рис. 2.8. Динаміка частки підприємств Харківського регіону, які займалися інноваціями, за 2006 – 2013 рр. (%)

Як видно з рис. 2.8, протягом аналізованого періоду спостерігалось зростання частки підприємств Харківського регіону, які займалися інноваціями (з 18,5 % – у 2006 р. до 23,2 % – у 2013 р.), крім 2008 р. і 2011 р., коли їх частка складала, відповідно, 13,1 % і 18,4 %. Динаміка питомої ваги підприємств Харківського регіону, які протягом 2006 – 2013 рр. впроваджували у свою діяльність інновації, подана на рис. 2.9.

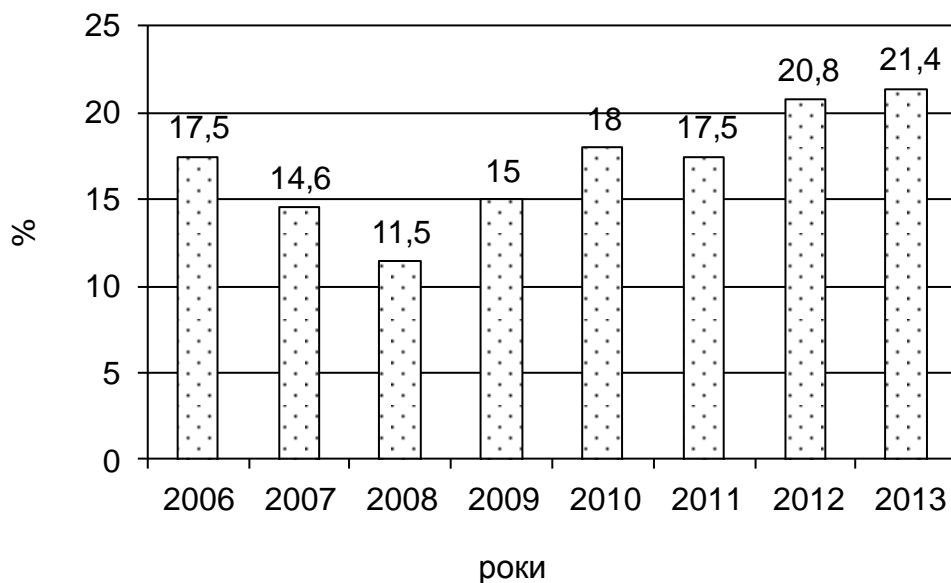

Рис. 2.9. Динаміка питомої ваги підприємств Харківського регіону, які впроваджували у свою діяльність інновації, за 2006 – 2013 рр. [298]

Цікавим є також аналіз зміни частки реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової продукції підприємств Харківського регіону за період 2006 – 2013 рр. (рис. 2.10).

Як видно з рис. 2.10, зміна частки реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової продукції підприємств Харківського регіону досить нестабільна протягом аналізованого періоду. Найвищий показник спостерігався у 2006 р. (8,3 %), а найнижчий – у 2011 р. (2,4 %). Слід зазначити, що протягом останніх двох років (2012 – 2013 рр.) частка зазначених підприємств залишалася на одному рівні (4,8 %). Загальні обсяги витрат на інноваційну діяльність підприємств Харківського регіону за період 2006 – 2013 рр. наведені на рис. 2.11.

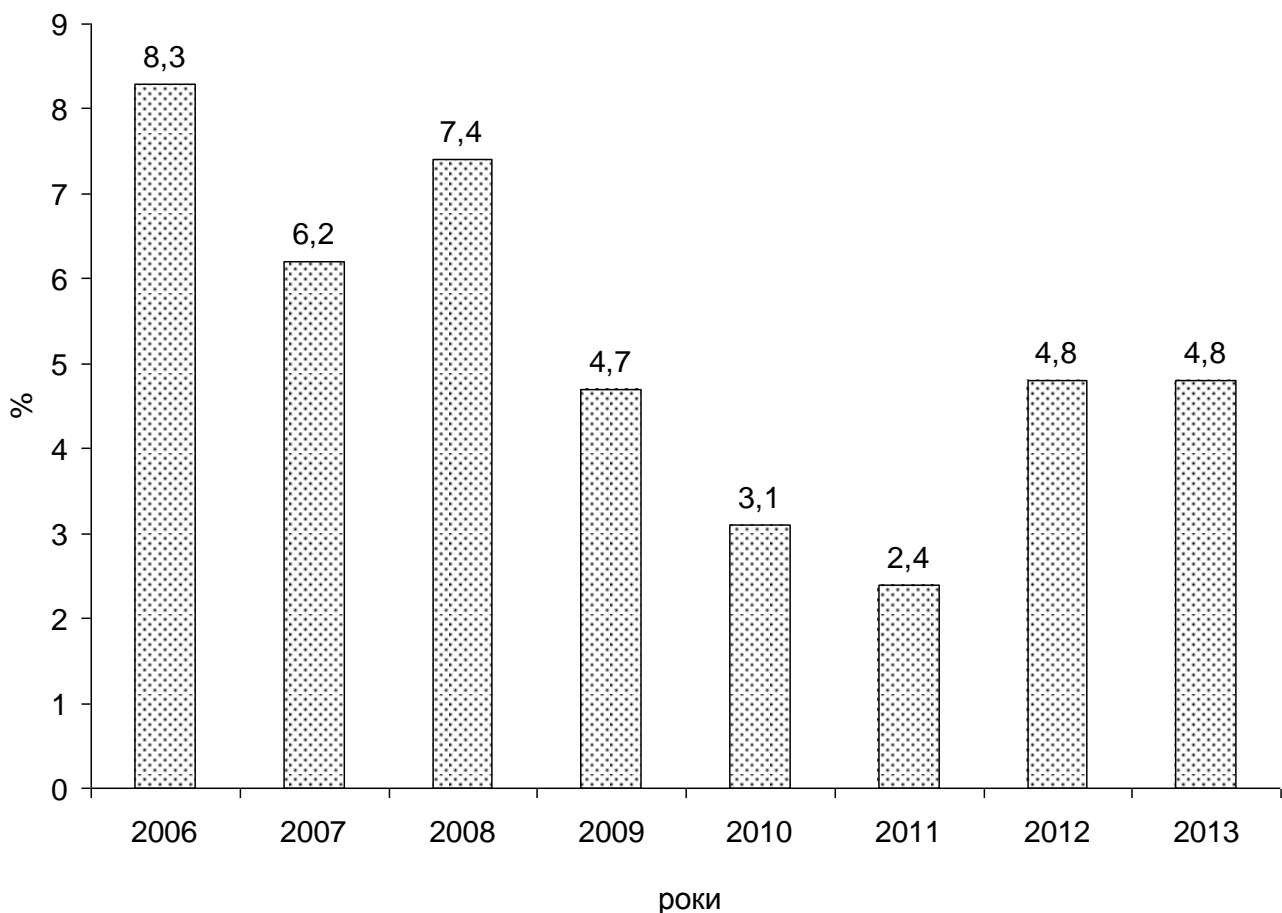

Рис. 2.10. Динаміка питомої ваги реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової продукції підприємств Харківського регіону у 2006 – 2013 рр. [298]

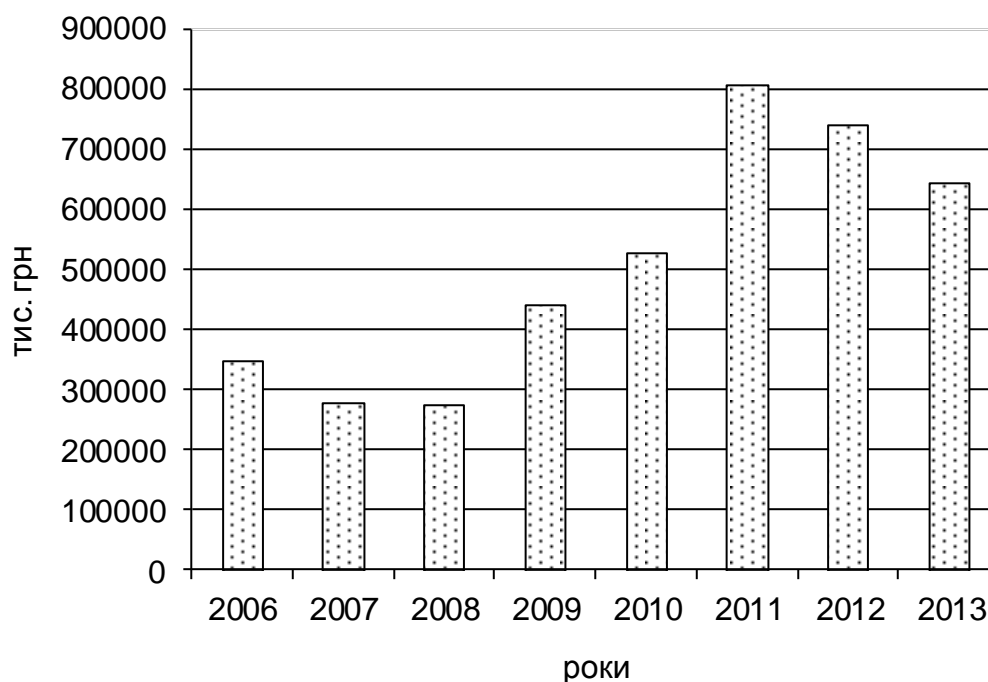

Рис. 2.11. Динаміка загального обсягу витрат на інноваційну діяльність підприємств Харківського регіону протягом 2006 – 2013 рр.

Як видно з рис. 2.11, зміна загального обсягу витрат на інноваційну діяльність підприємств Харківського регіону була досить нестабільною протягом аналізованого періоду. У 2011 р. спостерігався "пік" загального обсягу витрат на інноваційну діяльність підприємств регіону (805 957,9 тис. грн), а з 2012 по 2013 рр. – зменшення цього обсягу. Так, у 2013 р. порівняно з 2011 р. спостерігалось зниження обсягу витрат на інноваційну діяльність підприємств регіону на 163 670,7 тис. грн (або на 20,31 % щодо обсягів 2011 р.). Це є негативною тенденцією розвитку інноваційної діяльності Харківського регіону.

Слід зазначити, що середньомісячна заробітна плата виконавців науково-технічних досліджень і розробок зросла у 2013 р. і становила 3 610,6 грн проти 3 346,3 грн у 2012 р. Частка фінансування витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт за рахунок державного бюджету у 2013 р. складала 31,5 %, що більше на 1,2 % порівняно з 2012 роком. Більша частина фінансування з державного бюджету (474,6 млн грн, або 76,2 %) надійшла до наукових установ академічного профілю (у 2012 р. – 461,5 млн грн, або 75,7 %).

Аналізуючи економічні аспекти розвитку регіону, слід зосередити увагу на організації раціонального природокористування та відтворення довкілля,

на питаннях формування ефективної регіональної політики з урахуванням диференціації природних, соціальних, виробничих та екологічних умов життєдіяльності людини. У зв'язку з цим є доцільним здійснити оцінювання використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності населення території, тобто проаналізувати показники, які окреслюють стан водних ресурсів, забруднення атмосферного повітря та поводження з відходами у регіоні.

Так, за даними Департаменту екології та природних ресурсів Харківської обласної державної адміністрації [300], Харківський регіон за обсягом викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних і пересувних джерел забруднення атмосферного повітря посідає четверте місце (перше місце – Донецький, друге – Дніпропетровський, третє – Кіровоградський регіони). За цим показником у Харківському регіоні у 2013 р. в атмосферне повітря викинуто 319 тис. т забруднюючих речовин. Обсяги забруднюючих речовин, які надійшли у повітряний басейн Харківського регіона (без урахування викидів діоксиду вуглецю) за 2013 р., склали 210,3 тис. т, що на 6,4 % більше, ніж за 2012 р. Із загальної кількості викидів забруднюючих речовин викид речовин, що належать до парникових газів (зокрема метан), становив 13,4 тис. т, оксид азоту – 148 т. Крім того, обсяги викидів діоксиду вуглецю становили 11,9 млн т, що складає 100,9 % до попереднього року.

Також слід зазначити, що Харківський регіон займає восьме місце за показниками викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарних та пересувних джерел у розрахунку на 1 особу за регіонами України. У 2013 р. основними забруднювачами у Харківській області були: Зміївська ТЕС ПАТ "Центренерго", викиди якої склали 164,1 тис. т (78 % від загального обсягу викидів у регіоні); філія "Теплоелектроцентрально" ТОВ "ДВ Нафтогазовидобувна компанія" – 18,1 тис. т (8,6 % від загального обсягу викидів у регіоні); ПАТ "Укргазвидобування" філія ГПУ "Шебелінкагазвидобування" – 4,9 тис. т (2,3 % від загального обсягу викидів у регіоні) [298].

Узагальнюючи зазначене, слід зауважити, що ситуація, яка склалася у регіонах України, в тому числі Харківському, негативно позначилася на показниках економічного розвитку. Результати аналізу промислового розвитку регіону за 2006 – 2013 рр. свідчать, що недостатньо ефективно у регіоні використовується наявний виробничий потенціал. Отже, на сьогодні у Харківському регіоні рівень використання інноваційного

потенціалу є недостатнім. Низький рівень фінансування наукових і науково-технічних робіт є причиною спаду винахідницької активності та призводить до згортання процесів комерціалізації результатів інноваційної діяльності в країні. Низька інноваційна активність вітчизняних підприємств свідчить про те, що корпоративний сектор країни відіграє незначну роль у становленні регіональної інноваційної системи, а також про неефективне використання фінансових ресурсів території (бюджетних коштів, власних коштів суб'єктів господарювання регіону та ін.). Тому сучасні проблеми в економічному розвитку регіонів України, зокрема Харківського регіону, потребують розроблення інноваційних підходів до формування регіональної політики.

Серед інновацій, які сприятимуть соціально-економічному розвитку регіону, важливе значення має використання потенціалу та переваг між-регіонального співробітництва. Це дозволить послабити соціальну напруженість в країні та призведе до створення регіональних і міжрегіональних кластерів, які стимулюватимуть залучення інвестицій до інноваційно-зорієнтованих комплексів регіонів. Формування ефективної галузевої структури промисловості Харківського регіону та створення на цій основі конкурентоспроможних регіональних кластерів сприятиме: доцільному використанню економічного потенціалу регіону; зниженню ресурсо-, енерго- та матеріалоємності промислового виробництва; підвищенню життєвого рівня зайнятих у промисловості; поліпшенню екологічного стану в регіоні; стимулюванню вітчизняних виробників до підвищення конкурентоспроможності продукції на світовому та внутрішньому ринках. Крім того, організація виробництва у вигляді кластерів у регіоні забезпечить пряму участь органів державної влади в активізації господарської діяльності, об'єднає зусилля всіх учасників управління, підвищуючи таким чином ефективність територіальної організації продуктивних сил регіону.

Поряд з цим для створення сприятливих умов розвитку галузевих кластерів у регіоні важливо на загальнодержавному рівні урегулювати законодавчу базу (зокрема, затвердження концептуальних основ створення кластерів в Україні), та на регіональному рівні розробити Програму створення галузевих кластерів. Створення кластерів сприятиме зростанню продуктивності й інноваційної активності підприємств, які входять до складу кластера, а також більш ефективному формуванню та використанню інтелектуального капіталу регіону. Слід також зазначити, що інноваційність підходів до регіонального розвитку має спрямовуватись на

мотивацію регіонів до саморозвитку, на пошук латентного ресурсного потенціалу та раціональне його використання, на зменшення дотаційних і субвенційних механізмів підтримки регіонального розвитку. Ураховуючи вищезазначене, з метою більш повного використання наявних ресурсів регіону (трудових, природних, фінансових тощо), підвищення економічного розвитку та забезпечення його конкурентоспроможності першочерговим і невідкладним завданням є усвідомлення важливості управління інтелектуальними ресурсами та створення якісного забезпечення цього процесу. Важливим напрямом його здійснення є формування й ефективне використання інтелектуального, людського та соціального капіталів на регіональному рівні. Це може бути досягнуто, по-перше, за рахунок проведення безперервного професійного навчання та підвищення кваліфікації персоналу підприємств (організацій, установ), органів державної влади та місцевого самоврядування із застосуванням сучасних форм і методів професійного навчання (наприклад, тренінгові технології, використання дистанційної форми навчання тощо). По-друге, з використанням наукових досягнень з метою підтримки технології на передовому рівні та своєчасного відновлення та модернізації обладнання підприємств (організацій, установ) на території регіону. По-третє – більш ефективно використовувати бюджетні кошти на основі запровадження програмно-цільового методу бюджетування. Таким чином, досягнення високого соціально-економічного розвитку регіонів в Україні в межах активізації інноваційно-інвестиційного розвитку держави можливе за умови використання сукупного капіталу регіону (людського, інтелектуального, соціального) як основи розвитку регіону. У свою чергу, в умовах екологічного суспільства підвищення ефективності формування сукупного капіталу регіону і його використання сприятиме подальшому ефективному соціальному й економічному розвитку регіонів країни.

2.1.2. Оцінювання соціального розвитку регіону

Дослідження потенціалу регіону завжди знаходилось у центрі уваги вітчизняної економічної науки. Потенціал регіону досліджується науковцями в різних аспектах. Наприклад, проблемам вивчення природно-ресурсного потенціалу регіону присвячені роботи А. Арбатова, Ю. Дмитревського, О. Літовки, А. Ретсюма, Ю. Саушкина; економічного потенціалу – А. Адамського, Е. Алаєва, П. Бакланова, П. Баранського, Р. Белоусова О. Дмитрневої, В. Кистанова, Н. Колосовського, Н. Матрусова, Н. Некрасова,

І. Новосельського, О. Пчелінцева, А. Хрущевой, Б. Штульберга, Р. Шніісра; демографічного – Д. Валентея, А. Вішневського, А. Кваши, А. Котляра; науково-технічного – В. Будавея, П. Кульвеца і інших. Однак питанням дослідження соціального потенціалу регіону приділяється недостатньо уваги, що і зумовило необхідність відповідного дослідження. Мета дослідження зумовлює основні його завдання. Тому характеристика сутності соціального потенціалу регіону, окреслення змістовності, оцінювання формування його реалізації в Харківському регіоні стали предметом розгляду.

Останнім часом поняття економічного та соціально-економічного потенціалу регіонів досить активно використовується. Проте в численних публікаціях на цю тему конкретна змістовність цих термінів іноді трактується досить розмито та суперечливо. Це обґрунтовує необхідність удосконалення існуючих підходів до оцінювання потенціалу регіону.

Термін "потенціал" в економічній літературі подається неоднозначно. За ствердженням одних авторів він походить від латинського *"potential"* – міцність, сила. Інші науковці трактують походження цього терміна від французького *"potential"* – здатний.

Широке трактування смислової змістовності терміну "потенціал" дозволяє застосовувати його до різних галузей науки та діяльності людини залежно від того, про яку силу, запаси чи джерела йде мова.

Глибоке розуміння сутності соціального потенціалу закладає умови підвищення ефективності дослідження процесів його формування та використання. Основою потенціалу є ресурси, на які впливає регіональна економіка, сприяючи їх адекватному перетворенню на певний кінцевий результат.

Необхідно зауважити на те що, на вході в систему потенціалів знаходяться невикористані можливості, а на виході визначається кінцевий результат використання потенціалу, опосередкованого ресурсами. Слід зазначити, що управлінська підсистема на основі наявних ресурсів формує потенціал, залучає його та відслідковує результат такого залучення.

Існує точка зору, що термін "соціальний потенціал" варто розуміти як "... рівень громадянської свідомості та соціальної зрілості, ставлення до праці, ціннісні орієнтації та потреби у сфері праці на підставі ієрархії потреб, а також ступінь розвитку причетності й інтеграції працівника у сферу корпоративної культури" [237].

У наукових дослідженнях визначають, що соціальний потенціал регіону доцільно розглядати як:

систему елементів, які безпосередньо визначають соціальну активність населення даного регіону і, відповідно, можливості здобуття населен-

ням даного регіону соціально значущих результатів у різноманітних сферах життєдіяльності – трудовій, соціально-політичній і духовній;

безпосередній потенціал людини – її здоров'я та професійне довголіття, освіта, професіоналізм, духовно-етичні цінності; умови для розвитку та прояву цього потенціалу, у тому числі матеріальна база та кадри, технології соціальної сфери; синергетичну діяльність людини, окремої групи та всього співтовариства в оновлюваному регіоні. [67].

Деякі науковці стверджують, що соціальний потенціал є системною сукупністю можливостей і мотивацій, здібностей і якостей індивідів, соціальних груп, суспільства. Соціальний потенціал забезпечує життєдіяльність, соціальну активність та відтворення населення. За наявності необхідних ресурсів і потреб його носіїв соціальний потенціал реалізується у праці. Ядром соціального потенціалу є людський потенціал, основними чинниками розвитку якого є: здоров'я, освіта, професійні знання, уміння та навички, сприятливі умови життєдіяльності та праці [271]. Тому необхідною умовою розширеного відтворення соціального потенціалу є збереження сприятливих умов життєдіяльності та праці, відтворення здоров'я, можливості перенавчання та підвищення професійної кваліфікації.

У цілому соціальний потенціал регіону доцільно умовно поділити на два внутрішні блоки ресурсів: соціально-трудова потенціал і соціальну інфраструктуру регіону [179].

Соціально-трудова потенціал характеризується людськими ресурсами та можливістю поліпшення якості населення регіону, яка визначається загальною чисельністю населення, його віковим складом та складом за статтю, динамікою зростання (зменшення) населення, міграційними процесами.

Ефективність розвитку та використання соціально-трудова потенціалу сучасного суспільства розглядається як інтегрований показник, який визначається кількісними та якісними характеристиками робочої сили, зайнятостю працездатного населення та забезпечує певні конкурентні можливості у створенні матеріальних і духовних благ суспільства.

Кількісним показником соціально-трудова потенціалу є "демографічна ситуація, яка впливає і на кількісні, і на якісні характеристики ресурсів праці (демографічна підсистема) і природні умови (посухи, повені, несприятливі погодні умови тощо), які призводять до непродуктивної праці та незадовільно позначаються на використанні трудових ресурсів" [261, с. 156]. Це й структура зайнятості, рівень освіти за структурою робочої сили, характеристики стану здоров'я населення тощо.

До якісних характеристик використання соціально-трудоного потенціалу належать: професійно-кваліфікаційна структура зайнятості, організованість, здатність до творчості, моральність, корумпованість тощо.

Другий блок в структурі соціального потенціалу регіону включає *соціальну інфраструктуру*, тобто сукупність галузей і видів діяльності, які сприяють комплексному відтворенню людини в процесі реалізації її особистих і суспільних потреб через надання різноманітних послуг. Соціально-інфраструктурний потенціал характеризує резерви регіону у сфері поліпшення медичного, побутового, культурного, транспортного та житлово-комунального обслуговування населення на основі розширення номенклатури та підвищення якості послуг, забезпечення їх доступності для населення.

Аналіз соціального потенціалу в Харківському регіоні показує деякі позитивні зрушення, зокрема в демографічній ситуації. Так, наприклад, у 1999 – 2009 та 2012 роках відбувався міграційний приріст населення, а у 2001 – 2009 роках – збільшення народжуваності [284].

Проте число жителів міста продовжує зменшуватись за рахунок усіх складових демографічного розвитку: народжуваності, смертності та міграції. При цьому, спостерігається скорочення частки населення, молодшого за працездатний вік, і збільшення людей похилого віку.

Очікувалось, що чисельність наявного населення у 2014 році зменшиться на 4,0 тис. осіб і на початок 2015 року буде становити 1 442,0 тис. осіб. Унаслідок природного руху населення мало зменшитися на 3,7 тис. осіб (0,3 %), а в результаті міграційного руху – на 0,3 тис. осіб (0,02 %) [261].

Демографічна ситуація в м. Харкові у 2014 році, як і раніше, характеризувалася сталим процесом депопуляції.

Наступним чинником соціального потенціалу являється співвідношення рівня народжуваності та смертності, яке повинне забезпечувати просте відтворення населення.

Зміни у віковій структурі населення свідчать про його постаріння та, відповідно, про зростання демографічного навантаження на постійне населення за кількістю осіб непрацездатного віку на 1 000 осіб працездатного населення. Коефіцієнт смертності перевищує коефіцієнт народжуваності та за період 2007 – 2014 рр. залишається практично незмінним та становить, відповідно, 12,0 і 9,0 [284].

Зменшення соціального потенціалу регіону за рахунок падіння рівня народжуваності, нижчого за необхідне для простого відтворення населення,

зумовлене комплексом причин, до яких відносяться скорочення чисельності жінок репродуктивного віку через вступ до нього нечисленного покоління народжених на початку 90-х років; досить низький рівень доходів населення; зміни в соціальному статусі жінки.

Соціальний потенціал регіону зумовлюється також рівнем (порівняно з економічно розвинутими країнами) смертності населення, у тому числі дітей віком до одного року.

Незадовільний стан репродуктивного здоров'я населення, високий рівень його захворюваності, особливо серед малозабезпечених верств, зумовлений низьким рівнем і несприятливими умовами життєдіяльності, недостатньою ефективністю системи охорони здоров'я, поширенням шкідливих звичок і нехтуванням нормами здорового способу життя.

За рахунок впливу негативних чинників соціального потенціалу в Харківському регіоні:

чисельність населення міста, за прогнозом, мала зменшитися на 4,1 тис. осіб і на початок 2015 року становити 1 442,9 тис. осіб. Унаслідок природного руху населення передбачено зменшення на 3,7 тис. осіб (0,3 %), а в результаті міграційного руху – на 0,8 тис. осіб (0,06 %);

питома вага дітей віком до 15-ти років у загальній чисельності постійного населення на початок 2015 року, прогнозувалось у 12,7 %;

питома вага осіб старше працездатного віку прогнозувалась у розмірі 25,8 % [260; 261].

Не менш важливим чинником формування соціального потенціалу в регіоні є зменшення рівня безробіття.

За даними статистичної звітності, кількість створених у 2013 році робочих місць становила 34,5 тис. одиниць. Рівень зареєстрованого безробіття у 2013 році становив 0,75 %, що на рівні попереднього року. За сприянням служби зайнятості працевлаштовано 48,5 % від загальної чисельності незайнятого населення, яке перебувало на обліку (майже на рівні попереднього року) [261].

Гостро стоїть питання щодо працевлаштування молодих спеціалістів і неконкурентоспроможних на ринку праці верств населення. Зберігається професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці, зростають вимоги до якості робочої сили. Відсутній механізм економічного стимулювання роботодавців до створення робочих місць із гідними умовами й оплатою праці.

Важливим чинником соціального потенціалу є підвищення рівня доходів населення. У 2013 році двічі підвищено мінімальну заробітну плату та мінімальну пенсію до 1 218 грн і 949 грн., відповідно.

Прожитковий мінімум на одну особу та для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення, в 2013 році було встановлено в розмірі 1 108 грн (1 147 грн – для працездатних осіб та 894 грн – для осіб, які втратили працездатність), з 1 грудня – 1 176 грн (1 218 грн та 949 грн відповідно).

З 1 березня 2013 року розмір пенсій збільшений на коефіцієнт зростання заробітної плати – 1,0298, який відповідає 20 % темпів зростання середньої заробітної плати в Україні за 2012 рік порівняно з 2011 роком.

За 2013 рік середньомісячна номінальна заробітна плата одного штатного працівника становила 3 056 грн, що на 9,3 % більше, ніж за аналогічний період 2012 року (на 4,0 % більше, ніж по Харківській області) та у 2,7 разу перевищує рівень мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для працездатної особи.

Проблемними залишаються зростання заборгованості з заробітної плати, заборгованість підприємств з внесків до Пенсійного фонду та податковий борг, низький рівень оплати праці в ряді галузей.

У 2013 році спостерігалось зниження споживчих цін. Індекс споживчих цін по Харківській області становив 99,4 % (за аналогічний період 2012 р. – 99,2 %). Продукти харчування та безалкогольні напої подешевшали на 1,9 %; одяг і взуття – на 7,5 %; відпочинок і культура – на 1,1%; відвідування ресторанів і проживання в готелях – на 0,6 %; різноманітні товари та послуги – на 0,4 %. Ціни на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива не змінилися. Алкогольні напої та тютюнові вироби подорожчали на 6,6 %, транспорт – на 9,8 % (у тому числі транспортні послуги – на 21,4 %). У сфері освіти подорожчання становило 3,1 %; охорони здоров'я – 2,3 % [284].

У рамках Комплексної програми "Інновації в пріоритетних напрямках розвитку галузі охорони здоров'я м. Харкова на 2011 – 2015 роки" реалізуються заходи з медикаментозного забезпечення хворих, які потребують високовартісних лікарських препаратів за життєвими показниками, хворих на цукровий діабет та інших ендокринологічних захворювань; впровадження новітніх технологій із надання високотехнологічної медичної допомоги новонародженим і дітям першого року життя.

У 2013 році на капітальний ремонт об'єктів підвідомчої мережі охорони здоров'я спрямовано 19,7 млн грн (у 1,9 рази більше, ніж у 2012 р.), на придбання медичної апаратури та обладнання – 8,8 млн грн (на 10 % більше, ніж у 2012 р.) [283; 284].

Проблемами залишаються обмеженість фінансування галузі; збільшення показників поширеності хронічних захворювань. Це призводить до збільшення контингентів хворих, які мають встановлене державою право на отримання лікарських препаратів та інших виробів медичного призначення на пільгових умовах, що стає вагомим чинником додаткового навантаження на бюджет міста; подорожчання собівартості медичної допомоги та медичного обслуговування.

Формування соціального потенціалу в регіоні безпосередньо пов'язано з удосконаленням мережі закладів освіти, яка забезпечує, з одного боку, конституційне право кожного громадянина на доступну, безоплатну й якісну освіту, і з іншого – умови для реалізації соціального потенціалу.

Аналіз мережі закладів освіти м. Харкова показує, що за 2012 – 2013 навчальний роки у 181-му загальноосвітньому навчальному закладі комунальної форми власності функціонує 3 742 класи (102,0 тис. учнів). У 173-х загальноосвітніх навчальних закладах організоване профільне навчання: охоплення профільним навчанням складає 88,3 % від загальної кількості учнів 10 – 11-х класів. Функціонують 194 дошкільні навчальні заклади комунальної форми власності.

У 2013 році в дошкільних установах додатково відкрито 23 групи, що дозволило забезпечити потребу в дошкільній освіті для понад 500-та дітей. У дошкільних навчальних закладах усіх форм власності навчається та виховується 42,4 тис. дітей від року до шести. Охоплення дітей дошкільною освітою становить 68,0 % від загальної кількості дітей відповідного віку.

На розвиток матеріально-технічної бази закладів освіти у 2013 році спрямовано 13,7 млн грн. Окрім того, погашена кредиторська заборгованість за 2012 рік у сумі 1,6 млн грн.

Усі навчальні заклади комунальної форми власності за кошти міського бюджету забезпечені безлімітним доступом до мережі Інтернет за сучасними швидкісними технологіями, оснащені мультимедійною технікою, 61 учбову установу забезпечено інтерактивними дошками (30 %). Середній показник кількості учнів на один персональний комп'ютер становить 18,6 [260; 261].

У рамках реалізації завдань і заходів галузі культури як одного із чинників соціального потенціалу в регіоні є збереження та функціонування мережі початкових спеціалізованих навчальних мистецьких закладів.

На реалізацію "Комплексної програми розвитку культури в місті Харкові на 2011 – 2016 роки" у 2013 році виділено 1 42,9 млн грн.

На проведення капітальних ремонтів у 34 закладах культури підвідомчої мережі направлено 11,6 млн грн та погашено кредиторську заборгованість за 2012 рік у сумі 2,6 млн грн. Для закладів культури придбано театральні костюми та реквізит на суму 1 млн грн.

У 25-ти школах естетичного виховання навчається 8 728 учнів, у тому числі 1 130 дітей пільгового контингенту [284].

Важливим напрямом у підвищенні рівня соціального потенціалу регіону є діяльність щодо підтримки сім'ї, дітей та молоді.

У вирішенні даного питання КЗ "Харківський міський центр дозвілля молоді" проведено близько 170-ти заходів, які відвідало більше 200 тис. осіб. 10-ма центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проведено 5,5 тис. групових заходів, в яких взяло участь близько 300 тис. осіб, надано 270 тис. соціальних послуг більше ніж 25-ти тис. клієнтів.

Послідовно проводиться робота із соціально-правового захисту дітей, попередження правопорушень і бездоглядності серед них; захисту прав дітей – сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; створення мережі названих родин.

На 01.10.2013 р. на обліку знаходилося понад 1,7 тис. дітей, які мешкають у родинах, що опинились у складних життєвих обставинах, та дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування. Діє 36 прийомних сімей та один дитячий будинок сімейного типу, в які передано та виховується 62 дитини [261].

За останні роки збільшилася кількість усиновлених громадянами України дітей. За 2013 рік на виховання громадянам України передано 68 дітей (90 % від загальної кількості усиновлених), і тільки 8 дітей (10 %) усиновлено іноземними громадянами. Під опікою фізичних осіб знаходиться 909 дітей, з яких 114 дітей влаштовано під опіку за 9 місяців 2013 року.

Основними проблемами залишаються: відсутність державної підтримки щодо вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням соціальним житлом дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа; проблема працевлаштування даних категорій, особливо тих, які не мають житла; відсутність фінансування заходів з оздоровлення дітей пільгового контингенту за рахунок коштів бюджету м. Харкова; потреба у приміщеннях для розміщення фахівців районних центрів соціальних служб і надання їм пільг на проїзд у міському наземному електротранспорті та метрополітені.

Формування та розвиток соціального потенціалу неможливо без покращення стану фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи в місті.

У вирішенні даного питання в м. Харкові функціонують 18 дитячо-юнацьких спортивних шкіл комунальної власності, загальна чисельність учнів в яких становить 18,8 тис. осіб. Протягом 2013 року проведено більше 300 змагань і заходів, включених до міського календарного плану. Проведено 3 етапи міських малих Олімпійських ігор "Діти Харківщини", у тому числі фінальні міські змагання з Малих олімпійських ігор.

Рішенням сесії міської ради 20 харківським спортсменам – кандидатам на участь у XXII літніх Дефлімпійських іграх 2013 року, 8-м спортсменам – кандидатам на участь в XI Зимових паралімпійських іграх 2014 року, і 9-м спортсменам – кандидатам на участь у XXII зимових Олімпійських іграх 2014 року на період підготовки до ігор встановлено стипендії в сумі 1,0 тис. грн щомісячно. На виплату стипендій на 2013 рік було виділено 248,0 тис. грн.

Соціальний потенціал регіону неможливо розглядати без врахування державної соціальної політики за пріоритетними її напрямками.

Аналіз даного чинника показує, що на 2013 рік за рахунок коштів бюджету міста 36,52 тис. осіб отримали додаткові соціальні гарантії на житлово-комунальні послуги, послуги зв'язку, на пільговий проїзд у міському наземному пасажирському електротранспорті та метрополітені.

Продовжено надання транспортної соціальної послуги з перевезення інвалідів I і II груп із порушенням опорно-рухового апарату й інших маломобільних груп населення.

Одним із важливих напрямів формування соціального потенціалу в регіоні є участь органів місцевої влади в організації та координації роботи закладів соціальної спрямованості із надання різноманітних соціальних послуг жителям територіальної громади з впровадженням сучасних інформаційних технологій. Упровадження електронного обміну інформацією між управліннями праці та соціального захисту населення адміністрацій районів міста та підприємствами – постачальниками житлово-комунальних послуг суттєво підвищує якість соціальних послуг, а відповідно, і їх потенціал в розвиток регіону.

Основними проблемами залишаються недостатнє фінансування на витрати підприємств-надавачів послуг, пов'язаний із наданням місцевих пільг, та недофінансування компенсаційних виплат фізичним особам, які надають соціальні послуги; ускладнення роботи соціальних служб через постійне збільшення кількості отримувачів пільг і навантаження на одного працівника управліннь праці та соціального захисту населення.

Виходячи з наведеного аналізу можна зробити висновок, що для ефективного використання соціального потенціалу регіону необхідно вирішення таких завдань:

- постійний моніторинг демографічних процесів;

- сприяння зростанню доходів населення, створення умов для поліпшення матеріального становища сімей через забезпечення державних стандартів в оплаті праці та різноманітних видів соціальних виплат і допомог;

- належне фінансування чинних програм з охорони здоров'я населення;

- поліпшення здоров'я, зниження смертності та підвищення тривалості життя на основі забезпечення доступності сучасних засобів якісної діагностики, профілактики, лікування та реабілітації для широких верств населення; поліпшення репродуктивного здоров'я населення;

- формування настанов на здоровий спосіб життя через поширення європейських стандартів способу життя; профілактика антисоціальної поведінки молоді, зокрема, наркоманії, розповсюдження ВІЛ / СНІДу;

- упорядкування мережі дошкільних навчальних закладів і приведення її у відповідність до потреб громади;

- сприяння всебічному розвитку сім'ї на основі створення соціально-економічних передумов для її повноцінного функціонування; зміцнення шлюбу, запобігання його розірванню; відтворення потреби сім'ї в дітях; стимулювання народжуваності; забезпечення підтримки сімей із дітьми;

- патрунування неповних, соціально неблагополучних, малозабезпечених сімей із дітьми з боку державних і громадських організацій; посилення захисту прав бездоглядних та безпритульних дітей, забезпечення умов для їх повноцінного розвитку;

- покращення умов праці, посилення контролю за неухильним дотриманням законодавства про охорону праці на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від підпорядкування та форми власності;

- запобігання процесам трудової міграції через забезпечення ефективною зайнятості населення; збереження та створення робочих місць, розвиток підприємництва та стимулювання самостійної зайнятості населення; сприяння зайнятості найбільш продуктивних вікових груп населення.

Таким чином, на підставі логічного аналізу науково-методологічних засад у ході дослідження соціального потенціалу регіону сформульовано наступні висновки й окреслено перспективи подальших досліджень: під час дослідження соціально-економічного розвитку регіону доцільно розуміти

під соціальним потенціалом регіону сукупність соціальних чинників джерел, стимулів, форм підвищення ефективності використання продуктивних сил, яка проявляється у поєднанні соціально-трудового потенціалу та соціальної інфраструктури регіону; запропонована точка зору на сутність соціально-економічного потенціалу регіону полягає в доцільності його оцінювання через окреме висвітлення економічного та соціального потенціалів розвитку регіону; оцінка соціального потенціалу надає можливість на основі сформульованих прогнозів виробити стратегію та тактику управління економікою регіону та визначити конкретні заходи, які забезпечать їх реалізацію.

2.2. Оцінювання впливу чинників на ефективність процесів формування синтезованого капіталу регіону

Гармонійний розвиток та ефективне функціонування економіки будь-якої країни неможливі без сталого розвитку її регіонів, які є частиною єдиного економічного простору. Господарський комплекс України можна визначити як велику соціально-економічну систему, яка складається з окремих регіональних структур, від єдності та співпраці яких залежить успіх національної економіки.

У сучасних умовах функціонування ринкової економіки в державі спостерігається послаблення міжрегіональної економічної інтеграції, поглиблення відмінностей в розвитку регіонів, спричинених несприятливими природно-кліматичними умовами, економіко-географічним розташуванням, історичними особливостями, а також недосконалістю регіональної політики. Це загрожує економічній безпеці не тільки окремих регіонів країни, а й державі в цілому. Тому вихід України на новий етап розвитку вимагає стабілізації та зростання економіки всіх регіонів, раціонального використання їх економічного потенціалу, подолання міжрегіональних диспропорцій за допомогою такого стратегічного курсу, який поєднає загальнодержавні та регіональні потреби, розширить права територіальних одиниць зі збереженням загальнодержавного управління.

Для розуміння успішності функціонування системи будь-якої природи необхідно мати у своєму розпорядженні певні критерії, які показують ступінь відповідності траєкторії руху системи (технічної, ергатичної, соціально-економічної) вимогам, які формує внутрішнє та зовнішнє середовище. У деяких випадках ці критерії є суворо обґрунтовані [82, с. 22].

Для соціально-економічних систем, враховуючи людський чинник, визначити такі критерії досить складно, проте необхідно. Завдання розвитку регіону визначається єдністю цілей, засобів їх досягнення (використовуваних ресурсів) й індикаторів, що фіксують рівень досягнення мети (результативність) та дозволяють організувати управління за допомогою зворотних зв'язків. Тому вибір різноманітних критеріїв призводить до якісно різних стратегій управління [116, с. 43 – 44].

Сьогодні процеси, які відбуваються в Україні, характеризуються поглибленням інтеграції та глобалізації, посиленням впливу чинників економіки знань на функціонування галузей, формуванням нового сценарію, який супроводжується оновленням у всіх сферах життєдіяльності та визначає майбутні напрями міжнародної співпраці країни.

Поряд із землею, працею та капіталом постали такі його види, як інтелектуальний, людський та соціальний. Обмеженість матеріальних ресурсів та зростання їх вартості в світі призводить до посилення уваги до зазначених видів капіталу як окремо, так і у синтезованому вигляді. Справа в тому, що суспільство перебуває в перехідному стані до економіки знань, коли синтезований (людський, інтелектуальний та соціальний) капітал, втілюється в сфері технологій та бізнес-процесів і закладає основу для підвищення рівня нематеріального виробництва в країні.

Синтезований капітал належить людині, яка на макрорівні розглядається крізь призму робочої сили країни. Враховуючи значну кількість населення держави, можна припустити, що робоча сила має потужний потенціал, що робить її менш обмеженою, ніж види капіталу. Проте в природі не існує невичерпних ресурсів. Оскільки люди живуть, навчаються та працюють в різних умовах, способи отримання та уявлення інформації у них формуються по-різному. Вони мають різні здібності, навички, креативність. Тому процес накопичення синтезованого капіталу є нерівномірним, як і процеси його накопичення. У великих містах з переважаючою кількістю вищих навчальних закладів вони протікають більш інтенсивно, ніж поза ними. Безсумнівно, таке нагромадження піддається певній логіці, адже в малих містах та сільській місцевості відсутній цільовий розподіл випускників вузів та має місце низький рівень матеріальних і нематеріальних стимулів до зайнятості висококваліфікованих фахівців [5].

Синтезований капітал є досить новою категорією в економічній науці. Процеси управління ним відносяться до інноваційних, оскільки

управління, наприклад, інтелектуальною складовою у вигляді інтелектуального капіталу, призводить до генерування об'єктів інтелектуальної власності, наявність яких характеризує інноваційну активність підприємств регіону [139, с. 112].

Як і будь-який інший вид капіталу, синтезований капітал має свою еволюцію:

- виникнення капіталу;
- первинне накопичення капіталу;
- первинне використання;
- перерозподіл;
- використання;
- координація;
- корекція;
- регулювання і т. д.

Природно те, що перші три стадії синтезований капітал уже пройшов, а отже ринок навколо нього сформувався. Тому основним завданням регіонального розвитку є координація, корекція та регулювання синтезованого капіталу на рівні державного та місцевого самоврядування.

Ефективний розподіл синтезованого капіталу визначається як розподіл благ між споживачами таким чином, що будь-який розподіл, який здійснюється з метою найповніше задовольнити бажання одних споживачів, призводить до зменшення задоволення інших [29, с. 957].

На рівні регіонального управління синтезований капітал виникає в процесі формування та використання інтелектуального, людського та соціального капіталів трудових ресурсів регіону. Синтезований капітал має значну цінність, якщо розглядати його як основу інноваційно-інвестиційного розвитку регіону. Завдяки саме синтезованому капіталу генеруються об'єкти інтелектуальної власності, формуються компетенції та компетентність, будуються міцні соціальні зв'язки. У територіальному аспекті капітал як такий накопичується по-різному – у великих містах з переважаючою кількістю вищих навчальних закладів більш інтенсивно, ніж у малих містах і сільській місцевості [114].

З метою дослідження природи синтезованого капіталу й особливостей його формування слід розглянути чинники впливу. В економіці вважається, що найбільшій вплив завдають чинники зовнішнього середовища. Проте чинники внутрішнього та зовнішнього середовища регіону знаходяться у постійній взаємодії. Зміна одного з них призведе до зміни всієї системи.

За умов ефективного управління процесом формування синтезованого капіталу регіону значення набуває наукова класифікація цих чинників. За ступенем впливу чинники можна класифікувати таким чином [97, с. 50]:

- за фазами відтворення;
- за характером впливу в процесі відтворення;
- за обсягом та специфікою професійних навичок і вмінь;
- за змістом.

У дослідженні ефективності соціальних та економічних процесів можуть бути визначені чотири критерії, задоволення яких сукупно визначає ефективність формування синтезованого капіталу регіону: володіння майном середнього класу, що еквівалентно вартості 20 – 100 середніх річних доходів робітника в працездатному віці (30 – 55 років); постійний доход у розмірі 2 – 10 прожиткових мінімумів; належність до найбільш повноправного прошарку, який утворює основу електорату; дотримання законів; високий рівень соціальної відповідальності, активності та прагматичного мислення.

Сьогодні в Україні зростає попит на дешеву, малокваліфіковану робочу силу, яка більш зацікавлена в соціальному споживанні, ніж у соціальному партнерстві (тому що вона більш обмежена у структурі своїх потреб і в розумінні переваги соціального партнерства). Середній клас більш здатний до самоорганізації, формування власної ідеології, цивілізованих, гнучких чинників тиску на партнерів, а тому є більш мобільним у відстоюванні власних інтересів [59].

Розвиток синтезованого капіталу можна проаналізувати за окремою групою показників. До найсуттєвіших можна віднести групу демографічних чинників формування, використання та розвитку синтезованого капіталу на мезорівні. До них належать: чисельність населення регіону, розподіл населення за віком, темпи природного приросту населення, середня тривалість життя та міграція населення регіону.

У ході аналізу формування, використання та розвитку синтезованого капіталу регіону слід виділити окремою групою чинники, які оцінюють рівень життя населення. До такої групи показників належать: доходи та витрати працівників; соціальні пільги та їх забезпечення; заощадження та внески громадян до комерційних банків; шкала середньомісячної та середньорічної заробітної плати за видами економічної діяльності; розбіжність між найменшою та найвищою оплатою праці; мінімальний та середній розмір трудової пенсії; соціально-економічна структура суспільства

в регіоні; залежність попиту населення від доходів; показник – питома вага населення з ознаками середнього класу, який розширює уявлення про розподілення суспільства за рівнем доходів.

Зайнятість населення також є одним із вирішальних чинників, який допомагає проаналізувати синтезований капітал регіону. За даною групою оцінюють: чисельність і вікову структуру трудових ресурсів країни; зміну кількості підприємств і організацій за галузями економіки, кількістю робочих місць, середньою зарплатою; кількість малих підприємств за галузями економіки, кількістю робочих місць, середньою оплатою праці; рівень зайнятості різних вікових груп за видами економічної діяльності; попит на робочу силу залежно від кваліфікації та рівень зайнятості молоді [284].

Крім того, можна виділити чинник здоров'я: кількість лікарень і медичного персоналу на душу населення в регіоні; захворюваність; рівень фінансування медичних установ та їх бюджет; середня заробітна плата лікарів і медперсоналу; забезпечення медикаментами та їх доступність; кількість населення, яке використовує послуги медичного страхування; стан лабораторного обладнання лікарень. Ця група індикаторів забезпечує реальне оцінювання повного фізичного, психічного та соціального благополуччя людини. Проблема нарощення синтезованого капіталу за рахунок екстенсивних чинників ускладнюється станом здоров'я населення, яке значно погіршилося за останні десять років (з 2003 по 2013 роки). Показники здоров'я не просто один з найважливіших складових людського капіталу, вони також визначають ефективність формування та використання інших компонентів синтезованого капіталу.

До групи організаційних чинників формування та використання синтезованого капіталу належать: організаційний механізм функціонування економіки регіону, зокрема кредитні та фінансові механізми; податкова система; система стимулювання праці; розміщення продуктивних сил на території; рівень спеціалізації регіону, концентрації та кооперації виробництва; рівень розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіону тощо [284].

Окремою групою слід визначити екологічні чинники формування та використання синтезованого капіталу. До цієї групи належать: загальний екологічний стан території регіону; якість питної води та продуктів харчування; природно-кліматичні умови, санітарно-гігієнічні умови праці тощо.

Економічні, організаційні й екологічні чинники прямо й опосередковано діють на формування та використання синтезованого капіталу. Вони спричиняють інтенсивний і екстенсивний вплив на розмір й ефективність

використання синтезованого капіталу. Крім перелічених вище груп чинників, слід виділити ще й показники культури та відпочинку [284].

Також до чинників, які водночас з більшою або меншою інтенсивністю впливають на формування та використання синтезованого капіталу та визначають розмір синтезованого капіталу регіону можна віднести рівень загальної та професійної освіти.

За умов економіки, орієнтованої на соціум, критеріями ефективності розвитку регіону стають не тільки економічні показники, а й рівень соціальної захищеності населення та розвиток об'єктів соціально-культурного побуту. Тому доцільно приділити увагу соціально-економічному чиннику.

Оцінювання динаміки показників за напрямками розвитку регіонів за 2013 рік було проведене за 61-м показником, що охоплюють різноманітні напрями діяльності, на які впливають місцеві органи виконавчої влади, і відображують стан економічного розвитку, державних фінансів, споживчого ринку населення та ринку праці, інвестиційного розвитку, житлово-комунального господарства, захисту прав дитини, освіти, охорони здоров'я та злочинності.

У 2013 році соціально-економічний розвиток переважної більшості регіонів характеризувався погіршенням ситуації у промисловому та сільськогосподарському виробництві, будівництві, зовнішній торгівлі, уповільненням позитивних тенденцій у фінансовій сфері. Разом з тим у деяких сферах зафіксовано ряд позитивних тенденцій, а саме – у більшості регіонів мало місце скорочення чисельності безробітних і динамічне зростання реальної заробітної плати.

У 2013 році спостерігалось подальше зменшення чисельності населення, проте цей процес дещо уповільнився порівняно з попереднім роком. Так, станом на 01.01.2014 р. чисельність населення скоротилася з початку року у 17-ти регіонах і в цілому по Україні – на 0,14%. Найбільше зменшення мало місце у Дніпропетровській (на 12,14%), Сумській (на 8,04%), Луганській (на 13,4%), Донецькій (на 24,9%) та Чернігівській (на 8,67%) областях.

Приріст населення спостерігався в 10-ти регіонах, зокрема: м. Києві (на 1,09 %), м. Севастополі (на 0,58 %); Закарпатській, Одеській (на 0,29 % в кожній), Рівненській (на 0,23 %), Чернівецькій (на 0,21 %), Київській (на 0,15 %), Волинській (на 0,13 %), Івано-Франківській (на 0,12%), Автономній Республіці Крим (на 0,11 %) областях.

Ринок праці у 2013 році характеризувався у більшості регіонів меншими порівняно з відповідними показниками 2012 року щодо рівня безробіття, вищим – за рівнем зайнятості населення, настанням позитивних тенденцій відповідного періоду минулого року щодо створення нових робочих місць.

Зокрема, у 2013 році рівень безробіття населення у віці 15 – 70-ти років (за методологією Міжнародної організації праці – (МОП), порівняно з відповідним періодом 2012 року, зменшився у всіх регіонах і становив по Україні 7,2 %. Серед регіонів його значення коливалось в межах від 5,3 % до 9,7 % (м. Київ, Рівненська, Тернопільська та Чернігівська області). Крім зазначених областей, високий рівень безробіття мали також Житомирська (9,6 %), Черкаська, Вінницька (по 8,7 % у кожній) області.

Рівень зайнятості населення у віці 15 – 70-ти років у січні – грудні 2013 року по відношенню до відповідного періоду 2012 року зріс у всіх регіонах і склав по Україні 60,3 %. Серед регіонів рівень зайнятості коливався від 61,3 % в Івано-Франківській області до 72,1 % у Дніпропетровській.

У 2012, як і у 2011 році, у всіх регіонах спостерігалось перевищення кількості створених робочих місць над ліквідованими. При цьому у 24-х регіонах це співвідношення було більшим, ніж у 2012 році. Зокрема, у 3,2 рази кількість створених робочих місць перевищило кількість ліквідованих у м. Києві, у 1,8 рази – у Київській області, у 1,6 рази – у Миколаївській та Одеській, у 1,5 рази – у Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Львівській, Харківській та Херсонській областях.

За підсумками 2013 року у всіх регіонах спостерігалось зростання реальної заробітної плати від 11,7 % у Луганській до 18,4 % у Чернігівській областях. При цьому у всіх регіонах темп приросту був більший, ніж у 2012 році. Це дозволило забезпечити приріст реальної заробітної плати в цілому по Україні на 14,4 % проти 8,7 % у 2012 році.

У 2013 році покращилась ситуація щодо введення в експлуатацію житла. Так, за звітний рік 25 регіонів збільшили обсяги введення в експлуатацію житла (за попередній рік – лише 11), що забезпечило приріст по Україні на 14,2 % (у 2012 році на 0,8 %). Серед регіонів найбільше зростання спостерігалось у Запорізькій (у 3,1 рази), Чернівецькій (у 1,9 рази), Кіровоградській (у 1,7 рази), Волинській, Луганській областях та Автономній Республіці Крим (у 1,5 рази в кожній). Єдиними регіонами, де мало місце зменшення обсягів уведеного в експлуатацію житла є Івано-Франківська (на 8,2 %) та Одеська (на 2,9 %) області.

Зростання обсягів уведеного в експлуатацію житла супроводжувалися скороченням міжрегіональних диспропорцій за обсягом прийнятого в експлуатацію житла у розрахунку на 10 тис. населення з 17,8 у 2011 році до 8,7 рази у 2013 році. Зокрема, найбільші обсяги введеного в експлуатацію житла у розрахунку на 10 тис. населення спостерігались у Київській області (6 805,6 м²), найменші – у Луганській (782,5 м²). Крім Київської області, значними ці обсяги були у містах Київ (5 392,0 м²) і Севастополь (6 482,9 м²), Чернівецькій (4 502,7 м²), Івано-Франківській (3 864,6 м²) та Тернопільській (3 798,0 м²) областях.

За підсумками 2013 року у всіх регіонах зафіксовано погіршення платіжної дисципліни населення за спожиті житлово-комунальні послуги. Заборгованість населення за житлово-комунальні послуги за 2013 рік зростала у всіх регіонах (за 2012 рік – на 18 %). Найбільшими темпами заборгованість зросла у Київській (на 30,5 %), Тернопільській (на 26,2 %), Чернігівській (на 19,6 %) та Рівненській (на 19,0%) областях. У цілому по Україні обсяг боргу зріс на 8,2 %.

У сфері освіти за підсумками 2013 року у переважній більшості регіонів зафіксовано позитивні результати роботи.

Разом з тим у більшості регіонів мережа дошкільних навчальних закладів недостатньо забезпечує освітні потреби населення. Так, у 25-ти регіонах відмічено значне перевантаження груп дітьми. Особливо складна ситуація у західних регіонах, де на 100 місць припадає 136 дітей у Львівській, 131 дитина – у Закарпатській, 126 дітей – у Рівненській, 124 дитини – у Волинській, Івано-Франківській, по 120 дітей – у Хмельницькій, Чернівецькій областях. І лише в Автономній Республіці Крим та Херсонській області на 100 місць припадає менше 100 дітей – відповідно по 95 та 96.

У сфері охорони здоров'я за підсумками 2013 року спостерігався ряд позитивних тенденцій, а саме:

у 19-ти регіонах та в цілому по Україні зменшилась кількість померлих дітей віком до одного року на 1 000 народжених живими (зросла лише у Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Миколаївській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях та м. Києві). Найбільше таких випадків зафіксовано у Донецькій (12,9 %), Дніпропетровській (10,1 %) та Черкаській (10,3 %) областях, найменше – у м. Севастополі (4,9 %), Полтавській (5,6 %) та Київській (5,8 %) областях;

у 12-ти регіонах зросла (у 5-х – залишилася на рівні 2012 року) кількість сільських населених пунктів з чисельністю населення до 1 000 жителів,

у яких розташовані фельдшерсько-акушерські пункти, до загальної кількості таких сільських населених пунктів. Ця частка склала 100% (Кіровоградська область та м. Севастополь) та 33,2% (Дніпропетровська область). Загалом у 10-ти регіонах ця частка варіює у межах 80,0 – 99,0%, у 5-ти – 70,0 – 80,0 %; не досягає 50,0 % у Дніпропетровській, Чернігівській та Полтавській областях;

у 19-ти регіонах зросла планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів і варіювала у межах 162,2 – 249,2 відвідувань за зміну на 10 тис. населення (відповідно, Автономна Республіка Крим і Кіровоградська область).

Негативним у цей сфері стало зростання в цілому по Україні та у 12-ти регіонах кількості осіб, хворих на активний туберкульоз, на 100 тис. населення. З таких найбільший приріст мали Київська (на 11,9 одиниць) і Херсонська області (на 9,4 одиниць). Загалом найбільше хворих на активний туберкульоз у розрахунку на 100 тис. населення зафіксовано у Херсонській області – 107,9, Одеській – 94,0 та Дніпропетровській – 92,9; найменше у м. Києві – 41,2, Чернівецькій області – 48,5 та Харківській – 49,8 [61].

Під час оцінювання впливу чинників на ефективність процесів формування синтезованого капіталу регіону можна виділити:

економічну культуру;

інституціональне середовище;

динаміку валового внутрішнього продукту (ВВП);

недостатню або відсутню законодавчу базу, рівноцінну потребам і завданням проміжного періоду та перспективної системи;

неспроможність влади усвідомити необхідні перетворення та сформулювати їх концепції та моделі, ефективні з позиції мотивації та стимулів; як наслідок – брак належних соціальних інститутів та інструментів;

втрата часу під час визначення цілей, пріоритетів, методів реформування суспільства [59].

Досягнення певного рівня економічного добробуту змушує людину цінувати життя як явище й себе у цьому житті. Здоров'я, екологія, спосіб і стиль життя домінують як цінності, які необхідно та хочеться захищати. Саме за таких умов як масове явище постає інтерес до громадянського суспільства, потреба у недержавних громадських організаціях, реалізації власного впливу на прийняття рішень державними органами.

Таким чином, розвиток синтезованого капіталу в Україні потребує зростання матеріального добробуту, забезпечення соціально-економічного

розвитку суспільства, зміни ціннісних орієнтирів людини у бік задоволення позаекономічних потреб, зміни стилю життя, формування засад економічної свободи та функціонування громадянського суспільства.

Реалізація технологій формування синтезованого капіталу припускає: створення повноцінного інформаційного поля взаємодії, коли забезпечена вільна циркуляція інформації усередині співтовариства, виявлено необхідність цієї взаємодії;

виявлення соціально активних груп громадян, а також забезпечення систематичної роботи з ними;

зміцнення зворотних зв'язків, що дає змогу перевіряти життєздатність рішень, які приймаються владою, і спрямовувати їх на різні стадії реалізації. Це може значно підвищити результативність системи державного управління без додаткових фінансових витрат;

реалізацію цільових освітніх програм з організації навчання перспективних працівників і лідерів громадських рухів, які позитивно зарекомендували себе в практичній діяльності.

Виходячи з вищевказаного, можна сказати, що синтезований капітал є невід'ємною частиною будь-якого розвитку (соціального, культурного, економічного тощо), заснованого на таких громадських інститутах, як: мораль, відповідальність, сім'я, віра, менталітет, освіта, державність; у рамках економічного розуміння це невід'ємний засіб виробництва та реалізації продукції, надання послуг (господарювання) на мікрорівні у рамках соціально-економічного розвитку – на макрорівні на придбаних, залучених навичках, трансформованих у високий ступінь професіоналізму, креативності та відповідальності. Найважливішу роль у формуванні, розподілі, перерозподілі та використанні синтезованого капіталу відіграє держава.

Наявність проблемних аспектів у розподілі та перерозподілі синтезованого капіталу і аналіз впливу негативних чинників обумовлюють необхідність подальших досліджень і розроблення пропозицій, за допомогою реалізації яких управління процесами розподілу та перерозподілу синтезованого капіталу буде оптимальним, раціональним і ефективним для всіх, без винятку, людей, які формують синтезований капітал. Серед таких пропозицій можна виділити:

накопичення синтезованого капіталу регіону з подальшим його розподілом і перерозподілом, адже синергія, отримана від взаємодії інтелектуального, людського та соціального капіталу, дає можливість розглядати синтезований капітал як такий, використання якого забезпечує інноваційно-спрямований та соціально-економічний регіональний розвиток;

створення умов для модернізації синтезованого капіталу регіону;
вдосконалення контролю та регулювання ринку робочої сили з метою ефективного розподілу та перерозподілу синтезованого капіталу шляхом забезпечення паритетності між попитом та пропозицією робочої сили, що досягається чіткою спеціалізацією випускників вузів, які мають сформовані компетенції;

формування соціально-економічного механізму ефективності управління синтезованим капіталом, що включає інститути на макро-, мезо- та мікрорівні [59].

Отже, треба зазначити, що серед оцінювання чинників впливу на ефективність процесів формування синтезованого капіталу регіону значущими є: науково-технічні, політико-правові, соціальні, культурні, демографічні, економічні, екологічні. Але з них до найбільш значущих можна віднести соціальні, демографічні й економічні.

Аналізуючи вплив цих чинників, можна стверджувати про інституційну кризу, що склалася в регіонах країни. Відсутність загальнонаціональних цілей щодо розвитку синтезованого капіталу; незначні інвестування до соціальної сфери; криза інститутів сім'ї, школи, охорони здоров'я, культури – усі ці явища негативно впливають на формування синтезованого капіталу. Ефективність формування синтезованого капіталу в регіонах України потребує забезпечення соціальної сфери, спрямування ціннісних орієнтирів людини у бік задоволення позаекономічних потреб, зростання матеріального добробуту, зміни способу життя, формування підґрунтя економічної свободи.

2.3. Аналіз протиріч у забезпеченні розвитку екологічного суспільства на рівні регіону

Основу суспільного виробництва складають економічні процеси, пов'язані з виробництвом і споживанням товарів і послуг. Забезпечення національної екологічної безпеки та формування сталого розвитку в будь-якій країні неможливі без екологізації суспільного виробництва [95, с. 351].

Існує залежність росту ВРП від обсягу викидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище. Ця залежність простежується на аналізі даних табл. 2.2. З неї можна побачити, що за аналізований період у Харківському регіоні відбувалося зростання валового регіонального продукту. Але зростання ВРП супроводжувалося збільшенням обсягів

викидів шкідливих речовин. Отже, можна припустити, що зростання економіки країни досягається за рахунок збільшення антропогенного навантаження на навколишнє середовище.

Таблиця 2.2

Динаміка зміни обсягів викидів та основних макроекономічних показників в Харківському регіоні [298]

Показники	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Обсяги викидів забруднюючих речовин, тис. т	310,4	266,1	281,4	303,0	319,4
Валовий регіональний продукт, млн грн	59 389,0	58 923,0	65 293,0	76 866,0	82 223,0
У розрахунку на одну особу, у фактичних цінах, грн	21 294,0	21 228,0	23 639,0	27 966,0	29 972,0
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	48 224,5	52 356,8	63 610,5	77 607,5	80 199,4

Наочно динаміка обсягів викидів забруднюючих речовин у Харківському районі наведена на рис. 2.12.

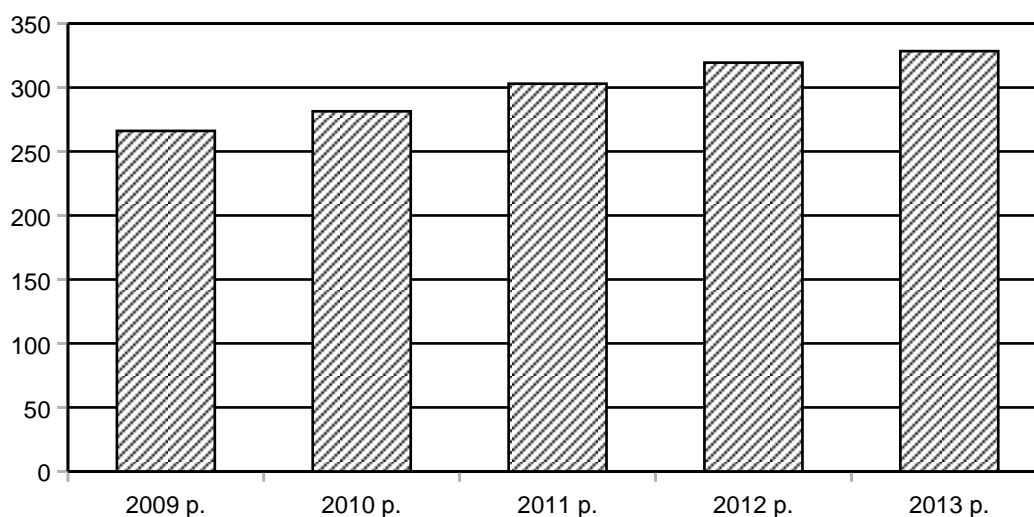

Рис. 2.12. Обсяги викидів забруднюючих речовин у Харківському регіоні (тис. т)

Поступове збільшення обсягів викидів забруднюючих речовин у Харківському регіоні пов'язане зі стабільним ростом ВРП регіону (рис. 2.13).

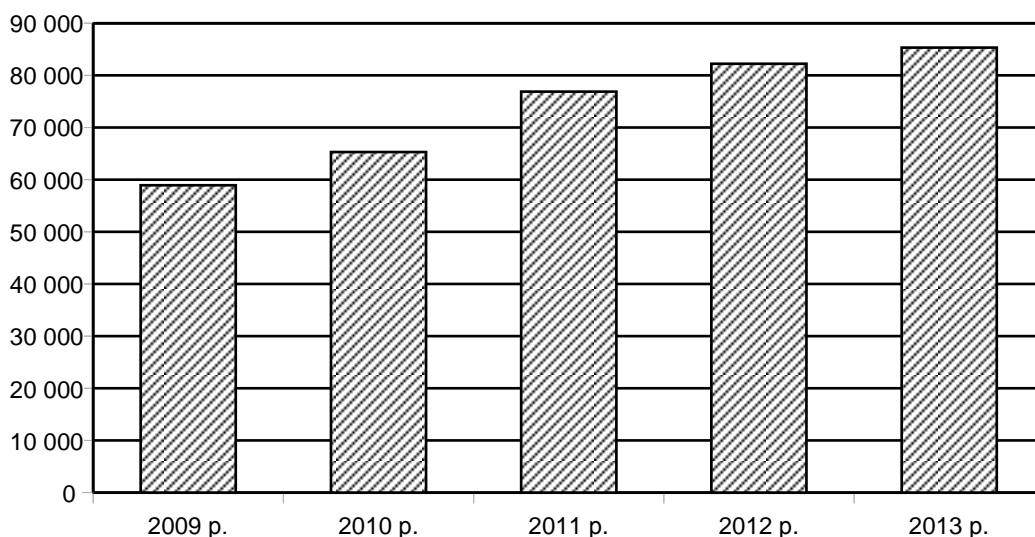

Рис. 2.13. Валовий регіональний продукт Харківського регіону (млн грн)

Для порівняння слід розглянути інші регіони України, а саме найбільш великі промислові центри, Донецький, Львівський та Київський регіони.

Донецький регіон вирізняється власними паливно-енергетичними та мінерально-сировинними ресурсами, близькістю залізрудних родовищ Криворізького басейну, виходом до моря, що сприяє формуванню великого промислового комплексу з високою концентрацією галузей важкої промисловості, створенню досить розвинутої виробничої, наукової та соціальної інфраструктури, високого ступеня урбанізації. Дані по Донецькому регіону наведені у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Динаміка зміни обсягів викидів та основних макроекономічних показників в Донецькому регіоні [299]

Показники	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Обсяги викидів забруднюючих речовин, тис. т	1 513,3	1589,9	1 729,3	1 714,7	1 621,8
Валовий регіональний продукт, млн грн	103 739,0	128 986,0	161 021,0	170 775,0	175 335,0
У розрахунку на одну особу, у фактичних цінах, грн	23 137,0	28 986,0	36 446,0	38 907,0	40 127,0
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	140 954,0	203 125,0	266 745,0	242 229,0	205 697,0

Наочно динаміка обсягів викидів забруднюючих речовин у Донецькому регіоні наведені на рис. 2.14.

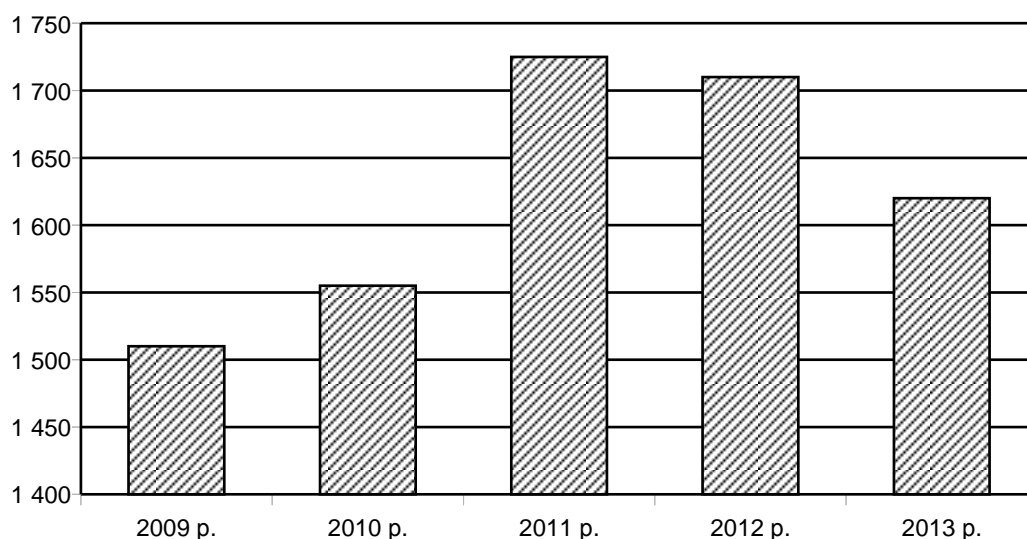

Рис. 2.14. Обсяги викидів забруднюючих речовин у Донецькому регіоні (тис. т)

Поступове збільшення обсягів викидів забруднюючих речовин у Донецькому регіоні пов'язане з стабільним ростом ВРП регіону (рис. 2.15).

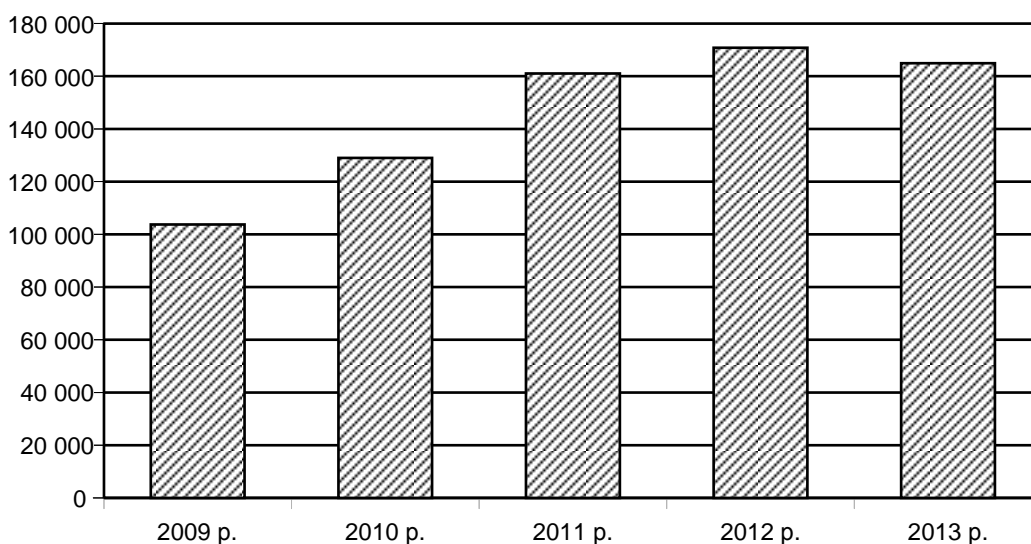

Рис. 2.15. Валовий регіональний продукт Донецького регіону (млн грн)

До Львівського регіону входять три райони. Передкарпатський, що включає: Дрогобич, який спеціалізується на деревообробці, машинобудуванні, легкій промисловості; Самбір – спеціалізується на харчовій

промисловості, машинобудуванні; Стрий – спеціалізується на машинобудуванні, харчовій та деревообробній промисловості, головний транспортний вузол області; Борислав – нафтовидобувна, хімічна та легка промисловість; Новий Розділ і Яворів – виробництво сірки. Північний район включає: Червоноград, який спеціалізується на видобутку вугілля, легкій промисловості; Сокаль – хімічна промисловість; Добротвір – електроенергетика. Львівський – машинобудування, харчова, легка промисловість. Дані по Львівському регіону наведені в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Динаміка зміни обсягів викидів та основних макроекономічних показників в Львівському регіоні [299]

Показники	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Обсяги викидів забруднюючих речовин, тис. т	253,4	246,3	256,5	253,9	251,7
Валовий регіональний продукт, млн грн	35 955,0	41 655,0	52 103,0	51 962,0	50 135,0
У розрахунку на одну особу, у фактичних цінах, грн.	14 093,0	16 353,0	20 490,0	24 387,0	23 648,0
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	21 653,0	25 655,0	32 392,0	34 874,0	35 167,0

Наочно динаміка обсягів викидів забруднюючих речовин у Львівському регіоні наведена на рис. 2.16.

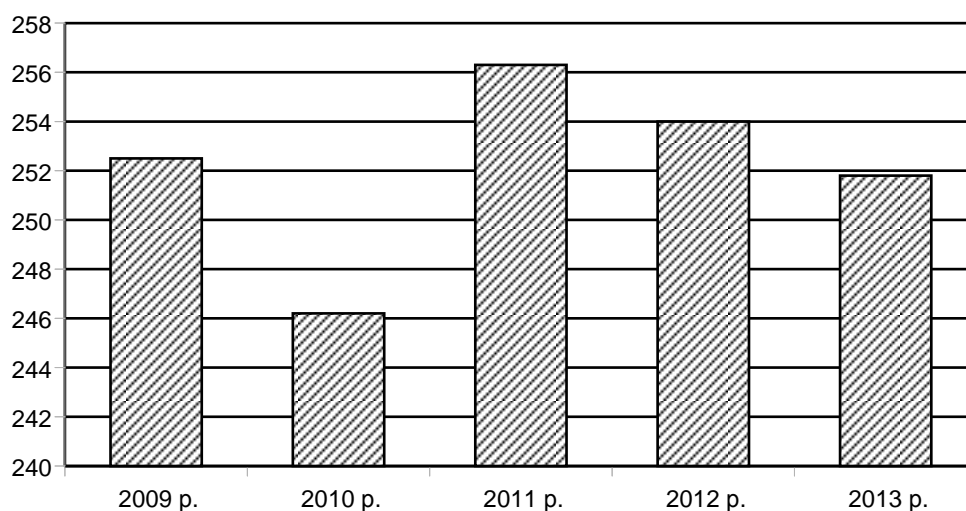

Рис. 2.16. Обсяги викидів забруднюючих речовин у Львівському регіоні (тис. т)

Поступове збільшення обсягів викидів забруднюючих речовин у Львівському регіоні пов'язане з стабільним ростом ВРП регіону (рис. 2.17).

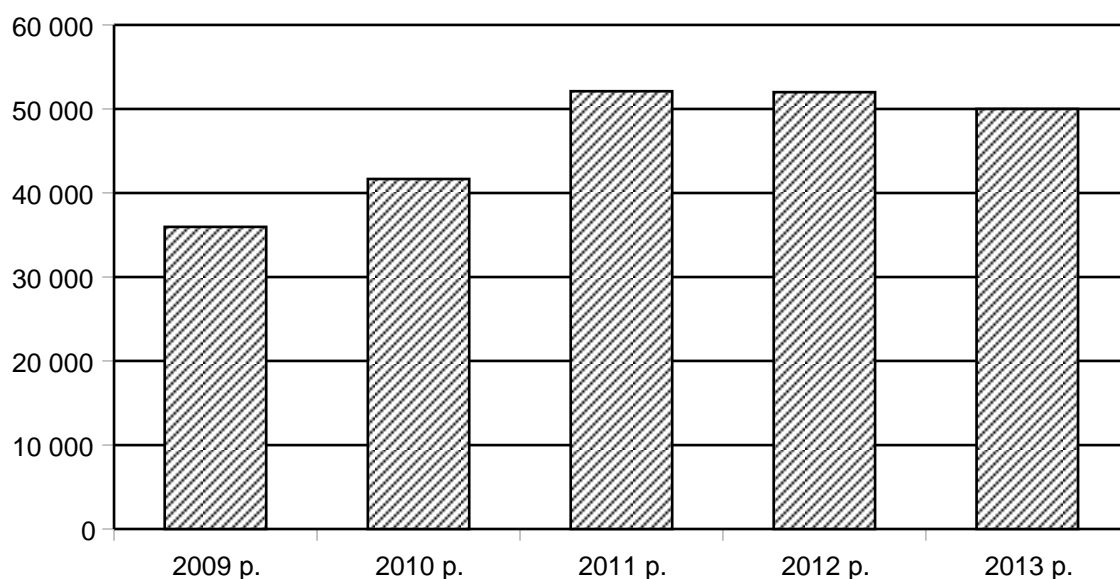

Рис. 2.17. Валовий регіональний продукт Львівського регіону (млн грн)

Таким чином, проаналізувавши динаміку викидів забруднюючих речовин до навколишнього середовища та співставивши цей показник з валовим регіональним продуктом області, можна побачити пряму взаємозалежність цих показників в усіх трьох розглянутих регіонах. Подібне становище в регіонах України означає, що в усіх трьох регіонах використовуються технології промислового виробництва одного рівня, з однаковим рівнем викидів шкідливих речовин.

Виробничий потенціал регіону впливає на навколишнє середовище, оскільки внаслідок економічного зростання збільшується валовий продукт. Це призводить до сильного забруднення навколишнього середовища відходами, а отже, і до безпосереднього погіршення екологічного стану. За ступенем забруднення основний вплив на навколишнє середовище спричиняють підприємства, які видобувають мінеральні ресурси, мають хімічне, нафтохімічне та целюлозно-паперове виробництво та численний автотранспорт. Структура викидів забруднюючих речовин у Харківському регіоні наведена на рис. 2.18.

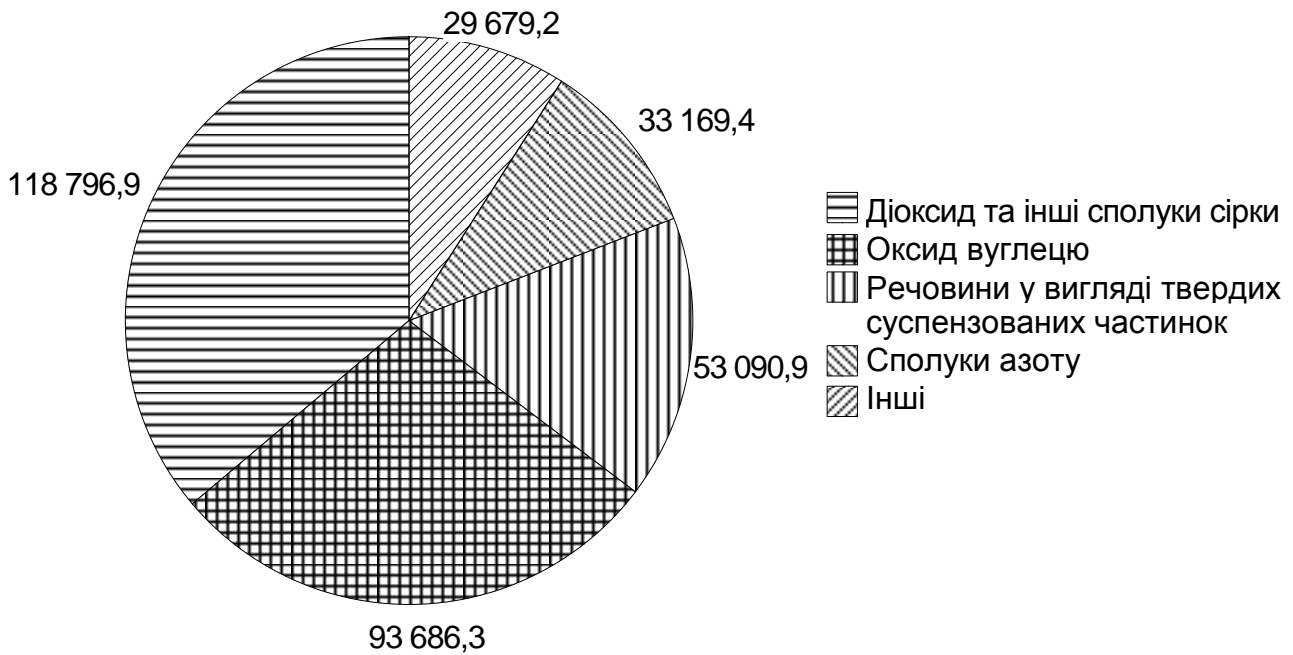

Рис. 2.18. Структура викидів окремих забруднюючих речовин у Харківському регіоні в 2013 р. [298]

Отже, найбільшу частку у питомій вазі викидів окремих забруднюючих речовин у Харківському регіоні у 2013 р. складала діоксид та інші сполуки сірки (1 187 960,9 т), які утворюються під час синтезу деяких гербіцидів; у виробництві целюлози; у електролізних процесах отримання нікелю та магнію; литті сталі та міді, переплавці лому заліза; у виробництві алюмінію, а також у процесах нафтопереробки; під час спалювання хлоровмісних сполук, спалювання автомобільного мастила та бензину, сміття тощо. Найменші з наведеного – сполуки азоту (33 169,4 т). Антропогенними джерелами емісії сполук азоту в атмосфері є:

- горіння викопного палива (вугілля, нафта, газ тощо). Під час горіння в результаті виникнення високої температури азот і кисень, що знаходяться в повітрі, з'єднуються;

- горіння наявних в паливі азотовмісних речовин;

- спалювання пального (бензину, дизельне паливо тощо) у двигунах внутрішнього згорання.

Можна зробити висновок, що головним джерелом забруднення навколишнього середовища у Харківському регіоні є промислові підприємства, які використовують застарілі технології, не забезпечуючи потрібного рівня фільтрації викидів.

Виникнення екологічних проблем обумовлено існуючими суперечностями між суспільством і навколишнім природним середовищем. Для вирішення цієї проблеми необхідно:

вдосконалення продуктивних сил, що передбачає кардинальне перетворення способу виробництва шляхом його екологізації;

створення цілісного, з охопленням усіх структур і рівнів системи господарювання, екологічно-орієнтованого фінансово-економічного механізму;

розроблення програми та способів підвищення рівня екологічної освіти [34].

Отже, необхідно досліджувати проблему екологізації суспільного виробництва, з метою формування екологічно збалансованої економіки регіону.

Для розуміння процесу екологізації суспільного виробництва необхідно дати визначення поняттю "суспільне виробництво". Суспільне виробництво – це частина економічної системи, тобто безліч підприємств, сфер економіки, галузей виробництва, поєднаних в єдине ціле спеціалізацією та поділом праці [14, с. 52].

Поняття екологізації суспільного виробництва введено в науку порівняно недавно [34; 134; 143] і вимагає додаткового наукового дослідження.

Визначення екологізації суспільного виробництва, дане автором роботи [34] "як впровадження таких методів управління та таких техніко-технологічних процесів, які за максимального отримання високоякісного суспільного продукту забезпечували б збереження та відтворення самовідновлюваних здібностей природного середовища".

Таке визначення можна розглядати як засаду принципово нової системи виробництва, яка забезпечить раціональне використання виробничих ресурсів з мінімальним навантаженням на довкілля та виробленням високоякісної продукції.

Процес екологізації суспільного виробництва повинен охоплювати дві структурно та функціонально розбіжні сфери: матеріальне виробництво та невиробничу сферу.

Основними напрямками екологізації матеріального виробництва можуть бути:

розроблення науково-методичних основ екологізації суспільного виробництва;

створення можливостей для екологізації виробничого потенціалу різноманітних галузей економіки;

забезпечення умов і чинників формування ресурсозберезувального господарського механізму;

економне та комплексне використання природних ресурсів;

екологічно-орієнтоване розміщення продуктивних сил.

Екологізація невиробничої сфери може розглядатися за такими напрямками:

створення умов для забезпечення соціально-екологічної стабільності території;

захист населення від впливу забруднюючих чинників;

організація ефективної системи екологічної освіти;

екологічна орієнтація житлово-комунального господарства території;

розвиток правових норм, які регулюють відповідальність за антропогенний вплив на довкілля.

Можна сформулювати такі принципи екологізації матеріальної та невиробничої сфер суспільного виробництва: взаємозв'язок і взаємозумовленість природних процесів; плановість і комплексність процесів екологізації суспільного виробництва; проведення наукової експертизи екологічних програм і проектів; територіальний підхід, який ураховує структуру природних ресурсів даної території, соціальні й економічні умови; урахування економічних тенденцій та екологічних наслідків, які можуть впливати на здоров'я й умови життя людей.

Оскільки суспільне виробництво охоплює всі сфери економіки регіону, виникає необхідність розглянути екологізацію економіки регіону в цілому.

Під екологізацією економіки регіону розуміють "цілеспрямований процес перетворення економіки, спрямований на зниження інтегрального екодеструктивного впливу процесів виробництва та споживання товарів і послуг у розрахунку на одиницю сукупного суспільного продукту". При цьому автор [135, с. 230 – 231] під інтегральним екодеструктивним впливом розуміє "приведення до єдиної інтегральної бази результатів негативних наслідків впливу на людину та природні системи процесів виробництва та споживання предметів і послуг".

Можна виділити дві складові екологізації економіки регіону – екологізацію виробництва й екологізацію споживання. Зокрема, під екологізацією споживання розуміється процес формування потреб в екологічних товарах, а також створення фінансових можливостей реалізації цих потреб [135, с. 251].

Складність екологізації споживання викликана низкою об'єктивних причин [99]:

споживання екологічних товарів відбувається групами людей;

відсутність постійної можливості у індивідуального споживача для покупки необхідного екологічного товару;

екологічні товари складаються з великої кількості різноманітних і різнорідних компонентів;

екологічне споживання не може здійснюватися шляхом саморегулювання. Воно реалізується шляхом встановлення різноманітних кордонів впливу на навколишнє середовище управлінськими структурами з одночасним визначенням механізмів досягнення та дотримання обмежень;

відсутність інформації у споживачів про витрати та вигоди від застосування екологічних товарів і послуг.

Незважаючи на ряд об'єктивних причин, які перешкоджають упродовженню системи екологічного споживання, необхідно поставити перелік завдань, досягнення яких необхідно для екологізації споживання.

Екологізація споживання передбачає:

вилучення неекологічних товарів з конкурентного середовища;

зростання конкурентоспроможності екологічно чистих товарів;

розвиток системи екологічно чистого виробництва.

Термін "екологізація виробництва" у науковій літературі трактується неоднозначно [34; 143].

Так, в роботі [34, с. 47] під екологізацією виробництва розуміється сукупність усіх видів господарської діяльності, які забезпечують зниження негативного впливу виробництва та запобігання порушенням екологічної рівноваги в природному середовищі. Цього можна досягти за умов використання:

природозбережувальної раціоналізації господарської діяльності, яка належить до матеріального виробництва та невиробничої сфери;

екологічно-орієнтованого розміщення продуктивних сил [53, с. 10].

У роботі [4] екологізацію суспільного виробництва розглянуто через екологізацію його складових елементів – продуктивних сил і виробничих відносин.

Екологізація продуктивних сил передбачає екологізацію основних чинників суспільного виробництва: особистого чинника, предметів і засобів праці; а також екологізацію процесів взаємодії цих чинників, які реалізуються через екологізацію застосовуваних технологій, способів і

методів організації виробництва, інформацію та систему управління суспільним виробництвом.

Екологізація виробничих відносин передбачає екологізацію відносин людини з природою у процесі виробництва товарів і послуг. Екологізація відносин людини з природою проявляється у двох складових. З одного боку, це споживання природних ресурсів, а з іншого – розміщення відходів виробничої діяльності в навколишнє середовище. Однак, механізм функціонування виробництва залишається поза рамками розгляду [180].

Звідси можна запропонувати структурно-логічну схему екологізації суспільного виробництва, яка охоплює всі сфери та рівні економіки (рис. 2.19).

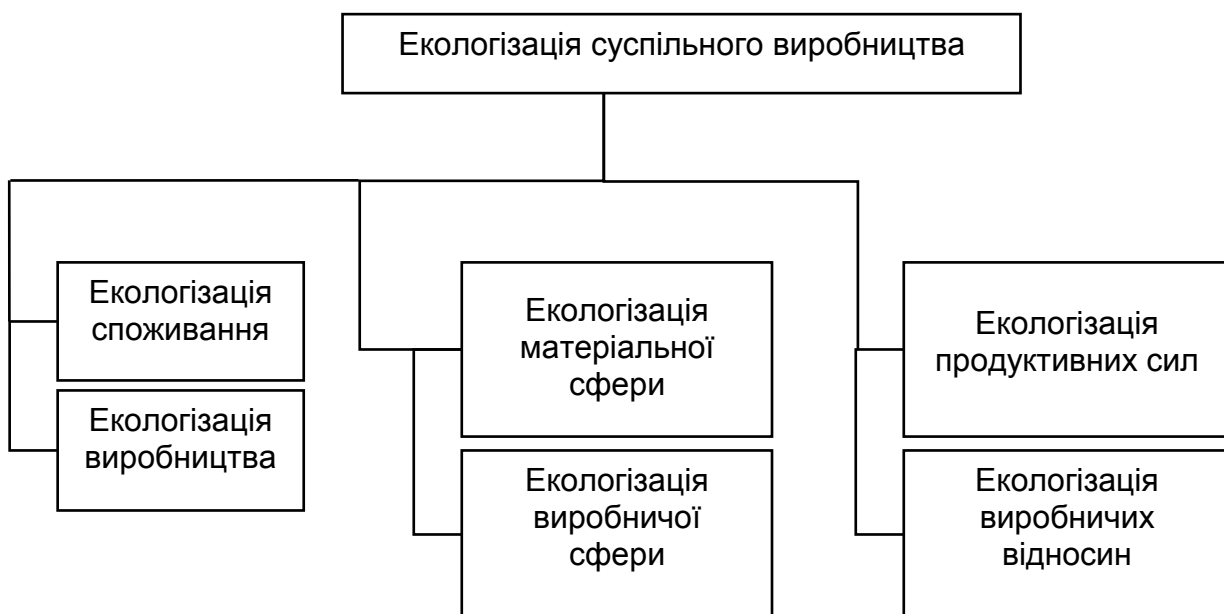

Рис. 2.19. **Схема екологізації суспільного виробництва**

Для забезпечення екологізації суспільного виробництва регіону необхідне формування відповідного господарського механізму. Даний механізм повинен забезпечити вирішення наступних завдань:

стимулювання раціонального використання природних ресурсів;

формування достатнього обсягу фінансових ресурсів для інвестування екологічних програм;

формування ринкових механізмів у системі природокористування та приведення її у відповідність до міжнародних вимог;

узгодження загальнодержавних і територіальних інтересів шляхом перерозподілу коштів екологічного призначення;

попередження порушень у сфері природокористування.

Упровадження цього механізму в практику господарювання дозволить забезпечити екологічно безпечний розвиток суспільного виробництва регіону і тим самим зменшити навантаження на навколишнє природне середовище.

Однією з важливих причин забруднення та виснаження природних джерел є надмірне використання ресурсів. Тому для запобігання і зниження рівня забруднення навколишнього середовища та природних ресурсів потрібно широке впровадження ресурсозберезувальних технологій. Для визначення найбільш оптимальних варіантів технологічних процесів у виробництві необхідна методика оцінювання промислового комплексу в екологічному аспекті.

Необхідно зазначити, що інтенсивний розвиток промислового комплексу має здійснюватися з використанням спрямованих на екологізацію виробництва провідних технологій.

Екологізація виробництва включає:

виробництво екологічно чистої продукції підприємствами промислового комплексу, що завдасть менше шкоди природному середовищу;

екологізацію технології виробництва продукції, розроблення безвідходної та маловідходної технологій;

екологізацію виробничої техніки, засобів автоматизації, вимірювання та контролю, а також очисних споруд та інших систем;

розроблення варіантів, за допомогою яких можна отримати нову корисну продукцію з відходів виробничої діяльності.

Першорядним заходом щодо вирішення проблем розвитку екологічного суспільства на рівні регіону зі збільшенням обсягів промислового виробництва є суворий контроль викидів шкідливих речовин. Необхідна заміна токсичних викидів на нетоксичні, удосконалення методів фільтрації води та пиловловлювання, перехід на замкнуті цикли виробництва. Не менш важлива також оптимізація розміщення підприємств з метою зменшення викидів транспорту, а також грамотне застосування економічних санкцій.

Оптимальним вирішенням проблеми забезпечення розвитку екологічного суспільства на рівні регіону можуть стати безвідходні виробництва, які не мають стічних вод, газових викидів і твердих відходів. Однак безвідходне виробництво зараз і в досяжному майбутньому принципово неможливо. Для його реалізації потрібно створити єдину для всієї пла-

нети циклічну систему потоків енергії та речовин. Якщо втрати речовин, хоча б теоретично, але можна запобігти, то екологічні проблеми енергетики залишаться. Теплового забруднення не можна уникнути в принципі, а так звані екологічно чисті джерела енергії, наприклад вітряні електростанції, все одно завдають шкоди навколишньому середовищу.

Таким чином, єдиним шляхом істотного зменшення забруднення навколишнього середовища є маловідходні технології. Створюються маловідходні виробництва, в яких викиди шкідливих речовин не переважають гранично допустимих концентрацій, а відходи не призводять до незворотних змін природи. Використовується комплексна переробка сировини, суміщення декількох виробництв, застосування твердих відходів для виготовлення будівельних матеріалів.

Розділ 3

Забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону шляхом створення системного базису синтезованого капіталу

3.1. Формування концепції ефективного соціально-економічного розвитку регіону

Одним з найбільш ефективних механізмів регіональної політики та державного регулювання є розроблення та реалізація концепцій та прогнозів територіального розвитку. У концепції та прогнозах втілені загальний задум, погляд в майбутнє і основні напрями розвитку країни та її регіонів. У концепції закладається основна ідея соціально-економічної еволюції території. Ідея нерозривно пов'язана з ідеалом як вищою метою розвитку країни й окремих територій, орієнтиром регіональної стратегії та політики. Науково обґрунтовані концепції можуть стати своєрідною ідеологією життєдіяльності людей. Вони відображують цілі, загальні параметри, структурні пропорції, можливі напрями для якнайшвидшого досягнення довгострокових цілей. Концептуальні ідеї реально втілюються в життя за умови відображення в них сподівань і надій населення. Вони є основою для розроблення стратегічних планів, цільових комплексних і функціонально-структурованих програм.

Розроблення концептуальних основ територіального розвитку зазвичай здійснюється виконавчими органами управління із залученням науковців різноманітних наукових напрямів (політологів, економістів, юристів, екологів, географів та ін.). Географічне обґрунтування концепцій спирається на уявлення території як геосистеми, яка включає природу, населення та господарство. Країна та регіони розглядаються як цілісні соціально-орієнтовані територіальні суспільні системи. Географічний підхід до розроблення концепції спирається на наступні методологічні принципи:

уявлення про території як сукупність природно-історичного, соціально-економічного та духовно-культурного утворень;

визнання суверенітету регіонів, які функціонують в умовах міграційного обміну та внутрішньо регіонального розподілу вироблених товарів і послуг;

піднесення ролі людини як головного виробника, споживача та менеджера; організація всієї життєдіяльності з урахуванням екологічного та морального імперативів;

визнання провідною метою регіонального розвитку соціально-екологічну, яка забезпечує всебічний розвиток особистості та збалансованість усіх сфер людського буття;

визнання відносної самостійності соціальних, духовних, національних, економічних та інших інтересів регіону;

координація діяльності економічно незалежних суб'єктів виробництва на певній території; спільне функціонування умов і чинників означає в підсумку саморегулювання регіону;

усвідомлення того, що дослідження конкретних причинно-наслідкових зв'язків, виявлення іманентно властивих регіону закономірностей саморозвитку, внутрішньої логіки ритмів його еволюції, не менш важливо, ніж визнання загальних законів суспільного розвитку [154].

Концепція соціально-економічного розвитку регіону – це система узгоджених стратегічних цілей та завдань, розроблених і реалізованих в рамках конкретного органу управлінського механізму, виходячи з темпів, пропорцій, масштабів та індивідуальних особливостей конкретного регіону й орієнтування на досягнення сталого регіонального розвитку. В основу концепції покладено розроблення альтернативних стратегій, їх оцінювання, виявлення пріоритетних напрямів розвитку регіону, аналіз ресурсів цього розвитку [12].

Аналіз та оцінювання підходів, положень та розроблень з питань соціально-економічного розвитку регіонів дозволяють виділити наступний узагальнений структурний алгоритм розроблення концепції за основними блоками:

стратегічний аналіз внутрішніх вихідних економічних і соціальних умов і зовнішніх чинників, які впливають на розвиток регіону;

визначення стратегічної цільової орієнтації соціально-економічного розвитку регіону;

вивчення сильних і слабких сторін, можливостей та загроз регіональній соціально-економічній системі з метою виявлення обмежень у досягненні цілей;

прогнозування соціальних та економічних показників розвитку регіону;

формулювання цілей, їх структуризація й остаточне узгодження та коректування в рамках основних напрямів, розвитку, визначення засобів і методів досягнення цілей;

розроблення стратегічного плану розвитку регіону;
вибір механізму реалізації концепції;
визначення критеріїв оцінювання досягнутих результатів;
контроль за процесом реалізації концепції.

Об'єктом стратегії сталого розвитку регіону виступає адміністративно-територіальна одиниця країни, всі галузі та сфери її діяльності, а також економічні та соціальні процеси які протікають в її межах. Суб'єктом стратегічного планування регіону є місцеві органи управління [203]

Головна мета концепції соціально-економічного розвитку регіону – створення соціально-економічного потенціалу з гнучким механізмом регулювання, який забезпечує можливість саморозвитку регіону в умовах ринкових відносин і спрямований на зростання добробуту та свободи громадян. Для цього необхідне створення максимально відкритого для співробітництва з іншими країнами ринкового господарства змішаного типу з рівними правами щодо всіх господарюючих суб'єктів, ефективним стимулюванням підприємницької діяльності. Водночас необхідно посилити економічну інтеграцію регіону з іншими регіонами країни на базі, насамперед, загального мовного та правового простору, єдиних комунікацій, тісного інформаційного обміну з подальшою активізацією різноманітних міжрегіональних зв'язків на основі істотного зниження транспортних тарифів.

Ефективна діяльність підприємств та економіки регіону в цілому є неодмінною умовою їх життєздатності в ринковому господарстві. Цього можна досягти на основі докорінної реконструкції та модернізації виробництва, впровадження новітніх досягнень науково-технічного прогресу, передових ресурсозберезувальних технологій, інтелектуального прориву в усіх сферах діяльності, використання потенційних можливостей нових форм господарювання та підприємництва. Пріоритетним у розвитку економіки регіону має стати використання внутрішньорегіональних джерел зростання.

Під час розроблення концепції не обійтися без врахування впливу глобалізації, яка супроводжує розвиток процесів глобальної конкуренції підприємств, приплив прямих і непрямих інвестицій, що об'єктивно порушує економічну рівновагу. У цих умовах перевага регіонів обумовлюється переважно чинником їх конкурентоспроможності, на яку значно впливають стратегія розвитку високих технологій та підприємництва, регіональна та державна економічна політика.

Глобалізація світової економіки проходить в умовах інформаційної революції з експансією в сферу електронізації, комп'ютеризації, телекомунікацій та в усі області ринкового господарства. Це означає безпрецедентну взаємопов'язаність економіки різних країн та регіонів, прискорення в масштабах усієї цивілізації обміну інформацією, капіталами, матеріальними, інтелектуальними продуктами, послугами тощо. Даний процес зміцнює добробут передових у технологічному розвитку країн, надає їм додаткові переваги в конкуренції з відсталими країнами в усіх сферах світового ринку.

Слід підкреслити, що глобалізація – тривалий процес, оскільки в сучасному світі зберігаються тенденції протиріч. Стримуючими чинниками глобалізації є досить істотні цільові, економічні, мовні, культурні відмінності, неоднакові споживчі переваги в різних країнах і регіонах.

У процесі розвитку регіону необхідно забезпечити формування характерних рис постіндустріального суспільства майбутнього, яке визначається як інформаційне суспільство знань. У постіндустріальному суспільстві майбутнього інформаційні технології відіграватимуть ту роль, яку виконують енергетичні технології у створенні індустріального суспільства. Основним двигуном прогресу стануть потужні якісні зміни, пов'язані з розвитком інформаційного обміну та новою технікою, а людський капітал висунеться на провідні позиції у формуванні національного багатства. Особливо важливим є кардинальний поворот до людини, здатний забезпечити мультиплікативний і системний ефекти в розвитку економіки регіону.

Під час розроблення концепції розвитку регіону необхідно враховувати певні чинники, серед яких слід зазначити наступні:

- цільова регіональна орієнтація;

- оптимальне співвідношення економічної політики центру та місцевої влади, федеральних і місцевих ресурсів; результативність регіональної політики за формами впливу на економіку регіону;

- максимальне бюджетне самозабезпечення регіону;

- перехід від сировинної спеціалізації до розвитку обробної промисловості та наукомістких виробництв поряд із збереженням в якості основи регіонального соціально-економічного розвитку видобутку природних ресурсів та їх ефективної переробки;

- розвиток регіону виходячи з відкритого характеру його економіки; зміна інвестиційної ситуації в регіоні.

Велике значення має використання відповідних методів реалізації концепції, які включають:

- організаційно-адміністративні механізми;
- формування нових ринкових нормативно-правових відносин у регіоні;
- участь держави в найбільш ефективних регіональних проектах;
- цільові програми соціально-економічного розвитку регіону;
- концептуальні моделі регіонального розвитку;
- підтримку наукоємних виробництв і розвиток високих технологій;
- активізацію зовнішньоторгівельної діяльності;
- формування вільних економічних зон і технополісів у найбільш сприятливих для цього районах.

Економічна політика в регіоні повинна здійснюватися насамперед, у формі цілеспрямованого фінансування конкретних проектів відповідно до вироблених пріоритетів регіонального розвитку. Базою для стабілізації соціально-економічної ситуації, та підтримки стабільності у зовнішньо-економічних операціях і платежах залишається сировинний сектор. Розвиток і модернізацію цього сектору економіки доцільно орієнтувати на державну підтримку та нові форми міжнародного співробітництва. Обробні та сервісні виробництва слід орієнтувати на підприємницький (вітчизняний та іноземний) капітал – як приватний, так і акціонерний.

Економічний розвиток регіону має забезпечуватися створенням у районах сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності, формування ринкових структур. З цією метою на території регіону необхідно стимулювати створення та функціонування вітчизняних, іноземних і спільних підприємств, фірм та організацій. Підприємствам та організаціям, що функціонують на території регіону або інвестують у ці території капітал, має надаватися правовий захист, забезпечений вітчизняним законодавством.

В основу заходів щодо залучення фінансових і матеріально-технічних ресурсів, особливо із зарубіжних країн, необхідно закласти принцип прямої залежності рівня пільг, які надаються вітчизняним та іноземним підприємствам, від ступеня відповідності сфери їх діяльності цілям розвитку регіону.

Ці заходи мають передбачати:

- цілеспрямоване та диференційоване зниження податків, включаючи податок на переведений за кордон прибуток;
- встановлення прискорених термінів амортизації основних фондів;

пільговий митний режим;

надання певних пільг щодо оплати оренди землі (в тому числі дострокової) й об'єктів інфраструктури.

У Концепції соціально-економічного розвитку необхідно передбачити вдосконалення грошового обігу в регіоні, з метою уникнення виводу фінансових ресурсів за межі регіону, в тому числі в результаті діяльності на території філій великих центральних банків. Фінансові ресурси, які формуються в регіоні в результаті проведених господарських операцій, повинні залишатися в межах даної конкретної території. Потрібно уникнути ситуації, коли фінансові потоки, ініційовані великими підприємствами східних територій, переміщалися до нерегіональних банківських структур, які мають більш масштабну ресурсну базу. Це істотно підриває потенціал регіонального розвитку.

У концепції слід передбачити створення Державного фонду соціально-економічного розвитку регіону. Кошти даного державного фонду необхідні для підтримки найважливіших проектів розвитку соціальної та виробничої інфраструктури (внутрішньорегіональних систем та каналів виходу на міжнародні лінії зв'язку; внутрішньорегіональної транспортної системи; дорожнього будівництва), а також стимулювання інвестицій на розвиток виробництв, які мають ключове значення для вдосконалення економічної структури регіону та підвищення його ефективності.

Фонд необхідно створити за рахунок фінансових коштів регіонів і підприємств на основі розповсюдження акцій ключових об'єктів інфраструктури та сировинного сектора регіону, проведення великомасштабних позик, залучення підприємницького капіталу на території країни для інвестування його в регіон. За рахунок коштів даного фонду фінансуватимуться проекти загальнодержавного значення, орієнтовані на створення умов для збалансованого економічного зростання.

Концепція соціально-економічного розвитку регіону повинна базуватися на створенні й оновленні опорної економічної структури і інфраструктури. Традиційні галузі спеціалізації регіону повинні отримати подальший розвиток. Від розвитку цих галузей залежать стабільність економіки регіону та можливість реалізації проектів зовнішньоекономічного співробітництва.

Розроблення логічно обґрунтованої та послідовної цільової програми дій з реалізації Концепції ефективного соціально-економічного

розвитку регіону базується на кількох важливих організаційно-методичних **принципах**:

вибір ключових напрямів диверсифікації галузей та інших соціально-економічних інститутів, прискорений (випереджальний) розвиток яких дасть максимальний резонансний ефект, який полягає у створенні повних виробничих циклів випуску кінцевої продукції і, відповідно, в збалансованому гармонійному розвитку всієї територіально-господарської системи в цілому;

відмова від зрівняльних або надлишкових способів інвестиційної підтримки регіонів і перехід до адресного, концентрованого забезпечення обраних об'єктів необхідними та достатніми ресурсами; стимулювання їх випереджувального розвитку та конкурентоспроможності вироблених ними товарів та послуг, що мінімізує втрати та підвищує ефективність функціонування всієї системи;

створення інноваційно-інвестиційних центрів гармонійного розвитку соціально-економічного суб'єкта (це може бути галузь чи підгалузь, регіон або муніципальне утворення, конкретне велике поселення або підприємство).

Основним результативним етапом реалізації Концепції є створення на базі вищевказаних підходів реального сектора економіки збалансованого гармонійного розвитку.

Таким чином, Концепція ефективного соціально-економічного розвитку регіону може виступати в якості основи для стратегічного планування адміністративно-територіальних утворень різного рівня. Однак її практична реалізація неможлива без ефективної організації управління в органах виконавчої влади, конструктивної партнерської взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища та належного адміністративно-правового забезпечення.

3.2. Методологічний аспект створення системного базису синтезованого капіталу регіону

Синтезований капітал регіону, який розглядається через взаємодію людського, інтелектуального та соціального капіталів, потребує обґрунтування власної методології, на якій має формуватися системний базис капіталу.

Для концептуальної визначеності синтезованого капіталу доцільно сформулювати методологічні підходи (під методологією в контексті наукової

галузі розуміють учення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності), покладені в основу авторської концепції (табл. 3.1)

Таблиця 3.1

Методологічні підходи щодо формування концепції ефективності менеджменту персоналу

Методологічні підходи	Використання методологічних підходів
Процесний	Для розкриття змістовності менеджменту персоналу в системі управління
Функціональний	Для розкриття змістовності понять, що складають основу методології менеджменту персоналу; для надання рекомендацій щодо удосконалення управління знаннями на підприємстві
Системний	Для аналізу персоналу підприємства; для побудови моделі багаторівневого управління, що забезпечує функціонування механізму ефективності менеджменту персоналу; для побудови системи управління знаннями на підприємстві
Комплексний	Для визначення категорій "ефективність менеджменту персоналу", "інтелектуальний капітал"
Структурний	Для побудови структурної моделі ефективності менеджменту персоналу
Ситуаційний	Для аналізу аспектів інтеграції вітчизняного менеджменту персоналу у світову систему господарювання

Якщо розглядати синтезований капітал у межах системного підходу (ідеться про створення системного базису синтезованого капіталу), можна виділити такі ознаки підсистем:

економічні – синтезований капітал розглядається через призму ресурсного підходу. Головними завданнями, які вирішуються в процесі формування й ефективного використання капіталу, є прибутковість усіх суб'єктів господарювання та зростання валового регіонального продукту;

соціальні – капітал розглядається як головна система в межах забезпечення регіонального розвитку. Акцент ставиться на людей – неповторних особистостей, а головними є питання відносин людей, соціальні групи тощо [75, с. 60];

соціально-економічні – синтезований капітал розглядається як найголовніший чинник забезпечення всебічної ефективності регіонального

розвитку (ідеться про ефективність формування людського, інтелектуального та соціального капіталу). Провідною ідеєю є забезпечення регіонального розвитку шляхом ефективного використання сформованого синтезованого капіталу.

Безперечно, окремий аналіз економічних і соціальних ознак не дозволить реалізувати мету. Це підтверджується гіпотезою, що синтезований капітал є найголовнішим чинником забезпечення регіонального розвитку. Тому в подальшому слід базуватися на соціально-економічній ознаці в межах системного підходу. Соціально-економічна ознака визначає доцільність оперування соціально-економічною ефективністю використання синтезованого капіталу. Цьому сприятиме розроблена методологія, яка є сукупністю законів і закономірностей, принципів, функцій, методів, засобів.

З позицій системного підходу формування будь-якої системи підпорядковується загальним правилам і складається з великої кількості взаємозв'язаних елементів [116, с. 808]. Серед низки цих елементів у першу чергу слід виділити систему законів (закон – внутрішньо необхідні, сталі й істотні зв'язки між протилежними сторонами, властивостями явищ, процесів, елементів матеріальної системи), яку доцільно подати за трьома рівнями.

Перший рівень – загальні закони розвитку будь-якої системи. Це закони: єдності та боротьби протилежностей; заперечення заперечення; переходу кількісних змін у якісні; природного відбору; збереження та перетворення енергії.

Другий рівень – закони, які властиві соціально-економічним системам і складаються з економічних і соціальних законів: адекватності виробничих відносин рівню та характеру розвитку продуктивних сил; вартості; попиту та пропозиції; зростання продуктивності праці; обігу грошей; спадної віддачі; Сея та Вальсара; єдності праці та власності; зростання потреб особистості; прискореного розвитку соціально-економічних систем тощо.

Третій рівень – специфічні закони регіональної економіки й управління капіталом, зокрема: спеціалізації управління; інтеграції управління; оптимального узгодження централізації та децентралізації управління; демократизації управління; економії часу в управлінні тощо [40, с. 27].

Змістовність *закону спеціалізації управління* полягає в тому, що управління, як правило, здійснюється значною кількістю працівників, які

спеціалізуються на управлінні за визначеними функціями. Розподіл діяльності управлінського персоналу, таким чином, набуває ознак спеціалізації. Спеціалізація працівників управління відбувається на основі знань і внаслідок того, що в її межах повинен досягатися відповідний сучасним вимогам професійно-кваліфікаційний рівень трудових ресурсів (рівень регіону), персоналу (рівень підприємства) тощо.

Особливу роль в управлінні відіграє *закон інтеграції управління* [40; 66; 116; 184]. Необхідність інтеграції визначається потребами будь-якого виробництва й управління. Управління, у свою чергу, не може бути здійснене без поєднання та координації діяльності трудових ресурсів.

Не меншу роль відіграє *закон оптимального узгодження централізації та децентралізації управління*. Використання даного закону передбачає як централізоване, сконцентроване управління (управління за вертикаллю), так і передавання окремих функцій управління на нижчі рівні. Наявність закону зумовлює забезпечення ефективних комунікацій у процесі формування синтезованого капіталу (комунікації є прерогативою соціального капіталу).

Закон демократизації управління відображує командні взаємовідносини між людьми; співвідношення влади на рівні держави, регіону та підприємств та їх підпорядкування; формування позитивної групової динаміки; участь працівників у процесі прийняття рішень [9; 40; 66; 116; 186].

Закон економії часу в управлінні проявляється як управління робочим часом. Дія цього закону є необхідною умовою здійснення управління на всіх рівнях – макро-, мезо- та мікроекономічному рівні [64; 66; 116; 138; 184].

Втілення цих законів забезпечить ефективне управління в загальному сенсі. Проте аналіз синтезованого капіталу регіону, який є предметом даного дослідження, дозволив визначити такі закономірності, як:

рівень складності системи управління людським, інтелектуальним і соціальним капіталами повинен бути вищим, ніж рівень розвитку технологічного способу виробництва. Інноваційність управління та побудова інноваційно-інвестиційної моделі розвитку суспільства не може бути здійснена без акцентуалізації уваги на людину в регіональному аспекті, оскільки саме людина продукує нові знання, ідеї, демонструє творчий підхід, є адаптивною та мобільною. Таким чином, сформований синтезований капітал, передує наступному кроку – розвитку технологічного способу виробництва;

закономірність гуманізації системи управління синтезованим капіталом. Під гуманізацією слід розуміти підвищення уваги до людини. Приваблива праця в сприятливих умовах; ефективна мотивація, пов'язана з розвитком індивіда; кар'єрне просування та участь в управлінні все це можна забезпечити на регіональному рівні через створення нових робочих місць, залучення громадськості до публічного адміністрування, створення привабливих умов для діалогу між владою, бізнесом та суспільством;

тенденції до зростання ефективності управління синтезованим капіталом, обумовлені підвищенням ролі інформаційно-інтелектуального чинника в процесі його формування. Інтелектуальному чиннику слід приділяти більшу увагу, коли мова йде про ефективне формування та використання інтелектуального капіталу. Безперечно, інтелектуальний потенціал регіону є однією з найважливіших складових його соціально-економічного розвитку. Працівники, компетентності та професіоналізм яких забезпечує генерування ідей, продукують нові знання, ідеї, креативи, тобто все те, що є основою формування інтелектуального капіталу нації. Тому достатня увага до інформаційно-інтелектуального чинника забезпечить ефективність процесів формування та використання інтелектуального капіталу як складової синтезованого капіталу регіону. Закономірним, у цьому плані є зростання впливу інформаційно-інтелектуального чинника в управлінні синтезованим капіталом регіону;

з метою формування соціального капіталу як складової синтезованого доцільно користуватися соціальними законами та закономірностями.

Отже, взаємозв'язок фізіологічних, психологічних і соціальних особливостей індивідів є закономірністю взаємозалежності результативної праці та соціально-психологічних особливостей індивіда [40, с. 29].

Науковець А. Шегда вважає, що закономірності, які повторюються в значній кількості позитивних результатів під час вирішення завдань ефективного менеджменту персоналу, стають принципами [222, с. 111].

Принципи в теорії управління визначаються на основі сутнісних характеристик суспільства, рівня розвитку його виробничих сил, культури, трудового менталітету тощо.

Принципи, що є визначальними в теорії синтезованого капіталу, можна розділити на: загальні для всіх видів управління; такі, що належать до всіх компонентів системи управління; специфічні для управління на рівні організації; такі, що належать до окремих частин системи

управління. Загальні принципи базуються на об'єктивних законах розвитку суспільства та природи.

Дослідники вважають, що для системного подання принципів управління як економічних об'єктів слід використовувати кібернетичні принципи, до яких відносяться: ієрархія управління; адекватність керівних і підпорядкованих підсистем; активне відображення взаємодії з оточуючим середовищем; цілепокладання та досягнення цілей; відповідність керівної та підпорядкованої підсистем; інформаційні та зворотні зв'язки (інформаційне забезпечення); оптимальність функціонування [116; 138; 222].

Слід зазначити, що кібернетичні принципи, як правило, збігаються з відповідними загальними законами управління, взаємопов'язані та відбивають цілісність системи принципів у єдності їх існування в будь-якій керованій системі.

Разом з цим в теорії синтезованого капіталу через недосконалість методології відсутній чіткий перелік принципів. Головний принцип управління – забезпечення прибутковості бізнесу, розквіту підприємництва та максимального добробуту персоналу підприємства [63; 124; 138; 222]. Отже, базовий принцип управління синтезованим капіталом полягає в забезпеченні умов для формування людського, інтелектуального та соціального капіталів, які створюють підґрунтя для використання синтезованого капіталу таким чином, щоб відбувалось зростання валового регіонального продукту. Це здійснюється шляхом корегування впливу соціально-економічних чинників в регіональному аспекті.

Принципи управління як на рівні регіональної економіки, так і на рівні підприємства в їх сучасному вигляді походять від принципів раціонального управління, які були сформульовані Ф. Тейлором, Г. Емерсоном, А. Файолем [78; 116; 138]. Більшість із них не втратили своєї актуальності. Серед них слід виділити такі: поділ праці, повноваження та відповідальність; дисципліна; підпорядкованість інтересів; єдність цілей та дій; винагорода; справедливість; централізація та децентралізація в управлінні; стабільність працівників; ініціатива; корпоративний дух.

Поряд із класичними доцільно виділити специфічні, категоріально не детерміновані принципи. У зв'язку з цим необхідно запропонувати такі специфічні принципи, як: інтелектуалізація (в основу покладено теорію інтелектуального капіталу); соціалізація (в основу покладено теорію соціального капіталу); принцип зростання ефективності завдяки реалізації

управління людиною (в основу покладено теорію людського капіталу). Оперування даними принципами збагачує методологію та створює підґрунтя для управління синтезованим капіталом регіону.

Можна вважати, що закони, закономірності та принципи є основою для розроблення теоретико-методологічних і практичних засад управління синтезованим капіталом регіону (рис. 3.1). Лише за умови повного врахування дій об'єктивних законів можна досягти цілей регіонального розвитку. Проте головна мета – забезпечення соціально-економічного розвитку регіону шляхом управління процесами формування та використання синтезованого капіталу є недосяжною, якщо вона суперечить окремим законам і закономірностям, в яких проявляються загальні закони суспільного розвитку.

Щодо цілей менеджменту в загальному вигляді, то вони визначають концепцію розвитку регіону й об'єктів у межах регіону та полягають у забезпеченні основних напрямів розвитку ділової активності в регіоні. Це бажаний стан об'єкта управління чи результат, який бажано отримати в процесі здійснення управління [40; 63; 124; 138; 222].

Тобто, з одного боку, цілі мають відповідати об'єктивним законам і закономірностям, а з іншого – цілі є продуктом свідомості, які формулюються людьми та відображують їх інтереси. Цілі управління процесами формування та використання синтезованого капіталу регіону можна подати як забезпечення соціально-економічного розвитку регіону через створення передумов для формування людського капіталу (здоров'я, освіта, професіоналізм, морально-етичні якості індивідів), інтелектуального капіталу (компетентності, творчість, генерування ідей), соціального капіталу (комунікації, паритет інтересів, ціннісні імперативи) в напрямі такого їх використання, яке забезпечить зростання валового регіонального продукту, якість життя населення регіону, перехід до нових стандартів якості в межах окремого регіону з подальшим перенесенням позитивних тенденцій на рівень країни.

Усе це можливе за умови оперування інтелектуально-орієнтованими типами цілей як довгострокові, короткострокові, економічні та соціальні, соціально-економічні (досягнення значних кількісних та якісних показників регіонального розвитку внаслідок обґрунтованої стратегії розвитку синтезованого капіталу регіону, регіональної політики, яка спирається на аналіз чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ й обумовлюється наявністю законів, закономірностей, принципів, функцій, методів управління).

Методологія передбачає оперування відповідними методами, серед яких найбільш поширені адміністративні, економічні та соціально-психологічні. *Адміністративні методи* визначають формальні відносини між керівною та керованою підсистемами, які обмежуються документами, нормами, стандартами, правилами, процедурами. *Економічні методи* прямо пов'язані з економічними стимулами через збільшення доходів індивідів на регіональному рівні. *Соціально-психологічні методи* визначають як формальні, так і неформальні відносини, а їх дієвість забезпечується впливом на групи індивідів або на особистість з метою стимулювання до ефективної праці.

Процеси формування та використання синтезованого капіталу регіону не можуть бути реалізовані за відсутності методів узгодження інтересів персоналу та цілей як персональних, так і організацій в регіональному аспекті. Недосконалість методології системного базису синтезованого капіталу зумовлює відсутність таких методів, але їх можна подати у вигляді корпоратизації, соціального партнерства, системи участі.

Корпоратизація визначається дослідниками як формування у працівників прихильності до загальної мети підприємства через соціальну складову структурної побудови корпорації як різновиду соціальної системи на основі інтеграції формальних і неформальних структур. Корпоратизація виникає переважно під час нагромадження соціального капіталу, оскільки ціннісні імперативи будуються саме за умов корпоратизації. Водночас корпоратизація забезпечує ефективність формування людського (оскільки професіоналізм є умовою відданості організації) і інтелектуального капіталів.

Під терміном "*соціальне партнерство*" [46, с. 54] розуміють таку систему відносин між учасниками діяльнісного процесу, коли визначаються розбіжності інтересів сторін (працівників і роботодавців) та їх право відстоювати власні інтереси, використовуючи різноманітні засоби, зокрема переговори, пошук компромісів з метою досягнення взаємоприйнятних рішень. Щодо участі держави та регіональної влади в зазначеному процесі, то суб'єкти управління можуть безпосередньо брати участь у переговорному процесі, гарантувати права сторін або давати їм можливість самим дійти згоди. Така взаємодія забезпечує умови поступального розвитку економіки як регіону, так і країни, підвищення рівня життя населення, задовільнення національних потреб. Соціальне партнерство є особливим типом соціально-економічних відносин в регіональному аспекті та базується на балансі реалізації інтересів головних соціальних сил суспільства.

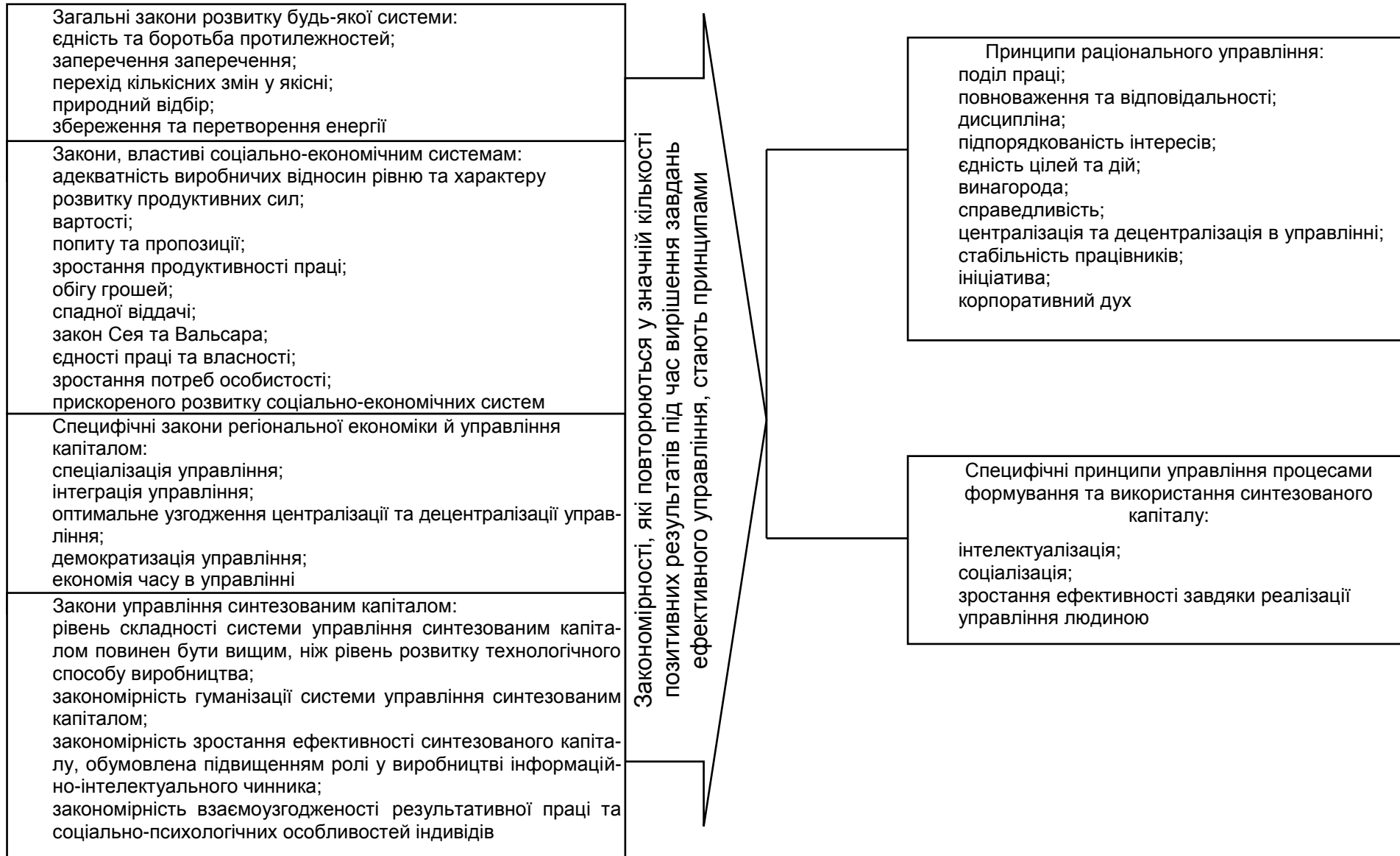

Рис. 3.1. Взаємозв'язок законів, закономірностей та принципів управління процесами формування та використання синтезованого капіталу

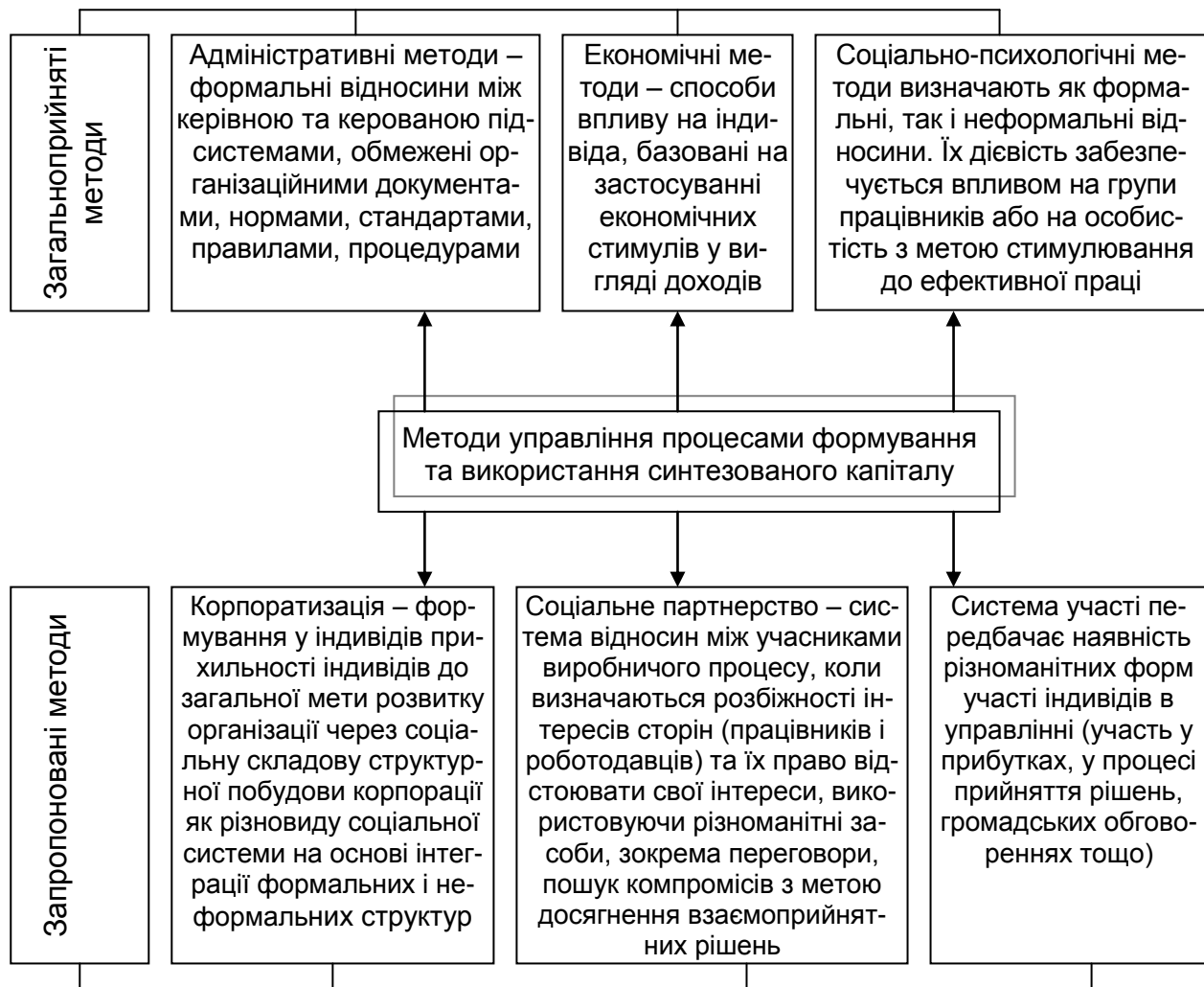

Рис. 3.2. Склад методів управління процесами формування та використання синтезованого капіталу регіону

Певний інтерес викликає *система участі*, яка у вітчизняній науці виникла нещодавно, але світовий досвід підтвердив її переваги в процесі формування синтезованого капіталу. Така система передбачає наявність різноманітних форм участі індивідів в управлінні (участь у прибутках, у процесі прийняття рішень, громадських обговореннях тощо). Склад методів управління процесами формування та використання синтезованого капіталу регіону наведений на рис. 3.2.

Прихильники функціонального підходу вважають, що не лише закони, закономірності, принципи та методи створюють методологічне підґрунтя, а й функції, реалізація яких має забезпечити ефективність процесу управління. У межах зазначеного велика увага приділяється діагностуванню, прогнозуванню, плануванню, організації, мотивації, контролю. На думку дослідників [40, с. 33], як функція організації розглядається процес

певної діяльності – тобто все те, що повинна зробити організація і з якими параметрами для того, щоб за певних умов досягти поставлених цілей. Відомі три складові організації: люди, цілі, управління. Поділ праці між співробітниками дозволяє забезпечити виконання функцій та досягнення цілей організації з мінімальними витратами.

Доцільною є думка науковців про існування п'яти основних організаційних функцій: планування, організація, управління людьми, мотивація та контроль [40, с. 34]. Сукупно ці функції здійснюють процес управління. Зміст функцій можна подати таким чином:

планування – визначення цілей і стандартів; розроблення правил і послідовності дій; прогнозування певних можливостей у майбутньому;

організація – постановка певних завдань перед кожним індивідом; поділ на регіональні центри, громади, організації, департаменти тощо; делегування частини повноважень керованій підсистемі; розроблення каналів управління та передавання інформації; координація роботи підлеглих;

управління людиною (в межах організації) – визначення стандартів для кандидатів на заміщення посади; підбір працівників; відбір претендентів; встановлення стандартів роботи; оцінювання виконання робіт; навчання та розвиток працівників;

мотивація – заохочування працівників до роботи, широке використання моральних стимулів, матеріальне стимулювання;

контроль – установлення стандартів (наприклад, якість, рівень продуктивності), перевірка відповідності виконання робіт цим стандартам, їх коректування за необхідністю. Контроль можна вважати гранично важливою функцією управління, оскільки лише він забезпечує зворотний зв'язок у системі управління. Інші функції, у свою чергу, забезпечують прямий зв'язок з об'єктом.

Загальні функції визначають лише вид управлінської діяльності та можуть бути пристосовані до будь-якого рівня управління. До загальних функцій відносять: планування, організація, управління людиною, мотивація, регулювання, контроль.

Щодо специфічних функцій, реалізація яких має забезпечити процес формування та використання синтезованого капіталу, то їх можна подати в такому вигляді.

Інтегровальна функція, змістовність якої полягає в тому, що кожен працівник, який має власні професійно-кваліфікаційні характеристики, індивідуальну систему цінностей та норм, повинен інтегруватися в трудові

ресурси регіону, сприймаючи систему формальних і неформальних відносин, поділяючи цілі соціально-економічного розвитку регіону.

Функція субституту формальних відносин полягає у заміщенні формальних, офіційних механізмів неформальними (комунікаційна культура, ціннісні імперативи). Вона має запобігати ускладненню формальної структури та великому потоку офіційної інформації та розпоряджень. Таким чином, відбувається зменшення трансакційних витрат в регіональному аспекті.

Адаптивна функція. За допомогою адаптивної функції вирішуються питання формування людського та соціального капіталу; результативно вирішуються питання соціального партнерства; здійснюється корпоративізація, що, у свою чергу, забезпечує ефективне використання синтезованого капіталу (удосконалено на основі [66; 95; 124]).

Знаннєва функція є прерогативою формування людського й інтелектуального капіталу. Вважається, що освітній чинник посідає особливе місце, оскільки інвестиції у набуття індивідом знань і вмінь (компетентностей) є довгостроковими та забезпечують вагомий соціально-економічний ефект.

Функція управління якістю праці. Мета формування та використання синтезованого капіталу полягає в забезпеченні високих показників господарської діяльності, що зумовлюється якістю праці. Все це є наслідком підвищення професійно-кваліфікаційного та компетентного рівня працівників. Тобто якість роботи людини має забезпечувати певний ефект у вигляді підвищення якості праці.

Функція регулювання партнерських відносин полягає у створенні середовища, в якому відбувається взаємодія між владою, бізнесом та суспільством, де можливий діалог, компроміс і консенсус. Моральність є одним із чинників формування конкурентоспроможного синтезованого капіталу (удосконалено на основі [66; 95; 124]).

Функція пристосування синтезованого капіталу до потреб суспільства. Ефект даної функції полягає в подоланні перешкод, нейтралізації негативного впливу зовнішнього середовища в процесі формування та використання синтезованого капіталу. Мова йде про адаптацію людей до мінливих вимог суспільства, врахування особливостей розвитку регіону, про збереження "корпоративного духу", підтримку цінностей та традицій соціуму [211; 222].

Сучасні підходи до визначення концептуальних основ у межах методології базуються на поєднанні системного, ситуаційного та процесного підходів. В економічній літературі існують такі визначення перелічених підходів. *Системний підхід* – це напрям методології сучасного пізнання та соціальної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем [184]. *Ситуаційний підхід* в управлінні базується на розгляді конкретних ситуацій, під якими розуміють конкретний набір обставин, змінних, які здійснюють вплив на організацію в конкретний період часу [116]. *Процесний підхід* базується на розгляді функцій управління як взаємопов'язаних та взаємозалежних [116].

Щодо системного підходу, то він, по-перше, сприяє адекватній постановці проблем у конкретних науках і визначенню ефективної стратегії їх вирішення. По-друге, системний підхід висуває вимоги до аналізу досліджуваного об'єкта за такими аспектами:

елементний – виявлення елементів, які входять до складу досліджуваної системи; визначення рівня загальності системи;

структурний – встановлення структурних характеристик системи: тип структури, зв'язки, кількісні та якісні взаємозалежності; функціональний – містить функції системи та її підсистем;

інтегративний – полягає у формуванні цілей системи; визначенні суперечностей у її функціонуванні; пошук шляхів і засобів щодо вирішення суперечностей;

комунікативний – передбачає визначення середовища системи, характер субординаційних і координаційних зв'язків з іншими системами;

історичний – означає дослідження виникнення системи, етапів її розвитку, досягнутого ступеня та на цій основі – прогнозування перспектив на майбутнє.

По-третє, системний підхід передбачає розгляд будь-якого підприємства, організації як системи, яка складається із взаємопов'язаних елементів. У найпростішому вигляді система може розглядатися як сукупність двох підсистем: суб'єкта управління й об'єкта управління.

Застосування системного підходу надає можливість системно розглядати зазначені складові методології. На основі такого підходу повинен будуватися процес формування та використання синтезованого капіталу регіону, який забезпечує досягнення поставлених цілей і передбачає наявність суб'єкта й об'єкта управління, прямого та зворотного зв'язків між ними, чинників впливу зовнішнього та внутрішнього середовищ. Така

узгодженість забезпечує паритет інтересів керівної та керованої підсистем і втілюється в механізмі регіонального управління.

Вирішення нагального завдання – формування та використання синтезованого капіталу регіону вимагає від керівництва як на регіональному рівні, так і на рівні організації (підприємства, установи) знання основних законів, закономірностей та принципів управління, вміння використовувати інструментарій управління, який включає: функції, методи, засоби; усвідомлення провідної ролі знань у процесі формування професійно-кваліфікаційних і компетентнісних характеристик людини; сприйняття її як носія людського, інтелектуального та соціального (синтезованого) капіталу; визнання аксіоми, що знання, уміння, навички (тобто компетентності працівників) є тим активом, управління який сприятиме забезпеченню прибутковості підприємством. На основі концепції ефективності менеджменту персоналу варто здійснювати побудову механізму формування й ефективного використання синтезованого капіталу регіону.

3.3. Розроблення методичних рекомендацій щодо формування соціально-економічного механізму регіонального розвитку

Регіональний аспект розвитку держави в сучасних умовах набуває особливого значення. Це пов'язане з деякими процесами у світі, зокрема процесами глобалізації, а також переосмисленням місця та ролі регіону в нашій країні. Країна – це складна соціально-економічна система, в якій не останню роль відіграє регіональний аспект. Наскільки оптимально використовує кожний регіон свій потенціал, наскільки розвиток регіону відповідає інтересам країни загалом, на яких основах здійснюється взаємозв'язок між регіонами, наскільки вони інтегровані в загальний процес.

Однак у сучасній Україні економіка регіонів характеризується значною централізацією владних повноважень з боку держави; нерівномірним розвитком регіонів; наявністю депресивних територій; обмеженими можливостями та недосконалістю нормативної бази планування; неспроможністю вирішення багатьох питань у рамках договірних відносин між органами влади, органами місцевого самоврядування та громадським сектором.

Природно, що регіони мають власні інтереси. Тому необхідно розробити та впровадити такі механізми, які б враховували інтереси як

держави, так і регіонів та сприяли досягненню реалізації стратегічних цілей держави в цілому. Для цього потрібне не тільки посилення впливу держави на економіку кожного регіону, але й застосування більш гнучких, притаманних ринковій економіці механізмів і важелів впливу.

Держава має свої об'єктивно обумовлені функції, серед яких пріоритетними в сучасних умовах є державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів, вироблення політики, яка б сприяла підвищенню конкурентоспроможності регіонів. Тому вироблення механізму державного регулювання розвитку регіонів повинно враховувати сучасні виклики світових і внутрішніх тенденцій розвитку економіки, спираючись на соціальні та екологічні аспекти та напрями їх ефективного вирішення.

У зв'язку з цим вибір ефективних форм і методів державного регулювання розвитку регіону, цілісного за своєю сутністю та принципам побудови, набуває особливої актуальності і значущості на сучасному етапі господарювання [293].

Удосконалення державного регулювання розвитку регіону – це процес, який включає економічні, господарські та соціальні аспекти його розвитку. Важливим в розробленні механізму впливу держави на регіональний розвиток є врахування специфіки, особливостей регіону, його потенціалу, культурних цінностей як в сучасних умовах, так і на перспективу.

Одним з основних питань, яке дебатуюється зараз, є питання посилення самостійності регіонів у визначенні напрямів їх розвитку, поєднанні інтересів усіх суб'єктів за ланцюгом "країна – територія – підприємство – людина". Це потребує розроблення гнучких механізмів управління, здатних досягти консенсусу у взаємовідношеннях усіх суб'єктів.

Учені та практики під механізмом державного регулювання економічного розвитку розуміють таке:

Механізм регулювання на регіональному рівні – це сукупність форм і методів впливу територіальних органів влади та місцевого самоврядування на реформування та функціонування економічних суб'єктів у всіх сегментах і ланках господарства району [5].

Механізм реалізації державної регіональної економічної політики – це система конкретних економічних важелів та організаційно-економічних засобів, які допомагають державі здійснювати вплив на просторову організацію суспільства, забезпечувати соціально-економічний розвиток регіонів, вдосконалювати структуру їх господарського комплексу [177].

Державні механізми управління регіональним розвитком – це правові, організаційні й економічні засоби, за допомогою яких здійснюється державний вплив на соціально-економічний розвиток регіонів [245].

Складові механізми державної регіональної політики, визначені вченими та практиками, наведені в табл. 3.2.

Таким чином, механізми управління регіональним розвитком, які діють в Україні, будуть доповнюватися новими, притаманними розвиненим країнам.

Таблиця 3.2

Складові механізми державної регіональної політики

Джерела	Складові механізми державної регіональної політики
1	2
[177]	Відповідна законодавчо-нормативна база; бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку; прогнозування та програмування моделей розвитку регіонів; форми територіальної організації продуктивних сил регіону
[301]	Механізм бюджетного регулювання; інвестиційне регулювання; програмне забезпечення регіонального розвитку; механізм реформування та регулювання відносин господарювання на регіональному рівні
[306]	Законодавчо-нормативна база; пряме управління регіоном (комунальною та муніципальною власністю); забезпечення функціонування виробничої, ринкової та соціальної інфраструктури тощо; державне прогнозування та програмування розвитку регіонів; бюджетно-фінансове регулювання; соціальний захист населення
[302]	Законодавчо-нормативна база; бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку та селективна підтримка окремих регіонів з боку держави; реалізація державних регіональних програм, індикативних прогнозів і місцевих програм соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних утворень; створення та розвиток спеціальних (вільних) економічних зон у певних регіонах; розвиток міжрегіонального та транскордонного співробітництва

1	2
[245]	<p>Загальні: законодавчо-нормативний; бюджетного регулювання; організаційно-кадрового забезпечення; прогнозування і програмування регіонального розвитку.</p> <p>Спеціальні (цільові): стимулювання розвитку різних форм територіальної організації продуктивних сил – створення спеціальних економічних зон, кластерів, технопарків тощо; міжрегіональне і транскордонне співробітництво; формування інфраструктури; інші (залежно від визначених цілей)</p>
[247]	<p>У світі для забезпечення регіонального розвитку, зокрема з метою підвищення конкурентоспроможності регіонів, застосовуються такі механізми управління:</p> <p>стратегії, програми та проекти регіонального розвитку;</p> <p>гранти та позики від центральної влади;</p> <p>контракти між різними рівнями влади, а також "горизонтальні";</p> <p>територіальний маркетинг;</p> <p>міжрегіональна та міжмуніципальна співпраця;</p> <p>транскордонне співробітництво;</p> <p>державно-приватне партнерство</p>

Ринкова економіка базується на: верховенстві права; рівності суб'єктів підприємництва; самоокупності та самофінансуванні суб'єктів підприємницької діяльності; матеріальній відповідальності; створення рівних конкурентних умов для всіх форм власності, гарантії економічних свобод [247].

На сьогодні в Україні державне управління регіональним розвитком здійснюється через такі законодавчі акти та механізми:

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 р.;

Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2011 – 2015 рр.;

стратегії та програми розвитку регіонів.

У Концепції державної регіональної політики одними із пріоритетних заходів розглядається удосконалення державного стратегічного регіонального планування, розбудова інфраструктури регіонів, розвиток транскордонного співробітництва та ін. [288].

Проте існує багато чинників, які стримують ефективне державне регулювання розвитку регіонів. Серед них: недосконалість нормативно-правових актів державної регіональної політики, внаслідок чого виникають неузгоджені дії відповідних структур; невідповідність цілей розвитку

регіонів і можливостей їх реалізації; недосконале законодавство зі стратегічного планування в Україні та ін. [244].

На думку вітчизняних та зарубіжних вчених, політика регіонального розвитку України повинна базуватись на таких принципах (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Принципи політики регіонального розвитку

Джерела	Принципи політики регіонального розвитку
1	2
[288]	<p>Конституційність та законність – реалізація політики здійснюється відповідно до Конституції та законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України на засадах чіткого розподілу завдань, повноважень та відповідальності між органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування;</p> <p>забезпечення унітарності України та цілісності її території, включаючи єдність економічного простору на всій території держави, її грошово-кредитної, податкової, митної, бюджетної систем;</p> <p>поєднання процесів централізації та децентралізації влади, гармонізація загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів;</p> <p>максимальне наближення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, до безпосередніх споживачів;</p> <p>диференційованість надання державної підтримки регіонам відповідно до умов, критеріїв і строків, визначених законодавством;</p> <p>стимулювання тісного співробітництва між органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування у розробленні та реалізації заходів щодо регіонального розвитку</p>
[193]	<p>Законність;</p> <p>збалансованість регіональних і державних інтересів;</p> <p>розмежування відповідальності та повноважень між державними та регіональними органами влади</p>
[262]	<p>Субсидіарність;</p> <p>децентралізація;</p> <p>партнерство;</p> <p>програмування;</p> <p>концентрація</p>
[178]	<p>Принципи європейської регіональної політики:</p> <p>субсидіарність;</p> <p>децентралізація;</p> <p>партнерство;</p> <p>відкритість;</p> <p>залучення</p>

1	2
[178]	Принципи європейської регіональної політики: солідарність; субсидіарність; запровадження структурних змін; спільні політичні принципи, серед яких: наявність узгодженої нормативно-правової бази, обов'язкове запровадження структурних реформ, розвиток економічної структури регіону виключно на принципах ринкової економіки, запровадження механізмів регіональної політики на всій території, а не в окремих галузях чи місцевості
[240]	Регіональна політика ЄС базується на таких принципах: концентрація вимірів регіональної політики ЄС навколо пріоритетних регіональних напрямів окремих держав-членів ЄС (зважаючи на значні розбіжності розвитку європейських регіонів); партнерство; програмування; комплексність
[178]	Біла книга "Європейське врядування" (2001 р.): відкритість; участь громадськості; підзвітність; результативність та узгодженість

Субсидіарність передбачає самостійність і відповідальність керівництва місцевих громад за здійснення своїх повноважень шляхом використання власних ресурсів і звертання по допомогу до національної влади, коли місцевих ресурсів недостатньо.

Партнерство передбачає вироблення політики на регіональному рівні за широкої участі органів влади на національному, регіональному та місцевому рівнях під час підготовки та впровадження рішень.

Відкритість забезпечує прозорість і підзвітність процесу вироблення політики регіонального розвитку, особливо стосовно перерозподілу ресурсів.

Залучення може допомогти під час планування та програмування місцевого розвитку, якщо збільшити представництво стейкхолдерів в органах, які приймають рішення.

Солідарність передбачає допомогу найменш розвинутим регіонам у подоланні відставання у розвитку.

Запровадження структурних змін спрямоване на розвиток самостійності регіонів.

Програмування – кожна програма на конкретному рівні прийняття рішень максимально узгоджена з іншими конкретними програмами.

Комплексність передбачає фінансування з фондів ЄС обов'язково разом з витратами національних урядів.

Аналіз різних літературних джерел щодо принципів політики регіонального розвитку дозволив зробити такі висновки. Тільки комплексне використання зазначених принципів дозволить виробити регіональну політику та механізм її реалізації, які здатні забезпечити розвиток регіонів у руслі сучасних світових тенденцій. Особливо важливим є принцип відкритості, який дозволить реалізувати інтереси та потенціал усіх суб'єктів процесу розвитку регіонів у разі його прийнятності та підтримки з боку усіх учасників. Цей принцип тісно пов'язаний із реалізацією принципу участі громадськості, бо зрозумілість процесів, які відбуваються, спонукає громадськість до прагнення докласти свій внесок у розвиток тієї території, де вони мешкають. Знання громадськості про "больові точки" території, її проблеми та можливості не можна ігнорувати, бо це призведе до поверхневих, недостатньо повних висновків щодо напрямів розвитку будь-якої території. Широка участь громадськості у визначенні напрямів розвитку територій притаманна розвиненим країнам. Цей досвід доцільно використовувати й у нашій країні, у тому числі як форму та методи залучення громадськості у процес вироблення напрямів розвитку території й їх реалізації.

Ураховуючи принцип децентралізації, необхідно чітко визначити роль усіх учасників законотворчого та виконавчого процесів. Особливо важливо визначити не тільки їх роль і повноваження, але й відповідальність.

Концепцією державної регіональної політики передбачається ряд заходів, серед яких одним із основних є розвиток державного стратегічного регіонального планування як засіб узгодження інтересів країни, регіонів, окремих територій.

Перехід до сучасної системи планування регіонального розвитку потребує:

зміни сутності планування – із засобу адміністративного тиску на інструмент науково обґрунтованих збалансованих рішень [133];

визнання стратегічного планування як основи визначення напрямів розвитку регіонів;

залучення широких верств населення та громадськості до вироблення стратегічних планів розвитку територій;

підвищення відповідальності за досягнення визначених цілей;
розроблення тактичних та оперативних планів на основі визначеної стратегії;

визначення системи показників із метою контролю за виконанням стратегічного плану, що дозволяють поетапно оцінювати хід виконання стратегічного плану з визначенням часового інтервалу на виконання окремих його етапів;

розроблення системи підходів і заходів з коректування стратегічних планів розвитку територій, тобто реалізацію принципу планування – гнучкості.

Е. А. Уткін виділяє наступні об'єктивні обставини, які обумовлюють потребу планування, у тому числі стратегічного, в ринковому господарстві.

1. Вільний ринок неспроможний забезпечити макроекономічну сталість національної економіки.

2. Систематичне зростання частки колективного або суспільного споживання в загальному обсязі споживання. Колективне споживання товарів і послуг значною мірою регулюється не ринковим механізмом, а державою. Тому збільшується частка сукупних ресурсів країни, які розподіляються нею за допомогою позаринкових механізмів.

3. Зростання негативного впливу масштабів людської діяльності на довкілля.

4. Зростання інтеграційних процесів.

5. Загострення глобальних проблем, що обумовлює все більший інтерес суспільства, держави до стратегічного планування [199].

Виділяють три основні форми організації планування: "зверху вниз"; "знизу вверх"; "цілі вниз, плани вверх" [13].

Під час організації планування за формою "зверху вниз" превалюють інтереси більш високого рівня управління, тоді як інтереси виконавців цих планів дуже часто ігноруються. Така форма планування є мало-ефективною, бо не задіює творчий потенціал, можливості територіальної громади. Така форма потребує авторитарної системи, яка б забезпечувала виконання цих планів.

Дуга форма "знизу вверх" передбачає складання планів виконавцями та їх затвердження владою. Це також не досить ефективна форма планування, бо вона враховує інтереси виконавців, що не завжди відповідає інтересам уряду, може йти врозріз із тими цілями та завданнями, які передбачені для країни в цілому.

Третя форма спрямована на посилення самостійності регіонів і передбачає формування загальних стратегічних цілей та головних завдань держави виходячи із стратегічних цілей її розвитку. Розроблення ж планів повинне здійснюватися на місцевому рівні. Ця форма є найбільш доцільною, оскільки враховує інтереси як країни в цілому, так і регіонів і спрямована на досягнення загальних цілей розвитку країни. Ця форма планування дозволяє більш повно використовувати потенціал регіону, враховувати його реальні можливості.

Вибору методів прогнозування та планування, зокрема стратегічного, має передувати визначення, наскільки структуровані проблеми, тобто міра тісноти зв'язків між явищами, процесами, чинниками, причинами та наслідками. Виділяють чотири класи проблем:

1. Стандартні (добре структуровані) проблеми.
2. Структуровані проблеми.
3. Слабо структуровані проблеми.
4. Неструктуровані проблеми [199].

Визначення класу структурованості проблем дозволяє вибрати адекватні методи прогнозування та планування.

Плануванню та прогнозуванню розвитку регіону повинен передувати ретельний аналіз стану території, на якому фундується визначення напрямів розвитку об'єкта управління. Це дозволяє оцінити те підґрунтя, яке є основою для розроблення реалістичних, дієвих планів. Відсутність ретельного аналізу стану території може призвести до розроблення планів, відірваних від реальності, до неправильного визначення потенціалу території та її проблем, унаслідок чого плани залишаються невиконані. Крім того, одним із основних завдань економічного аналізу є пошук резервів, які є невикористаною частиною потенціалу території. Реалізація цих резервів у більшості випадків не потребує значних грошових коштів, тому їх урахування у планах є першочерговим завданням.

Особливу увагу необхідно приділити розміру території, її особливостям, підпорядкованості в системі управління. Від цього залежить вибір методів аналізу стану території. Так, аналіз стану регіону потребує одних методів; аналіз стану району у місті або селища – докорінно інших. Наприклад, для аналізу місцевої економіки рекомендують використовувати такий метод аналізу, як аналіз відносної зміни.

Аналіз відносної зміни – це ефективний метод аналізу змін, які мають місце в структурі місцевої економіки, порівняно з економікою

регіону або держави. Завдання аналізу відносної зміни – визначити продуктивність місцевої економіки порівняно з більш широкою базою (регіон або держава) [20].

Ефективним методом аналізу місцевої економіки є визначення коефіцієнту розвитку галузей економіки в окремій місцевості, який дозволяє виявити найбільш перспективні та розвинені галузі в цій місцевості.

Для аналізу стану міні-систем широко використовуються такі методи аналізу як шкалограма / визначення місця окремих районів міста та малих міст в економічній ієрархії. Методи, які використовуються для аналізу економічної системи регіону, для оцінювання стану та структури економіки невеликих адміністративно-територіальних одиниць (наприклад невеликого міста в сільській місцевості або окремого кварталу міста), недоречні. Тому доводиться використовувати інші методи, які дають можливість визначити відносний стан таких економічних міні-систем, не застосовуючи витратні соціологічні дослідження. Ці методи базуються на різноманітному інструментарії визначення масштабу місцевої економіки на основі теорії про ієрархію населених пунктів. Для цілей аналізу в рамках цього методу використовуються ієрархічні шкали, які називають шкалами Гуттмана [20].

Таким чином, вибір методів аналізу стану економіки окремих територій (регіону, міста, селища) повинен бути обґрунтований у зв'язку з тим, що ці методи підходять не до усіх територій. Необхідно враховувати, що деякі методи є витратними, потребують значних фінансових, трудових ресурсів, складного організаційного забезпечення. Деякі є більш простими та економними й адекватно відображують стан економіки територій. Тому дотримання такого принципу економічного аналізу, як ефективність, буде сприяти правильному визначенню резервів розвитку територій, забезпечувати ефективне використання фінансових ресурсів, скорочувати час на проведення аналізу.

Економічний аналіз стану території має проводитись організовано, з чітким визначенням цілей аналізу, виконавців, терміну проведення, визначення системи показників для аналізу та його методів, джерел інформації, визначення обсягу вибірок, форм для заповнення аналітичного матеріалу, змістовність підсумкового звіту. Для цього необхідно розробляти програму аналізу стану території.

Пропонуються такі етапи та процедури, які відображуються в програмі виконання аналізу.

1. Визначення проблем і цілей аналізу.

2. Розроблення плану проведення аналізу. Ретельне проведення цього етапу виконання аналізу стану території дозволяє чітко визначити обсяги аналізу, виконавців, послідовність, необхідні джерела інформації, обсяг вибірки, що дозволяє оптимізувати фінансові та людські витрати та зібрати достатній обсяг інформації для того, щоб зробити правильні висновки про стан та проблеми території.

3. Реалізація плану виконання аналізу.

4. Інтерпретація результатів аналізу та надання їх користувачу – підготовка і презентація заключного звіту [147].

Останній етап програми є дуже важливим. Потрібно узагальнити значний обсяг інформації, виділити основні проблемні питання, визначити загрози та можливості розвитку регіону. Інформацію треба викласти в стислій, доступній, зрозумілій формі, визначити резерви та запропонувати пропозиції щодо подальшого розвитку території.

Е. Д. Блейклі виділяє п'ять широких аспектів, за якими повинний бути здійснений аналіз соціально-економічної бази:

демографічна статистика місцевості;

особливості ринку праці;

економічні параметри;

фізичні (природні) умови;

послуги для населення [20].

Виконуючи аналіз стану економіки території, необхідно мати на увазі, що усі ці аспекти взаємопов'язані та взаємозалежні. Недооцінювання будь-якого аспекту призведе до викривлення дійсної картини, через що можливі хибні висновки щодо стану економіки території, можливих напрямів її розвитку. Це потребує використання комплексного підходу до проведення аналізу.

У країнах з ринковою економікою широко використовується індикативне планування. Питання індикативного планування в Україні потребують подальшого удосконалення. Необхідні теоретичні дослідження та розвиток методологічного апарату індикативного планування, що пов'язане з недостатнім досвідом його використання в Україні. Сутність індикативного планування, на відміну від директивного, полягає в інформуванні суб'єктів господарювання.

Індикативний план розвитку регіонів за своєю сутністю є прогнозним документом і визначає параметри розвитку.

Головними завданнями, які вирішуються в процесі його розроблення, є:

прогноз основних показників і параметрів життєвих стандартів;
оцінювання динаміки та стану регіональної економіки.

Індикативний план за своєю структурою має містити сценарій (прогноз) економічного та соціального розвитку на визначений період. Сценарій розробляється за такими параметрами, як: динаміка, темпи, пріоритети; проблеми, що потребують розв'язання; якісні та кількісні параметри. Також має бути врахований аналітико-розрахунковий матеріал, згрупований за такими напрямками: макроекономічні параметри; нормативи; регіональні та місцеві замовлення; ресурси; зведений фінансовий план. Інформаційну основу індикативного планування становить державна статистична звітність [247].

Індикативний план розвитку регіону повинен бути основою для розроблення регіонального бюджету. Він має містити інформацію, що допомагає підприємцям орієнтуватися в напрямках розвитку держави та регіону; здійснювати планування своєї діяльності; інформувати потенційних інвесторів щодо перспективних напрямів розвитку, стану чинників, які визначають інвестиційний клімат.

Індикативний план має бути активним, спрямовувати на досягнення визначених цілей розвитку. Тому більш доцільним є використання активних методів планування та прогнозування. В індикативному плані не повинна переважати екстраполяція майбутніх тенденцій. Проте застосування лише нормативних методів планування недоцільне. Ці методи повинні підкріплюватися і генетичними методами планування, тобто екстраполяційними.

Індикативний план допомагає суб'єктам господарювання орієнтуватися в сучасному динамічному середовищі, визначати найбільш перспективні напрями здійснення інвестицій, оцінювати стан і перспективи споживчого попиту, що дозволяє розробляти реальні плани розвитку територій.

Розроблення індикативного плану має розпочинатися з формулювання цілей соціально-економічного розвитку регіону на задану перспективу й оцінювання наявних ресурсів, які можуть бути задіяні для реалізації цих цілей [101].

В Україні запроваджується практика стратегічного планування на національному, регіональному та місцевому рівнях. Вибір місії та стратегічних цілей розвитку дозволяє концентрувати ресурси регіонів на

найбільш перспективних напрямках розвитку. Крім того, стратегічний план передбачає не тільки встановлення цілей розвитку, але й методи їх досягнення. Тобто визначається, які заходи та дії треба здійснити, щоб досягти поставленої мети у встановлені терміни.

Стратегічне планування має безсумнівні переваги, а саме.

1. Бачення перспектив розвитку, що допомагає приймати подальші короткострокові рішення з урахуванням далеких перспектив.

2. Визначення стратегічних цілей на перспективу. Оскільки стратегічне планування спрямоване на зміни, воно передбачає структурні зміни в економіці регіонів, розвиток перспективних галузей та ін.

3. Розроблення альтернативних сценаріїв розвитку.

4. Визначення обсягу всіх видів ресурсів, необхідних для досягнення визначених цілей на перспективу.

5. Поєднання в єдине ціле державних і регіональних програм.

6. Стратегічне планування надає органам, які здійснюють планування, резерв часу для визначення загроз і можливостей та розроблення методів адекватного реагування на них.

Виділяють також такі переваги стратегічного планування розвитку регіонів:

використання розробленої та апробованої методології стратегічного планування на всіх рівнях робить цей процес науково та практично обґрунтованим, що дозволяє підвищити ефективність прийнятих управлінських рішень;

у розробленні стратегічного плану розвитку території приймають участь не тільки органи влади, але й громадськість. Участь останніх може здійснюватися в різноманітних формах;

збільшення прозорості цього процесу і як слідство – довіри населення до органів влади та тих рішень, які вони приймають, залучення громади до виконання стратегічних планів [133].

Стратегічний план регіонального розвитку дозволяє визначити, де ми знаходимося зараз, яким ми бачимо майбутнє, чого прагнемо досягти й як можемо досягти бажаного, тобто що треба для цього зробити. Ще раз треба підкреслити, що намічені кроки досягнення цілі не повинні йти врозріз із цілями держави та повинні враховуватися координація та кооперація усіх регіонів України.

Основне місце в стратегії повинні займати заходи, які місцева влада може виконувати самостійно або з іншими сторонами і за які вона

несе відповідальність. Крім того, стратегія може містити цілі, обумовлені рішеннями та документами центральних органів державної влади, для реалізації яких передбачені відповідні ресурси.

Але питання стратегічного планування розвитку регіонів потребують подальшого удосконалення. В Україні є певний досвід розроблення стратегічних планів розвитку територій. Проте розвинені країни значно довгий час існують в ринкових умовах і мають значний досвід у цьому питанні. Тому використання їх досвіду значно скоротить час, зусилля та ефективність цього процесу в Україні.

Як відмічають вчені, реалізація багатьох регіональних стратегій досі залишається складним питанням. Розроблені стратегії не повинні залишитись черговим документом, розробленим "на вимогу часу". Потрібне чітке визначення заходів фінансового й організаційного забезпечення, спрямованих на реалізацію стратегічних завдань [244].

Потребують подальшого розвитку механізми розроблення та реалізації стратегічних планів регіонального розвитку, а саме: у напрямках поєднання інтересів держави та регіонів; у забезпеченні конкурентоспроможності регіонів, особливо в умовах глобалізації світової економіки; у підвищенні ефективності державного управління у сфері регіонального розвитку; у мотивації участі широких кіл підприємців, територіальних спільнот до розроблення та реалізації стратегічних планів.

Формулювання цілей регіонального розвитку в процесі стратегічного планування повинно базуватися на такому. Перш за все цілі мають встановлюватися на основі загальної місії регіону. Вони мають бути конкретними та вимірюваними, орієнтованими у часі. Цілі повинні бути досяжними та взаємно підтримуватися.

Цілі визначають, чого і коли хоче досягти суб'єкт управління. Як цього досягти розглядається у загальному вигляді. Тому необхідно розвивати такі основні компоненти планування, як тактика, політика, процедури та правила.

Тактика – це короткострокові стратегії розвитку. Розроблення тактики дозволяє планувати, реалізовувати та контролювати виконання стратегії поетапно, що значно зменшує ризик відхилення від запланованих цілей.

Політика пояснює, яким чином будуть досягнуті цілі.

Процедури дають опис дій, які треба зробити в конкретній ситуації, спираючись на досвід минулих років.

Правила визначають, що треба зробити в специфічній одиничній ситуації. Застосування процедур і правил, засноване на досягнутому досвіді, значно полегшує процес прийняття рішень і не вимагає витрат часу.

Стратегічне планування тісно пов'язане з вибором і реалізацією програм і проектів. Реалізація конкретних заходів базується на певних програмах і проектах, пропозиції до яких можуть надходити з багатьох джерел і в значному обсязі, що потребує їх вибору. Існують різноманітні методи відбору та оцінювання програм і проектів. Оскільки ці процедури потребують значних фінансових і людських ресурсів, доцільно починати з найпростіших методів і за відсівом неефективних програм застосовувати більш складні, які є, однак, більш дорогими. На першому етапі доцільно використовувати так званий метод "фільтра". Цей метод передбачає відповіді на запитання:

- чи відповідає даний проект генеральній цілі об'єкта;
- чи має даний проект пряме відношення до цілей об'єкта управління;
- чи сприяє даний проект здійсненню прийнятої стратегії?

Негативна відповідь на будь-яке з цих питань свідчить про недоцільність реалізації цього проекту. Цей метод дає змогу відсіяти значну кількість запропонованих проектів.

На наступному етапі використовують такі методи оцінювання та відбору проектів:

- 1) схеми якісного оцінювання проектів;
- 2) прості схеми оцінювання проектів;
- 3) схеми ймовірнісного оцінювання проектів;
- 4) економічні моделі відбору проектів.

Перші три методи є недорогими та достатньо простими. Перший дозволяє візуально визначити, які з проектів найбільше відповідають заданим критеріям. Серед критеріїв можуть бути, наприклад, такі, як: технічні можливості, додаткові витрати, загроза конкуренції, імовірність успіху. За використанням другого експертним методом встановлюється вага кожного чинника. Третій метод, у доповнення до другого, має третій чинник – імовірнісний. Після використання цих методів і відсіву значної кількості проектів використовують економічні методи відбору проектів, які є більш витратними. На їх основі здійснюють кінцевий відбір проектів. Така практика відбору проектів може бути ефективною на територіальному рівні.

У процесі визначення регіональних пріоритетів розвитку України доцільно застосовувати досвід розвинених країн. У країнах ЄС основні пріоритети у сфері регіонального розвитку спрямовані на захист навколишнього середовища; розвиток безпечної енергетики та транспортної мережі; покращення якості життя; формування економіки знань [270].

Важливим є те, що стосовно конкретних регіонів ураховуються їх особливості та можливості, завдяки чому досягається значний ефект у розбудові цих територій. Досвід країн ЄС демонструє, що пріоритети надаються тим галузям, які є найбільш перспективними на тривалий період часу.

Розглядаючи досвід розвинених країн щодо широкої участі громадськості у розробленні та реалізації стратегічних планів розвитку регіонів, треба відмітити, що в Україні ця практика не набула широкого розповсюдження. З метою залучення громадськості до вироблення напрямів розвитку регіону можна рекомендувати громадські обговорення та слухання, участь в опитуваннях, проведення консультацій з громадськістю, діяльність відповідних тематичних сайтів, розроблених органами державної влади.

Ефективним заходом в умовах ринкових відносин є застосування програмно-цільових методів щодо вирішення складних регіональних проблем.

Останнім часом програмно-цільовий підхід стає більш дієвим та ефективним механізмом вирішення гострих соціально-економічних проблем у країнах світу. Світовий досвід застосування програмно-цільового підходу до управління економікою вже довів свою ефективність. Він застосовується в країнах ЄС, США, Японії та ряді інших розвинутих держав світу. Так, у США в рамках програмно-цільового планування та бюджетування здійснюється приблизно 50 % державних витрат, а у Франції – 80 %. Шляхом застосування державних цільових програм фінансується біля 40 % соціально-економічного розвитку у Великобританії та до 90 % – у Норвегії [193].

В Україні застосовується ряд законодавчих актів, спрямованих на використання програмно-цільового підходу, а саме: Закон України "Про державні цільові програми"; Постанова КМУ "Про затвердження Порядку розроблення і виконання державних цільових програм"; Наказ Міністерства економіки України "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання".

Попри накопичений досвід з розроблення регіональних цільових програм існують проблеми, пов'язані з обґрунтуванням критеріїв виділення цільових програм регіональної спрямованості, відсутністю алгоритмів вибору та розроблення цільових програм, а також чітких механізмів фінансового забезпечення.

Удосконалення використання програмно-цільового методу передбачає: впровадження механізму визначення ефективності програмних заходів не тільки для тієї сфери, на яку вони були націлені, але й для інших галузей, які підпадають під вплив програмних заходів; узгодження всіх програм і заходів, які реалізуються в регіоні; реалізація системи заходів моніторингу та контролю програмних заходів.

Регіональні цільові програми повинні бути спрямовані перш за все на більш повне використання свого потенціалу та регіональних переваг.

У визначенні напрямів подальшого розвитку регіонів важливим є залучення досвіду країн Євросоюзу.

Регіони більшості європейських країн сьогодні значно посилили свій економічний та політичний статус і вже не сприймаються як звичайні адміністративно-територіальні об'єднання з системою самоврядування під безпосередньою юрисдикцією суверенної держави.

Дотримання принципів регіональної політики європейського співтовариства має на меті реалізацію таких пріоритетних напрямів:

- структурна перебудова та розвиток депресивних територій (за європейською термінологією – "проблемних територій");
- фінансова допомога депресивним територіям;
- створення умов для підвищення зайнятості населення;
- адаптація підприємців, робітників до змін у зв'язку зі структурними перебудовами;
- підтримка сільськогосподарських територій;
- допомога країнам (регіонам) із вкрай низькою населеністю територій.

На сьогодні одним з основних пріоритетів реалізації регіональної політики Євросоюзу є ефективне використання вже наявних ресурсів і можливостей регіонів.

Євросоюз та країни – члени ЄС приділяють особливу увагу проблемним регіонам, тобто територіям (або країнам), які за певною ознакою віднесені до таких, що вимагають додаткової (зокрема фінансової) допомоги з боку суб'єкта регіональної політики [262; 313].

Регіональна політика ЄС є політикою, яка орієнтується на майбутні можливості, мобілізуючи недостатньо використаний потенціал, а не виплачуючи компенсацію за проблеми минулого [249].

Регіональна політика країн Європейського Союзу спрямована на вирівнювання розвитку регіонів. Для оцінювання розвитку регіонів потрібна система індикаторів. Ці індикатори поділяють на такі групи:

- фізичні індикатори, пов'язані з географічними чи природними умовами;
- індикатори економічної нерівності;
- показники, що вимірюють соціальну нерівність.

Для цілей політики розвитку регіонів використовують такі показники: ВВП на особу – для оцінювання економічного розвитку; рівень безробіття.

За методикою розрахунку депресивності території в Європейському Союзі до слаборозвинутих належать регіони з рівнем валового внутрішнього продукту на душу населення меншим 75 % від цього показника в середньому щодо Європейського Союзу [264].

Таким чином, удосконалення механізму регіональної політики є одним із провідних питань сучасної України. Механізм регіональної політики передбачає комплекс заходів. Ігнорування будь-якого з них не дозволить досягти очікуваних результатів. Залучення досвіду розвинених країн з урахуванням особливостей нашої країни дозволить значно прискорити цей процес.

Розділ 4

Розробка стратегії ефективного соціально-економічного розвитку регіону за умови забезпечення екологізації

4.1. Шляхи забезпечення екологізації в регіональному вимірі

Протягом останніх десятиліть в Україні й її регіонах продовжується загострення та поглиблення екологічних проблем, забруднення навколишнього середовища та природних ресурсів. У країні практично не проводиться єдина послідовна державна екологічна політика, не запроваджуються принципи раціонального використання природних ресурсів (об'єктів) і мінімізації негативного впливу на екологічні об'єкти під час здійснення антропогенної діяльності на регіональному рівні. Тому особливого значення на макро- та мезорівнях набуває питання своєчасного виявлення та моніторингу екологічних проблем і визначення шляхів їх запобігання та подолання.

Провідні вчені багатьох країн приділяють особливу увагу актуальним проблемам екологізації регіонального розвитку як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Економіко-екологічні засади розвитку регіонів і становлення ринкових економічних інструментів екологічного управління розглянуто провідними вітчизняними фахівцями в області економіки природокористування – такими, як: Б. Буркинський [29], А. Вишнякова [35], Т. Галушкіна [76], В. Кравців [112], Г. Ферару [210], С. Харичков [77], В. Шевчук [221], А. Яцков [314] та ін. Питання вирішення проблеми регулювання розвитку регіону привертає увагу багатьох вітчизняних науковців: О. Алімова [195], О. Амоші [7], Н. Гавкалової [207], М. Герасимчука [48], М. Кизима [96], К. Ковальчука [192] та ін.

Проте окремі питання вимагають детальнішого опрацювання. Наукою та практикою майже не досліджено особливостей переходу з галузевого підходу управління економікою на кластерний. Не сформульовано основних підходів щодо формування ефективної екологічної політики на макро- та мезорівнях управління. Не розроблено методичних підходів, які можна використовувати у процесі формування та реалізації регіональної екологічної політики, програми щодо забезпечення екологічної

безпеки та напрямів державної підтримки процесів екологізації соціального й економічного розвитку регіону.

Україна належить до одних з найзабрудненіших й екологічно проблемних країн. За оцінками Індексу якості навколишнього середовища (Environmental Performance Index), які здійснює Йельській університет (США), Україна у 2014 році займала 95-те місце серед 178-ми країн світу. Рівень навантаження на оточуюче природне середовище в Україні в 4 – 5 разів перевищує аналогічні показники інших країн. За рівнем раціонального використання й якістю водних ресурсів Україна, за даними ЮНЕСКО, також займала 95-те місце з 122-х країн світу. Стан земельних ресурсів в Україні близький до критичного: на всій території країни спостерігаються процеси деградації земель. Найбільш масштабними процесами деградації є ерозія (близько 57,5 % земель) та забруднення (близько 20 % території), а щорічні втрати гумусу складають 0,65 т/га [251].

Першопричини екологічних проблем в Україні визначає Закон України "Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року" № 2818-VI від 21.12.2010 р. [289]. Серед цих причин слід виділити: успадковану структуру економіки з переважаючою часткою ресурсо- та енергоємних галузей, негативний вплив якої був посилений переходом до ринкових умов; зношеність основних фондів промислової та транспортної інфраструктури; недосконалу систему державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів; відсутність чіткого розмежування природоохоронних і господарських функцій; недостатню сформованість інститутів громадянського суспільства; неусвідомлення суспільством пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку; недотримання природоохоронного законодавства [289].

Ґрунтуючись на вищевикладеному, можна зазначити, що подальше зростання економіки на мезорівні та вихід з еколого-економічної кризи можливе лише за таких умов:

усунення диспропорцій у розвитку регіонального господарського комплексу;

раціональне використання унікального рекреаційного потенціалу території як складової регіональної моделі еколого-збалансованого природокористування;

реалізація ефективної інноваційної політики регіону, яка базується не на галузевому підході до управління економічним розвитком регіону, а

на кластерному підході та на останніх науково-технічних досягненнях. Це забезпечить умови трансформації результатів наукових досліджень у ресурсозберезувальні, наукоємні, мало- або безвідходні технології та конкурентоспроможність товарів та послуг;

забезпечення цільового розвитку фінансово-кредитного механізму інвестиційно-інноваційного потенціалу регіону за рахунок переходу до програмно-цільових методів управління, які передбачають визначення конкретних завдань і термінів їх виконання; конкретних об'єктів досліджень і науково-дослідних робіт з обов'язковим урахуванням глобальних процесів світового розвитку (наприклад, розроблення екологічних цільових програм) тощо.

Є беззаперечним той факт, що важливою складовою державної екологічної політики є регіональна екологічна політика держави. Від вирішення регіональних екологічних проблем значною мірою залежить соціально-економічна стабільність країни в цілому. Тому головною метою екологічної політики регіону на довгострокову перспективу є підвищення якості життя населення регіону [314].

Регіональна екологічна політика держави є однією з неодмінних умов збереження безпеки, забезпечення соціально-економічної та геополітичної стабільності та реалізації регіональної моделі розвитку. У сучасних умовах розвитку економіки у сфері забезпечення екологічної безпеки серед основних напрямів регіональної політики слід розглядати [210]: екологічно-обґрунтоване розміщення продуктивних сил; екологічно безпечний розвиток промисловості, сільського господарства, енергетики, транспорту та комунального господарства; раціональне використання природних ресурсів; попередження виникнення в екологічно несприятливих регіонах України розбіжностей між розвитком продуктивних сил і збереженням екологічної рівноваги; попередження та ліквідація надзвичайних ситуацій; забезпечення природного розвитку екосистем, збереження та відновлення унікальних природних комплексів під час вирішення територіальних проблем; удосконалення процесу управління у сфері охорони навколишнього середовища та природокористування.

Сформована регіональна екологічна політика повинна реалізовуватися відповідно до програми щодо забезпечення екологічної безпеки, мета якої – розроблення та реалізація заходів щодо стабілізації та поліпшення стану навколишнього природного середовища; раціональне використання та відновлення природних ресурсів шляхом використання

науково обґрунтованих рішень і ресурсозберезувальних технологій; мобілізація матеріальних і фінансових ресурсів; координація дій органів влади та господарюючих суб'єктів [210].

Для досягнення цієї мети є доцільним:

поліпшити екологічні параметри системи життєзабезпечення регіону; довести показники конкурентоспроможності продукції регіону до світового рівня за рахунок упровадження нових наукоємних, ресурсозберезувальних технологій із використанням кластерного підходу до створення стабільного екологічнобезпечного регіонального господарського комплексу, який зможе ефективно функціонувати та розвиватися в нових економічних умовах.

Саме ці нові принципи та підходи повинні стати основою формування ефективної інноваційної політики регіону, а першочерговими завданням має бути чіткий вибір моделі переходу до нової системи еколого-економічних координат не лише на державному рівні, а й окремих регіонів. Цього можна досягти через розроблення та впровадження регіональної екологічної політики з визначенням пріоритетів, завдань і цільових орієнтирів її розвитку як передумови для подальших управлінських зрушень.

Нагальним державним завданням має стати удосконалення та трансформація чинного законодавства відповідно до сучасних викликів. Цей процес має відбуватися на принципах та критеріях "зеленої" економіки.

Українське законодавство має значну кількість законів і адміністративно-правових актів, які регулюють відносини у сфері охорони навколишнього середовища. Це – Конституція України [106]; Закони України "Про охорону навколишнього природного середовища" № 1264-XII від 25.06.1991 р. [291], "Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року" № 2818-VI від 21.12.2010 р. [289]; Указ Президента України "Про Концепцію державної регіональної політики" № 341/2001 від 25.05.2001 р. [288]; Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року" № 880-р від 17.10.2007 р. [292] та ін. Проте недосконалість механізмів їх реалізації вимагає розроблення методичних підходів, які можна використовувати у процесі формування та реалізації регіональної екологічної політики. Необхідна також програма щодо забезпечення екологічної безпеки на різних рівнях управління на основі комплексного використання механізмів централізованого планування, стимуляційного регулювання та ринкового саморегулювання.

Проте попри значущість і пріоритетність вищого рівня реалізації регіональної екологічної політики необхідно змістити акценти у прийнятті та реалізації управлінських рішень з вищого рівня системи управління (державного) на його низові елементи – регіони. Це не означає, що уряд і його структури знімуть з себе відповідальність за стан і збереження природного середовища. Але їх роль переорієнтується на розроблення та моніторинг законодавчих, адміністративних і виконавчих механізмів і регуляторів екологічного управління, які відповідають загальнонаціональним інтересам і тим процесам, які відбуваються у світі. Водночас робота з реалізації конкретних заходів у сфері забезпечення екологічної безпеки з урахуванням специфіки регіону повинна перейти до компетенції місцевих управлінських структур, які мають діяти у рамках національних регуляторів, що задаються з вищого рівня. Тому, проводячи дослідження зі встановлення взаємозв'язків між соціально-економічним розвитком і якістю навколишнього природного середовища (екологічною складовою) регіону, доцільно розробляти схему їх взаємодії на основі кластерного підходу до регулювання процесів територіального розвитку.

Отже, на сучасному етапі розвитку нашої держави й її регіонів необхідно перейти від галузевого підходу щодо управління економікою до кластерного, щоб розглядати комплексно всі процеси, які впливають на збільшення доданої вартості в галузі. Такий спосіб дозволяє охопити більш глибокі економічні взаємозв'язки і, виділивши слабкі та сильні ланцюги в кластері, цілеспрямовано впливати на них з тим, щоб поліпшити ситуацію в цілому. У зв'язку з цим для забезпечення екологізації на державному та регіональному рівнях є доцільним застосування підходу, що заснований на кластерній моделі. Дана модель припускає активне впровадження у вітчизняну практику процесів екологізації економіки як на державному, так і на регіональному рівнях управління.

У широкому розумінні, екологізація державного та регіонального розвитку – це закономірний процес подальшого удосконалення економічних відносин і досягнутого рівня розвитку продуктивних сил, заснований на екологічно-орієнтованій інноваційній політиці держави та регіонів з метою забезпечення екологічної безпеки держави й її територій [281].

Якщо розглядати основні переваги застосування кластерного підходу до регулювання процесів територіального розвитку під час реалізації регіональної екологічної політики, то можна привести такі переваги. Для держави такими перевагами є: збільшення кількості платників податків і

бази, що оподатковується (центри управління малим і середнім бізнесом, як правило, знаходяться на тій території, що і сам бізнес, на відміну від вертикальних корпорацій); створення дієвого інструменту для взаємодії з бізнесом (державно-приватне партнерство тощо); зниження залежності від окремих бізнес-груп; створення основи для диверсифікації економічного розвитку регіону. Для бізнес-структур, від ефективності діяльності яких залежить подальший соціо-еколого-економічний розвиток регіону, перевагами застосування кластерів є: поліпшення кадрової інфраструктури; створення інфраструктури для досліджень і розроблення; зменшення витрат, створення можливостей для успішного виходу на міжнародні ринки.

Слід зазначити, що подальший регіональний соціо-еколого-економічний розвиток на основі стимулювання кластерів передбачає ініціативу та спільні зусилля бізнесу, адміністрацій регіону та податкової служби. Ролі, які повинні відігравати адміністрації і бізнес у розвитку галузевих кластерів, різні, але взаємодоповнювані. Роль адміністрації може полягати в підтримці й ініціюванні процесів активації кластерів. Регіональні адміністрації завжди залучені до діяльності бізнесу. На бізнес, як правило, значним чином впливає діяльність адміністрації. Тому особливо важлива участь адміністрації у кластерних нарадах і прийнятті рішень, що стосуються розвитку кластерів. Адміністрація має високоефективний спосіб стимулювання кластерів. Цей інструмент – цільові програми. Вони можуть вплинути істотним чином на розвиток кластера. Адміністрація може провести активну роботу з побудови взаємодії між різноманітними суб'єктами розвитку кластера, а також займатися урегулюванням проблем кластера на інших рівнях влади. Роль держави полягає у тому, що вона повинна формувати комфортне середовище для кластеру щодо його взаємодії з фіскальними органами.

Отже, регіональна екологічна політика повинна реалізовуватися відповідно до Програми із забезпечення екологічної безпеки. Генеральна мета Програми із забезпечення екологічної безпеки – розроблення та реалізація заходів щодо стабілізації та поліпшення стану навколишнього природного середовища, раціональне використання та відновлення природних ресурсів на основі застосування кластерного підходу, у результаті якого досягається мобілізація матеріальних і фінансових ресурсів регіону, координація дій органів влади та господарюючих суб'єктів. Серед основних цілей Програми із забезпечення екологічної безпеки можна виділити: удосконалення правової та методологічної бази забезпечення екологічної

безпеки регіону; стабілізацію та поліпшення екологічного становища; організацію діяльності із забезпечення екологічної безпеки; збереження біологічного розмаїття природних ресурсів; поліпшення якості життя населення регіону та підвищення рівня його екологічної безпеки; зниження рівня антропогенного впливу на екосистеми та підвищення екологічної безпеки господарської діяльності регіону.

Вихідними положеннями Програми забезпечення екологічної безпеки регіону повинні стати: комплексний підхід до забезпечення безпеки в екосфері як до техногенної безпеки навколишнього середовища й екобезпеки населення території; створення системи безпеки в екосфері й організація її інформаційно-функціональної взаємодії з іншими системами безпеки; постійне нарощування складу учасників системи безпеки в екосфері; комплексне застосування юридично закріплених механізмів безпеки організаційно-правового, еколого-економічного й іншого характеру; організація системи безпеки в екосфері з урахуванням соціальних і еколого-економічних особливостей утворень на регіональному рівні; постійне вдосконалення нормативно-правової бази й її впровадження як елемент системи безпеки в екосфері.

Для реалізації генеральної мети Програми забезпечення екологічної безпеки регіону слід запровадити:

удосконалення законодавчої бази;

розвиток системи підзаконних актів у сфері екологічної безпеки регіону;

залучення інвестицій і позабюджетного фінансування для забезпечення впровадження на підприємствах (організаціях) регіону передових технологій у сфері екологічної безпеки регіону;

організація регулярного екологічного аудита регіону та розроблення методологічної бази для оцінювання ефективності проведення екологічного аудита регіону;

упровадження системи стимулювання забезпечення екологічної безпеки для місцевих адміністрацій і окремих господарюючих суб'єктів;

проведення оцінювання ефективності забезпечення екологічної безпеки місцевих адміністрацій і окремих господарюючих суб'єктів;

подальше удосконалення діяльності Координаційної ради з питань формування національної екологічної мережі регіону при головах обласних державних адміністрацій;

розроблення системи інтеграції екологічної інформації в систему прийняття рішень обласних державних адміністрацій регіону на основі

створення єдиної інформаційної системи – бази даних (реєстру) з забезпечення екологічної безпеки;

упровадження в роботу підприємств принципів екологічного менеджменту;

скорочення викидів в атмосферу та зниження обсягу скидання забруднених стічних вод на основі удосконалення технологічних процесів, модифікації устаткування, а також будівництва та реконструкції каналізаційних очисних споруджень, мереж каналізації у регіоні;

розвиток мережі екологічного туризму для більш ефективного використання рекреаційних ресурсів регіону (природоохоронні території дозволять створити нові робочі місця та стануть джерелом доходів у місцевий бюджет регіону);

підвищення культури освіти та виховання населення регіону щодо питань охорони навколишнього середовища за допомогою використання різноманітних інструментів (наприклад: розроблення регіонального екологічного сайту; освіта та популяризація теми у засобах масової інформації; проведення конкурсів, аукціонів, конференцій та ін.);

створення умов для розвитку ринку екологічних послуг.

Вищезазначені заходи Програми забезпечення екологічної безпеки регіону доцільно об'єднати у чотири блоки: адміністративно-правовий, економічний, техніко-технологічний і транскордонний (міжнародний). Якщо кожний блок цих заходів розглядати залежно від масштабу інвестицій, то їх можна розподілити на: ті, що не потребують значних інвестицій; ті, що мають швидкий строк окупності (до одного року); ті, що потребують значних інвестицій і мають більш довгий строк окупності інвестицій (більше одного року). Такий поділ заходів Програми за масштабами інвестицій дозволить підійти до вирішення питання забезпечення екологічної безпеки більш системно та гарантуватиме своєчасне виконання її пунктів.

Основними виконавцями Програми забезпечення екологічної безпеки регіону можуть виступати: обласна Координаційна рада з питань формування національної екологічної мережі регіону, створена при голові обласної державної адміністрації; відповідні департаменти у сфері житлово-комунального господарства, освіти, культури, спорту та молодіжної політики адміністрації області; управління охорони здоров'я; екологічні інспекції області; окремі організації та підприємства.

Джерелами фінансування Програми забезпечення екологічної безпеки регіону можуть бути кошти державного, місцевого бюджетів, а також позабюджетні надходження.

Ґрунтуючись на вищезазначеному, та беручи до уваги розробки вітчизняних і зарубіжних учених [210; 281; 314], удосконалено методологічний підхід до забезпечення екологічної безпеки регіону (рис. 4.1). Він заснований на впорядкованій послідовності етапів науково-практичних досліджень, які спрямовані на визначення достовірних і обґрунтованих критеріїв екологічної безпеки та виявлення ефективних заходів щодо поліпшення екологічної ситуації регіону.

Рис. 4.1. Методологічний підхід до забезпечення екологічної безпеки регіону

Методологічний підхід до забезпечення екологічної безпеки регіону поданий у вигляді двох блоків: оцінювання екологічної безпеки регіону (етапи 1 – 5-й) й управління екологічною безпекою регіону (етапи 6 – 8-й). Блок "Оцінювання екологічної безпеки регіону" складається з визначення кількісних показників і критеріїв екологічної безпеки; оцінювання неспри-

ятливих подій; визначення структури, системи й кількісне оцінювання екологічної безпеки регіону. Блок "Управління екологічною безпекою регіону" ґрунтується на оцінюванні методів і механізмів забезпечення екологічної безпеки регіону, впровадженні зазначеної системи в практику управління екологічною ситуацією регіону та контролю за результатом упровадження всієї системи.

Є беззаперечним той факт, що процес екологізації розвитку регіону неможливий без ефективної державної підтримки. Тому її доцільно формувати на основі правового, економічного, інформаційного й інституціонального напрямів (табл. 4.1) [210].

Таблиця 4.1

Напрями державної підтримки екологізації регіону

Напрями державної підтримки екологізації регіону	Цільові заходи
1	2
Правовий	<p>Розроблення законодавчих актів, що забезпечують ефективний розвиток процесів екологізації виробництва у регіоні;</p> <p>удосконалення законодавчої бази у цій сфері (усунення дублювання, суперечливості окремих нормативно-правових актів);</p> <p>удосконалення існуючої системи нормування й її адаптація до міжнародних норм;</p> <p>розроблення та законодавче затвердження критеріїв екологічно чистої продукції, включаючи технологію її виробництва, а також державних стандартів на екологічно чисту продукцію</p>
Економічний	<p>Створення системи пільг і стимулів для господарюючих суб'єктів з урахуванням накопиченого міжнародного, національного та регіонального досвіду;</p> <p>удосконалення структури перерозподілу природоохоронних коштів, що відраховуються, і розроблення практичного механізму повернення цих коштів підприємствам;</p> <p>розроблення цільових програм довгострокового кредитування природоохоронної діяльності;</p> <p>першочергове включення підприємств, що отримали сертифікат ISO 14001, у цільові інвестиційні програми;</p>

1	2
	<p>розвиток системи бюджетного фінансування для реалізації суспільно значущих екопроектів;</p> <p>удосконалення банківської системи кредитування природоохоронних потреб і забезпечення екологічної безпеки;</p> <p>підвищення цін на екологічно чисту продукцію з урахуванням технології виробництва і, відповідно, зниження цін на екологічно брудну продукцію</p>
Інформаційний	<p>Розвиток і вдосконалення системи екоосвіти та створення умов для ековиховання населення;</p> <p>формування сучасної методологічної бази та забезпечення її поширення;</p> <p>забезпечення "прозорості" перерозподілу природоохоронних коштів між різними державними рівнями;</p> <p>поширення досвіду екологізації шляхом організації та проведення науково-практичних конференцій, семінарів тощо;</p> <p>створення інформаційного банку даних про організації, сертифіковані відповідно до стандарту серії ISO 14000, результати сертифікації, аудиту, експертного оцінювання тощо, забезпечення доступу до отримання такої інформації зацікавлених осіб</p>
Інституціональний	<p>Створення національної системи добровільної екологічної сертифікації й акредитації організацій, яка буде визнана міжнародним співтовариством;</p> <p>удосконалення системи державного моніторингу екологічних проектів регіону;</p> <p>створення умов для формування різних консалтингових структур, інжинірингових, тренінгових компаній у екосфері тощо;</p> <p>створення умов для формування екоринків і розвитку екоіндустрії на регіональному рівні;</p> <p>розвиток системи добровільного екологічного аудиту та ін.</p>

Для здійснення кількісного оцінювання екологічної безпеки на регіональному рівні слід використовувати еколога-економічні вартісні показники. Серед зазначених показників доцільніше брати за основу збитки від забруднення навколишнього середовища, розраховані емпіричним шляхом на базі питомих показників. Також необхідно враховувати сумарні екологічні платежі промислових підприємств регіону, які сукупно включають: сумарні річні платежі за забруднення навколишнього

природного середовища в межах ліміту за всіма підприємствами регіону; сумарні річні понадлімітні екологічні платежі (платежі за понадлімітне забруднення, аварійні та залпові викиди, екологічні штрафи) за всіма підприємствами регіону; сумарні річні платежі за нормативне використання відповідних ресурсів у регіоні; сумарні річні платежі за наднормативне використання ресурсів у регіоні; сумарний збиток, нанесений навколишньому середовищу підприємствами регіону (розраховується на підставі питомих збитків, виходячи із загального річного обсягу викидів і скидань шкідливих речовин, а також вивозу та захоронення відходів промисловим комплексом регіону) [210].

Якщо розрахувати кожний із вищезазначених показників на душу населення або на одиницю площі регіону, то можна отримати відповідні вартісні характеристики екологічного навантаження на основні реципієнти техногенного впливу.

Система критеріїв оцінювання екологічної безпеки регіону повинна бути орієнтована на аналіз екологічної небезпеки окремих промислових об'єктів. Комплекс характеристик і показників екологічної безпеки промислового підприємства повинен забезпечувати можливість: оцінювання рівня безпеки підприємств регіону в умовах нормальної експлуатації (мають бути охоплені основні аспекти – екологічний, соціальний і економічний); прогнозу рівня безпеки у випадку модернізації підприємств регіону або зміни їх структури; оцінювання споживання ресурсів підприємств регіону; оцінювання ймовірності аварій та рівень небезпеки в аварійних умовах.

Слід зауважити, що з метою практичної реалізації цієї системи критеріїв її слід ґрунтувати на нормативно-правовій та інформаційній базі. Це пов'язано з тим, що через брак або відсутність вихідної інформації практичні розрахунки запропонованих показників будуть надзвичайно складні або неможливі.

Обов'язковим елементом визначення стану екологічної безпеки регіону є оцінювання отриманих ефектів від реалізації екологічної програми. Тому є доцільним виділити такі індикатори щодо проведення такого оцінювання, як: динаміка захворюваності населення регіону, пов'язана із несприятливою екологічною ситуацією; динаміка показників очікуваної тривалості життя населення регіону; індекс забруднення атмосфери; індекс забруднення поверхневих водоймищ; динаміка показника питомої водоємності продукції, яка випускається у регіоні; динаміка показника добового водоспоживання на душу населення регіону; площа зелених насаджень

на душу населення регіону; кількість забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферу, на душу населення регіону; обсяг фінансових коштів, що витрачаються на рік на природоохоронні цілі, на душу населення регіону та ін. [210].

Слід зазначити, що існують допоміжні індикатори для проведення оцінювання реалізації екологічної програми у регіоні, зокрема: динаміка демографічних показників; інвестиційна привабливість регіону з урахуванням екологічних ризиків; задоволеність життям; якість трудових ресурсів; економічна активність населення; показники регіонального соціально-економічного потенціалу.

Ґрунтована на вищезазначених індикаторах реалізація екологічної програми у регіоні дозволить отримати низку ефектів, забезпечуючи в цілому високу якість навколишнього середовища регіону:

соціальний (зниження рівня захворюваності населення регіону; підвищення рівня екологічної освіти; підвищення задоволеності життям і, як наслідок, покращення якості життя населення регіону);

екологічний (зниження викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря; зниження скидань забруднюючих речовин у водні об'єкти; зниження обсягів відходів, що розташовані на полігонах (смітниках) тощо);

економічний (зниження інвестиційного ризику регіону і, як наслідок, підвищення його інвестиційної привабливості; зниження штрафних платежів підприємствами тощо).

Слід зазначити, що для забезпечення реалізації повноцінної екологічної політики у регіоні необхідно створити умови для економічної мотивації в екологічній сфері господарювання. Так, економічна мотивація може бути виражена через наступну систему податкових стимулів, реалізованих як на державному, так і на регіональному рівнях управління: застосування системи спеціальних податкових режимів для суб'єктів господарювання, які впроваджують у практику екологічно-орієнтовані інвестиції; пряме стимулювання за допомогою надання субсидій; непряме стимулювання через введення системи квот на користування природними ресурсами; непряме стимулювання за допомогою державного фінансування інвестиційних процесів зі створення ринкової інфраструктури екологічної орієнтації та ін.

Отже, процес реалізації регіональної екологічної політики повинен бути орієнтований на: реорганізацію органів управління охороною навколишнього природного середовища та подальшу інтеграцію функцій екологічного управління в єдину функціональну систему; створення екологічної

інфраструктури, що сприяє залученню бізнес-структур, у тому числі кластерних, до вирішення екологічних завдань; розширення прав і можливостей регіональних органів у сфері управління охороною навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів; зміщення акценту в здійсненні державного контролю за дотриманням екологічного законодавства в напрямі поступової переорієнтації на економічні важелі стимулювання природоохоронної діяльності, в тому числі на регіональному рівні; посилення контролю за дотриманням вимог природоохоронного законодавства, здійснення ефективної екологічної політики, захисту екологічних прав населення регіону.

У зв'язку з цим пріоритетними завданнями регіональних органів влади у сфері екологізації регіонального соціально-економічного розвитку є наступні: ідентифікація проблем регіонів, ранжування їх за ступенем небезпеки з урахуванням специфіки й особливостей регіонального розвитку; створення та налагодження системи інвестиційних заходів, спрямованих на вирішення цих проблем; диверсифікованість можливих джерел фінансування екологічної сфери регіону; створення екологічної інфраструктури, що сприяє залученню бізнес-структур, зокрема кластерних, до вирішення екологічних завдань; контроль за фінансуванням і реалізацією екологічно-орієнтованих регіональних інвестиційних програм; стимулювання науково-дослідних робіт, спрямованих на розроблення теоретико-методологічної та методичної бази з поглибленням вже існуючих, а також розроблення нових організаційно-економічних механізмів екологічного управління як на регіональному рівні, так і на рівні конкретного суб'єкта господарювання.

Таким чином, у роботі удосконалено методологічний підхід до забезпечення екологічної безпеки регіону на основі оцінювання й управління екологічною безпекою регіону. На відміну від існуючих, цей методологічний підхід ґрунтується на використанні кластерної моделі регіонального розвитку, яка передбачає, що поряд з державними та регіональними органами влади до вирішення екологічних завдань на регіональному рівні повинні залучатися як суб'єкти бізнесу, так і представники громадськості. Максимально інтенсивне впровадження у вітчизняну практику новітніх досягнень науки буде сприяти отриманню максимального ефекту під час реалізації екологічної політики на регіональному рівні. Використання зазначеного підходу до забезпечення екологічної безпеки регіону може стати підґрунтям для розробки заходів щодо управління регіональним

соціо-еколого-економічним розвитком, складання стратегічних планів і програм розвитку територій на перспективу задля досягнення стабільності функціонування регіональних господарських систем.

4.2. Удосконалення механізмів державного регулювання соціально-економічного розвитку регіону відповідно до вимог екологічного суспільства

Забезпечення ефективного управління соціально-економічним розвитком регіонів з урахуванням існуючих гострих сучасних проблем просторової розбалансованості національної економіки України та посилення соціального напруження є одним із основних завдань державного менеджменту.

Питання державної регіональної політики висвітлено в роботах таких вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, як: Е. Ашикова, С. Бандур, Л. Бондаренко, В. Воротін, В. Дорофійенко, В. Занфіров, Т. Заяц, О. Іваницька, В. Ільяшенко, М. Корецький, О. Лебединська, М. Пашкевич, В. Прохорова, П. Самуельсон, А. Сміт, В. Столяров, В. Терон, І. Фішер, Д. Хікс, О. Царенко, У. Шарп, С. Шкарлет та ін. Проте, незважаючи на ґрунтовні доробки в сфері державного управління соціально-екологічним розвитком регіонів, залишається коло питань, які в сучасних умовах набувають найбільшої актуальності та потребують більш поглибленого дослідження. Одним із таких актуальних аспектів є визначення напрямів удосконалення державного регулювання соціально-економічного розвитку регіону.

Слід звернути увагу на те, що необхідність удосконалення державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України значною мірою обумовлена наступними негативними факторами [117; 224, с. 88]: зростанням диспропорцій у розвитку регіонів; неспроможністю більшості регіонів самостійно вирішувати свої соціально-економічні проблеми; неефективним використанням спрямованих на розвиток фінансових та матеріальних ресурсів; обмеженістю повноважень регіональних органів влади щодо регулювання процесів раціонального використання ресурсів та створення умов для підвищення якості життя населення; структурною розбалансованістю та структурною невідповідністю економіки регіону стратегічним напрямам його розвитку; появою та невирішеністю різноманітних екологічних і природних регіональних проблем; відсталістю та депресивністю прикордонних регіонів.

О. Лебединська [125, с.153] також зазначає, що забезпечення рівних умов функціонування соціально-економічних комплексів регіонів України вимагає цілеспрямованих дій з боку держави шляхом регулювання розвитку регіонів і сприяння окремим регіонам, використання особливостей їх природного, виробничого та ресурсного потенціалу.

Слід зазначити, що в науковій літературі [84; 117; 125; 156; 224; 258] державне регулювання соціально-економічного розвитку регіону висвітлюється з різних позицій, акцентуючи увагу на тих або інших його аспектах (табл. 4.2). Узагальнюючи подані в табл. 4.2 погляди дослідників на державне управління в аспектах регулювання соціально-економічного розвитку регіонів, можна зробити висновок, що кожне із визначень розглянутого поняття підкреслює різноманітного характеру соціальні й економічні ефекти. Отже, позитивного результату в управлінні можна досягнути шляхом реалізації регіональної політики на державному рівні. Чільними в цьому мають стати: поліпшення соціального забезпечення та соціального захисту населення з метою підвищення рівня його життя [84]; збільшення національного багатства країни [156]; покращення якості та підвищення рівня життя населення [125, с. 153]; вирішення нагальних регіональних проблем і запобігання виникненню нових [224, с. 88]. Слід звернути увагу, що досягнення зазначених цілей уможливується лише за умови створення системи ефективних механізмів реалізації державної регіональної політики та визначення напрямів їх удосконалення відповідно до умов та особливостей розвитку регіонів.

Таблиця 4.2

Сутність державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів у працях дослідників

Дослідники	Визначення
1	2
В. Занфіров [84]	Є засобом впливу держави на розвиток окремих галузей економіки, поліпшення соціального забезпечення і соціального захисту населення з метою підвищення його рівня життя
М. Куйбіда [117]	Це сукупність організаційно-правових та економічних заходів, які здійснюються державою у сфері регіонального розвитку країни відповідно до її поточних і стратегічних цілей

1	2
Т. Павлова [156]	Головною метою державної регіональної економічної політики є збільшення національного багатства країни на основі ефективного використання природно-ресурсного, трудового і науково-технічного потенціалу регіонів, раціоналізації систем розселення та досягнення внутрішньо-регіональної збалансованості
О. Лебединська [125, с.153]	Передбачає організовані системні дії щодо забезпечення сталого і збалансованого функціонування регіональних систем, з метою покращення якості та підвищення рівня життя населення
В. Ковальчук [258]	Сутність державного регулювання полягає в тому, що, використовуючи різні форми (цінові та нецінові) та методи (прямі та непрямі), держава проводить регіональну політику, сприяє становленню та розвитку соціально-економічних процесів
Г. Шумська [224, с.88]	Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів має проявлятися у виваженій регіональній економічній політиці, повинно бути спрямоване на вирішення нагальних регіональних проблем і запобігати виникненню нових

Питанням формування та удосконалення механізмів державного управління приділили увагу в своїх працях вітчизняні науковці, серед яких: А. Гнатенко [50], В. Ковальчук [258], М. Куйбіда [117], О. Лебединська [125], М. Мироненко [139], В. Прохорова [293], Н. Салатюк [185] та інші.

Так, М. Куйбіда [117] розглядає теоретичні аспекти використання економічних механізмів регулювання регіонального розвитку на державному рівні, серед яких основними є: бюджетне вирівнювання, загальнодержавні субвенції та програми соціально-економічного розвитку окремого регіону чи території.

В. Ковальчук [258] досліджує зміст державного механізму управління в Україні, який розглядає як складний (комплексний) механізм, який розкладається на декілька самостійних, кожен з яких здатен певним чином впливати на об'єкти управління. До такого механізму, окрім інструментів впливу на об'єкт управління, належать також методи, важелі, політика, відповідне правове, нормативне та інформаційне забезпечення. На думку автора [258], управлінський механізм держави можна розглядати

як сукупність різноманітних економічних важелів і стимулів, які є важливі у вирішенні регіональних завдань. Крім того, він не тільки включає в себе організаційно-економічні, а й соціально-правові методи управління, психологічні та етичні, які звернені насамперед до людини і впливають на її діяльність.

В. Прохорова [293, с.74], узагальнюючи сучасні погляди на поняття "механізм державного регулювання розвитку регіону", зазначає, що він є сукупністю концептуальних підходів до формування форм і методів, націлених на вироблення стратегії, тактики, варіантів і сценаріїв, вибір системи показників, які відбивають результативність функціонування регіону, динамічність його розвитку. Правовий аспект дії механізму пов'язаний з чинними законодавчими і нормативними актами, які регулюють різноманітні аспекти життєдіяльності суспільства та держави і формують правове поле для перетворень економіки регіону та країни в цілому.

В [185] серед основних елементів механізму державного регулювання визначено: законодавчо-нормативну базу; бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку та селективну підтримку окремих регіонів з боку держави; реалізацію державних регіональних програм, а також індикативних прогнозів і місцевих програм соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних утворень; створення та розвиток спеціальних (вільних) економічних зон у певних регіонах; розвиток міжрегіонального та транскордонного співробітництва.

А. Гнатенко [50, с.103] визначає напрями вдосконалення механізму державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України, серед яких: удосконалення чинної нормативно-правової бази державної регіональної політики; прискорення процедури укладання угод з регіонального розвитку та забезпечення їх прозорості; подолання невизначеності статусу та інертності центральних органів виконавчої влади щодо підготовки й укладання угод; подолання шаблонного використання розробниками стратегій регіонального розвитку відповідних методичних рекомендацій Міністерства економіки України; скорочення дотацій місцевим бюджетам і забезпечення їх самодостатності.

На думку автора [50, с.104], вирішити наявні проблеми державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів допоможе впровадження інноваційних підходів до регіонального розвитку. Інноваційні підходи до регіонального розвитку, налагодження ефективного діалогу на рівні "держава – регіон – громада" дозволять "розблокувати" процеси

соціально-економічного зростання на регіональному рівні – основи досягнення динамічного, збалансованого розвитку регіонів і зростання добробуту громадян України.

Не можна не погодитися із думкою, викладеною в [125, с.155], відносно існування проблем регулювання розвитку регіону, зумовлених складним взаємопроникненням природних, просторових, економічних, політичних і соціальних суперечностей. Це пов'язане зі значною неоднорідністю територій країни та великою поліструктурністю територіальної організації влади. Як зазначено в [185], серед проблем регіонального розвитку доцільно акцентувати увагу на низькій ефективності державного механізму екологічного регулювання. Ця проблема обумовлена невідповідністю між нагальними потребами еколого-економічного розвитку країни та недосконалістю сучасних інструментів, методів і форм управління охороною навколишнього природного середовища та відсутністю дієвих економічних стимулів до раціонального природокористування. Виходячи з цього, питання, пов'язані з удосконаленням механізмів державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України з урахуванням стану навколишнього середовища та заходів природоохоронної політики, набувають актуальності у сучасних умовах. Так, у науковій літературі [10; 152; 213] подано такі судження щодо цієї проблематики:

в умовах розвитку сучасного державотворення зростає роль держави в формуванні екологічної політики, серед головних завдань якої є стабілізація і поліпшення екологічного стану території країни шляхом реалізації державної екологічної політики за інтегрованим підходом соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення переходу до сталого розвитку економіки та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування [10];

для забезпечення всебічного врахування соціальних, економічних та екологічних інтересів суспільства необхідною є екологічна політика держави, яка реалізується перш за все через систему екологічного управління [152, с. 72];

перехідний період структурного реформування національної економіки на засадах сталого розвитку та принципах "зеленого" курсу спонукає до перегляду існуючої парадигми соціально-економічного розвитку з урахуванням ресурсно-екологічних обмежень, формування нового теоретичного та методологічного забезпечення еколого-орієнтованого розвитку України [213, с. 412].

Слід зазначити, що необхідність врахування та посилення екологічної складової в механізмі державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів відображено й в Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року. У ній визначено, що одним із принципів, на яких базується національна екологічна політика є рівність трьох складових розвитку держави (економічної, екологічної, соціальної), що зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку, врахування екологічних наслідків під час прийняття рішень соціально-економічного характеру.

У цілому, як зазначено в [92], глобальна загроза життю сучасної цивілізації, що викликана науково-технічним прогресом, призвела до появи екологічно-орієнтованих настанов у суспільстві, до осмислення соціальних причин екологічної кризи, до пошуку шляхів виходу із неї.

Таким чином, можна зробити висновок, що удосконалення механізмів державного регулювання соціально-економічного розвитку регіону необхідно здійснювати відповідно до вимог існування екологічного суспільства. У такому суспільстві екологічність стає іманентною властивістю культури, критерієм соціально-економічного та науково-технічного розвитку. Воно орієнтоване на підвищення рівня та якості життя людей і відображує найзначущу віху соціального розвитку [51, с. 420]. Також в [51, с. 418] зауважено, що важливим методологічним принципом "екологічного суспільства" є визнання так званого екологічного дефіциту. На думку автора [51, с. 418], поняття екологічного дефіциту тісно пов'язане з принципом меж зростання, згідно з яким слід орієнтуватися на якісь кінцевої межі запасів сировини, продовольства тощо, обумовлені обмеженістю можливостей Землі.

На думку О. Варго [32, с.12], досить повно поняття "екологічне суспільство" розглянуто в роботах А.Урсула, для якого екологічність стає критерієм, структуротворним принципом соціальної діяльності і соціального розвитку. У свою чергу, теорії модернізації індустріального суспільства, перегляд принципів суспільного і промислового розвитку обґрунтовані в роботах Д. Белла, Р. Бара, К. Клауса, Ф. Сіндбаха, У. Ульріха та інших науковців.

Досліджуючи теоретичні аспекти розвитку екологічного суспільства як одного із шляхів досягнення соціокультурної сталості, російський дослідник В. Гнатюк [51, с. 416] робить висновок, що витоки теорії "екологічного суспільства" сягають до робіт англійського соціаліста А. Пенті, який першим увів термін "постіндустріалізм", і американського економіста Р. Борсоді.

Як зазначено в [92], в основу формування екологічного суспільства закладена концепція сталого коеволюційного розвитку, розумне поєднання соціальних, економічних та екологічних інтересів особистості та суспільства, що є основою формування екогуманітарної парадигми XXI століття.

Процес формування екологічного суспільства достатньо складний і залежить від багатьох чинників. Так, наприклад, в роботі [32, с.17] розглянуто засоби досягнення екологічного суспільства, найбільш значущі з яких подано на рис. 4.2.

Слід зазначити, що подані на рис. 4.2 засоби досягнення екологічного суспільства мають свої особливості, а їх аналіз дозволить сформулювати уявлення щодо його розвитку в Україні. Так, наприклад, державна екологічна політика є складовою політики держави та відображує сукупність її цілей і завдань у сфері екології, які формуються політичною системою держави відповідно до її соціального призначення і реалізуються нею за допомогою певних механізмів [10].

Як зазначає О. Заржицький [85, с. 9] у своїй монографічній праці, присвяченій проблемам правового забезпечення екологічної політики України, основною її ціллю є покращення якості життя за умови оптимального використання та відтворення природних ресурсів.

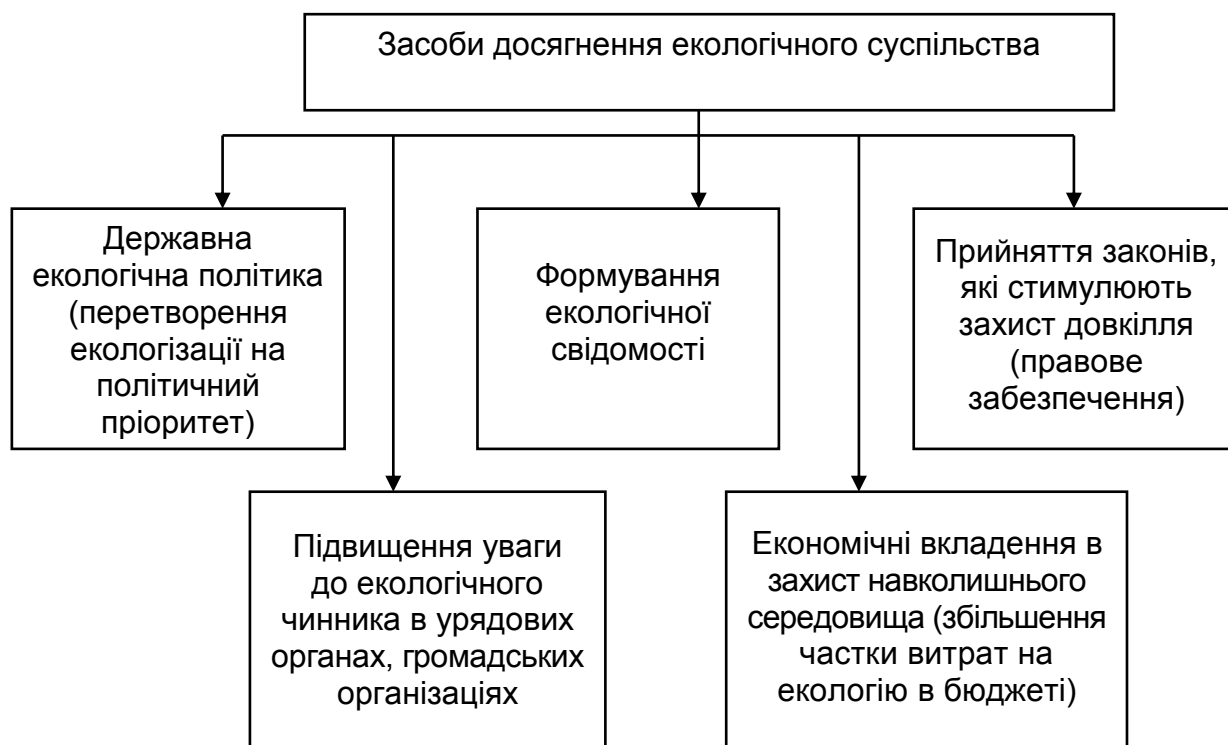

Рис. 4.2. Засоби досягнення екологічного суспільства (систематизовано автором на основі [32, с.17])

На його думку, екологічна політика покликана узгодити соціальні й екологічні завдання суспільства як основні у вирішенні проблеми глобальної екологічної кризи. Проте, як стверджує дослідник [167, с. 30], екологічна політика дієва тільки тоді, коли вона спирається на комплекс взаємопов'язаних інструментів та інтегрована у загальну систему державного регулювання. З точки зору дослідника [167, с.30], на особливу увагу заслуговує інтеграція обов'язкових інструментів екополітики з добровільними. Серед яких мито на імпорт уживаних товарів, штрафи за екопорушення, екологічний акцизний збір, екологічна реклама, екологічні субсидії, авансово-компенсаційні інструменти екополітики, аукціонна торгівля дозволами на забруднення довкілля.

Автор [117, с.9] акцентує увагу на тому, що державне регулювання передбачає здійснення комплексних заходів у сфері екологічної політики з метою їх упорядкування, встановлення загальних норм і правил суспільної поведінки з метою охорони живої та неживої природи навколишнього середовища, захисту здоров'я та життя населення, організації та підтримування раціонального використання та відтворення природних ресурсів.

Слід зазначити, що лише держава визначає допустимі форми використання природоохоронного потенціалу на основі планування, стимулювання та контролю [152, с.72]. Так, за результатами звітування Держекоінспекції України [273] у 2013 році її територіальними органами на об'єктах державного нагляду (контролю) у частині дотримання вимог природоохоронного законодавства проведено 91 тис. перевірок (з них планових – 58 тис. та позапланових – 33 тис.), що на 1,5 % більше від кількості перевірок, проведених за 2012 рік. За результатами виявлених порушень складено 86 661 протоколів про адміністративні правопорушення (збільшення на 8 %). Слід зазначити, що динаміка цих статистичних даних засвідчує, що державний нагляд у сфері природоохоронної діяльності реалізується на постійній основі та спрямований на забезпечення захисту навколишнього природного середовища й збереження генофонду, екологічного правопорядку та екологічної безпеки.

Ж. Поплавська [167, с.27] і Н. Салатюк [185] роблять висновок, що важливим напрямом екологічної політики в Україні має бути застосування економічних інструментів, серед яких: страхування, санкції, сертифікати, компенсаційні виплати реципієнтам, цінове програмування/регулювання/стимулювання, податки, кредити та позики, субсидії (дотації, гранти).

Необхідність формування екологічної свідомості у дисертаційному дослідженні О. Варго [32, с.8] розглядається як один із значних кроків до формування екологічного суспільства. Аналогічної думки дотримується В. Гнатюк [51, с.420], в роботі якого зазначено, що екологічна свідомість – це не тільки свідомість людини яка виходить з екологічних імперативів, але й її докорінна перебудова – від здобуття екологічної грамотності до екологічної культури всього суспільства. Екологічну свідомість також можна визначити як сукупність знань, уявлень людини про її взаємозв'язки та взаємодію зі світом природи, в результаті чого відбувається усвідомлення людиною себе як її частини [113]. Дослідники [113], як і В. Гнатюк [51, с.420], звертають увагу на те, що в процесі виконання своїх функцій екологічна свідомість веде до формування у людини екологічної культури, яка включає екологічні знання, зацікавленість у природоохоронній діяльності, компетентне її здійснення, багатство морально-естетичних почуттів, емоцій, переживань.

На думку Ю. Ігнатенко [252], низький рівень екологічної культури суспільства, формування якої визнано одним із пріоритетних напрямів діяльності держави в екологічній сфері є однією з основних причин погіршення екологічної ситуації в країні і виснаження її природних ресурсів. У роботі [252] зазначено, що важливе значення у процесі розвитку екологічної культури, яка є основою екологічної свідомості, відіграють екологічна освіта і виховання, що орієнтовані на цілеспрямоване формування на всіх етапах життя глибоких і міцних екологічних знань.

Не можна не погодитись з тим, що екологічна свідомість тісно пов'язана із екологічним патріотизмом. В. Костицький [109] під екологічним патріотизмом пропонує розуміти систему правових, економічних, соціальних і моральних імперативів та інтересів, а також ціннісних установок громадянського суспільства, спрямованих на захист товарного ринку від еколого-небезпечних товарів; національної економіки – від еколого-небезпечних виробництв та переважання у структурі експорту сировини; природних ресурсів – від нераціонального використання довкілля й у цілому – від розміщення еколого-небезпечних відходів та транскордонних забруднень.

Таким чином, формування екологічної культури, розвиток екологічної освіти та екологічного патріотизму є важливими засобами досягнення екологічної свідомості.

Слід зазначити, що останніми роками в Україні прискорився процес екологізації суспільної свідомості, а саме: зростає екологічна активність населення, підвищується популярність Партії "зелених", набирають силу масові громадські екологічні рухи. Різноманітні політичні партії включають природоохоронні дії до своїх передвиборних платформ. Уже сьогодні зрозуміло, що майже всі соціально-економічні і політичні структури найближчими десятиліттями так чи інакше торкатимуться екологічної сфери. Саме тому до важливих ознак "цивілізованої" держави можна додати ще одну, а саме: соціальна й демократична правова держава має стати також і екологічною державою [227].

О. Улютіна [205] у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому адміністративно-правовим засадам охорони навколишнього природного середовища та природокористування, робить висновок, що на сьогодні в Україні сформовано комплексну регуляторну базу охорони навколишнього природного середовища – екологічне законодавство нараховує понад двісті законів, підзаконних актів та близько трьохсот цільових державних програм, які виконуються різними урядовими структурами та слугують інструментом реалізації національних стратегій. При цьому велика кількість законів, указів Президента та урядових рішень було прийнято у період з 1996 до 2000 рр. Так, у 1998 році Постановою Верховної Ради України № 188/98-ВР було затверджено "Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки" [274]. Створення ефективної державної системи охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів України має на меті: формування і впровадження державної політики в галузі охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів; створення наукового і технічного потенціалу в природоохоронній діяльності; створення умов для ефективної дії правового забезпечення політики екологічної та ядерної безпеки; вирішення питань підготовки кадрів для забезпечення природоохоронної діяльності та здійснення політики регулювання екологічної та ядерної безпеки.

За порушення законодавства у сфері регулювання природоохоронної діяльності за даними Держекоінспекції України [273] до адміністративної відповідальності у 2013 році притягнуто 76 716 порушників на загальну суму 17,3 млн грн, з яких до Державного бюджету України стягнуто 15,9 млн грн, тобто 92 %. Показники накладення та стягнення штрафних

санкцій за 2013 рік порівняно з показниками 2012 року збільшились на 6 % та 9 % відповідно.

У свою чергу, в 2013 році економічні вкладення в захист навколишнього середовища, що відображені у звіті про фінансові результати виконання державного бюджету України [275], а саме видатки на охорону навколишнього природного середовища становили 4,5 млрд грн. Темп приросту за даною статтею видатків порівняно з 2012 роком становив 109,76% (видатки на охорону навколишнього природного середовища в 2012 році – 4,1 млрд грн).

Таким чином, розглянувши основні засоби досягнення екологічного суспільства не можна не погодитися із думкою, викладеною в [92] щодо необхідності функціонування єдиної системи людина – суспільство – природа, яка реалізується за допомогою дієвих механізмів державної екологічної політики та громадського регулювання, механізма екологізації суспільної свідомості, формування екологічної культури та екологічної освіти. Щорічне зростання видаткової частини державного бюджету, спрямованого на охорону довкілля, поступове розширення й удосконалення законодавства в даній сфері та посилення контролю за його виконанням, свідчать про зацікавленість держави у розвитку екологічного суспільства в Україні.

Отже, можна зробити висновок, що інтегроване використання механізмів державного регулювання соціальної, економічної й екологічної сфер розвитку регіону повинно бути відображено в стратегічних пріоритетах на національному рівні, що дозволить вирішувати проблеми не тільки соціально-економічного характеру, уникати структурні деформації розвитку народного господарства, сформувані умови для збереження генофонду народу України, але й сприятиме розвитку природоохоронної діяльності та відновлення довкілля за рахунок екологоорієнтованого управління. Розвиток екологічного суспільства, що набуває актуальності у сучасних умовах та в основі якого покладено екологічну свідомість, екологічну культуру, освіту, виховання, просвітництво та патріотизм, в свою чергу також є неможливим без використання ефективних економічних інструментів державного регулювання, що й свідчить про взаємозв'язок відповідних сфер розвитку регіону.

4.3. Методологічний підхід до розроблення стратегії розвитку, спрямованої на формування й ефективне використання синтезованого капіталу (на прикладі Харківського регіону)

4.3.1. Оцінювання чинників впливу зовнішнього середовища на формування й ефективне використання синтезованого капіталу

Оцінювання впливу зовнішнього середовища передбачає попереднє визначення його структури за предметом дослідження та внутрішньої структури самого предмету, адже окремі його складові знаходяться під впливом різних чинників оточення, що й обумовлює характер та особливості його функціонування. Проте зовнішні чинники мають різnorідний характер впливу: як позитивний, так і негативний. Це значно ускладнює розроблення адекватного механізму адаптації до їх впливу та високого рівня динаміки. Необхідність проведення такого дослідження обумовлена складною природою синтезованого капіталу, котрий, як і будь-який інший вид капіталу, формується та використовується в соціально-економічній системі на різноманітних рівнях. Традиційно капітал в його формах розглядають на рівні підприємства та держави. Враховуючи, що синтезований капітал включає людський, інтелектуальний та соціальний, обмеженість детермінації "капіталу" лише мікро- та макрорівнем не дозволяє визначити особливості його формування й ефективного використання на всіх рівнях соціально-економічної системи.

Людський капітал традиційно розглядають на рівні підприємств та окремої людини як безпосереднього носія даного капіталу.

Інтелектуальний капітал, який набув значної популярності останнім часом, в економічній науці досліджується переважно на рівні підприємства, включаючи людський як джерело його формування.

Соціальний капітал, на відміну від попередніх, широко досліджується не лише економічною, але і соціологічною та психологічною науками та філософією, розглядається фактично на всіх рівнях суспільства.

Таким чином, для отримання узагальненого бачення впливу зовнішнього середовища на формування й ефективне використання синтезованого капіталу важливо виділити рівні формування синтезованого капіталу: нанорівень (рівень людини, окремої особистості), мікрорівень (підприємства), мезорівень (регіону, області) і макрорівень (держави).

Для визначення сукупності чинників впливу на формування й ефективне використання синтезованого капіталу існують науково-теоретичні підходи, які розглядають окремі його складові: людський, інтелектуальний та соціальний.

Як зазначалося в попередніх розділах, першим в економічній науці був виокремлений людський капітал. Теоретичне підґрунтя розвитку цієї складової синтезованого капіталу закладено в фундаментальних працях провідних учених-класиків світової економічної думки: У. Петті, А. Сміта, А. Маршалла, К. Маркса, Т. Шульца, Г. Беккера, Дж. Мінцера, Л. Туроу, М. Фішера. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку суспільства проблема визначення ролі людського капіталу активно дискутується серед російських учених: А. Добриніна, С. Дятлова, Л. Нестерова, Є. Циренової, Р. Капелюшнікова. Науково-прикладні дослідження з питань формування та використання людського капіталу, його багатофункціонального значення знайшли своє відображення в працях вітчизняних вчених: В. Антонюк, В. Близнюк, Д. Богині, О. Бородіної, О. Грішної, М. Долішнього, Е. Лібанової, О. Макарової, Л. Михайлової та інших [182].

Одним із основоположників наукового напрямку дослідження людського капіталу є О. А. Грішнова. Вона пропонує власну класифікацію чинників відповідно до систем формування людського капіталу: демографічні, соціальні, економічні та природні (серед яких виділені дві підгрупи: чинники, які обумовлюють формування, підтримку та розвиток людського капіталу та чинники, які обумовлюють ефективність використання людського капіталу), організаційно-економічні, екологічні. Серед усіх зазначених чинників автор найбільшої вагомості надає рівню загальної та професійної освіти [57].

Останнім часом особливої уваги серед науковців отримало не стільки дослідження безпосередньо людського капіталу, скільки інвестицій в нього. Так, Н. М. Гвоздик визначає такі макроекономічні чинники розвитку вітчизняної економіки, які визначають умови формування, розвитку й ефективного використання людського капіталу, тобто виступають зовнішніми чинниками впливу на нього. До макроекономічних умов, які формують ефективність інвестицій в людський капітал, належать: забезпечення зростання вітчизняної економіки; подолання диспропорцій у розподілі людського капіталу на користь мегаполісів і великих наукових і промислових центрів; підтримання належного рівня робочих місць висококваліфікованої праці; впровадження інноваційної моделі вітчизняної

економіки, формування попиту на інноваційну працю; забезпечення тісного взаємозв'язку між якістю робочої сили та винагородою за результати; формування в суспільній свідомості позитивного іміджу освіченості та професіоналізму; розповсюдження процесів неперервної освіти; забезпечення балансу між рівнем професійної підготовки, кількістю фахівців і потребами ринку праці; залучення соціальних інститутів до інвестування в людський капітал [45].

Інший дослідник Т. О. Петухова залежно від прийняття управлінських рішень розглядає керовані та некеровані чинники (мезорівня та макрорівня), що впливають на людський капітал. Відповідно, до керованих чинників віднесено виробничі, техніко-технологічні, фінансово-економічні, соціально-правові, психологічні, організаційно-управлінські, еколого-санітарні, інвестиційні, науково-інноваційні, інформаційно-методологічні. Окремо автор виділяє чинники впливу на розвиток цієї форми капіталу: внутрішні (соціальні, економічні, технічні, екологічні, правові, науково-інноваційні, інтеграційні) та зовнішні [163].

Д. С. Насипайко, досліджуючи відтворення людського капіталу, виокремлює тренди його розвитку на макроекономічному рівні. До них віднесено: подальше погіршення кількісного відтворення людського капіталу через зростання смертності, скорочення народжуваності, розвиток міграційних процесів, до яких долучено найбільш продуктивну частину населення; зниження темпів відтворення людського капіталу через вплив екологічно небезпечних чинників середовища та погіршення похідних від них показників стану здоров'я населення. Як найголовніший виділено низький рівень реальної заробітної плати [149].

Деякі науковці приділяють увагу дослідженню людського капіталу на окремому рівні. Так, А. Я. Гадзало у визначенні регіонального людського капіталу зазначає, що він формується та розвивається під впливом особливостей регіону (економіко-географічного розташування; природних ресурсів; структури і спеціалізації господарств; екологічних, соціальних, культурних та економіко-технічних проблем; ролі в національному та міжнародному поділі праці) [43].

Н. В. Ушенко відповідно до формування, розвитку та використання людського капіталу виділяє групи різноспрямованих чинників: законодавчо-правові, соціально-економічні, соціально-психологічні, демографічні, екологічні.

Відповідно, соціально-економічні чинники включають: ВВП на душу населення; рівень загальної освіти та професійної підготовки; рівень здо-

ров'я та культури населення; доходи населення (номінальні та реальні); рівень інфляції; розміщення продуктивних сил за регіонами; рівень інноваційної активності підприємств; стан соціальної захищеності.

До соціально-демографічних чинників віднесено: кількість економічно-активного населення; чисельність населення за участю у галузях економіки; чисельність зайнятого та/або безробітного населення; прогнозована та реальна тривалість життя населення; трудоактивний період; статевовікова структура населення; міграційна мобільність.

До законодавчо-правових чинників включено: дотримання прав людини та людського розвитку; процеси міграції; функціонування освітньої сфери та сфери охорони здоров'я; подолання бідності та майнового розшарування; соціально-трудові відносини.

Екологічні чинники передбачають: загальний стан довкілля; якість питної води та продуктів харчування; природно-кліматичні умови; рекреаційні ресурси; санітарно-гігієнічні умови праці.

Соціально-психологічні чинники об'єднують: соціальні норми; прийняті норми поведінки; домінуючі соціальні цінності; рівень соціального напруження у суспільстві; вплив і рівень духовного виховання; соціальна цінність знань [208].

С. В. Позднякова в розробленому механізмі відтворення людського капіталу пропонує такі чинники його формування на рівні підприємства: професійна підготовка, підвищення кваліфікації, розвиток професійного досвіду та заохочення до самоосвіти [165]. Натомість О. П. Кошулько виокремлює чинники, які негативно впливають на відтворення та накопичення людського капіталу. До них він відносить: демографічні та міграційні процеси, безробіття, бідність, низьку заробітну плату та заборгованість з її виплати, недостатній обсяг інвестиційних ресурсів у даний вид капіталу.

Крім досліджень щодо інвестицій у людський капітал, науковці приділяють увагу аналізу конкурентоспроможності людського капіталу, виокремлюючи чинники, які її обумовлюють. До них віднесено такі: макроекономічні (відносини власності та господарювання; фінансово-економічний механізм; інституціонально-правове поле; ступінь розвиненості ринкових відносин; інвестиції в людський капітал; регіональна політика); соціально-економічні (освітній та професійно-кваліфікаційний потенціал; статевовіковий склад населення; рівень зайнятості; гендерні аспекти; системи нормування й оплати праці; рівень забезпеченості соціальних гарантій;

соціальне партнерство); культурно-національні особливості (національно-культурні традиції; можливість реалізації традицій та соціальних гарантій; свобода релігійних віросповідань; полі- чи моноконфесійність суспільства); міжнародне середовище (міжнародний поділ праці; конкурентоспроможність національних економік; глобалізація світової економіки) [119].

І. В. Дунаєв у якості чинників впливу на людський капітал виділяє інституційні важелі державного впливу на розвиток людського капіталу. До них належать: правові, економічні, адміністративні, науково-методологічні, інформаційно-освітні [73].

На регіональному рівні формування людського капіталу проходить під впливом таких чинників: демографічних, соціально-демографічних, соціальних, економічних, організаційно-економічних, екологічних. Особливий вплив на регіональному рівні мають демографічні чинники, рівень життя населення, здоров'я, зайнятість, освіта, житлові умови. Крім традиційних груп чинників формування та використання людського капіталу також виокремлюють організаційні, до яких належать: організаційний механізм функціонування економіки регіону (зокрема кредитно-фінансовий механізм), податкова система, система стимулювання праці, розміщення продуктивних сил на території регіону, рівень спеціалізації області, концентрації та кооперації підприємств та галузей, рівень розвитку та геополітичні напрями зовнішньоекономічних зв'язків регіону та ін. [278].

О. А. Сливка пропонує такі чинники забезпечення людського розвитку регіону: соціальні (рівень загальної освіти та професійної підготовки населення, рівень культури, рівень соціальної інфраструктури території, житлові умови населення, розвиненість інформаційної інфраструктури тощо); економічні (чинники, які безпосередньо впливають на формування рівня життя населення та які впливають на можливості людського вибору у сфері самозабезпечення); демографічні (тривалість життя населення; статево-вікова структура; темпи природного приросту тощо); соціально-демографічні (стан здоров'я (захворюваності) населення; тривалість трудоактивного періоду життя; зовнішня та внутрішня міграція тощо); екологічні (загальний екологічний стан території, якість питної води та продуктів харчування тощо); політичні (соціально-політична стабільність у регіоні, рівень демократизації суспільства, захист прав і свобод людини, участь громадських організацій у формуванні політики розвитку регіону тощо) [189].

С. В. Леонова пропонує такі чинники впливу на формування людського потенціалу промислового підприємства: зовнішні й внутрішні. До

зовнішніх автор відносить: соціально-демографічні, інституційні, інтеграційні, соціально-ментальні, екологічні, економічні, виробничі, демографічні, соціально-економічні [126].

Таким чином, узагальнення наукових підходів до виокремлення чинників впливу на формування людського капіталу на різних рівнях соціально-економічної системи надано в табл. 4.3.

Наступним за хронологією виникнення в економічній науці є інтелектуальний капітал. Отже, для визначення впливу чинників зовнішнього середовища на формування й ефективне використання синтезованого капіталу необхідно дослідити чинники впливу на інтелектуальний капітал.

Таблиця 4.3

Підходи до визначення чинників впливу на людський капітал

Автори	Складові зовнішнього середовища	Чинники зовнішнього середовища
1	2	3
Гвоздик Н. М. [45]	Макроекономічні умови	Зростання вітчизняної економіки; подолання диспропорцій у розподілі людського капіталу; збереження існуючих та створення нових робочих місць висококваліфікованої праці; інноваційна модель розвитку вітчизняної економіки; формування попиту на інноваційну працю; забезпечення тісного взаємозв'язку між якістю робочої сили та рівнем доходів; формування в суспільній свідомості позитивного іміджу освіченості та професіоналізму; неперервна освіта; забезпечення відповідності професійної підготовки потребам ринку праці; залучення соціальних інститутів
Петухова Т. О. [163]	Внутрішні	Соціальні, економічні, технічні, екологічні, правові, науково-інноваційні, інтеграційні
	Зовнішні	Політичні, макроекономічні, демографічні
Насипайко Д. С. [149]	Середовище (макроумови) відтворення	Політика соціального захисту та соціального забезпечення; законодавче забезпечення; державна стратегія соціально-трудового партнерства; рівень розвиненості ринкових відносин; захист навколишнього середовища природокористування

Продовження табл. 4.3

1	2	3
	Демографічне підґрунтя	Екологічні умови; стан здоров'я, довголіття населення; якість і доступність медичного обслуговування; якість продуктів харчування; житлові умови; рівень культури; добробут; демографічна та міграційна політика держави; планування та прогнозування якості життя; програми підтримки сім'ї; виховання та навчання дітей; захисту материнства і дитинства
Гадзало А. Я. [43]	Чинники впливу на регіональний людський капітал	Економіко-географічне розташування природних ресурсів; структура і спеціалізація господарств; екологічні, соціальні, культурні та економіко-технічні проблеми, роль в національному і міжнародному поділі праці
Ушенко Н. В. [208]	Соціально-економічні	ВВП на душу населення; рівень загальної освіти та професійної підготовки населення; стан здоров'я та культури; номінальні та реальні доходи населення; рівень інфляції; розміщення продуктивних сил за регіонами; рівень інноваційної активності господарських структур; рівень соціальної захищеності
	Соціально-демографічні	Чисельність економічно-активного населення; розподіл населення за галузями та секторами економіки; чисельність зайнятого та безробітного населення; тривалість життя населення; тривалість трудоактивного періоду; статеві-вікова структура населення; міграційна мобільність населення
Ушенко Н. В. [208]	Законодавчо-правові	Регулювання прав людини та людського розвитку, міграційних процесів; освітня сфера; охорона здоров'я; подолання бідності та майнового розшарування; соціально-трудова відносина
	Екологічні чинники	Загальний стан навколишнього природного середовища; якість питної води та продуктів харчування; природно-кліматичні умови; рекреаційні ресурси; санітарно-гігієнічні умови праці
	Соціально-психологічні	Соціальні норми; орієнтація на прийняті норми поведінки; домінуючі соціальні цінності; рівень соціального напруження у суспільстві; вплив духовного виховання; соціальна цінність знань
Позднякова С. В. [165]	Чинники впливу на людський капітал підприємства	Професійна підготовка; підвищення кваліфікації; розвиток професійного досвіду та заохочення до самоосвіти

1	2	3
Прошак Г. В. [173]	Чинники впливу на формування індивідуального і сукупного людського капіталу	Природні, економічні, інституційні та соціальні
Кошулько О. П. [111]	Негативний вплив	Демографічні та міграційні процеси; безробіття; бідність; низька заробітна плата та заборгованості з її виплати; недостатній обсяг інвестиційних ресурсів
Дунаєв І. В. [73]	Інституційні важелі	Правові, економічні, адміністративні, науково-методологічні, інформаційно-освітні
Леонова С. В. [126]	Зовнішні	Соціально-демографічні, інституційні, інтеграційні, соціально-ментальні, екологічні, економічні, виробничі, демографічні, соціально-економічні

І. С. Іванова пропонує розглядати як основні такі чинники впливу на процес формування інтелектуального капіталу: законодавчо-правові, економічні, демографічні, соціальні, організаційно-технологічні [88].

О. В. Бервено пропонує такі ключові чинники зовнішнього середовища, які обумовлюють розвиток інтелектуального капіталу: освіта, наука (відтворення наукових шкіл й інтелектуальної наукової еліти), формування творчого потенціалу, охорона здоров'я та розвиток сфери культури [17]. Ці ж напрями в контексті стратегічного інвестиційного забезпечення формування людського капіталу розглядає О. П. Гузенко [59].

Н. С. Маркова виокремлює шість груп чинників інтелектуалізації людського капіталу підприємства: соціально-економічні, економічні, демографічні, соціально-демографічні, правові, екологічні [42], складові елементи яких надано у табл. 4.4.

Підходи до визначення чинників впливу на інтелектуальний капітал

Автори	Чинники впливу	Складові елементи
1	2	3
Іванова І. С. [88]	Законодавчо-правові	Щодо освіти та науки, інноваційного розвитку, заробітної плати, інтелектуальної власності, доходів населення та його соціального захисту
	Економічні	Динаміка та структура ВВП країни; ВВП у розрахунку на одну особу; питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової; індекс зростання промислового виробництва; збитковість підприємств у промисловості; відношення інвестицій в основний капітал до витрат в інтелектуальний капітал
	Демографічні	Чисельність населення; статеві-вікова структура населення; склад сімей; міграція
	Соціальні	Освіта; медичне забезпечення; реалізація знань; вмінь; професіоналізму; рівні грошових доходів населення
	Організаційно-технологічні	Упровадження новітніх технологій у виробництво та розроблення інтелектуальних продуктів і послуг
Брежнева-Єрмоленко О. В. [26]	Чинники державної політики	Економічні, інституційні та інтелектуально-інноваційні
Бервено О. В. [17], Гузенко О. П. [59]	Чинники зовнішнього середовища	Освіта, наука (відтворення наукових шкіл і інтелектуальної наукової еліти); формування творчого потенціалу; охорона здоров'я та розвиток сфери культури
Марко-ва Н. С. [42]	Соціально-економічні	Рівень загальної освіти та професійної підготовки населення; стан здоров'я та культури; система стимулювання праці; рівень розвитку соціальної інфраструктури підприємства; рівень техніко-економічного розвитку підприємства
	Економічні	Номінальні та реальні доходи населення; розподіл доходів за групами населення; доступність товарів та послуг; рівень інфляції; кредитно-фінансовий механізм; податкова система; розміщення продуктивних сил по території; рівень спеціалізації та кооперації виробництва; рівень розвитку зовнішньоекономічних зв'язків країни
	Демографічні	Чисельність, статеві-вікова структура, темпи природного приросту, середня тривалість життя, міграційна рухомість населення

1	2	3
Маркова Н. С. [42]	Соціально-демографічні	Чисельність економічно активного населення; розподіл населення за галузями та секторами економіки; чисельність зайнятого та безробітного населення; його адміністративно-територіальний розподіл; тривалість трудоактивного періоду життя
	Правові	Законодавча база підприємства; соціально-трудові відносини між роботодавцями та найманими працівниками; правила поведінки всередині підприємства
	Екологічні	Загальний екологічний стан; якість питної води та продуктів харчування; природно-кліматичні умови; санітарно-гігієнічні умови праці; рекреаційні ресурси
Полуяктова О. В. [166]	Політично-інституційні	Дотримання урядом і корпораціями курсу на інноваційно-інвестиційну модель; плани та програми структурної перебудови для стимулювання виробництва наукомісткої продукції; вдосконалення нормативно-правової бази; податкового законодавства в інноваційній сфері, насамперед – інституту інтелектуальної власності; лібералізація економічної діяльності; створення сприятливих умов для підприємництва та праці; державна підтримка інноваційно-орієнтованої підприємницької діяльності; зокрема венчурного бізнесу
	Економічні	Мотивація банків і страхових компаній до інвестування у процес створення інноваційної інфраструктури, створення системи стимулів для суб'єктів науки й економіки до індивідуального та колективного просування нововведень
	Техніко-технологічні	Інноваційні банки, технополіси, інноваційні біржі тощо
	Соціально-культурні	Розбудова системи освіти

Варто звернути увагу на те, що автор достатньо чітко, на відміну від попередників, визначає конкретні елементи кожної з групи чинників, що дозволяє оцінити їх вплив. Між іншим, деякі із наведених чинників відносяться до різних рівнів, що провокує подвійне врахування їх впливу: як безпосередньо на складову синтезованого капіталу так і через вищий рівень, до якого він входить. Наприклад: правові чинники впливають виключно на людський та інтелектуальний капітал працівників підприємства (нанорівень), демографічні та соціально-демографічні формуються

на регіональному рівні та впливають як на індивідуальний капітал (нанорівень), так і на сукупний капітал підприємства (мікрорівень). Та ж сама ситуація і з екологічними чинниками: деякі з них формуються на рівні підприємства та впливають на індивідуальний рівень синтезованого капіталу (нанорівень) – санітарно-гігієнічні умови праці; всі інші виникають на рівні регіону та впливають як безпосередньо на працівника (нанорівень), так і на сукупний людський капітал підприємства (мікрорівень). Таким чином, для повного визначення всіх наявних чинників, які впливають на формування та ефективне використання синтезованого капіталу, необхідно здійснити класифікацію чинників за рівнем їх виникнення (макро-, мезо-, мікро- та нано-) і встановити механізм їх впливу на відповідний рівень синтезованого капіталу.

О. В. Полуяктова [166] до вищерозглянутих чинників пропонує додати такі, як: політично-інституційні (дотримання урядом і корпораціями курсу на інноваційно-інвестиційну модель, плани та програми структурної перебудови для стимулювання виробництва наукомісткої продукції; вдосконалення нормативно-правової бази та податкового законодавства щодо інноваційної сфери – насамперед інституту інтелектуальної власності, лібералізація економічної діяльності; створення сприятливих умов для підприємництва та праці; державна підтримка інноваційно-орієнтованої підприємницької діяльності, зокрема венчурного бізнесу); економічні (мотивація банків і страхових компаній до інвестування кредитів у процес інноваційної інфраструктури; створення системи стимулів для суб'єктів науки й економіки до індивідуального та колективного просування нововведень); техніко-технологічні (інноваційні банки, технополіси, інноваційні біржі тощо); соціально-культурні (розбудова системи освіти).

А. Г. Жарінова пропонує таку сукупність чинників, які впливають на процес формування інтелектуального капіталу: політико-правове середовище; екологічне середовище; сфера діяльності підприємства; організаційно-правова форма підприємства; стратегія підприємства; взаємовідносини з партнерами; місткість існуючого та потенційного ринків; імідж підприємства; наявність комунікаційних зв'язків із зовнішніми організаціями; ділова активність підприємства; фінансово-економічні чинники (наявність джерел фінансування); організаційно-методичне забезпечення управління, у тому числі рівень розвитку методичного забезпечення оцінювання вартісних показників інтелектуального капіталу й ефективності його створення і використання; патентна чистота інтелектуального

продукту; інформаційні чинники (наявність спеціалізованого програмного забезпечення, рівень організації внутрішньофірмового обміну інформацією); кадрові чинники (інтелектуальний потенціал кадрів, емоційно-психологічна сумісність учасників робочих груп); виробничо-економічні чинники (широта номенклатури продукції, обсяг виробництва); рівень наукомісткості продукції, її складності тощо [80].

На жаль, А. Г. Жарінова не приділяє уваги розмежуванню чинників за рівнем їх виникнення та характером впливу, які потребують подальшого уточнення.

Останньою складовою за історичною послідовністю виникнення є соціальний капітал. Ця дефініція є найбільш дискусійною серед вітчизняних науковців. Деякі економісти розглядають її переважно як структурну частину людського й інтелектуального капіталу. Натомість представники соціологічної, психологічної та філософської наук вивчають досліджуване поняття виокремлено та з різних позицій, що свідчить про багатогранність соціального капіталу. Тому необхідно приділити увагу чинникам його формування та використання.

На сьогодні більшість дослідників розрізняють два підходи до розуміння соціального капіталу, або два рівні аналізу: мікро- та макрорівень. Перший підхід виходить із визначення соціального капіталу як якісної характеристики індивідуального соціального суб'єкта (Г. С. Беккер, П. Бурд'є, В. Бейкер, П. ді Маджіо, Р. Барт, Б. Веллман, Н. Лін та ін.). Натомість другий трактує його як характеристику групи або всього суспільства (Р. Патнем, М. Пелдем, М. Шифф, Ф. Фукуяма, Дж. Л. Ганіфан, Дж. Якобс, А. де Токвіль та ін). У вітчизняній суспільній думці та на пострадянському просторі дослідження феномена соціального капіталу почалося з 1990-х рр. Серед дослідників, які займаються цією проблемою слід відзначити Н. Тихонову, В. Сукачова, В. Радаєва, М. Шихирєва. Певний внесок у розроблення окремих питань, пов'язаних із дослідженням феномена соціального капіталу, зробили А. Акопян, В. Бушуєв, В. Голубєв, М. Лесечко, В. Лук'яненко, В. Степаненко, А. Чемерис та ін. [204].

Н. С. Маркова пропонує такі чинники, які впливають на рівень соціального капіталу: розвиток мотиваційної складової персонального капіталу; величина соціального пакета і функціонування об'єктів соціальної культури з метою задовільнення потреб персоналу та членів їх сімей; наявність згуртованого колективу й експертів; інформаційна доступність основних ресурсів підприємства; стан соціально-психологічної атмосфери у колективі;

частота проведення навчальних програм (зокрема, тренінгів) із поліпшення соціально-психологічної ситуації в колективі.

Є. С. Драгомірова пропонує такі чинники впливу на формування соціального капіталу: соціально-демографічні (інститут сім'ї, чисельність населення та його структура, процес урбанізації); соціально-економічні (основні соціально-економічні показники, оплата праці, девальвація національної валюти, інвестиції у освіту); інтеграційні й інформатизаційні суспільства [71]. Підводячи підсумок щодо вищенаведених підходів можна узагальнити чинники впливу на окремі складові синтезованого капіталу (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Групування чинників формування й ефективного використання синтезованого капіталу за рівнями їх виникнення

Рівні	Групи	Чинники
1	2	3
Підприємство	соціально-економічні	Соціальна інфраструктура підприємства; соціальний пакет; функціонування об'єктів соціально-культурного побуту; неперервна освіта; професійна підготовка; підвищення кваліфікації; система стимулювання праці; стан соціально-психологічної атмосфери у колективі
	технічні	Рівень техніко-економічного розвитку; інформаційні мережі та комунікації; інформаційна доступність основних ресурсів
	науково-інноваційні	Впровадження новітніх технологій у виробництво та розроблення інтелектуальних продуктів і послуг
	екологічні	Санітарно-гігієнічні умови праці
Регіон	соціальні	Медицина; обслуговування; якість продуктів харчування; житлові умови; тривалість життя населення; система закладів культури регіону; процес урбанізації
	економічні	Економіко-географічне розташування (розміщення продуктивних сил за регіонами); структура та спеціалізація регіону; номінальні та реальні доходи населення; рівень інфляції; рівень інноваційної активності господарських структур; кредитно-фінансовий механізм; рівень розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіону; розподіл доходів за групами населення; доступність товарів та послуг
	демографічні	Чисельність економічно-активного населення; міграційна мобільність населення; розподіл населення за галузями та секторами економіки; чисельність зайнятого та безробітного населення; його адміністративно-територіальний розподіл; тривалість трудово-активного періоду життя

1	2	3
	екологічні	Якість питної води та продуктів харчування; природно-кліматичні умови
Держава	соціальні	Соціальний захист; охорона здоров'я
	економічні	Податкова система; лібералізація економічної діяльності
	науково-інноваційні	Державна підтримка інноваційно-орієнтованої підприємницької діяльності, зокрема венчурного бізнесу; мотивація банків і страхових компаній до інвестування у процес створення інноваційної інфраструктури
	культурно-освітні	Рівень загальної освіти та професійної підготовки населення, науки (відтворення наукових шкіл і інтелектуальної наукової еліти)
	правові	Регулювання прав людини та людського розвитку; міграційних процесів; охорони здоров'я; інноваційного розвитку; заробітної плати; інтелектуальної власності; доходів населення та його соціального захисту; подолання бідності та майнового розшарування; соціально-трудова відносини
	екологічні	Загальний стан навколишнього природного середовища; рекреаційні ресурси
	політико-інституційні	Соціально-політична стабільність в регіоні; рівень демократизації суспільства; захист прав і свобод людини; участь громадських організацій у формуванні політики розвитку регіону; плани та програми структурної перебудови для стимулювання виробництва наукомісткої продукції; підтримка індивідуального і колективного просування нововведень

З метою оцінювання впливу окремих чинників на рівень формування й ефективного використання синтезованого капіталу необхідно здійснити відповідний аналіз. Враховуючи велику складність досліджуваного об'єкту найбільш доцільним варто визнати експертні методи аналізу. Дослідження у сфері системного аналізу присвячені питанням моделювання складних систем, до яких можна віднести і соціально-економічну систему держави, регіону та підприємства. Серед методів моделювання складних систем виділяють дві групи: методи активізації інтуїції та досвіду фахівців і методи формалізованого подання систем.

До першої відносять такі методи, як: "мозкова атака", експертних оцінок, "дельфі", сценаріїв, морфологічний аналіз, дерево цілей тощо.

Другу групу складають аналітичні, статистичні, семіотичні, логічні, лінгвістичні, графічні та інші методи [191]. Враховуючи обмеження щодо

кількісної характеристики зазначених чинників впливу на формування та використання синтезованого капіталу, тобто для вирішення поставленого завдання доцільно застосувати межеві методи між активізацією інтуїції та досвіду та формалізованим підходом. Одним з таких перехідних методів поступової формалізації завдань з прийняття рішень є когнітивне моделювання [191].

Дослідженнями когнітивного моделювання та його експлікації у менеджменті займалися: З. Авдеева, Т. Вандишева, Г. Горелова, С. Коврига, Я. Коровин, Д. Макаренко, В. Макаренко, Е. Мельник, Ю. Плотинський, С. Солохин, В. Хаустова, В. Зинченко та інші. Алгоритм побудови когнітивної карти та сценарного моделювання на його основі детально розглянуто в роботах цих дослідників [1; 191; 310].

Алгоритм реалізації когнітивного підходу можна відобразити таким чином [31]: дослідження проблеми та визначення мети та завдань дослідження; побудова когнітивної карти; побудова когнітивної моделі та перевірка її адекватності; аналіз розповсюдження збуджень (імпульсів) на графі; вирішення завдань складності, чуттєвості та стабільності систем. Побудова когнітивної карти базується на визначенні знаково-орієнтованого графу (орграф):

$$\Phi_p \ll V, E \gg, X, F, \theta \gg. \quad (4.1)$$

Вираз $\Phi_p \ll V, E \gg, X, F, \theta \gg$ це кортеж, в якому:

$G = \langle V, E \rangle$, $V = \{v_i \mid v_i \in V, i = 1, 2, \dots, k\}$;

$E = \{e_i \mid e_i \in E, i = 1, 2, \dots, k\}$;

G – знаково-орієнтований граф (когнітивна карта), в якому V – безліч вершин;

вершини ("концепти") $V_i \in V$, $i = 1, 2, \dots, k$ є елементами досліджуваної системи;

E – множина дуг; дуги $e_{ij} \in E$, $i, j = 1, 2, \dots, N$ відображують взаємозв'язок між вершинами V_i і V_j ;

$X : V \rightarrow \theta$, X – множина параметрів вершин;

$X = \{X^{(V_i)} \mid X^{(V_i)} \in X, i = 1, 2, \dots, k\}$;

$X^{(V_i)} = \{x^{(i)}_g\}$, $g = 1, 2, \dots, l$. $x^{(i)}_g$ – g -параметр вершини V_i ;

якщо $g = 1$, то $x^{(i)}_g = x_i$; θ – простір параметрів вершин.

Вплив V_i на V_j у досліджуваній ситуації може бути позитивним, негативним або відсутнім – окремі чинники можуть позитивно чи негативно впливати на складові синтезованого капіталу (людський, інтелектуальний та соціальний капітали) або не мати з ними жодного зв'язку, що в математичному виразі можна записати у вигляді формули:

$$A_G = [a_{ij}]_{k \times k}, a_{ij} = \begin{cases} 1, \text{ якщо при зростанні } V_i \text{ зростає } V_j; \\ -1, \text{ якщо при зростанні } V_i \text{ знижується } V_j; \\ 0, \text{ у разі відсутності зв'язку.} \end{cases} \quad (4.2)$$

Для побудови когнітивної карти перед визначенням знаково-орієнтованого графу необхідно детермінувати вершини (концепти), які безпосередньо досліджуються в рамках моделі (табл. 4.6). Концепти виокремлено на базі запропонованих чинників (див. табл. 4.5). Послідовність концептів відповідає рівню системи синтезованого капіталу: першими доцільно розмістити чинники макросередовища, які впливають і на мезорівень, і на рівень підприємства. Наступними мають іти чинники мезорівня, а останніми – чинники мікрорівня.

Таблиця 4.6

Концепти чинників впливу на формування й ефективне використання синтезованого капіталу

Групи	Чинники	Позначення
1	2	3
	Макрорівень	
соціально-економічні	підвищення рівня соціального захисту	V_1
	реформування системи охорони здоров'я	V_2
	зниження податкового навантаження на підприємства	V_3
	лібералізація економічної діяльності	V_4
науково-інноваційні	державна підтримка венчурного бізнесу	V_5
	мотивація банків і страхових компаній до інвестування у процес створення інноваційної інфраструктури	V_6
культурно-освітні	підвищення рівня загальної освіти та професійної підготовки населення	V_7
	відтворення наукових шкіл і інтелектуальної наукової еліти	V_8
	упровадження неперервної освіти	V_9

Продовження табл. 4.6

1	2	3
правові	регулювання прав і розвитку людини	V ₁₀
	регулювання міграційних процесів	V ₁₁
	подолання бідності та майнового розшарування	V ₁₂
	захист інтелектуальної власності	V ₁₃
	регулювання інноваційного розвитку	V ₁₄
екологічні	загальний стан навколишнього природного середовища	V ₁₅
	рекреаційні ресурси	V ₁₆
політико-інституційні	соціально-політична стабільність	V ₁₇
	підвищення рівня демократизації суспільства	V ₁₈
	захист прав і свобод людини	V ₁₉
	участь громадських організацій у формуванні політики розвитку	V ₂₀
	плани та програми структурної перебудови для стимулювання виробництва наукомісткої продукції	V ₂₁
Мезорівень		
соціальні	покращення медичного обслуговування	V ₂₂
	підвищення якості продуктів харчування	V ₂₃
	покращення житлових умов	V ₂₄
	продовження тривалості життя населення	V ₂₅
	розширення системи закладів культури регіону	V ₂₆
економічні	зменшення рівня інфляції	V ₂₇
	збільшення номінальних і реальних доходів населення	V ₂₈
	підвищення рівня інноваційної активності господарських структур	V ₂₉
	вдосконалення кредитно-фінансового механізму	V ₃₀
демографічні	збільшення чисельності економічно-активного населення	V ₃₁
	збільшення міграційної мобільності населення	V ₃₂
	розподіл зайнятого населення в наукоємні й інноваційні галузі	V ₃₃
	збільшення чисельності зайнятого населення	V ₃₄
екологічні	якість питної води та продуктів харчування	V ₃₅
	природно-кліматичні умови	V ₃₆
Мікрорівень		
соціально-економічні	розширення соціальної інфраструктури підприємства	V ₃₇
	реалізація професійної підготовки, підвищення кваліфікації	V ₃₈
	вдосконалення системи стимулювання праці	V ₃₉
	покращення стану соціально-психологічної атмосфери у колективі	V ₄₀
технічні та науково-інноваційні	підвищення рівня техніко-економічного розвитку	V ₄₁
	розширення інформаційних мереж і комунікацій	V ₄₂
	збільшення інформаційної доступності основних ресурсів	V ₄₃
	упровадження новітніх технологій у виробництво та розроблення інтелектуальних продуктів і послуг	V ₄₄
екологічні	санітарно-гігієнічні умови праці	V ₄₅

1	2	3
Результівні концепти		
Людський капітал		V ₄₆
Інтелектуальний капітал		V ₄₇
Соціальний капітал		V ₄₈
Синтезований капітал		V ₄₉

Характер впливу концептів-чинників на результативні концепти надано у вигляді матриці. Оцінювання проводилися експертами з регіонального розвитку. Значення в матриці відповідають умовам взаємодії концептів за формулою (4.2).

Дана матриця відображує вплив обраних чинників на складові синтезованого капіталу у статичному вигляді. Більш корисним в рамках дослідження є визначення динамічного впливу. Основною перевагою когнітивного підходу є можливість розроблення сценаріїв, під якими розуміють визначення рівня впливу обраної сукупності чинників зовнішнього середовища на складові синтезованого капіталу. Розроблення сценаріїв здійснюється на основі аналізу процесів збудження за графом, тобто перехід системи із стану $t-1$ в $t, t+1, \dots$ за правилом зміни параметрів у вершинах графа в момент часу t_n+1 , якщо в момент часу t_n до концептів надходять імпульси P . У формалізованому вигляді цей процес можна описати, як:

$$x_i(t_{n+1}) = x_i(t_n) + \sum_{v_j: e=e_{ij} \in E}^{k-1} f(x_i, x_j, e_{ij})P_j(t_n) + Q_i(t_{n+1}), \quad (4.3)$$

де $Q_i(t_{n+1})$ – імпульс у концепти знаково-орієнтованого графа у відповідні періоди часу за відомих початкових значеннях X_0 і початковому векторі збудження P_0 .

З метою дослідження характеру складових синтезованого капіталу (людського, інтелектуального та соціального) залежно від динаміки чинників впливу різного рівня необхідно проілюструвати результати сценарного моделювання. Вплив чинників макрорівня, мезорівня і мікрорівня оцінюється за групами. Наприклад, в математичному виразі імпульс

мірою впливу виділяються демографічні чинники, а меншою – економічні. Соціальні мають значно менший вплив, що свідчить про їх невисоку значущість у формуванні й ефективному використанні синтезованого капіталу.

Екологічні чинники на всіх рівнях мають однаково низький вплив, що свідчить про недостатність уваги до даної групи чинників. На рівні підприємства переважають технічні та науково-іноваційні, але майже такий вплив мають і соціально-економічні чинники. Отже, вплив чинників має бути врахований при розробленні стратегії формування й використання синтезованого капіталу регіону.

4.3.2. Аналіз стратегічного потенціалу для формування стратегії розвитку, спрямованої на ефективне використання синтезованого капіталу

Вирішення складних завдань формування синтезованого капіталу неможливе без комплексного аналітичного дослідження умов і результатів діяльності регіону. Окремими завданнями такого аналізу є формування підґрунтя для вибору шляхів формування та нарощування стратегічного потенціалу регіону, визначення сукупності узагальнених індикаторів, які дозволяють дати кількісне оцінювання динаміки й основних тенденцій ефективного використання синтезованого капіталу під час формування стратегії розвитку регіону. Основою даного дослідження є складові стратегічного потенціалу та методики їх розрахунку, оскільки тільки принцип комплексності уможливіє реальне оцінювання сукупного синергетичного ефекту складових потенціалу та силу їх впливу на результативну величину. Виявлення закономірностей оцінювання стратегічного потенціалу регіону за умов ефективного використання синтезованого капіталу дозволить не тільки об'єктивно сформулювати стратегії розвитку, але й створити передумови для підвищення якості й обґрунтованості програм стратегічного розвитку регіону.

Основними структурними елементами стратегічного потенціалу з ефективним використанням синтезованого капіталу є інтелектуальна, соціальна та людська складові (потенціал). Особливу увагу необхідно звернути на те, що ці структурні елементи є частиною цілого. Тому для їх визначення та розрахунку треба сформулювати певні підгрупи показників, які повинні характеризувати ступінь використання синтезованого капіталу за тим чи іншим структурним елементом.

Реальність останніх років – погіршення стану суспільного здоров'я, що відбивається на зростанні захворюваності та смертності, падінні

життєвого рівня та реальних доходів більшості населення, зниженні потягу до надбання освіти та культурних цінностей. Через нерівномірність виходу з кризи окремих секторів економіки економічне зростання супроводжується посиленням майнового розшарування населення, недотриманням елементарних стандартів праці та низьким рівнем її оплати на більшості підприємств [255]. Перехідні процеси в Україні позначаються значним погіршенням якості та рівня життя населення країни, що неодмінно відбивається на людському потенціалі кожного регіону.

Важливою складовою стратегічного є інтелектуальний потенціал. Саме можливість реалізації інтелектуальних можливостей виступає необхідною умовою для формування та реалізації стратегії розвитку регіонів. Під час розгляду інтелектуального потенціалу необхідно зробити акцент на тому, що суб'єктом дослідження є система (підприємство, регіон, країна). Що стосується інтелектуального потенціалу суб'єкта-системи (регіону), то на його формування та розвиток впливає інтелектуальний потенціал людей, які складають дану систему, а також стан освіти, науки, культури та генетичний фонд суспільства в цілому [2]. До інтелектуального потенціалу потрібно підходити як до сукупності наукових, технічних, культурних, соціальних знань, втілених у матеріально-технічні форми.

Зростання інтелектуального потенціалу регіону забезпечується головно роллю освіти, яка створює базу для проведення та впровадження НДДКР і забезпечує регіон науково-дослідними кадрами для формування науково-технічного та інтелектуального потенціалів.

Інтелектуальний потенціал – це узагальнений показник, який комплексно характеризується його структурними елементами: фізичним, освітнім, науково-інноваційним, інформаційно-комунікаційним і соціально-культурним потенціалами, які обумовлені особливостями та чинниками розвитку окремого регіону [305].

Соціальна складова синтезованого капіталу є результатом еволюції суспільства за умови цілеспрямованого впливу держави та цільового регіонального впливу із неодмінним урахуванням інтересів населення територіальної одиниці. Забезпечення належних умов для соціального розвитку населення регіону передбачає: ліквідацію зубожіння та зменшення масштабів бідності; забезпечення соціальної захищеності громадян; поліпшення умов життєдіяльності людини, розвиток її соціальної активності; забезпечення рівних можливостей в здобутті освіти, отриманні медичної допомоги та відновленні здоров'я; формування у населення регіону екологічно-орієнтованого світогляду; усвідомлення відповідаль-

ності за сталість розвитку та забезпечення доступу до інформації про рішення щодо проблем розвитку регіону, урахування цих складових у програмах навчання усіх рівнів; формування нової етики, заснованої на ефективному господарюванні, раціональному споживанні та здоровому способі життя.

Аналіз структурних елементів синтезованого потенціалу як складової стратегічного потенціалу для формування стратегії розвитку регіону наведено в табл. 4.7.

На підставі досліджень можна згрупувати показники людського, інтелектуального та соціального потенціалів синтезованого капіталу, які впливають на нарощення можливостей території та формування стратегій розвитку регіону. Ці показники дають можливість провести закомпонентне та загальне оцінювання стратегічного потенціалу регіону за умов ефективного використання синтезованого капіталу регіону.

Спираючись на методологічні надбання вчених, було запропоновано методику аналізу стратегічного потенціалу регіону, яка включає аналіз усієї сукупності складових, необхідних для формування та реалізації стратегії розвитку з ефективним використанням синтезованого капіталу.

Етапи аналізу й оцінювання стратегічного потенціалу регіону подано на рис. 4.4.

Таблиця 4.7

Підходи до аналізу складових синтезованого капіталу

Напрями аналізу	Показники	Учені
1	2	3
Інтелектуальний	<p>Питома вага нематеріальних активів у балансовій вартості власного капіталу підприємств регіону;</p> <p>вартість ділової репутації;</p> <p>уточнений коефіцієнт Тобіна;</p> <p>співвідношення вартості ділової репутації та суми нематеріальних активів;</p> <p>співвідношення вартості ділової репутації та суми необоротних активів;</p> <p>коефіцієнт якості ділових зв'язків регіону;</p> <p>рентабельність нематеріальних активів регіону;</p> <p>міжнародна репутація регіону;</p> <p>розвиненість системи освіти;</p> <p>комп'ютерне забезпечення, система зв'язку, бази даних (бібліотека й електронні системи) регіону</p>	<p>О. Бутнік-Сіверський,</p> <p>С. Вовканич,</p> <p>А. Гадзало,</p> <p>О. Грішнова,</p> <p>В. Гунько,</p> <p>М. Долішній,</p> <p>В. Зінов,</p> <p>І. Каленюк,</p> <p>А. Красовська,</p> <p>Ю. Махомет,</p> <p>О. Моліна,</p> <p>Є. Панченко,</p> <p>О. Стефанишин</p>

1	2	3
Людський	<p>Середня очікувана тривалість життя після народження; природний приріст населення; рівень освіти (частка населення, яке навчається в початкових середніх і вищих навчальних закладах від загальної кількості населення регіону); ВРП на душу населення; рівень безробіття; рівень інфляції; частка населення з доходами, нижчими від величини прожиткового мінімуму; забезпечення житлом; кількість померлих у віці до одного року; співвідношення між доходами 10 % самих високодоходних і 10 % самих низькодоходних груп населення регіону; обсяг ВВП за паритетом купівельної спроможності в розрахунку на душу населення</p>	<p>О. Бабак, В. Беляков, О. Бобровська, А. Гриненко, Е. Гришнова, Н. Гуляєва, Ю. Зайцев, С. Здіорук, І. Качалова, Л. Корчевська, О. Мельниченко, С. Опецька, В. Пономаренко</p>
Соціальний	<p>Рівень доступу до освіти, послуг охорони здоров'я, роботи; соціальних благ; індекс людського розвитку регіону; кількість не зайнятих трудовою діяльністю громадян; кількість культурних і спортивних заходів регіону до загальної кількості в країні; безробіття населення (за методологією МОП) у віці 15 – 70 років; середньомісячна номінальна заробітна плата працівників; забезпечення населення житлом; охоплення дітей дошкільними навчальними закладами; кількість загальноосвітніх навчальних закладів; кількість професійно-технічних навчальних закладів; кількість вищих навчальних закладів I – IV рівня акредитації; забезпечення населення лікарями усіх спеціальностей; кількість бібліотек; кількість клубних закладів; дитячі заклади оздоровлення та відпочинку; суб'єкти туристичної діяльності</p>	<p>Л. Батченко, Л. Беззубко, Л. Богуш, О. Вольська, Н. Воронкова, В. Гілко, В. Дорофієнко, Ю. Зайцева, С. Ільїн, М. Кравченко, В. Куценко, М. Лесечко, О. Макарова, М. Нугаєв, Л. Панкова, Я. Остафійчук, О. Сидорчук, А. Устименко, М. Шутов</p>

Примітка. Складено на основі проробки джерел: 16, 187.

Рис. 4.4. **Етапи аналізу й оцінювання стратегічного потенціалу регіону**

На **першому етапі** необхідно визначити мету, об'єкт та напрями аналізу стратегічного потенціалу регіону. Метою даного аналізу є оцінювання стратегічного потенціалу соціально-економічної системи (регіону) й визначення ефективності використання ресурсного забезпечення. Об'єктом аналізу є стратегічний потенціал, що виражає певні можливості території, які можна раціонально використати під час реалізації стратегії розвитку.

Другий етап аналітичного дослідження стратегічного потенціалу регіону передбачає визначення методів аналізу. Серед основних слід виділити: методи системного аналізу; методи індукції та дедукції; принцип системного зв'язку між загальним, особливим та індивідуальним страте-

гічного потенціалу регіону; структурний метод; метод статистичного аналізу; метод порівняння та експертних оцінок; метод прийняття рішень; метод табличного аналізу; індексний метод [48, с. 167].

Аналіз й оцінювання складових елементів стратегічного потенціалу – **третій етап**. За результатами аналізу наявних підходів на принципах послідовності та комплексності розроблено систему показників оцінювання складових стратегічного потенціалу.

Система показників аналізу синтезованого капіталу як складової стратегічного потенціалу регіону подана в табл. 4.8.

Таблиця 4.8

**Система показників аналізу синтезованого капіталу
як складової стратегічного потенціалу регіону**

Складові СК	Показники
Людський капітал	Питома вага наявного доходу населення регіону до загального у країні; частка населення регіону із середньодушовими еквівалентними грошовими доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму; питома вага вищих навчальних закладів регіону у загальній кількості по країні; питома вага кількості студентів вищих навчальних закладів регіону до загальної кількості студентів у країні; забезпеченість населення регіону середнім медичним персоналом; підготовка кадрів (навчання новим професіям); підвищення кваліфікації
Інтелектуальний капітал	Питома вага нематеріальних активів у балансовій вартості власного капіталу підприємств регіону; вартість ділової репутації; уточнений коефіцієнт Тобіна; співвідношення вартості ділової репутації та суми нематеріальних активів; співвідношення вартості ділової репутації та суми необоротних активів; коефіцієнт якості ділових зв'язків; рентабельність нематеріальних активів регіону; рентабельність ділової репутації
Соціальний капітал	Економічна активність населення у віці 15 – 70 років; зайняте населення у віці 15 – 70 років; попит на робочу силу; навантаження не зайнятих трудовою діяльністю громадян на одне вільне робоче місце; питома вага кількості зареєстрованих безробітних у загальній кількості безробітних у країні; динаміка руху працівників; рівень вимушеної неповної зайнятості

Система показників аналізу стратегічного потенціалу регіону наведена у табл. 4.9.

Екологічна складова обумовлена двома чинниками: наявністю природних ресурсів та антропогенним впливом людини на навколишнє середовище.

Основними вимірниками цієї складової є показники захисту навколишнього середовища, кількість проектів з ефективного використання ресурсів, управління промисловими відходами.

Таблиця 4.9

Система показників аналізу стратегічного потенціалу регіону

Складові СП	Показники
1	2
Інвестиційний капітал	<p>Питома вага експортованої продукції у загальному обсязі випущеної регіоном;</p> <p>питома вага інвестицій до регіону у загальному обсязі інвестованих у державу ресурсів;</p> <p>питома вага інвестицій із сусідніх держав до загального обсягу капітальних вкладень у країну;</p> <p>питома вага капітальних інвестицій до регіону у загальному обсягу капітальних інвестицій у країну;</p> <p>питома вага капітальних інвестицій у житлове господарство регіону до загального обсягу капітальних інвестицій у житлове господарство країни;</p> <p>питома вага прямих інвестицій з регіону в економіку країн світу до загального обсягу прямих інвестицій країни</p>
Інноваційний капітал	<p>Питома вага впроваджених винаходів у виробничий процес суб'єктів господарювання у загальній їх кількості в державі;</p> <p>питома вага освоєних інноваційних видів продукції у регіоні;</p> <p>питома вага впроваджених новітніх технологічних процесів у регіоні, у тому числі маловідходних і ресурсозберезувальних у загальній кількості у регіоні;</p> <p>питома вага фінансування розроблених науковцями регіону проектів у загальній кількості фінансування програм у державі;</p> <p>питома вага проведених досліджень регіону у загальній їх кількості у державі;</p> <p>питома вага виконаних наукових і науково-технічних робіт власними силами наукових організацій регіону у загальному обсязі в регіоні;</p> <p>питома вага виконаних регіоном фундаментальних досліджень у загальній кількості у державі;</p> <p>питома вага виконаних регіоном прикладних досліджень у загальній кількості у державі;</p>

1	2
	<p>питома вага виконаних регіоном науково-технічних розробок у загальній кількості у державі;</p> <p>питома вага виконаних регіоном науково-технічних послуг у загальній кількості у державі;</p> <p>питома вага втілених у життя технологічних нововведень в регіоні у загальній кількості у країні;</p> <p>питома вага впроваджених нових прогресивних технологічних процесів в регіоні в загальній кількості у країні;</p> <p>питома вага підприємств регіону, що реалізовували інноваційну продукцію, в загальній кількості у країні;</p> <p>питома вага чисельності виконавців науково та науково-технологічних робіт в регіоні у загальній кількості у країні;</p> <p>питома вага освоєних нових видів техніки в регіоні у загальній кількості у країні</p>
Інфраструктурний капітал	<p>Питома вага укладених договорів про спільну діяльність у загальній кількості договорів між територіальними одиницями у державі;</p> <p>питома вага довжини доріг загального користування регіону в дорогах загального користування країни;</p> <p>питома вага прийнятого в експлуатацію житла в регіоні у загальній площі в країні;</p> <p>питома вага перевезення вантажів автомобільним транспортом в регіоні у загальному перевезенні в країні;</p> <p>питома вага довжини автомобільних доріг загального користування в регіоні в загальній довжині доріг країни;</p> <p>питома вага доходів регіону від надання населенню послуг пошти та зв'язку в загальному доході країни від надання відповідних послуг;</p> <p>питома вага доходу від діяльності підприємств сфери послуг регіону в загальному доході країни від діяльності підприємств сфери послуг</p>
Підприємницький капітал	<p>Питома вага товарообороту між підприємствами у їх загальному зовнішньоторговельному обороті;</p> <p>питома вага транспортних організацій регіону в їх загальній кількості в державі;</p> <p>питома вага експорту регіону в загальному експорті країни;</p> <p>питома вага імпорту регіону в загальному імпорті країни;</p> <p>питома вага створених підприємств до загальної кількості в регіоні</p>
Екологічний капітал	<p>Питома вага викидів шкідливих речовин у регіоні до загальної кількості викидів у країні;</p> <p>питома вага бригад вирішення питань з ліквідації наслідків екологічних катастроф у загальній кількості бригад у країні;</p> <p>питома вага регіональних програм, пов'язаних з вирішенням проблем забруднення навколишнього середовища, в загальній кількості в країні;</p> <p>коефіцієнт екологічної стабільності території;</p>

1	2
	<p>питома вага скидання забруднення зворотних вод у поверхневі водні об'єкти регіону в загальній кількості скидання забруднення зворотних вод; питома вага викидів забруднених речовин в атмосферне повітря від стаціонарних і пересувних джерел забруднення регіону в загальному обсязі викидів забруднених речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення в країні; питома вага утворених відходів у регіоні до загального обсягу утворених відходів у країні; питома вага спалених відходів у регіоні в загальному обсязі спалених відходів у країні</p>

Комплексне оцінювання рівня стратегічного потенціалу регіону розраховується за такою формулою:

$$СП_{\text{рег}} = \sum_{j=1}^n T_{ij}, i=1 \dots m, \quad (4.4)$$

де T_{ij} – часткові складові стратегічного потенціалу регіону.

$$T_{ij} = \frac{1}{t} \sum_{i=1}^t k_{pi} S_{ij}, \quad (4.5)$$

де S_{ij} – показники аналізу складової стратегічного потенціалу;

k_{ij} – ваговий коефіцієнт впливу показника на складову потенціалу.

Розрахунок вагомості кожної складової стратегічного потенціалу у загальній структурі здійснюється на основі бальної оцінки показників (методом вагових коефіцієнтів);

t – кількість показників, що характеризують складову інтеграційного потенціалу.

Об'єктивне оцінювання стратегічного потенціалу регіону здійснюється в динаміці та за умов нарощування. Формування стратегії розвитку регіону базується на динамічному оцінюванні стратегічного потенціалу. Тому для розвитку регіону резерв буде мінімальним:

$$R = СП_{\text{рег}} - E_{\text{ТКС}} \rightarrow \min. \quad (4.6)$$

На **четвертому етапі** необхідно провести комплексне оцінювання стратегічного потенціалу та його нарощування в динаміці. Для обґрунтування прогнозних даних за показниками стратегічного потенціалу для наступних періодів використовують програмний продукт *STADIA*, що дозволяє за допомогою методів економетричного аналізу на підставі заданої вибірки передбачити й обробити статистичні дані.

Підставивши розрахункові значення стратегічного потенціалу у *STADIA* і використавши лінійну та експонентну залежності показників, розраховують прогнозне значення стратегічного потенціалу.

У розрахунках за y позначають розрахунковий потенціал базових періодів, t – період часу. Таким чином, $y = f(t)$. Можливий резерв нарощування стратегічного потенціалу регіону можна визначити за формулою:

$$R = \int_a^b \text{СП}_{\text{рег}} = \int_a^b \frac{1}{m} \sum_{i=1}^1 k_{pi} \times S_{ij}, \quad (4.7)$$

де a , b – параметричні показники базового та прогнозного стратегічного потенціалу регіону.

Запропонована методика визначення стратегічного потенціалу дає можливість розрахувати потенціал за всіма складовими, які покладені в основу реалізації стратегії розвитку з ефективним використанням синтезованого капіталу та за рівнем соціально-економічного розвитку під час визначення резервів підвищення рівня й якості життя населення регіону.

4.4. Організаційно-економічне забезпечення реалізації стратегії ефективного соціально-економічного розвитку регіону за умови екологізації

Економічне забезпечення реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіонів нерозривно пов'язане з організаційним забезпеченням та має певні особливості. Теоретичне обґрунтування категоріального апарату є вкрай важливим аспектом для пояснення таких особливостей та нюансів. Отже, категорія **"економічне забезпечення реалізації стратегії"** – це система динамічних і структурних особливостей економічних взаємовідносин у регіоні та за його межами, які поєднують сукупність відносин власності, правових норм і методів управління, за якими регіон реалізує (чи не реалізує) ті можливості, які йому надає його оточення, та досягає (чи не досягає) остаточних цілей стратегії.

Метою даного дослідження є формування теоретико-методичних положень і практичних рекомендацій, націлених на економічне забезпечення реалізації стратегії ефективного соціально-економічного розвитку Харківського регіону за умови екологізації.

Аналіз наукових праць з проблем вітчизняного законодавства виявив, що найбільша увага приділяється формуванню стратегій розвитку регіонів. Так, Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку" від 29.07.2002 р. встановлено порядок і методичні засади розроблення регіональних стратегій розвитку. У 2011 році методика таких розроблювань була піддана перегляду та вдосконаленню. Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову про затвердження Порядку розроблення, проведення моніторингу та оцінки реалізації регіональних стратегій № 1186 від 16.11.2011 р. У вказаному нормативно-правовому акті визначається склад, змістовність, механізми та процедура реалізації регіональних стратегій розвитку.

Згідно з Законами України "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про місцеві державні адміністрації" та вищезначеними нормативно-правовими актами розроблення регіональних стратегій розвитку здійснюється Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями. Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами, мають встановлюватися терміни розроблення, порядок фінансування, внесення змін, моніторинг виконання стратегій розвитку [286].

На думку професора П. Ю. Беленького, у стратегіях розвитку регіонального масштабу недостатньо уваги приділяється саме екологічній складовій. Він також вважає, що під час складання стратегій розвитку регіонів слід орієнтуватися на заходи, що допоможуть підвищити конкурентоспроможність регіону як підґрунтя його сталого розвитку. Стратегічний підхід у світовому просторі регіонального управління є вже досить визнаним основним елементом у системі методології, яка забезпечує управління розвитком регіонів та міст [209, с. 61].

Економічне забезпечення регламентує діяльність державних, галузевих і соціальних систем щодо реалізації стратегії ефективного соціально-економічного розвитку Харківського регіону за умови екологізації. Порядок таких взаємовідносин визначається економічним механізмом (рис. 4.5).

Рис. 4.5. **Економічний механізм реалізації стратегії ефективного соціально-економічного розвитку Харківського регіону за умови екологізації**

Організаційне забезпечення є структурним проявом реалізації стратегії, а економічне – основоположним, оскільки стратегічні завдання ґрунтуються саме на економічних розрахунках показників розвитку та мають економічну сутність і спрямованість. Такий зв'язок є непорушним і двостороннім, тож визначена стратегічна ціль має бути досягнута за допомогою відповідних організаційно-економічних заходів. Отже, розглядаючи економічну складову забезпечення, необхідно звернути увагу також і на інструменти реалізації стратегії. Такими інструментами є певні законодавчі акти, що будують базис для реалізації стратегії в повному обсязі.

Економічне забезпечення реалізації стратегії часто ототожнюють з фінансовим забезпеченням, що є підґрунтям для досягнення кінцевої мети самої стратегії та проміжних цілей її напрямів.

Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку дають визначення категорії **"фінансово-економічне забезпечення"** як "підвищення фінансової спроможності регіону до рівня, достатнього

для його ефективного розвитку, подолання диспропорцій з урахуванням особливостей регіону, його потенціалу щодо адаптації до ринкових умов господарювання, розширення повноважень місцевих органів влади за визначеними напрямками" [286].

Такими напрямами прийнято вважати:

формування та прийняття максимально збалансованого місцевого бюджету на реальній дохідній базі та зважених видатках за визначеними нормативами бюджетної забезпеченості;

передання до місцевих бюджетів на тривалий час певного розміру загальнодержавних податків, державних зборів і трансфертів;

поєднання за домовленістю фінансових засобів місцевого органу виконавчої влади й органів місцевого самоврядування для вирішення й узгодження загальних внутрішньорегіональних і міжрегіональних проблем усталеного розвитку;

розпорядження та користування об'єктами державної власності, що відіграє велике значення для сталого розвитку регіону;

отримання на засадах кращої конкурентоздатності дотацій з державного бюджету на реалізацію інвестиційних проектів, які мають високу розрахункову економічну ефективність або спрямовані на покращення регіональної інфраструктури;

розрахунок показників майбутніх видатків державного та місцевого бюджетів як таких, що віднесені на майбутні бюджетні періоди для закінчення проектів з регіонального розвитку, реалізація котрих розрахована більше ніж на один бюджетний період;

виділення регіону за конкурсом субвенцій з державного бюджету на реалізацію перспективних інвестиційних проектів.

Фінансово-економічне забезпечення може здійснюватися з різних джерел, перелік яких наведено в табл. 4.10.

Таблиця 4.10

Джерела фінансування реалізації стратегії ефективного соціально-економічного розвитку Харківського регіону за умови екологізації

Назви джерел фінансування	Примітки
1	2
Державний фонд регіонального розвитку	Кошти державного фонду регіонального розвитку спрямовуються на здійснення заходів щодо реалізації регіональних стратегій розвитку, виконання державних цільових програм й інших заходів з регіонального розвитку

1	2
Кошти галузевих (міжгалузевих) державних цільових і бюджетних програм центральних органів виконавчої влади, спрямованих на розвиток відповідної сфери у регіонах	Розмір допомоги переглядається щорічно із прийняттям Державного бюджету та може варіюватися за призначенням у різні сфери
Субвенції, інші трансфери з державного до місцевих бюджетів	Нестабільність цього джерела можна пояснити політичною й економічною ситуацією в країні
Кошти місцевих бюджетів	Здійснюватиметься на умовах фінансування у виконання державних програм (проектів), спрямованих на регіональний розвиток; угод щодо регіонального розвитку та програм (проектів) центральних органів виконавчої влади, виконання яких безпосередньо впливає на розвиток регіонів
Кошти технічної допомоги ЄС; інших міжнародних донорів та фінансових організацій	Починаючи з 2013 року виконується програма Європейського Союзу "Підтримка реалізації політики регіонального розвитку в Україні" (бюджет проекту перевищує 20 млн євро)
Кошти інвесторів, власні кошти підприємств	Інвестиції є важливим джерелом фінансування процесів соціалізації економіки регіону за умови дефіциту власних фінансових ресурсів. Їх залучення й ефективне використання сприятиме розвитку підприємництва у регіоні, розширенню його спеціалізації, появі нових інфраструктурних об'єктів тощо

Розмір фінансування заходів з реалізації стратегії ефективного соціально-економічного розвитку Харківського регіону за умови екологізації визначаються виходячи з пропонувань з боку центральних органів виконавчої влади, які є замовниками певних державних програм розвитку. У таких пропозиціях передбачено і призначення головних розпорядників виділених за певними програмами бюджетних коштів, означеними у Державному бюджеті України на звітний рік; щорічне уточнення державних програм згідно з Законом України "Про Державний бюджет України" щодо звітного року розрахованого прогнозу Державного бюджету України, скорегованого на середньострокову перспективу за наявними бюджетними можливостями [250].

Об'єктивні обставини провокують невизначеність розміру фінансового забезпечення щодо реалізації стратегії ефективного соціально-економічного розвитку Харківського регіону за умови екологізації. Отже, розподіл необхідних грошових ресурсів за напрямками та цілями здійснений лише приблизно та буде уточнюватися за досягненням поставлених цілей [103].

Цілі реалізації стратегії соціально-економічного розвитку Харківського регіону можуть мати наступний вигляд.

Ціль 1. Конкурентоспроможність регіону. Підвищення загального рівня конкурентоспроможності Харківського регіону (розвиток підприємництва, інфраструктури й інвестиційної привабливості). На ці заходи має бути виділено 35 % від загального рівня фінансування, який необхідно спрямувати на реалізацію певних мір щодо досягнення відповідного рівня економічної активності Харківського регіону та розвитку економіки Харківської області на більш високому технологічному підґрунті.

Ціль 2. Інноваційний потенціал. На формування, розвиток і реалізацію інноваційного потенціалу Харківської області – 30 % від загального обсягу виділеного фінансування, які заплановано спрямувати на фінансування розроблених науковцями регіону проектів, упроваджених новітніх прогресивних техніко-технологічних процесів у регіоні, підтримку впровадження інноваційних продуктів тощо.

Ціль 3. Ефективне державне управління. На державне управління, яке має високий рівень ефективності розвитку Харківського регіону – близько 5 % від виділеного загального обсягу фінансування, яке має бути використане на своєчасну реалізацію навчальних і тренінгових програм у рамках заходів щодо підвищення кваліфікації або перекваліфікації фахівців центральних і місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, які призначені відповідальними за формування, реалізацію, коригування та проведення контролю за реалізацією державної регіональної політики.

Ціль 4. Екологічна безпека регіону. На забезпечення високих стандартів екологічної безпеки Харківської області – 30 % всього обсягу виділеного фінансування, які заплановано спрямувати на: забезпечення заходів щодо організації сортування сміття та відправки його на подальшу переробку до централізованих сміттєзвалищ з поступовою утилізацією; переробки небезпечних речовин (використаних елементів живлення, енергозберезувальних ламп тощо); упровадження міжнародних стандартів щодо рівня забруднення водного та повітряного середовищ.

На досягнення цілі 3 у рамках проекту ЄС "Підтримка політики регіонального розвитку в Україні" планується фінансування низки заходів відносно здійснення консультативної й інформаційної підтримки центральним і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування з питань підтримки формування, реалізації та моніторингу ефективної регіональної політики. Приблизний обсяг фінансування у

граничних межах технічної допомоги на 2015 – 2016 роки складає понад 2,5 млн євро [279].

В. О. Лук'янихін звертає увагу, що урядові органи користуються тією ситуацією, що з їх стратегіями розвитку не ознайомлена значна частина населення, яка не контролює і не може ні на що вплинути, а тим більше щось у цих стратегіях змінити [263].

Для повноцінного фінансово-економічного забезпечення реалізації стратегії ефективного соціально-економічного розвитку Харківського регіону за умови екологізації необхідно скоригувати дію ряду чинників. Чинники впливу та можливі інструменти їх коригування подані в табл. 4.11.

Таблиця 4.11

Чинники впливу на фінансово-економічне забезпечення стратегії ефективного соціально-економічного розвитку Харківського регіону за умови екологізації*

Чинники	Інструменти впливу
Система бюджетного планування та прогнозування	Удосконалення системи шляхом впровадження програмно-цільового методу в бюджетному процесі на середньострокову перспективу
Політика центральних органів виконавчої влади, яка має вплив на регіональний розвиток за державною регіональною політикою	Забезпечення ефективної координації цієї регіональної політики, що дасть змогу спрямувати видатки на задоволення найбільш важливих регіональних потреб
Структура видатків місцевих бюджетів	Збільшення частки видатків, що спрямовується на фінансування інвестиційних проектів місцевого рівня
Головні розпорядники бюджетних коштів	Посилення відповідальності за ефективність розподілу та використання бюджетних коштів
Взаємодія між державними органами, органами місцевого самоврядування, приватними суб'єктами господарювання й інститутами громадянського суспільства на засадах державно-приватного партнерства	Забезпечення ефективності такої взаємодії для успішної реалізації проектів, спрямованих на розвиток регіональної інфраструктури, підвищення якості життя населення, покращення стану навколишнього природного середовища
Механізм залучення та використання міжнародної технічної допомоги та фінансових ресурсів міжнародних фінансових організацій для підтримки регіонального розвитку, а також виконання Порядку денного асоціації Україна–ЄС	Удосконалення механізму залучення та використання міжнародної допомоги та фінансових асигнувань міжнародних фінансових організацій

*Примітка: з використанням [246]

Під час впровадження Стратегії необхідно постійно здійснювати моніторинг за результатами проведених заходів та, за необхідністю, вносити корегування до подальших заходів. Це допоможе використовувати виділені кошти вкрай оптимально й ефективно. Адже при запровадженні неефективних заходів втрачається не тільки фінансовий ресурс, а й навіть основна мета Стратегії, чого допускати не можна.

На жаль в Україні на рівні регіонів, районів, селищ і міст не існує універсальної методики складання стратегічного плану. Проте на світовому рівні вже запроваджуються перевірені плани успішного розвитку міст. Тому у пошуках нових форм доцільно спиратися на досвід іноземних розробників проектів. За зразок можуть бути прийняті "Економічний розвиток міст" за участю United States Agency for International Development – USAID, "Залучення громади до розроблення стратегічного плану сталого розвитку" у межах Програми малих екологічних проектів за участю Британського фонду "Довкілля для Європи" й інші. Такі проекти, розроблені за методологічної підтримки висококваліфікованих радників USAID, є дуже чітко вираженими, структурованими, обов'язково включають перелік засобів їх реалізації та мають великі переваги. Проте навіть таким планам притаманні певні недоліки:

1) указана методика не включає визначення місії, яка є вкрай вагомою складовою стратегічного планування;

2) зазначений стратегічний SWOT-аналіз здійснюється безпосередньо перед визначенням стратегічної орієнтації та закладання місії та цілей, тоді як таке стратегічне бачення мусить бути підсумком стратегічного планування;

3) на жаль, не завжди враховується важливий блок процесу проведення стратегічного планування – екологічна безпека середовища та суспільства.

Методологія здійснення планування сталого регіонального розвитку в Україні має своєю ціллю поетапне проведення всіх намічених заходів за заздалегідь складеними планами. За фінансової підтримки Європейського Союзу Консорціумом на чолі з GIZ International Services був підготовлений Посібник, який містить спеціальний інструментарій з розроблення стратегій сталого регіонального розвитку та планів їх поетапної реалізації. Таким чином, Європейський Союз ділиться своїм досвідом складання та поетапної реалізації стратегій.

Реалістичні плани здійснення реалізації стратегій сталого регіонального розвитку мають містити детальні відомості про грошові ресурси,

що потрібні для їх реалізації. Таким чином, слід підготувати фінансову схему до забезпечення дій, передбачених компонентами плану. Докладна фінансова схема повинна бути розроблена до операційної частини стратегії як елемент, який є передумовою реалізації. Збирання інформації яка є обов'язковою у схемі фінансування плану реалізації стратегії сталого регіонального розвитку та здійснюється у двох напрямках:

- треба врахувати, скільки ресурсів необхідно для реалізації програмних заходів. Ця інформація розраховується як сума розрахункової вартості певних проектів/заходів. Перші оцінки вартості кожного проекту/заходу наведені в резюме проекту зацікавленими сторонами, які пропонують відповідні заходи. Це ще одна причина, чому рекомендується кожне пропоноване втручання описувати у вигляді картки резюме проекту з оцінкою необхідного фінансування до реалізації. Така інформація перевіряється, уточнюється та підтверджується зацікавленими сторонами, а за необхідності – удосконалюється членами відповідних фокус-груп та експертами;

- необхідно знайти шляхи фінансування розроблених програмних заходів. Під час визначення джерел варто враховувати відповідні регіональні та місцеві бюджети, державний бюджет, а також можливості надання фінансування з альтернативних джерел – таких, як донори, фонди ЄС, приватний сектор, бюджети установ та організацій різноманітних ієрархічних рівнів, кредити тощо.

Обираючи джерела, треба звернути увагу на природу проектів/заходів (вартість, терміни, структура витрат). Також треба враховувати відповідні правила та процедури з боку спонсорів (критерії подання заявок/фінансування; вид і терміни проектів; прийнятність будь-яких типів видатків тощо). Критерії необхідного фінансування і його джерел повинні бути якомога реалістичними.

Додаткові дослідження часто необхідні, щоб отримати й опрацювати всі потрібні матеріали та підтвердити реальність прогнозів. Під час визначення джерел фінансування слід приділити увагу рівню спроможності регіону/регіонального потенціалу щодо розроблення проекту, подання заявки, реалізації та звітності. Це дозволить більш дієво залучати зовнішні джерела інвестування, оскільки цей чинник істотно впливає на можливість отримати зовнішнє фінансування.

Завершальний етап розроблення схеми фінансування включає підготовку переліку фінансових оцінок для всіх заходів і їх розподіл в часі і за джерелами фінансування.

Так, важливим етапом розроблення стратегії сталого розвитку регіону є складання фінансового плану. Якісний фінансовий план повинен виконувати такі функції:

своєчасний розрахунок очікуваних витрат на виконання стратегії в цілому й її елементів з їх корекцією відповідно до наявних фінансових джерел;

систематичне та своєчасне планування та виявлення потрібних джерел фінансування;

своєчасне постачання фінансових коштів для виконання стратегії та реалізації планів у регіональні, державні, донорські й інші відповідні бюджети, в резюме проектів та матриці виконання.

Базою для підготовки фінансового плану є низка основних пунктів, що зазначені на рис. 4.6 [269].

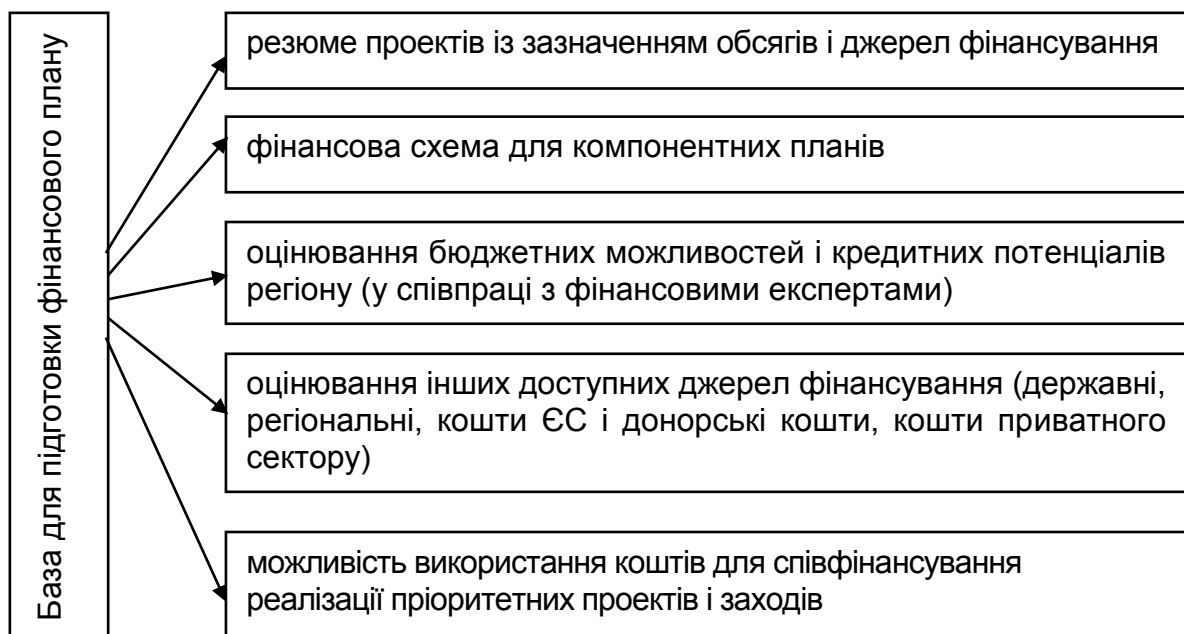

Рис.4.6. Базисні елементи для підготовки фінансового плану

Стратегія сталого регіонального розвитку є ключовим документом планування для регіону, а усі інші документи планування повинні бути синхронізовані зі стратегією. Тому визначена стратегія та складений план її виконання повинні бути повністю узгоджені з обласним бюджетом. Фінансовий план стратегії розвитку повинен бути пристосований до трирічного циклу бюджетного планування, який має містити детальне планування на наступний рік і індикативне планування на решту два роки, з регулярним повтором дії цього принципу. Фінансовий план, таким чином, забезпечує основу для створення докладного річного й індикативного трирічного бюджетів для реалізації стратегії. Перегляд фінансового

плану й алгоритму реалізації співпадає з однорічним бюджетним циклом і містить докладний аналіз для першого року й орієнтовний – для наступних двох років. Ця взаємодія з регіональним бюджетом та іншими джерелами фінансування робить фінансовий план ключовим інструментом для планування та моніторингу фінансування реалізації стратегії. Відповідно, на основі розроблених проектних ідей, готується:

детальний фінансовий план для проектів, які реалізуються в перший рік (щорічний план дій для пріоритетних проектів);

трирічний індикативний фінансовий план.

Для підготовки фінансового плану не потрібно організувати окремий семінар. Достатньо участі осіб, відповідальних за бюджет і фінанси, які братимуть участь у підготовці. Проте можлива стороння допомога, коли справа доходить до методів фінансування. По завершенні проекту фінансового плану його надають регіональній робочій групі для виявлення та ліквідації всіх неточностей щодо джерел, динаміки реалізації та механізмів фінансування. Ця фаза перевірки має вирішальне значення для якості фінансового планування і, в цілому – для реалізації стратегії. Обов'язки робочої групи з доопрацювання фінансового плану включають:

перевірку обґрунтованості фінансових прогнозів. У випадку неточності фінансових прогнозів мають бути виділені ресурси для підготовки передпроектних обстежень і попередньо визначених техніко-економічних показників з метою уточнення технічних завдань, період у реалізації, видатків і джерел фінансового забезпечення;

перевірку можливості фінансування з бюджетів державних і регіональних рівнів. Якщо цих бюджетів не достатньо для покриття необхідних витрат на реалізацію, слід шукати додаткові джерела фінансового забезпечення. Яка альтернатива – від реалізації конкретних проектів та ітерацій слід відмовитися або запланувати їх на пізніший термін. Якщо бюджет перевиконано, то фінансовий план має бути переглянутий шляхом додаткових дій і проектів;

перевірку можливостей фінансування з інших додаткових джерел. Якщо деякі з додаткових джерел фінансування не визначені або недостатні, треба планувати альтернативні джерела. У іншому разі здійснення відповідних проектів та дій буде відкладено.

За наявності додаткових джерел фінансування можна залучати нові заходи і проекти. Не можна "механічно" забирати або додавати окремі заходи чи проекти під час корегування плану реалізації під наявні кошти.

Варто враховувати взаємні зв'язки та взаємозалежність окремих дій і проектів, як це робиться в процесі програмування.

Фінансовий план є не тільки інструментом планування, але й засобом для реалізації моніторингу стратегії. Перегляд фінансового плану відображує план реалізації та збігається з річним бюджетним циклом. У разі значних відхилень (через труднощі в реалізації, відсутність коштів або з появою нових додаткових джерел фінансування) перегляд фінансового плану може проводитися частіше – щоразу, коли такі відхилення відбуваються. Фінансування проектів і дій, незважаючи на всі зусилля планування фінансового забезпечення, не завжди є простим.

Наступні процедури (з досвіду країн ЄС) можуть допомогти забезпечити достатнє та своєчасне фінансування:

- аналіз бюджету та моделювання, які призведуть до належного оцінювання регіональних фінансових потенціалів;

- перехід до багаторічного (не менше трьох років) фінансового управління;

 - випуск облігацій;

 - використання моделей державно-приватного співробітництва;

 - своєчасна й якісна підготовка заявок на отримання коштів від програм макроекономічного розвитку загальнодержавного рівня, від Європейського Союзу та інших донорів.

Таким чином, запропоноване фінансово-економічне забезпечення реалізації стратегії дозволить поетапно здійснити проведення запропонованих заходів щодо здійснення реалізації стратегії ефективного соціально-економічного усталеного розвитку Харківського регіону за умови екологізації. Указане забезпечення ґрунтується передусім на економічному механізмі реалізації стратегії, який включає джерела фінансування проекту, чинники, які здійснюють вплив на хід виконання стратегії, та інструменти корегування та впливу на них.

4.5. Інформаційне забезпечення реалізації стратегії ефективного соціально-економічного розвитку регіону

4.5.1. Значення організації інформаційного забезпечення для соціально-економічного розвитку регіону

Першорядним чинникам підвищення ефективності в будь-якій галузі є поліпшення управління. Удосконалення методів і форм управління відбувається на основі подальшого розвитку інформатики, досягнень

науково-технічного прогресу, вивчення методів, законів і способів оброблення, і накопичення передавання інформації за допомогою різноманітних технічних засобів.

Інформаційно-технічні новації слід сприймати як засіб здешевлення та скорочення апарату управління. Роль інформації в організаційному управлінні постійно зростає, що пов'язано зі змінами соціально-економічного характеру, появою нових досягнень у галузі техніки та технологій, результатами наукових досліджень.

Вирішення стратегічних завдань щодо прискорення соціально-економічного розвитку України та її регіонів потребує активізації структурних змін і посилення трансформаційних процесів в усіх господарських регіональних системах. Ці процеси тісно пов'язані з розробленням і впровадженням нових методів і форм регулювання регіонального розвитку, що потребує відповідного інформаційного забезпечення.

Сучасний економічний словник Б. А. Райзберга та Л.Ш. Лозовського трактує інформаційне забезпечення як інформацію, що необхідна для управління економічними процесами, та міститься в базах даних інформаційних систем [176].

Інакше значення цьому терміну надають В. В. Красник та Л. П. Кураков. На їх думку, інформаційне забезпечення – це інформація, необхідна для управління економічними процесами, яка міститься в базах даних інформаційних систем; забезпечення необхідною інформацією; створення інформаційних умов функціонування системи; включення в систему засобів пошуку, отримання, збереження, накопичування, передавання, оброблення інформації; організація банків даних. Створення інформаційного забезпечення – неодмінна умова побудови та функціонування автоматизованих систем управління [115; 118].

Аналізуючи наявні дефініції поняття "інформаційне забезпечення", можна сказати, що це сукупність вихідної інформації різноманітного характеру, що призначена для прийняття рішень у сфері управління й яка міститься у даних інформаційних систем. Це створює умови для пришвидшення пошуку, отримання, збереження, накопичування, передавання, оброблення необхідної інформації, для управління економічними процесами.

Інформаційне забезпечення включає в себе:

забезпечення фактичними даними управлінських структур;
використання інформаційних даних для автоматизованих систем управління;

використання інформації для забезпечення діяльності різноманітних споживачів.

Забезпечення інформацією управлінських структур (держави, корпорацій, організацій) проводиться насамперед за рахунок організацій, що спеціально займаються збиранням даних (державні органи статистики, наукові центри різноманітних типів). Чималу роль в інформаційному забезпеченні управлінських структур відіграють засоби масової інформації, які не тільки містять великий масив інформації, а й формують на її основі громадську думку, яка впливає на управлінські рішення. Іншим важливим напрямом інформаційного забезпечення є формування інформаційних даних для автоматичної системи управління. Інформація є необхідним елементом усієї системи, без якої неможливо технічне, математичне, організаційно-правове її функціонування. Інформація, яка вводиться в систему, її перед машинне оброблення – основа сучасних автоматизованих інформаційних систем. Третій напрям інформаційного забезпечення пов'язаний із задоволенням інформаційних запитів споживачів найрізноманітніших типів: як установ, організацій, так і окремих осіб. У цьому випадку в якості інформаційного забезпечення виступають не тільки статистичні дані, дані архівів, соціологічних опитувань та офіційних установ, але і такі типи інформації, як наукові звіти, книжкові та журнальні публікації, дисертації тощо. Найбільш поширеною формою цього типу інформаційного забезпечення є бібліотеки, а в сучасних умовах все більшого значення набувають служби та центри аналізу інформації [253].

Державна управлінська діяльність на сучасному етапі розвитку суспільства зазнає визначальних змін як за своїм змістом, так і за технологією. Ці зміни пов'язані не тільки з радикальною перебудовою форм і методів державного управління, а й з підвищенням рівня сучасної комп'ютерної техніки та технології збирання й оброблення управлінської інформації.

Поява сучасної техніки та технології збирання та оброблення управлінської інформації породила необхідність вивчення й осмислення їх сутності, ролі та місця в управлінському процесі. Вона сприяє якісним змінам механізму державного управління взагалі і зокрема – на регіональному рівні [254].

Серед низки проблем, що сьогодні існують у сфері державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України, ряд авторів [56, 69, 259, 303] визначають такі:

установлення науково обґрунтованих показників, які визначають і гарантують самостійність місцевих бюджетів;

збалансування бюджетної системи за територіями, доходами та видатками;

визначення оптимального розміру частки місцевих бюджетів у консолідованому бюджеті держави з позицій забезпечення економічної самодостатності регіонів;

установлення мінімальної частки доходів місцевих бюджетів, що формуються за рахунок власних доходів.

Необхідність дослідження соціально-економічного розвитку регіону (області, міста, району) аргументується такими проблемами та суперечностями, як низка взаємопов'язаних проблем регіонального соціально-економічного розвитку, які виникають: між продуктивними силами та застарілими формами організації економічного життя, виробництвом і споживанням; суперечності між посиленням традиційної моделі та повномасштабним оновленням регіонів (можлива "псевдомодернізація"); між застарілим розміщенням продуктивних сил та їх формуванням в сучасних умовах (у межах адміністративної реформи); між інерційністю адміністративно-територіального поділу та новими територіями та підприємствами; між процесами централізації та децентралізації (необхідність "нової регіоналізації", концепції якої взагалі відсутні); між рівнями розвитку регіонів, про що свідчать коливання значень валового регіонального продукту; між тенденціями глобалізації та транскордонного співробітництва.

Усе це визначає необхідність перебудови, удосконалення господарського комплексу кожного регіону за умов соціальної й економічної спрямованості розвитку економіки регіону; зростання потреб у детальній інформації про технічні, економічні, соціальні, екологічні можливості відповідних територій [41].

В умовах ринкової економіки інформаційне забезпечення соціально-економічного розвитку регіону набуває найважливішого значення, адже саме об'єктивна інформація є основою для необхідної управлінцю звітності. Така інформація повинна відображувати відомості щодо поточного фінансового становища підприємств регіону, потоків усіх грошових коштів і прийняття управлінських рішень.

Інформаційне забезпечення соціально-економічного розвитку регіону повинно відповідати наступним **завданням і цілям**:

задовольняти інформаційні потреби управлінських структур, надання їм документованої інформації;

формуванню, наповнюванню, підтримувати, розміщувати, актуалізувати та використовувати інформаційні ресурси підприємства;

створювати та розвивати систему оброблення, використання та передавання необхідної інформації;

розвивати систему якісного та швидкого забезпечення інформацією. Інформаційне забезпечення менеджменту повинно враховувати законодавчі, нормативні державні обмеження та забезпечувати достатній рівень безпеки використання технічних досягнень і коштів.

Інформація повинна включати в себе: законодавчі державні акти; укази, постанови і розпорядження Президента і Уряду; правові акти, прийняті органами виконавчої влади; матеріали, викладені в методичній документації; державні спеціалізовані стандарти.

Інформаційна основа соціально-економічного розвитку регіону повинна забезпечувати всією необхідною інформацією як на рівні самого регіону, так і на рівні держави. Інформаційні ресурси в цьому випадку розподіляються на внутрішні та зовнішні джерела. Ці джерела інформації породжують контрольну, наукову, аналітичну, планову та іншу інформацію. Джерела внутрішнього середовища надають точну та повну інформацію, яка відображує рівень соціального й економічного розвитку регіону. До зовнішніх джерел інформації відносять законодавчі органи, облікові органи, інформаційні бюро тощо. Інформація, отримана із зовнішніх джерел часто неповна, неточна, суперечлива та приблизна. Процес інформаційного забезпечення потребує постійного управління та контролю.

Під час організації інформаційного забезпечення використовується: системний підхід, який уможливорює створення єдиної інформаційної бази; розроблення типової схеми обміну даними між різними рівнями системи та всередині кожного рівня; організація єдиної схеми ведення та зберігання інформації; забезпечення вирішуваних завдань вихідними даними.

Основними **функціями** інформаційного забезпечення є:

спостереження за ходом виробничо-господарської діяльності;

виявлення та реєстрація стану керованих параметрів і їх відхилення від заданих режимів;

підготовка до оброблення первинних документів, що відображають стан керованих об'єктів;

забезпечення автоматизованого оброблення даних;

здійснення прямого та зворотного зв'язків між об'єктами та суб'єктами управління.

Оснoву державного управління становить інформація, яку визначають як: сукупність будь-яких відомостей; характеристик чого-небудь; фактів,

даних про відповідні предмети, явища, процеси, відносини, події тощо, зібраних та систематизованих у придатній для використання формі.

Інформаційне забезпечення державного управління – це система концепцій, методів і засобів, призначених для забезпечення користувачів (споживачів) інформацією. Система інформаційного забезпечення включає інформаційні ресурси; організаційно-функціональне, функціональне, програмне, технічне, технологічне, правове, кадрове та фінансове забезпечення і призначена для збирання, оброблення, зберігання та надання інформації користувачам.

Інформаційний ресурс – це відомості, організовані в системах інформаційного забезпечення у вигляді фондів на фізичних носіях (бази даних, бібліотеки, архіви), які знаходяться у власності або розпорядженні та користуванні юридичних або фізичних осіб.

Управлінська інформація – частина соціальної інформації, яка виділена із загального масиву за критеріями придатності до обслуговування державно-правових процесів формування та реалізації керівних впливів.

Виділяють наступні джерела, що об'єктивно породжують управлінську інформацію:

норми законодавчих та інших актів, що надають повноваження державним органам і державним службовцям на виконання дій за позначеним часом і напрямом;

звернення громадян до держорганів щодо реалізації своїх законних інтересів і суб'єктивних прав;

настанови вищих органів, обов'язкові для виконання нижчими;

факти, відносини, які виявляються в процесах контролю, різноманітних перевірок;

проблемні, конфліктні, екстремальні й інші складні ситуації, що потребують оперативного й активного втручання держорганів і посадових осіб.

Кризові ситуації вимагають завбачного вироблення заздалегідь відповідних алгоритмів управлінських дій. Хоча такі ситуації поодинокі, за кожною з них повинні бути продумані моделі швидкого й енергійного втручання конкретних держструктур і посадових осіб.

Управлінська інформація повинна відповідати вимогам актуальності, достовірності, достатності, доступності та автентичності (у зрозумілій формі). Сучасний етап інформатизації державного управління характеризується різким зростанням інформаційних потоків і створенням таких інформаційних засобів і технологій, які докорінно змінили всі інформаційні

процеси та інтелектуальне уявлення про них. Тому всі провідні країни світу вже визначили свою політику та стратегію руху до інформаційного суспільства. Адміністрація США в 1993 р. затвердила план дій у сфері національної інформаційної структури. У липні 1994 Комісією Європейського співтовариства прийнятий план дій "Європейський шлях в інформаційне суспільство" [253].

Специфічне місце в регулюванні розвитку економіки регіонів відводиться регіональній моделі державного регулювання й оптимізації її механізму, який включає законодавчо-нормативне та фінансове регулювання, соціальний захист, пряме управління регіоном. Однією із складових державного регулювання економіки регіону, яка забезпечує його ефективність та дієвість, є фінансове регулювання. Воно передбачає спрямованість бюджетних коштів і приватних інвестицій у найдинамічніші сектори регіональної економіки, здатні збільшити наповнення бюджету регіону та прискорити його соціально-економічний розвиток. Визначення основ соціально-економічного розвитку регіонів спиралось на систему методологічних принципів, що відображують особливості цього процесу

Вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіону можливе за умов підвищення його ефективності, визначення чинників, які зумовлюють та визначають масштаби та тенденції його розвитку. Це потребувало визначення рівня економічного розвитку регіону на основі економічних показників, які визначають конкретні чинники та місце кожного району в рейтингу. Для розрахунку вагомості впливу будь-якого чинника на розвиток кожного району області використовується ваговий коефіцієнт для j -х ознак, кількісне зростання якого свідчить про позитивний рівень розвитку району [141]:

$$I_{ij} = k_j \frac{m_{ij}}{m_{\max j}}, \quad (4.7)$$

де I_{ij} – інтегральний індекс регіонального розвитку;

k_j – ваговий коефіцієнт j -ї ознаки;

m_{ij} – значення j -ї ознаки для i -го регіону;

$m_{\max j}$ – максимальне значення j -ї ознаки за всіма регіонами.

Визначення показників рівня стабільного розвитку району області вимагало комплексного оцінювання стану регіону. Це зумовило необхідність зведення часткових індексів до загальної бази шляхом застосування

методу зведення часткових оцінок в інтегральну, комплексну оцінку сталого розвитку:

$$I_{c.p.} = \frac{I_{z.i.} + I_{t.} + I_{e.o.}}{3}, \quad (4.8)$$

де $I_{z.i.}$ – інтегральний індекс i -го регіону за рівнем залучення інвестицій;
 $I_{t.}$ – інтегральний індекс i -го регіону за обсягом товарообороту;
 $I_{e.o.}$ – інтегральний індекс i -го регіону за обсягом експортних операцій.

Після ранжування кожному регіону присвоюється певний ранг. Регіон з найвищим рівнем регіонального розвитку отримує перший ранг – перше місце в рейтингу регіонів, а регіон з найнижчим рівнем інтегрального індексу – останнє місце. На фінальному етапі визначається, чи належить адміністративний район до лідерів, середньорозвинутий або проблемний [141].

Ефективність функціонування національної економіки залежить переважно від рівня соціально-економічного розвитку регіонів, які відзначаються галузевою, соціальною та територіальною диференціацією. Ефективне управління системою регіонального розвитку передбачає підвищення рівня використання потенціалу території з орієнтацією на соціальні пріоритети з метою забезпечення економічного зростання, на структурну збалансованість і зміцнення внутрішньо- та міжрегіональних зв'язків, для чого потрібне відповідне та достовірне інформаційне забезпечення.

Розроблення інформаційного забезпечення спрямоване на використання технічних засобів управління для постачання необхідної інформації до органів управління. Цей процес сприяє організації, по-перше, безперервного процесу збирання, опрацювання, зберігання та пошуку інформації, а також передавання її на різні рівні управління; по-друге, високій вірогідності та надійності інформації відповідно до встановлених вимог щодо збирання й опрацювання на всіх рівнях управління.

Інформаційні зв'язки за способом регулювання поділяються на: організаційно-майнове, довідково-інформаційне обслуговування; організаційно-управлінські, інформаційні потоки в сфері управління та координації управління народним господарством. Однак сьогодні відбувається пошук специфічних засобів впливу на інформаційні відносини, що особливо помітно у зв'язку з опрацюванням проблем юридичної відповідальності в умовах використання сучасних інформаційних технологій [254].

Загальний обсяг нормативних актів, технічних матеріалів, положень, інструкцій, які стосуються засобів обчислювальної техніки й інформації, настільки великий, а головне – дуже поверховий та суперечливий. Тому виникла необхідність видання єдиного основоположного нормативного документу, який охоплював би найважливіші аспекти інформатизації, акумулював вітчизняний та зарубіжний досвід.

4.5.2. Проблеми та перспективи впровадження системи e-governance в Україні

Розвиток України в сучасному демократичному суспільстві, бажання інтегруватися в ЄС стикаються з багатьма перешкодами. На заваді стають наслідки світової економічної кризи та політичної нестабільності, а також зростання рівня інфляції та безробіття, зниження довіри до влади і так далі. Це спричиняє значне зниження ефективності діяльності системи державного управління та місцевого самоврядування. Тому необхідна модернізація цієї системи шляхом упровадження нових методів і форм управління, сучасних інструментів управління, які засновані на інформаційних технологіях. Одним із таких засобів є впровадження системи електронного врядування. Проблема знаходження шляхів ефективного реформування уряду є важливою для України, але реформа повинна обов'язково враховувати досвід провідних країн світу.

Запровадження інформаційно-комунікаційних технологій в роботу уряду, сферу взаємодії громадян з органами влади, влади – з громадськими організаціями, компаніями та іншими органами влади, які у ширшому сенсі називають "електронне врядування", дозволить удосконалити та покращити роботу органів влади та зробити їх більш відкритими. Ці заходи допоможуть подолати високий рівень суспільної недовіри до них. Введення в дію інструментів та засобів електронного врядування допоможе децентралізувати та наблизити до громадян послуги, які їм надають органи влади. Мінімізація особистого контакту зі співробітниками, відстеження цифрової "історії відносин" значно знизить рівень корупції. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій в процесі прийняття рішень та їх реалізації, у взаємодії органів влади дає шанс прискорити процеси прийняття рішень та їх реалізацію, звільняючи значну частину службовців, скорочуючи потребу в їх кількості.

Сьогодні всі органи виконавчої влади, обласні та міські державні адміністрації користуються офіційними веб-сайтами. Відсоток робочих

мість, які підключені до мережі Інтернет в структурних підрозділах обласних державних адміністрацій складає 92, в районних державних адміністраціях – 65. Система електронного документообігу в апаратах адміністрацій, за даними проведеного анкетування, впроваджена в усіх областях, крім Запорізької, Київської, Кіровоградської та Тернопільської, та у м. Києві [218].

У сьогоднішній Україні існує декілька конкурентних підходів до визначення поняття "е-врядування". Проте жоден з цих підходів, на жаль, не отримав офіційного статусу. Одне з широко відомих тлумачень поняття "е-врядування" сформульоване Інститутом сучасного розвитку спільно з Інститутом розвитку інформаційного суспільства: "електронне урядування – це система взаємодії органів державної влади з населенням, що базується на широкому застосуванні інформаційних технологій, у тому числі на мережі Інтернет, з метою підвищення доступності та якості державних послуг, зменшення термінів їх надання, а також зниження адміністративного навантаження на громадян та організації, обумовленого їх отриманням" [40].

Запровадження електронного управління має важливе значення для розвитку інформаційного суспільства та створення електронної демократії, коли кожен громадянин має право на вільний та безкоштовний доступ, користування й обмін інформацією та знаннями, використання інформаційних технологій. Це надасть громадянам можливість реалізувати власний потенціал та докласти внесок у суспільний та особистий розвиток, підвищити якість життя та створити умови для відкритого та прозорого державного управління [40].

Використання інструментів електронного уряду дає можливість вирішити основні проблеми української держави: непрозорість, закритість, високий рівень корупції в уряді; формування механізмів децентралізації, демократичного контролю та участі громадян у розробленні та реалізації державної політики; повернення довіри населення до інститутів і посадовців державних і місцевих органів влади.

Упровадження електронного уряду в сучасній Україні є потужним євроінтеграційним чинником, який забезпечує дієвий поштовх гармонізації взаємодії органів влади з громадянами, публічними організаціями, підприємництвом та іншими органами влади відповідно до вимог та стандартів Європейського Союзу.

Сьогодні розвиток електронного врядування в Україні не позбавлений уваги з боку органів влади та громадськості. Ця сфера регулюється

понад десятьма законами України, понад тридцятьма постановами та двадцятьма розпорядженнями Кабінету Міністрів України. У 2014 році вісім кандидатів на посаду Президента України та десять політичних партій – учасниць парламентських виборів у своїх програмних положеннях заявляли про ті чи інші елементи електронного врядування. Електронний уряд розглядається як один з пріоритетів "Стратегії реформ – 2020" – Президентського плану масштабної модернізації України. За даними дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова у вересні 2014 року, 40% населення України підтримує розвиток електронного врядування [186].

Запроваджена в Україні електронна інформаційна система "Електронний Уряд" значно полегшила обіг інформації. За обміном інформацією через систему "Електронний Уряд" між інстанціями різноманітних рівнів проводиться постійний моніторинг. Результати моніторингу підтверджують ефективність її використання. Так, до державного комітету з питань науки, інновацій та інформатизації надійшло вісімдесят п'ять звітів від органів виконавчої влади про надання ними інформаційних та інших послуг через електронну інформаційну систему "Електронний Уряд", тобто звітували 96,6 % від загальної кількості органів виконавчої влади. Центральні та місцеві органи державної влади надали звіти: 100% – державні адміністрації областей України та 95,1 % – центральні органи виконавчої влади [186].

Однак структурні підрозділи (відділи, управління, сектори) не відповідають сучасним потребам щодо інформатизації органів влади та запровадження електронного врядування. Причинами цієї проблеми є нестача кількості штатних працівників і їх професійний рівень. Органи влади відчувають гострий дефіцит персоналу з управління ІТ-ресурсами. Низька заробітна плата працівників державного сектора перешкоджає державним органам наймати експертів високої кваліфікації. Цей недолік зумовлює нерівномірний розвиток державних секторів у цій сфері та заважає їх широкому використанню. Крім того структурні підрозділи, які відповідають за питання інформаційно-комп'ютерного забезпечення, відсутні як такі в районних державних адміністраціях, у багатьох органах місцевого самоврядування. Це формує системний ризик щодо запровадження електронного врядування в Україні.

У 2014 році Україна посіла 87-ме місце серед 193-х країн – членів Організації Об'єднаних Націй за результатами міжнародного оцінювання розвитку електронного врядування. Проте у 2010 році Україна займала

54-те місце, а у 2012 – 68-ме. Від'ємна динаміка пов'язана із втратою Україною позицій за індексом упровадження он-лайн сервісів.

З одного боку, держава витрачає значні кошти в розвиток ІТ-інфраструктури державних органів влади, з іншого – ця цифра є недостатньою порівняно з іншими європейськими країнами. Так, у 2013 році видатки на ці цілі з Державного бюджету України склали 402 млн грн [218]. З них генеральним державним замовником Національної програми інформатизації затверджено, як це передбачено чинним законодавством (стаття 48 Бюджетного кодексу України), 296 проектів загальною вартістю у 383 млн грн. Ще 49 проектів від 18-ти органів державної влади були профінансовані на суму 18,5 млн грн з порушенням передбаченої законом процедури. У Державному бюджеті України на 2014 рік у 42-х бюджетних програмах заплановані до виконання 190 заходів з інформатизації загальною сумою в 183,6 млн грн. Державні інвестиції у створення системи електронної взаємодії між органами виконавчої влади склали понад 20 млн грн, інформаційну систему електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів – понад 5 млн грн.

Якщо проводити порівняння з іншими країнами, то Південна Корея, яка очолює рейтинг ООН щодо рівня розвитку електронного врядування, у 2015 році має вкласти в розвиток електронного врядування країни приблизно 3 млрд доларів, а Естонія як європейський лідер за цією спрямованістю щороку витрачає на розвиток е-урядування 1% державного бюджету [218].

Основна мета електронного уряду в демократичному суспільстві – це забезпечення широкого доступу громадськості до інформації про діяльність органів влади, участь громадян у процесі прийняття управлінських рішень. Однак, як підтверджує вітчизняна практика, будь-яка інформація від державних органів завжди є значною мірою дозованою.

Традиційно приховування владою невігідної інформації під егідою конфіденційності породжує проблеми вільного доступу до інформації. Для її розв'язання недостатньо технічного впровадження on-line уряду. Доступ громадян до певних видів інформації має бути закріплений у законодавчому порядку, що втілено у нещодавно прийнятому законі [271]. Проте необхідно посилити санкції за укривання інформації з боку урядовців і за несанкціонований доступ щодо громадян, які не мають на це дозволу. При цьому об'єктом використання новітніх інформаційних технологій повинні бути упорядковані процеси та система організаційних

структур (органів державної влади). Автоматизувати (точніше – комп'ютеризувати) доцільно лише ті процедури, ту управлінську діяльність, яка за своїм змістом є об'єктивно необхідною та раціональною з позицій наукового підходу, вимог системного аналізу [85].

Питання запровадження електронного врядування в Україні мають внутрішню та зовнішню природу. Специфічне місце займають такі загальносвітові тенденції, як глобалізація й її результати у вигляді світової фінансово-економічної кризи; збільшення кількості та рівня традиційних загроз (небезпек) особі, суспільству, державі, світовому суспільству в цілому, а також поява нових небезпек, ускладнення їх взаємодії; посилення суперництва між країнами за енергоресурси, лідерство в світі та на регіональному рівні. Але дослідження цих явищ та особливостей їх прояву в Україні знаходиться по за межами даного питання.

Внутрішні деструктивні чинники електронного врядування також є однією з причин непрестижного 72-го місця України в рейтингу конкурентоспроможності серед 134-х країн світу. Так, за даними звіту Всесвітнього економічного Форуму з глобальної конкурентоспроможності 2008 – 2009 роки Україна поступилась Литві (44-те місце), Латвії (54-те місце), Росії (51-ше місце), Казахстану (66-те місце). За категорією "якість інституцій" для України є проблемними прозорість ухвалення урядових рішень (110-те місце), ефективність використання державного бюджету (114-те місце), довіра суспільства до політиків (101-ше місце), тягар державного регулювання (91-ше місце)" [199].

Саме на подолання непрозорості, закритості, недемократичності державної влади, на встановлення довіри між владою та суспільством, підвищення ефективності дій органів державної влади та місцевого самоврядування, активізації участі населення у формуванні та реалізації державної політики, підвищення якості та доступності державних адміністративних та інформаційних послуг фізичним та юридичним особам спрямовано впровадження електронного урядування. До основних внутрішніх питань запровадження електронного урядування в Україні необхідно віднести такі, як: відсутність офіційно визначеного категорійно-понятійного апарату; недосконалість нормативно-правового, інформаційно-аналітичного, науково-методологічного, фінансового, організаційно-технічного, кадрового забезпечення тощо [199].

Брак загальних форматів електронного документообігу на основі електронного цифрового підпису є джерелом загрози для національної

безпеки. Це заважає взаємодії через мережі Інтернет, а також може стати причиною затримки реалізації технологій електронної комерції, дистанційного навчання, електронної науки та культури та інших сучасних ІКТ. В організаційному плані впровадження електронного урядування сприяє тому, що в центральних і місцевих органах виконавчої влади призначені відповідальні особи з питань розвитку інформаційного суспільства з числа заступників керівника. На структурні підрозділи з питань розвитку та впровадження інформаційних технологій обласних та районних держадміністрацій покладені функції забезпечення розвитку інформаційного суспільства. Крім того, наприкінці 2008 року була створена Міжвідомча рада з питань розвитку інформаційного суспільства на чолі з першим віце-прем'єр-міністром України [199].

З іншого боку, незавершеність конституційної й адміністративної реформ, перманенті зміни в структурі та функціях органів державної влади, відсутність конкретних і детальних планів щодо переходу до надання пріоритетних державних електронних послуг і координації обліку даних о громадянах і стандартів ідентифікації під час надання державних електронних послуг; недостатній рівень зацікавленості в реалізації державних послуг в електронному вигляді з боку органів державної влади та рівень комп'ютерної грамотності державних службовців та самого населення; відсутність технічної підготовленості громадян до отримання державних послуг в електронному вигляді (ЕЦП, електронні ідентифікатори громадян); неефективна організація, координація та контроль за повноваженнями самого Комітету у сфері інформатизації та розвитку інформаційного суспільства стримують темпи впровадження електронного урядування в країні.

Для оцінювання стану впровадження "е-урядування" та виявлення тенденцій розвитку інформаційного суспільства взагалі, насамперед його технічної та технологічної складової, необхідна інтегрована система показників та індикаторів. Ця система базується: на даних з державного статистичного обліку; на результатах спеціальних емпіричних досліджень ринку інформаційно-комунікаційних технологій, проведених українськими та іноземними компаніями; на врахуванні рейтингових оцінок таких міжнародних організацій, як ООН, ЄС, Всесвітній Банк, ІТУ, ОЕСР тощо [186].

Крім системи показників та індикаторів, повинні бути розроблені та офіційно схвалені методики моніторингу, аналізу та прогнозування ситуації в цій сфері на коротко-, середньо- та довгострокову перспективу. Необхідні

також відповідні ресурси на здійснення інформаційно-аналітичного забезпечення; об'єднання джерел і користувачів інформації, встановлені регламенти їх взаємодії та вимоги до інформації – тобто повинна бути створена система інформаційно-аналітичного забезпечення.

Насамперед це стосується офіційного визначення системи національних індикаторів розвитку інформаційного суспільства, впровадження електронного врядування; якості методик оцінювання; наявності підготовлених кадрів і необхідних ресурсів [186].

Проте така система в Україні не створена, що вкрай негативно впливає на ефективність державної політики та управління в цій сфері. Ці процеси реалізуються за відсутністю зворотного зв'язку та базуються здебільшого на неточних, неповних і суперечливих статистичних даних, інтуїтивних уявленнях і попередньому досвіді осіб, які приймають стратегічні рішення. Держкомстат сьогодні не в повному обсязі задовольняє потреби користувачів у достовірній, своєчасній, повній статистичній інформації.

На сьогодні не започатковано єдиної інфраструктури міжвідомчого обміну даними в електронній формі. Інформація про поточний стан державних інформаційно-аналітичних систем недоступна іншим органам державної влади для оперативного використання. Не є ідеальною система національних стандартів з інформаційних технологій. Вони не приведені у відповідність до стандартів ISO/IEC і CEN/CENELEC. Використання недокументованих форматів даних, протоколів обміну, інших закритих інформаційних технологій; відсутність загальних класифікаторів, довідників і схем даних обмежують можливість застосування автоматизованих пошукових систем і систем аналітичного оброблення інформації. Відсутні загальна система планування та моніторингу реалізації державних програм і проектів, а також доступ громадськості до цієї інформації. Проблеми, які заважають впровадженню елементів електронного врядування у діяльність органів державної влади, мають комплексний міжвідомчий характер і не можуть бути вирішені на рівні окремих органів державної влади. Розвиток електронного врядування передбачає побудову складних і гнучких систем, узгоджених організаційно-технологічних заходів і скоординованих дій з боку органів державної влади у межах єдиної державної політики.

Визнаючи необхідність уведення адміністративних послуг з використанням можливостей глобальної мережі Інтернет, Кабінет Міністрів України активно працює у напрямі впорядкування та класифікації адміністративних послуг, чіткого розподілу повноважень з їх надання.

Варто також зауважити, що за впровадження системи е-врядування звичайного громадянина чи підприємця не мають турбувати питання реалізації процесів електронних послуг, доступ до публічної інформації та електронної участі. Головне питання, яке завжди буде хвилювати громадянина або бізнесмена – довіра до он-лайн-сервісу та впевненість у власній безпеці. Відсутність довіри до он-лайн-сервісу може бути серйозною перешкодою для розвитку електронного врядування в Україні.

Розглядаючи проблеми, з якими стикається електронне врядування в Україні, а саме – його розвиток, можна визначити головні, які негативно впливають на ефективність його впровадження. Нормативно-правова база є неповною; місцеві органи влади повинні посилити свою роль у формуванні узгодженої політики впровадження інструментів електронного врядування на місцевому рівні; недостатня увага до забезпечення доступу до інформаційних ресурсів з боку владних структур різних рівнів – ці проблеми потребують нагального розв'язання.

Таким чином, вирішення проблеми реалізації системи е-врядування в Україні вимагає великомасштабної та кропіткої роботи великої кількості фахівців, державних чиновників, представників громадськості. Україна має потужний потенціал, щоб вирішити цю проблему.

4.6. Управління проектами як засіб забезпечення реалізації стратегії шляхом побудови досконалої моделі ефективного соціально-економічного розвитку регіону за умови екологізації

4.6.1. Особливості використання методології управління проектами у сфері регіонального розвитку

Підвищення конкурентоспроможності за рахунок розвитку виробничого чинника та покращення показників суспільного розвитку регіонів як основи функціонування держави з ринковою економікою є найважливішою метою сучасних перетворень в економічному розвитку України. Забезпечити конкурентоспроможність держави можна лише завдяки цілеспрямованим діям, які допоможуть збалансувати розвиток регіонального бізнесу шляхом створення привабливих умов для його функціонування.

Регіональний розвиток – це динамічний процес, зміна внутрішньої соціально-економічної структури регіону в напрямі її вдосконалення та

раціоналізації. Як правило, він має поступальний характер. Прогресивні зміни у ньому спрямовані на формування регіону як стійкої просторової системи, яка раціонально використовує внутрішній потенціал і гармонійно співіснує з навколишнім середовищем.

Розвиток регіонів країни визначають, планують і здійснюють на національному рівні з використанням державних інвестицій, якими, як правило, розпоряджаються відповідні міністерства та відомства. Однак протягом минулих двадцяти років у багатьох державах почали використовувати в цій діяльності більш спрямований – індивідуальний підхід до кожного регіону з метою вирішення конкретних регіональних проблем за активного співробітництва з установами та громадами регіону. Окрім того, чимало урядів почали вдосконалювати координацію всіх державних інвестицій на регіональному рівні з метою підвищення їх ефективності. Це результат усвідомлення, що рівні розвитку регіонів можуть бути дуже різними, і тому усуненню надмірної непропорційності приділяється більше уваги.

За сучасних умов державне регулювання регіонального розвитку в Україні відбувається з урахуванням змін, які мали місце в соціально-економічному розвитку протягом минулих років. Для цих змін характерні такі риси:

поступове збільшення рівня концентрації економічної діяльності як на загальнонаціональному (зосередження основних ресурсів у м. Києві, який виробляє майже 20 % валового внутрішнього продукту країни та зосереджує 50 % всіх прямих іноземних інвестицій. Зростає чисельність населення за рахунок переміщення з інших областей. Майже 75 % працівників, зайнятих головним чином у сфері послуг, мають вищу освіту), так і на регіональному рівнях (зосередження економічної активності в обласних центрах і прилеглих районах, де скупчено понад 60 % обсягів виконаних будівельних робіт, інвестицій та виробництва) [246];

нерівномірність територіального розвитку; збільшення міжрегіональної соціально-економічної непропорційності; значне диференціювання розвитку районів і міст, у яких (більше 30 %) довгий час відзначається одночасне зменшення рівня економічної діяльності та скорочення чисельності населення. Зміцнення ролі регіональних центрів у загальному розвитку визначає сталу тенденцію до подальшого територіального диференціювання соціально-економічного стану в Україні (динаміка економічного зростання в міських агломераціях прискорює міграційний рух із селищ і невеликих міст, де існує обмежений потенціал розвитку) [246];

непрозорий фінансовий механізм забезпечення регіонального розвитку; неефективна система державного управління розвитком регіонів; відсутність точно визначеної політики держави в сфері регіонального розвитку; застарілий механізм взаємовідносин між державою та регіонами; недосконала система територіального управління; затримка проведення реформ місцевого самоврядування й адміністративно-територіального устрою.

Події, які мали місце на початку 2014 року в Криму та південно-східних областях України, відбулися внаслідок прорахунків і недоліків державної внутрішньої та зовнішньої політики, в тому числі й політики регіонального розвитку.

Застаріла техніко-технологічна база й монофункціональність галузей промисловості Донецького та Луганського регіонів; експортування продукції, яка має сировинний характер, та його орієнтація головним чином на ринок Російської Федерації визначають недосконалу структуру економіки, високу залежність від зовнішнього ринку паливних та енергетичних ресурсів. Державна індустріальна політика, заснована на наданні пільг певним територіям, вугільним і металургійним підприємствам, гальмувала конкурентоспроможність даних регіонів. Політика місцевої влади стала причиною закритості регіональних ринків та їх фактичного злиття з російським.

У результаті цього, окрім суто економічних проблем в Донецькій та Луганській областях, попри досить високий рівень середньої заробітної плати порівняно з іншими регіонами, збільшилась диспропорція в таких сферах, як розвиток інфраструктури; послуги освіти; культура; охорона здоров'я та навколишнього природного середовища. Спостерігалась негативна тенденція розвитку обласних центрів і занепад шахтарських і сільських територій. Наслідком цих процесів є значна стратифікація населення за рівнем доходів, високий рівень безробіття, соціальне розшарування населення, створення підґрунтя для проявів сепаратизму.

Саме тому формування та реалізація стратегії розвитку регіонів має базуватися на інтегрованому підході, який поєднує такі компоненти [246]:

секторальний (галузевий) – зростання рівня конкурентоспроможності регіонів за допомогою оптимізації та структурної диверсифікації економіки, ефективною спеціалізації областей з переважним використанням власного потенціалу економічних ресурсів;

територіальний (просторовий) – заснований на досягненні збалансованого та рівномірного розвитку окремих територій; міжрегіональному

співробітництві, попередженні соціально-економічної непропорційності на основі визначення "точок росту"; підвищення активності регіональної економічної ініціативи та потенціалу сіл, селищ та малих міст; формування соціально-економічної єдності та пропорційності розвитку територій з метою забезпечення однакових умов для соціального розвитку;

адміністративний – використання однакових підходів щодо реалізації політики розвитку регіонів, формування системи стратегічного прогнозування та планування розвитку окремих регіонів та держави в цілому, вдосконалення системи територіального управління.

Для створення ефективного фінансового механізму, що забезпечує регіональний розвиток, необхідно враховувати специфіку кожної окремо взятої області.

Сьогодні, як ніколи раніше, кожен регіон потребує розроблення власної стратегії розвитку, яка б сприяла підвищенню конкурентоспроможності. Така стратегія повинна базуватися на новому підході до системи управління промисловою політикою регіону.

Найважливіше місце в реформуванні, яке відбувається в територіальному управлінні, посідає управління проектами регіонального розвитку. Важливим є вирішення питань з планування та координації реалізації проекту розвитку регіону; пошуку оптимальних джерел фінансування та розпорядження ресурсами проекту; створення проектної команди; мотивації працівників до злагодженої й ефективної діяльності; запобігання та розв'язання конфліктних ситуацій в проектній команді тощо. Спеціалісти з регіонального управління мають використовувати сучасні методи й інструменти проектного менеджменту для формування та реалізації ефективної політики регіонального розвитку. Проте не слід забувати, що відмінне знання теоретичних основ і методів, використання сучасних моделей та техніки не гарантує успіху проектної діяльності. Реальна ситуація в регіоні може бути дуже складною. Тому важливо, щоб кожний окремий проект регіонального розвитку розроблявся індивідуально з урахуванням унікальності території [44].

Дослідження теоретичних і практичних праць з проблематики проектного менеджменту дозволяє стверджувати, що регіональний аспект майже завжди пов'язаний з оптимізацією структури регіональних проектів. Повної, науково обґрунтованої методології, а також системи методів та інструментів управління проектами регіонального розвитку автори не пропонують. Є тільки загальні підходи щодо розв'язання цих актуальних

проблем, а система методів та інструментів у кожному конкретному випадку обирається окремо. Це не дозволяє з максимальною ефективністю використовувати потенціал проектів регіонального розвитку й визначає необхідність наукового обґрунтування управління регіональними проектами за сучасних умов.

Сьогодні в нашій країні майже всі органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади беруть участь у розробленні та наступній реалізації стратегій та цільових програм соціально-економічного розвитку регіонів та окремих територій. Це відбувається за активної участі територіальної громади. Однак єдина методологія та підходи щодо адміністрування не використовуються. Це негативно впливає на ефективність і загальні результати [260].

Відповідно до постанови Кабінету міністрів України № 385 від 06.08.2014 р. "про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року" [246] визначено мету державної регіональної політики та головні завдання центральних і місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування. Постановою передбачено координацію державної регіональної політики з іншими складовими державної політики, які пов'язані з територіальним розвитком.

Стратегія регіонального розвитку визначає завдання та інструменти, які мають вирішувати соціальні проблеми, підвищувати економічний потенціал регіонів, ефективність їх економіки, прибутковість бізнесу та рівень доходів населення. Вона спрямована на створення умов для розвитку ділового середовища, підвищення соціальних стандартів та якості життя. Разом з тим для розв'язання даних завдань необхідно чітко визначити та запровадити дієвий фіскальний механізм і механізм перерозподілу валового внутрішнього продукту. Це необхідно, щоби уникнути збільшення диспропорцій між окремими регіонами з різним рівнем соціально-економічного розвитку.

Стратегія регіонального розвитку заснована на єдиній системі, яка координує процеси стратегічного планування на трьох рівнях: центральному, регіональному та місцевому. Ця система координації передбачає [246]:

синхронізацію процесів державного стратегічного планування розвитку галузей національної економіки й окремих регіонів, враховуючи основні їх потреби та необхідність підвищення конкурентоспроможності територій. Це стосується переважно центральних органів виконавчої влади. Серед їх функцій – розроблення довгострокових цільових програм,

спрямованих на вирішення проблем розвитку секторів національної економіки та суспільства в цілому, що має суттєвий вплив на розвиток регіонів. Для досягнення цієї мети на державному рівні передбачається здійснювати обов'язкове оцінювання впливу реалізації стратегій та програм розвитку галузей національної економіки на розвиток окремих територій;

узгодження регіональних стратегій розвитку із державною стратегією щодо визначення завдань і заходів, спрямованих на їх вирішення. Це передбачає спільну діяльність місцевих і центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

приведення територіального планування розвитку держави у відповідність до Генеральної схеми планування території України, схем планування окремих адміністративно-територіальних одиниць та регіональних стратегій розвитку;

взаємоузгоджене середньострокове та короткострокове державне програмування регіонального розвитку та програмування розвитку міст і регіонів, засноване на прийнятих стратегічних документах;

узгоджену реалізацію державної стратегії шляхом виконання плану заходів за конкретними етапами та планів заходів щодо реалізації регіональних стратегій розвитку.

Інструментами реалізації державної стратегії регіонального розвитку є [246]:

план заходів з реалізації стратегії. У ньому всі заходи передбачені для кожного регіону або груп регіонів з урахуванням їх рівня розвитку та спрямовані на вирішення проблем, які перешкоджають інтенсивному соціально-економічному розвитку регіонів. Заходи плану спрямовані також на зниження диспропорцій у доступі населення та бізнесу до адміністративних та інших послуг у межах визначених стратегією цілей. Даний план заходів надасть змогу, використовуючи певні індикатори, здійснити оцінювання методів досягнення цілей, визначених стратегією; запровадити моніторинг та оцінювання ефективності впливу заходів, які запроваджуються на регіональному та державному рівні;

регіональні стратегії розвитку, які готують обласні державні адміністрації за участю районних і міських рад, громадських об'єднань і затверджують обласні ради. Ці стратегії розробляють на термін, відповідний строку реалізації державної стратегії, і містять як власні, так і визначені в державній стратегії цілі;

плани заходів щодо виконання регіональних стратегій розвитку (готують обласні державні адміністрації) структуровані відповідно до двох періодів реалізації стратегії та плану заходів щодо їх реалізації;

угоди щодо регіонального розвитку, укладені відповідно до Закону України "Про стимулювання розвитку регіонів" між Кабінетом Міністрів України та обласними радами з метою вирішення регіональних та міжрегіональних проблем соціально-економічного розвитку. Вони мають сприяти підвищенню рівня горизонтальної та вертикальної координації дій місцевих і центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування під час реалізації заходів щодо інтенсивного росту центрів економічної активності та включення до них територій з низьким потенціалом розвитку (сільських районів, малих населених пунктів);

державні програми подолання депресивності територій, передбачені згідно із Законом України "Про стимулювання розвитку регіонів". Для узгодження цих програм з регіональними стратегіями розвитку та планами заходів щодо їх реалізації передбачається внести зміни до законодавчої бази. Це сприятиме розширенню переліку показників, які характеризують депресивний стан. Необхідно також включити до цього переліку індикатори, за якими оцінюється рівень соціального розвитку населення даної території;

державні програми розвитку транскордонної співпраці забезпечують об'єднання зусиль, спрямованих на розвиток євро регіонів. Знищення адміністративних та інфраструктурних перешкод для співробітництва прикордонних територій, спільна діяльність у сфері малого та середнього бізнесу; підвищення конкурентоспроможності окремих регіонів; розвиток їх соціальної та виробничої інфраструктури нададуть ефективності цьому виду діяльності;

державні цільові програми в окремих сферах соціально-економічного розвитку, розроблення яких здійснюється на основі державної стратегії регіонального розвитку за безпосередньою участю місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

державні цільові програми розвитку окремих територій, розроблення яких здійснюється з урахуванням особливостей їх соціального, економічного й екологічного стану та за безпосередньою участю органів місцевого самоврядування й об'єднань територіальних громад.

Усі вищезазначені інструменти реалізації державної стратегії регіонального розвитку повинні використовуватися у взаємозв'язку для того, щоб передбачені ними заходи не дублювалися. Також необхідно проводити

оцінювання результативності реалізації заходів з метою максимального досягнення цілей державної та регіональних стратегій розвитку.

Закон України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України" встановлює правові, організаційні й економічні засади для створення єдиної системи програмних і прогнозних документів соціально-економічного розвитку України, окремих секторів національної економіки й адміністративно-територіальних одиниць, які є складовою частиною загальної системи державного регулювання соціально-економічного розвитку [169]. Відповідно до цього закону програма економічного та соціального розвитку областей, районів, міста Києва на короткостроковий період має розроблятися щорічно й узгоджуватися з щорічним посланням Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє та зовнішнє становище України.

У програмі економічного та соціального розвитку області, району, міста на наступний рік відображуються [169]:

аналіз економічного та соціального розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці за попередній та поточний роки; визначення основних проблем соціально-економічного розвитку;

оцінювання використання виробничого, природного, трудового та науково-технічного потенціалу; аналіз екологічної ситуації у відповідній адміністративно-територіальній одиниці;

можливі напрями вирішення основних проблем соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

цілі та першочергові завдання економічного та соціального розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці в наступному році;

система заходів, які здійснюватимуться місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування щодо реалізації соціально-економічної політики з визначенням виконавців і термінів реалізації;

головні індикатори економічного та соціального розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

дані про надходження та витрачання доходів, отриманих від розпорядження об'єктами комунальної власності; оцінювання ефективності використання об'єктів комунальної власності; аналіз показників розвитку організацій та підприємств комунальної власності.

Компонентом програм економічного та соціального розвитку територій та регіонів є цільові програми. Такі програми містять сукупність завдань і заходів, що узгоджені з усіма задіяними виконавцями за термінами та

забезпеченням ресурсами. Вони спрямовані на розв'язання пріоритетних проблем розвитку окремих регіонів, секторів економіки чи соціально-культурної сфери регіонів. Реалізація цих програм відбувається за рахунок коштів місцевих бюджетів. Програми розробляються згідно з основними принципами формування державних цільових програм, визначених у Законі України "Про державні цільові програми" [170]. Механізм розроблення, узгодження, подання на затвердження та виконання державних цільових програм визначає Постанова Кабінету Міністрів України № 106 від 31.01.2007 р. "Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм" [172]. Для того щоб встановити єдиний порядок розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання було видано Наказ Міністерства економіки України № 367 від 04.12.2006 р. "Про затвердження методичних рекомендацій щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання" [286].

Ініціювати розроблення цільових програм соціально-економічного розвитку регіонів та окремих територій може відповідний місцевий орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування. Підґрунтям для розроблення такої програми можуть бути [286]:

наявність проблеми на регіональному рівні, вирішення якої вимагає залучення коштів бюджету, узгодження спільної діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, організацій, установ і підприємств;

існування у місцевому бюджеті можливості забезпечення виконання заходів програми необхідними ресурсами та відповідність мети програми пріоритетним напрямом соціально-економічного розвитку регіону.

Заходи цільової програми соціально-економічного розвитку окремих регіонів не повинні повторювати заходи інших регіональних програм.

Основними стадіями розроблення та виконання цільових програм соціально-економічного розвитку регіонів є [286]:

ініціювання діяльності щодо розроблення регіональної цільової програми;

підготовка проекту цільової програми, що складається із визначення завдань і заходів, які пропоновано включити в програму; наявність необхідних ресурсів, обсягів і можливих джерел фінансування; призначення головних виконавців і встановлення термінів виконання програмних заходів;

виконання експертизи проекту програми, узгодження, прийняття програми, визначення головного розпорядника коштів;

затвердження бюджетних призначень на виконання цільової програми; включення даної програми до щорічних програм економічного та соціального розвитку регіону;

організація виконання цільової програми, контроль за виконанням; моніторинг і складання щорічного звіту (проміжних звітів) за результатами виконання цільової програми; її коректування.

Проект програми готується місцевими органами виконавчої влади самостійно або в співпраці із підприємствами, установами, науковими організаціями, зацікавленими в її прийнятті та виконанні. З метою організації підготовки проекту цільової програми можливе створення групи, яка включатиме представників відповідних органів влади, бізнес-структур, громадських і наукових організацій, а також політичних партій.

Проект цільової програми містить такі розділи [286]:

паспорт програми;

формулювання проблеми, на вирішення якої спрямована програма;

формулювання головної мети програми;

обґрунтування засобів і шляхів вирішення проблеми, необхідних ресурсів, обсягів і можливих джерел фінансування; етапи та терміни реалізації програми;

список заходів і завдань програми й індикатори результативності;

напрями діяльності та заходи програми;

координація діяльності та контроль за виконанням програми.

Реалізація програми відбувається шляхом виконання її завдань і заходів виконувачами, які зазначені у цій програмі. Безпосередній контроль за реалізацією завдань і заходів програми здійснює відповідальний виконувач, а за ефективним та цільовим використанням наданих коштів – головний розпорядник коштів.

Відповідальний виконувач програми один раз на рік подає звіт про стан її виконання структурному підрозділу з економічних питань місцевого органу виконавчої влади.

Відповідальний виконувач програми щороку здійснює оцінювання результативності програми та у разі необхідності розробляє пропозиції щодо доцільності продовження певних заходів, реалізації додаткових завдань і заходів, уточнення індикаторів, джерел і обсягів фінансування, списку виконувачів, термінів реалізації програми й окремих завдань і заходів.

Щорічно в строки, які визначено за рішенням відповідного органу місцевого самоврядування, інформація відповідального виконувача про

перебіг реалізації програми й ефективність виконання заходів заслуговується на сесіях відповідного органу місцевого самоврядування.

Отже, у даному дослідженні було проаналізовано дійсний стан розроблення та реалізації цільових програм соціально-економічного розвитку окремих регіонів. Проведений аналіз показує, що в кожному конкретному випадку не точно визначаються якісні та кількісні результати виконання відповідних заходів, терміни їх реалізації, виконувачі, обсяги та джерела фінансування, механізм реалізації, а також узгодженість цих програм з конкретними стратегічними напрямками. Ці факти є причиною низької ефективності дуже багатьох програм економічного та соціального розвитку регіонів в Україні.

Головні проблеми, які постають під час виконання державних цільових програм, такі:

невідповідність отриманих результатів поставленим цілям (в офіційних документах зафіксовано цілі програми, які не вирішують проблеми повсякденного життя учасників програми, а призначені для формального обґрунтування в офіційних документах);

відсутність чітких налагоджених механізмів реалізації результатів управління програмами, що виконувалися у попередні роки (організаційні проблеми, які часто виникають у процесі реалізації програм);

непрозорість процесу прийняття рішень; відсутність взаємної довіри до рішень, що приймаються учасниками програми; відсутність взаємної відповідальності.

Також необхідно враховувати той факт, що в державних цільових програмах головна діяльність відбувається за межами реалізації самих програм, силами не учасників цих програм, а їх суб'єктів і зацікавлених осіб, на яких безпосередньо мають вплив результати (створені в межах цих програм інститути та інфраструктурні об'єкти) [260].

В умовах сьогодення, коли внаслідок проведення адміністративних реформ широко запроваджується публічне адміністрування, значно зростає важливість успішної реалізації державних програм. Відповідно до концепції публічного адміністрування, об'єктом контролю виступає не тільки дотримання державними службовцями правил, а й результати їх діяльності. При цьому необхідно забезпечити взаємозв'язок між використанням стимулюючих заходів та результатами діяльності державних службовців.

З метою підвищення якості результатів державної цільової програми, рівня задовільнення зацікавлених бізнесових кіл широко застосовують

методологію проектно-орієнтованого управління. Необхідність у використанні цієї методології обумовлена наявністю таких слабких місць, як: неефективне планування та погана підготовка програм; їх невідповідність реальним потребам кінцевих користувачів; недостатнє врахування чинників, що впливають на сталість результатів та термін життєздатності програм. Ці та багато інших негативних чинників створюють необхідність у вдосконаленні процесів, пов'язаних з розробленням і виконанням державних програм. Незважаючи на те, що державний сектор має певні виняткові особливості порівняно з бізнес-сектором, сучасна методологія проектно-орієнтованого управління може застосовуватися й до управління державними програмами, про що свідчить багаторічний досвід зарубіжних країн. Взагалі проекти та програми дуже важко відділити одне від одного [260].

Проект у сфері регіонального розвитку – це цілісний комплекс логічно-структурованих, взаємопов'язаних заходів і завдань, що впорядковані за масштабом часу, спрямовані на вирішення головних проблем розвитку територіальних громад або адміністративно-територіальних одиниць і здійснюються за умов обмеження матеріальних, фінансових та інших ресурсів у точно визначені терміни.

Програма є цілісною сукупністю взаємопов'язаних за ресурсами, виконувачами та строками реалізації проектів. Це вимагає координації й управління виконанням для досягнення загальної мети.

В основі будь-якої програми лежить кілька проектів. Програма реалізується як серія взаємопов'язаних проектів. Стратегія, у свою чергу, є низкою взаємопов'язаних програм. Таким чином, можна зробити висновок про те, що сучасна методологія проектно-орієнтованого управління може застосовуватися як до розроблення та виконання цільових програм, так і до стратегій регіонального та територіального розвитку.

Головними принципами проектно-орієнтованого управління є:

обов'язкове врахування інтересів зацікавлених осіб (кожна мета проекту або програми повинна бути сформульована в термінах переваг й вигод для кінцевих користувачів);

значущість етапів розроблення, виконання й оцінювання результатів проекту або програми (необхідність встановлення критеріїв значущості певних переваг й вигод);

важливість процесу прийняття рішень протягом всього життєвого циклу проекту або програми (від рівня якості прийнятих рішень залежить ефективність і результативність усіх етапів проекту або програми).

Сучасна методологія проектно-орієнтованого управління дає можливість точно визначити якісні та кількісні результати виконання відповідних проектів і програм, строки їх реалізації, виконувачів, обсяги та джерела фінансування, механізм реалізації, а також не допустити перевищення витрат бюджетних коштів завдяки систематизації та структуризації проектного процесу. Усі етапи проекту об'єднують в єдиний цикл, тому цілі проекту та проблеми його стійкості лишаються протягом усього життя проекту в центрі уваги. На самому початку проектного циклу мають бути окреслені суспільні пріоритети, головні завдання програми або стратегії, на вирішення яких вона спрямована. Це забезпечує відповідність результатів визначеним стратегічним цілям.

Особливістю проектно-орієнтованого управління є провідна роль потенційних кінцевих користувачів, які приймають активну участь у прийнятті рішень. На початку проектного циклу визначається коло осіб, які причетні до проекту (стейкхолдерів), а також допустимий рівень їх участі в прийнятті проектних рішень. Залучення зацікавлених осіб до прийняття рішень значною мірою позначається на таких показниках проекту (програми), як: результативність, об'єктивність, прозорість, ефективність, відповідальність всіх учасників, сприйняття актуальних потреб територіальною громадою чи суспільством. Разом з тим активна участь стейкхолдерів у проекті (програмі) не може повністю гарантувати успіх та очікуваний результат, оскільки існує чимала вірогідність конфлікту інтересів, через який досягнення компромісу буде дуже тривалим і трудомістким. Проте це, в свою чергу, потребує від менеджерів проекту здатності працювати в команді та майстерності у координуванні спільної діяльності.

Управління проектами передбачає, що за умов обмеження ресурсів і часу розробляються унікальні продукти або послуги, які відрізняються від аналогів і раніше не створювалися.

Управління проектами у сфері регіонального розвитку слід розглядати як процес інституалізації у програмно-цільовому форматі втручання органів місцевого самоврядування чи державних органів влади у суспільне життя для ефективного вирішення проблем, пов'язаних з регіональним розвитком.

Процес інституалізації складається з: визначення структури проекту; розроблення стратегії; створення шаблонів і формалізації процедур, пов'язаних з управлінням, координацією та фінансуванням проектних заходів; формування компетентностей та набуття вмінь.

Головними характеристиками проектів у сфері регіонального розвитку є такі:

існування публічної проблеми, для вирішення якої необхідно розробляти проект;

визначення учасників, в тому числі основної цільової групи та кінцевих споживачів;

цілеспрямованість і системність;

взаємозв'язок головної мети, завдань, заходів, необхідних ресурсів та очікуваних результатів від реалізації проекту;

обмеженість ресурсів;

складання плану з виконання проекту, базованого на залежності між вартістю, якістю та тривалістю проектних заходів;

визначення потенційних ризиків і шляхів їх запобігання;

відокремлення та взаємозв'язок процесу розробки проектного продукту та процесу управління проектом;

існування зворотного зв'язку між цілями, завданнями, заходами, результатами, продуктами та ресурсами проекту;

створення системи моніторингу й оцінювання процесу управління проектом;

обґрунтування економічної ефективності проекту, яке передбачає перевищення користі від проекту над видатками, пов'язаними з його реалізацією.

Застосовування моделі проектно-орієнтованого управління у сфері регіонального розвитку обумовлено тим, що для сучасної діяльності зі створення та реалізації проектів і програм характерне існування низки негативних проблемних аспектів, які унеможливають ефективне використання найкращих ідей у сфері соціально-економічного розвитку регіонів. Серед таких негативних аспектів слід виділити такі:

невизначені стратегічні межі проекту;

аналіз ситуації здебільшого поверхневий, та не встановлює причинно-наслідкових зв'язків;

наявність планування, орієнтованого не на цілі і результати, а на проектні заходи;

неможливість перевірити ефект від виконання проекту;

особлива увага приділяється фінансовим ресурсам;

короткострокове бачення проекту;

проектна документація є неточною.

Дані негативи підкріплюються також наявністю типових помилок, які припускають розробники програм і проектів:

- недостатньо аргументовані проблеми, визначені в загальному вигляді; відсутнє чітке розмежування між проблемою, причинами та симптомами проблеми;

- не існує чіткого визначення й опису цільової групи проекту;

- не досліджується вирішення аналогічної проблеми в інших містах, регіонах або за кордоном; існує негативний попередній досвід з цієї проблеми;

- відсутній прогноз наслідків розв'язання проблеми;

- недостатньо структурована мета проекту;

- відсутність логічного зв'язку між проблемою, метою та завданнями програми або проекту (дуже часто має місце опис проблеми, а формулювання цілей та завдань не дозволяє вирішити дану проблему або має відношення до іншої проблеми, яка в цьому програмно-цільовому документі не розглядається);

- недостатньо конкретизовані цілі та завдання програми або проекту, через що їх неможливо вимірювати та оцінювати щодо реальності їх досягнення;

- цілі не відображують користь, прогнозовану від реалізації проекту;

- не запланований моніторинг та оцінювання програм і проектів, відсутні індикатори оцінювання;

- відсутній аналіз можливих загроз і ризиків від невиконання проекту;

- результати проекту, які очікуються за його виконанням, описані загально та незрозуміло.

Методологія управління проектним циклом дає можливість чітко визначити мету, завдання, результати проекту, одночасно мінімізуючи ризики, і передбачає таке:

- відповідність місцевих, регіональних, секторальних і національних стратегічних пріоритетів до стратегії Європейського Союзу;

- поглиблений аналіз проблем, які вирішуються за допомогою проекту чи програми;

- планування проектної діяльності, орієнтоване на головну мету;

- формулювання результату, який можна легко виміряти;

- постійну увагу до якості проекту;

- зосередження на тривалому ефекті від проекту;

- стандартизацію формату проектної документації.

Методологія управління проектом базується на використанні логіко-структурного й інтегрованого підходів. Проекти є циклічними, характеризуються системною цілісністю та містять декілька повторюваних етапів і фаз, тому для них можливе встановлення загальних правил.

Проектний цикл ґрунтується на трьох головних принципах.

1. Процедури та критерії прийняття рішень необхідно визначати на всіх етапах (в тому числі критерії оцінювання якості проекту та головні вимоги щодо інформаційного забезпечення).

2. Перехід на наступний етап проектного циклу здійснюється за умови успішної реалізації попереднього.

3. Для нових проектів програмування й ідентифікація відбувається на основі аналізу результатів моніторингу й оцінювання, які є елементами структурного процесу проекту та здійснюються для забезпечення зворотного зв'язку та засвоєння попереднього досвіду.

Реалізація логіко-структурного й інтегрованого підходів відбуваються шляхом забезпечення якості проекту. При цьому керуються принципами актуальності (доречності), здійсненності та сталості проекту, використовують поетапне інформування та логічне прийняття рішень з урахуванням того факту, що проект має приносити кінцевим споживачам довготривалу користь.

Принцип актуальності (доречності) реалізується у здійсненні поглибленого аналізу проблеми; досвіду з вирішення аналогічної проблеми в інших містах, регіонах або за кордоном; формулюванні мети проекту з позиції його вигоди для кінцевих споживачів; узгодженості проектної стратегії з конкретними вимогами з боку кінцевих споживачів; відповідності стратегічних цілей проекту до вимог організації, яка його фінансує, а також до національної, регіональної та галузевої політики; залученні кінцевих споживачів до планування проектної діяльності на ранніх стадіях управління проектом.

Принцип здійсненності полягає у визначенні таких цілей проекту, які можна реально досягти на практиці за певних умов, які склалися в період реалізації проекту; оцінювання реальної спроможності залучених до виконання проекту організацій до здійснення проектних заходів; формулювання адекватних цілей і результатів, які можна вимірювати; визначення потенційних ризиків від невиконання проекту та шляхів їх запобігання.

Принцип сталості проекту полягає у наданні кінцевим споживачам можливості отримувати вигоду від проекту після його реалізації. На цю

властивість проекту впливають наступні чинники: політичне сприяння; захист навколишнього природного середовища; соціально-культурні та гендерні питання; адміністративні й організаційні можливості; використання відповідних технологій; економічна життєздатність проекту.

Інтегрований підхід реалізується через: узгодження мети, відповідних цілей та логічної структури проекту; план заходів проекту з видатками та ресурсами в контексті передбачуваних результатів; план заходів щодо організаційної структури виконувача проекту; план заходів з моніторингу проекту; координацію й об'єднання інформаційних систем проекту в цілісну систему; взаємозв'язок усіх етапів розроблення та виконання проекту з системою менеджменту персоналу. Інтегрований підхід уможлиблює: гарантування продуктивності, ефективності та сталих результатів протягом кожного етапу проектного циклу; визначення змісту та форми документів, які готуються на всіх етапах циклу для прийняття управлінських рішень; використання єдиного базового формату проектних документів (техніко-економічне обґрунтування; план діяльності; план необхідних ресурсів; фінансовий план, який містить проектний бюджет; звіт з моніторингу й оцінювання; річний звіт).

Інтеграція в управління проектним циклом використовується для забезпечення безперервності окремих процесів: програмування, ідентифікації, формулювання, фінансування, впровадження, моніторингу та оцінювання, тобто – узгоджує процеси виготовлення продукту та процеси управління проектом.

Логіко-структурний підхід є основним інструментом, який застосовують в проектно-орієнтованому управлінні. Він був розроблений наприкінці 60-х років Агентством міжнародного розвитку США (USAID) з метою підвищення ефективності планування, виконання, моніторингу й оцінювання проектних заходів. Даний підхід широко використовують при плануванні й управлінні проектами в міжнародних установах, які надають технічну допомогу. Серед них можна виділити: Європейську Комісію, Організацію об'єднаних націй, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку та інші. [214].

Використання логіко-структурного підходу передбачає наявність двох фаз – аналізу та планування.

Фаза аналізу містить чотири етапи: аналіз учасників, аналіз проблеми, аналіз цілей й аналіз стратегії [214].

Аналіз учасників складається з визначення зацікавлених осіб та їх першорядних проблем; оцінювання потенціалу дійових осіб проекту. Аналіз учасників має тісний зв'язок з аналізом проблеми.

Під час *аналізу проблеми* встановлюють предмет і структуру аналізу; можливості та перешкоди, які можуть виникнути у розв'язанні проблеми; виявляють основні проблеми, з якими стикаються зацікавлені особи (цільові групи проекту); встановлюють причинно-наслідкові зв'язки та будують так зване "дерево проблем". Достовірно оцінити сутність проблеми можна тільки шляхом визначення потреби цільової групи. Аналіз учасників і аналіз проблеми обов'язково проводиться одночасно.

На етапі *аналізу цілей* здійснюється перетворення проблем зацікавлених осіб у цілі проекту, а також встановлюється зв'язок між цілями та заходами і розробляється так зване "дерево цілей". Аналіз головних цілей проекту обов'язково базується на визначених і точно сформульованих проблемах цільової групи.

Аналіз стратегії передбачає розроблення різноманітних стратегій з метою досягнення цілей, визначених на попередньому етапі.

Фаза планування містить три етапи: логічну структурування проекту; планування діяльності та планування ресурсів.

Виконання проекту неможливе без його *логічної структуризації* на кожному рівні ієрархії в такій послідовності: визначення проблеми; формулювання мети та цілей; розроблення завдань; визначення результатів; розроблення дій (видів діяльності); аналіз логіки проекту; планування цілей та результатів у форматах, які можна вимірювати, попереднє оцінювання всіх необхідних ресурсів.

Під час *планування діяльності* встановлюють дії, що їх потрібно виконати для реалізації розробленої стратегії та досягнення цілей проекту. У плані діяльності (графіку робіт або календарному плані) ці дії систематизують за послідовністю їх виконання та з'ясовують їх тривалість. З метою моніторингу реалізації проекту у плані діяльності розподіляють відповідальність виконавців за виконання завдань і робіт і визначають контрольні пункти (віхи).

Спираючись на план діяльності, на етапі *планування ресурсів*, опрацьовується бюджет і план видатків. З цією метою перелік завдань і дій, який визначено на попередньому етапі, перетворюють на формат плану видатків. Для кожної окремої дії розраховується необхідний обсяг ресурсів та оцінюється їх вартість.

Головним результатом застосування логіко-структурного підходу є логіко-структурна матриця. Вона дає можливість структурувати весь проектний цикл за етапами, здійснювати перевірку ступеня раціональності програми або проекту й їх узгодженості зі стратегічними цілями. Таким чином, учасники проекту можуть визначати та здійснювати аналіз проблем, які створюються у процесі планування та виконання проекту, а також встановлювати, які саме дії повинні бути реалізовані для розв'язання даних проблем. Користуючись логіко-структурною матрицею, розроблювачі перевіряють ідею даного проекту для того, щоб бути впевненими в його здійсненності, доцільності та стійкості.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що використання єдиної методології проектно-орієнтованого управління щодо розроблення та реалізації програм і стратегій регіонального та територіального розвитку забезпечить системну інтеграцію та підвищення результативності й ефективності проектного, програмного та стратегічного управління розвитком регіонів і територій в Україні. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі може бути розроблення єдиної системи моніторингу й оцінювання реалізації програм і стратегій регіонального та територіального розвитку, опрацювання можливості впровадження системи індикаторів життєдіяльності регіонів і територій України.

4.6.2. Удосконалення методичного підходу до розроблення та реалізації проектів соціально-економічного розвитку Харківського регіону

Проектний підхід, як і будь-яка інша методологія, в умовах швидкого виникнення, трансформації та передачі інформації, вимагає наявності певного методологічного та методичного арсеналу, що виконує функцію "скелету", на якому розміщуються накопичені знання. Як зазначав Ф. Бекон, будь-який метод можна порівняти з циркулем [228]. Тобто із допомогою формалізованого методу людина може простіше досягти поставленої перед нею цілі. Як циркуль допомагає окреслити чітке коло, так і наявність у розпорядженні проектного менеджера набору методик має забезпечити кращий ефект проекту.

Загальновідомо, що в Україні проектний підхід знаходиться на етапі становлення, а отже зацікавлені в його застосуванні суб'єкти не можуть розраховувати на використання конкретних перевірених алгоритмів, які

безперебійно працюватимуть у нестабільному українському соціумі. За таких умов виникає необхідність удосконалення методичного підходу до проектної діяльності.

Так склалося, що проектний підхід використовується розвиненими країнами порівняно давно і активно, адже він дозволяє гнучко реагувати на зміну пріоритетів суспільного функціонування та розвитку. Зважаючи на те, що Європейський Союз зорієнтований на розвиток територіальних громад, вибір проектного підходу виглядає привабливим рішенням, оскільки дозволяє включати до процесу муніципального управління різні групи населення та швидко змінювати цільову аудиторію. Цей підхід виправдовує себе протягом кількох десятиліть, особливо у сфері регіонального розвитку.

Застосування проектного підходу на регіональному рівні в Україні варто розглядати як потенційну можливість розширення інструментарію регіонального розвитку. Перевага проектного підходу полягає у залученні до проектів регіонального розвитку низки учасників з можливістю обирати міру участі кожного з них. На регіональному рівні учасниками проектного руху можуть бути: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства, окремі громадяни, бізнес-структури, засоби масової інформації, різноманітні фонди (рис. 4.7).

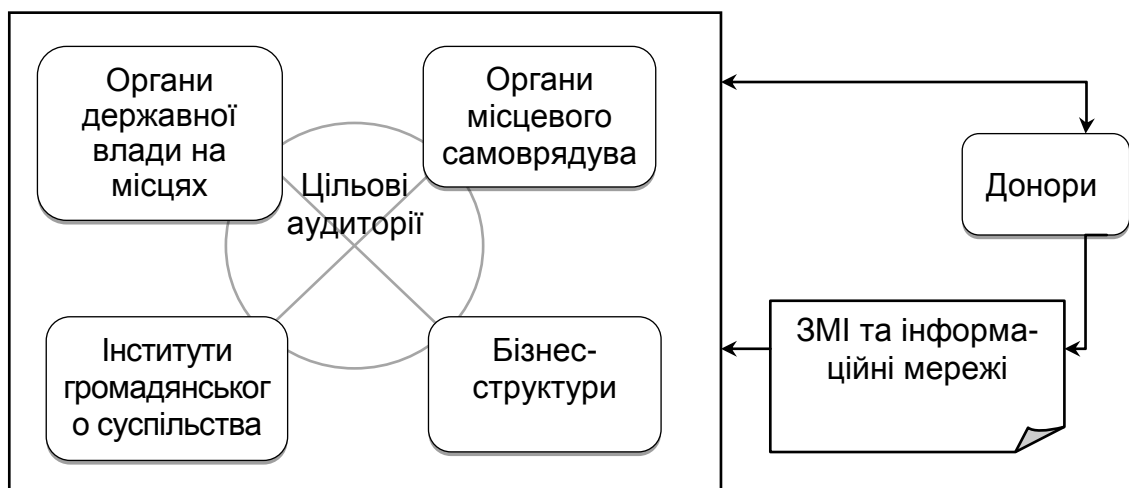

Рис. 4.7. Учасники проектної діяльності на регіональному рівні

Розробниками та реалізаторами проектів найчастіше виступають державні та недержавні неприбуткові установи, які в умовах низького бюджетного фінансування залежать від обсягів отриманої донорської допомоги і зазвичай мають статус реципієнтів. Донорами у проектній діяльності можуть бути: міжнародні донори: міжнародні фонди неприбуткової

філософії, інвестиційні фонди, індивідуальні гранти (наприклад, грантові програми Європейського Союзу та ООН, USAID, тощо); національні донори: меценати, національні фонди (у випадку бюджетного фінансування проєктів – органи державної влади та місцевого самоврядування).

Інформацію про можливість донорської допомоги потенційні реципієнти можуть отримати із засобів масової інформації, інформаційних мереж, офіційних сайтів фондів або налагоджуючи безпосередні зв'язки із донорами.

Суб'єктно-об'єктні відносини, що виникають між учасниками проєктного руху, часто полягають у більшому суб'єктному впливі органів влади. Навіть якщо керівником проєкту, спрямованого на регіональний розвиток, та отримувачем коштів є, наприклад, благодійний фонд, під час реалізації проєкту він обмежений бюрократичним владним апаратом та часто не може діяти на власний розсуд.

Слід зазначити, що розвиток громадянського суспільства грає важливу роль у підвищенні якості проєктного руху, особливо якщо громадська організація чи об'єднання виступає у якості ініціатора проєкту. У такому разі громада одночасно виступає індикатором проблеми, стратегічним мозковим центром, організатором її вирішення та реалізатором власного "антикризового проєкту". Передусім громадській організації від органів влади потрібна гарантія щодо відсутності перешкод під час реалізації проєкту. Всі інші функції ініціатор готовий узяти на себе.

Цільовою аудиторією проєктів регіонального розвитку виступає територіальна громада регіону. Виокремлення окремих цільових груп залежить від специфіки кожного проєкту.

Зважаючи на відносну складність відносин між учасниками проєктного руху на регіональному рівні, доречно класифікувати проєкти за деякими параметрами, які можуть бути корисні під час проєктної роботи (табл. 4.12).

Таблиця 4.12

Класифікація проєктів за ознаками

Параметр класифікації	Групи	Пояснення
1	2	3
За характером результату	Прибуткові	За результатом проєкту передбачено отримання економічного прибутку

Продовження табл. 4.12

1	2	3
	Неприбуткові	За результатами проекту не передбачено отримання економічного прибутку, результат може мати вигляд соціального ефекту тощо
	Змішані	За результатом проекту поряд може бути отриманий комплексний економічний та нееконічний ефект
За кількістю організаторів	Індивідуальні	Організатором є одна фізична особа
	Колективні	Організатором є одна юридична особа або об'єднання громадян без утворення юридичної особи
	Консорціумні	Організаторам виступає ряд юридичних та фізичних осіб
За джерелом фінансування	Бюджетне	Фінансується за рахунок державного бюджету, місцевого бюджету
	Небюджетне	Фінансується за рахунок національних, міжнародних донорів або за рахунок самофінансування (членські внески тощо)
	Змішане	Фінансується за рахунок бюджетних та небюджетних джерел
За територіальним критерієм	Локальні	Проект реалізується на місцевому рівні (місто, район, село, селище)
	Регіональні	Проект реалізується на регіональному рівні (область, єврорегіон)
	Національні	Проект реалізується на національному рівні (країна)
	Міжнародні	Проект реалізується на території кількох держав або організатори чи учасники є представниками кількох держав
За тривалістю проекту	Короткострокові	Проекти тривалістю від кількох годин до кількох тижнів
	Середньострокові	Проекти тривалістю від кількох тижнів до року
	Довгострокові	Проекти тривалістю більше року
За специфікою	Специфічні	Потребують специфічних знань у певній сфері науки і техніки чи специфічних ресурсів
	Загальні	Не потребують специфічних знань чи устаткування.
За методикою	Стихійні	Розроблені та реалізовані стихійно, без планування, моніторингу, використання методичних матеріалів

1	2	3
	Виконані за власною методикою	Розроблені та реалізовані за власною методикою
	Виконані за міжнародною методикою	Розроблені та реалізовані за формалізованою, уніфікованою методикою міжнародних організацій
За актуальністю	Актуальні	Спрямовані на вирішення нагальних проблем або відповідають пріоритетам, встановленим державною, регіональною чи локальною стратегією розвитку
	Неактуальні	Не спрямовані на вирішення першочергових проблем, не відповідають вимогам часу чи не входять до пріоритетів державного, регіонального чи локального розвитку
За ресурсоемістю	Економні	Можуть бути використані із залученням мінімальної кількості ресурсів
	Трудоємні	Потребують великої кількості виконавців чи складного менеджменту
	Фінансовоємні	Потребують значних фінансових ресурсів
	Часоємні	Потребують значних часових витрат на підготовку та реалізацію
	Наукоємні	Потребують спеціальних наукових знань чи масштабних досліджень
	Ресурсоємні	Потребують великої кількості всіх задіяних ресурсів

Запропонована класифікація не є вичерпною, але може допомогти зорієнтуватися в особливостях проектної діяльності, зокрема, на регіональному рівні. Особливо важливою класифікантою є параметр "за джерелом фінансування", оскільки основним обмеженням проектної діяльності часто виступає брак фінансового забезпечення. Це стосується як державних так і недержавних інституцій. В умовах хронічного бюджетного недофінансування, органи влади все частіше змушені шукати небюджетні фінансові ресурси. Для громадського сектору недержавне фінансування давно стало панацеєю, оскільки бюджетні кошти для реалізації проекту, по-перше, складно отримати, по-друге, процедура звітування за них надто ускладнена.

Наразі, виходячи з геополітичної ситуації, яка склалася у Європі, та національної кризи, яка загострюється, Україні відкрито доступ до низки грантових програм і міжнародних проектів. На жаль, низька фінансова

культура як державного, так і громадського сектору не дозволяє скористатися цим альтернативним джерелом фінансування у повній мірі, адже отримання грантових коштів можливе лише на умовах повної фінансової прозорості. З іншого боку, публічні службовці, як і члени громадських об'єднань, не володіють достатніми компетенціями, щоб оформити грантову заявку та реалізувати проект (у разі отримання гранту). До вищезазначених обмежень варто додати низьку якість менеджменту та обмежений часовий ресурс, оскільки учасники проектної діяльності розглядають цю діяльність як додаткову, а не основну. У результаті, українське суспільство, в цілому, програє через невикористані можливості.

Усвідомлюючи недоліки, пов'язані з управлінською та виконавською діяльністю в рамках проектного підходу, є сенс розробити загальний алгоритм управління проектною діяльністю із залученням міжнародної технічної допомоги на прикладі її застосування на регіональному рівні (рис. 4.8).

Регіональне управління, як уже зазначалося, є досить складною публічною функцією. Виходячи з українських традицій врядування останніх десятиліть, провідна роль і суб'єктний управлінський статус на регіональному рівні належить обласній державній адміністрації більшою мірою, та обласній раді – меншою мірою. Реальний управлінський вплив центральних органів влади у даному випадку умисно дещо нівельовано автором і прийнятий за вихідні умови. Це обсяг отриманих бюджетних коштів, стратегія розвитку держави, стратегія регіонального розвитку та державні програми.

Процес управління проектною діяльністю доцільно розглядати на прикладі обласної державної адміністрації. Якщо рішення про розвиток проектного руху прийнято, то ця інформація має бути донесена до публічних службовців усіх категорій, а вже потім варто виділити координаційну групу, яка і буде займатися розвитком проектної діяльності. Щодо доцільності створення окремого підрозділу з управління проектами, слід зазначити, що на початку буде достатньо одного спеціаліста, який має досвід проектної роботи, володіє англійською мовою, має високі комунікативні навички, здатен швидко навчатися сам та навчати інших.

Коли потенційний напрям проектної діяльності ідентифіковано, можливі два варіанти подальшої діяльності. Для успішної реалізації кожного з варіантів необхідно залучати профільних спеціалістів, які можуть не бути фахівцями з проектних робіт, але чітко розуміють особливості обраної для вирішення проблеми.

Рис 4.8. Загальний алгоритм управління проектною діяльністю на регіональному рівні

Розроблення проектної ідеї. Проектна ідея має бути оформлена на папері і відповідати загальним вимогам міжнародних донорів. Тобто вона має містити робочу назву проекту, його актуальність, мету, завдання, цільову аудиторію, термін виконання, етапи проекту (для розуміння яким чином буде досягнуто результат), очікувані результати від реалізації проекту, бюджет у загальному вигляді, можливість співфінансування з власних джерел та можливих партнерів. Бажано також зазначити яким чином буде досягнуто стабільність проекту (чи зможе проект існувати після закінчення донорського фінансування) та за рахунок чого буде досягнутий мультиплікативний ефект (поширено інформацію про проект серед громади, інших регіонів тощо). Проектна ідея не вимагає від етапу розроблення конкретних розрахунків і стандартів оформлення. Це робочий документ, у першу чергу, для проектної групи. Він створюється для внутрішнього використання та слугує єдиним інформаційним простором, у якому працює проектна група.

Зважаючи на широку сферу діяльності в галузі регіонального управління, досить важко обрати напрями проектної роботи. З цією метою спеціалістом складається проста матриця у правій частині якої зазначаються пріоритети розвитку регіону та проблеми, актуальні для регіону, а в лівій – які з регіональних пріоритетів буде профінансовано з державного та місцевих бюджетів чи з інших джерел, та основні пріоритетні напрями фінансування, які можна отримати із позабюджетних джерел (рис. 4.9.).

<p>Пріоритети розвитку регіону</p> <p>джерела: державні, регіональні програми; стратегічні пріоритети, які визначені стратегією регіонального розвитку</p>	<p>Фактичне фінансування</p> <p>джерела: державний та місцеві бюджети, інші, вже відомі джерела</p>
<p>Актуальні проблеми регіону</p> <p>джерела: незалежні соціологічні опитування, інформація від територіальної громади, результати громадських слухань, місцевих ініціатив, діяльності громадських рад, наукові дослідження тощо</p>	<p>Потенційне фінансування</p> <p>джерела: основні напрями міжнародної технічної допомоги, які поширюються на Україну, меценати, самофінансування чи співфінансування громадою</p>

Рис. 4.9. Матриця ідентифікації напрямів проектної діяльності у регіоні

На основі розробленої матриці обирається пріоритетний напрям чи актуальна проблема, на вирішення якої не заплановано фінансування або воно недостатнє. Ця проблема має відноситися до актуальних з точки зору міжнародних фондів та організацій, які виділяють гранти.

На основі формалізованої проектної ідеї проводиться детальний пошук потенційних джерел фінансування. Зазвичай міжнародні організації, декларуючи пріоритетні напрями фінансування, створюють під нього ряд грантових програм. Маючи проектну ідею та скориставшись пошуком у мережі інтернет, можна з високою ймовірністю знайти підходящого донора.

Пошук джерел фінансування. Не обов'язково починати роботу з проектної ідеї. Можна розпочати з пошуку джерел фінансування, ознайомившись з вимогами до заявок. Ця робота працезатратна, вимагає перегляду великих обсягів інформації, але дозволяє створити базу для подальшої роботи. Під час моніторингу потенційних донорів, варто звертати увагу на те, чи відкритий грантовий конкурс для України; хто може виступати подавачем, співподавачем; на які цільові групи зорієнтований, коли кінцевий термін подавання заявок і який максимальний відсоток витрат на проект покриває грант. Обравши найбільш доцільні грантові пропозиції, слід розглянути їх детально і чітко відповісти на запитання: чи всі їх вимоги я зможу виконати? Якщо відповідь ствердна, можна приступати до розроблення проектної заявки на отримання гранту.

Слід зазначити, що, обираючи другий варіант, ми повинні формулювати проектну ідею та проектну заявку, виходячи з конкретних вимог донора. Цей варіант може бути зручніший для початківців, але краще обирати чітко регламентовані грантові заявки, до яких додаються методичні рекомендації та доступні консультації з донором.

Написання проектної заявки – відповідальний етап, оскільки саме на її основі, у разі отримання фінансування, буде складатися звіт перед донором. Написання заявки краще розпочати з формування структурно-логічної матриці, яку, зазвичай, вимагають подавати організації-донори з Європейського Союзу. Навіть якщо донор не вимагає структурно-логічної матриці, вона може працювати як внутрішній проектний документ. Усі заходи, які пропонуються у заявці, мають бути узгоджені із залученими до них департаментами, окремими спеціалістами чи представниками громадськості.

Як показує досвід, значні проблеми у органів влади виникають під час складання бюджетної форми. Слід пам'ятати, що цей крок необхідно здійснювати разом з бухгалтерією і, за необхідності, консультиватися з Казначейством. Усі статті витрат мають бути чітко аргументовані, а їх розмір підтверджено. Написання заявки бажано завершити за тиждень до кінцевого терміну подання, щоб мати час на перевірку тексту на єдність термінології, виявити помилки, підписати у керівника. На цьому етапі варто відповісти на питання: чи всі запропоновані нами заходи можна реалізувати, а запланованих результатів – досягти?

Якщо проектна пропозиція не була підтримана грантодавцем, варто провести роботу над помилками. Практично всі донори викладають у публічний доступ критерії оцінювання заявки та висилають заявникам результати оцінювання їх заявок. Успішна робота над помилками значно підвищує шанс отримати грант наступного разу.

Якщо отримано позитивну відповідь, то не слід чекати дати початку реалізації проекту, на який виділено грант. Будь-який проект потребує ретельної попередньої підготовки. Одразу після отримання позитивної відповіді потрібно сформувати проектну команду. Підхід до формування проектної команди повинен базуватися на принципах компліментарності: виконувані функції не мають дублюватися, члени проектної команди повинні доповнювати один одного. Серед проектної групи має бути хоча б одна людина, для якої робота над проектом буде основним заняттям. Якісна реалізація проекту залежить від комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників, які на нього впливають. Недоцільно зупинятися на цьому етапі детально, оскільки незалежно від джерела фінансування та виконавця, управління проектом має схожу послідовність дій. Але варто пам'ятати, що за умови, якщо проект реалізується органом публічної влади, він за будь-яких умов має дати суспільно корисний ефект. Не допускається реалізація проекту з метою досягнення приватних цілей.

Після реалізації проекту важливо провести його оцінювання. Воно проводиться за двома критеріями:

1. За результатами. Оцінюється, чи досягнуті заплановані результати, які зазвичай, формуються у проектній заявці у вигляді конкретних показників (рівень прибутковості інвестиційного проекту, зниження рівня забрудненості річок, підвищення якості життя, зниження дитячої смертності тощо).

2. За якістю роботи проектної групи (якість управління проектом, залученість всіх членів проектної команди, кваліфікованість проектної команди, задоволеність результатами проекту тощо).

Якщо за результатами оцінювання проекту були виявлені відхилення негативного характеру, проводиться аналіз помилок із залученням проектної команди, представників цільової аудиторії та незалежних експертів. Важливість цього кроку полягає у тому, що у випадку негативних тенденцій у реалізації проекту неможливо повернутися на етап реалізації і почати все спочатку, адже існує обмеження – фінансовий ресурс. Для того, щоб виправити помилку, доведеться знову шукати фінансування, що є трудомістким і часомістким процесом.

Якщо організатор реалізує широкомасштабний проект з великою кількістю залучених ресурсів, то варто використовувати ітераційний підхід до управління проектом, коли його результат оцінюється не після закінчення проекту, а під час реалізації з певною періодичністю, що дозволяє вчасно скоригувати діяльність.

За умови успішної реалізації проекту настає постпроектний період. Основним завданням на цьому етапі є забезпечення стабільності досягнутих результатів, переведення цільової аудиторії на самоуправління та передання отриманого досвіду іншим органам публічної влади. Збереження міжорганізаційних зв'язків, які були напрацьовані під час реалізації проекту також є важливим завданням.

Таким чином, загальний алгоритм управління проектною діяльністю із залученням міжнародної технічної допомоги на прикладі її застосування на регіональному рівні є простим у використанні. Спеціаліст, який використовує алгоритм, повинен розробити й узгодити критерії ефективності для кожного із запропонованих етапів і здійснювати як поточне, так і результативне їх оцінювання. Цей алгоритм не є специфічним і може бути застосований усіма учасниками проектної діяльності в регіоні.

Отже, підвищення результативності проектної діяльності можливе за умови комплексного підходу.

По-перше, існує необхідність створення механізму співпраці між учасниками проектного руху, який характеризується гнучкістю та налагодженістю суб'єктно-об'єктної динаміки між владою та громадою. Відповідальними за створення такого механізму є всі учасники регіонального публічного управління. Координатором цього процесу може виступити

громадська рада при органі влади, обрана прозорим шляхом з авторитетних представників громадськості. Наявність координаційного центру сприятиме збалансованому підходу до регіонального розвитку та слугуватиме комунікативним середовищем для учасників проектного руху.

По-друге, існує необхідність створення освітнього модулю з проектної діяльності, до якого матимуть доступ як окремі громадяни, так і окремі однорідні групи (публічні службовці, соціальні працівники, бізнесмени, молодь тощо). Зважаючи на недостатність досвіду з проектної роботи в регіоні, практична компонента залишається першочерговим завданням.

Насамкінець, важливу роль у популяризації проектного руху відіграє прозорість органів влади й інститутів громадянського суспільства. Вона полягає у своєчасному наданні відкритих звітів про витрачання коштів, у відсутності бюрократичного тиску на інститути громадянського суспільства, у правильній розстановці пріоритетів регіонального розвитку, що дозволить консолідувати територіальні громади та створити позитивний імідж регіону як в Україні, так і за кордоном.

Висновки

Розроблено методологічне, концептуальне й інструментальне забезпечення соціально-економічного розвитку регіону за умови створення системного базису синтезованого капіталу. Ці методологічні розробки відповідають сучасним вимогам економіки інноваційно-інвестиційного типу і є пріоритетним напрямом розвитку національної економіки. Основні висновки та результати, одержані у ході проведеного дослідження, зводяться до такого.

З'ясовано, що для забезпечення соціально-економічного розвитку регіону необхідно: приділяти увагу розподілу та перерозподілу в регіональному аспекті синтезованого капіталу з метою досягнення рівномірності його нагромадження і, як наслідок, активізації розвитку сільських та інших "непривабливих" територій; сприяння інноваційному розвитку регіону; створення умов для інтелектуалізації праці на всіх, а не лише наукоємних або "брендових" підприємствах регіону. Авторські пропозиції, за якими управління процесами розподілу та перерозподілу синтезованого капіталу буде дієвим, полягають у такому: нагромадження синтезованого капіталу регіону з подальшим його розподілом та перерозподілом; створення умов для трансформації синтезованого капіталу у геоекономічний капітал регіону; створення соціально-економічного механізму ефективності використання синтезованого капіталу.

Обґрунтовано, що розвиток планування на рівні регіонів потребує широкого впровадження програмно-цільового методу планування, який уможлиблює зіставлення витрат і досягнутих результатів. Цей метод дозволяє концентрувати ресурси для вирішення конкретних програм, здійснити організаційне забезпечення зі взаємодією всіх виконавців для досягнення кінцевого результату. Під час складання бюджету з використанням програмно-цільового методу формується система звітування й оцінювання роботи розпорядників бюджетних коштів. Тому цей метод є інструментом забезпечення прозорості рішень на рівні місцевого бюджету.

Визначено, що головною метою державної політики регіонального розвитку України на сучасному етапі є створення умов, які дозволять регіонам: повністю реалізувати наявний потенціал, зробити максимальний внесок у національну економіку, здобути конкурентні переваги на зовнішньому ринку. Стратегічними завданнями державної політики регіонального розвитку є: підвищення конкурентоспроможності регіонів і зміцнення їх

ресурсного потенціалу; забезпечення розвитку людських ресурсів; розвиток міжрегіонального співробітництва. Пріоритетними шляхами вирішення цих завдань є вдосконалення державного регулювання у сфері соціально-економічного розвитку регіонів, відповідних правових, організаційних, економічних механізмів, а також підвищення ролі та відповідальності місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування за вирішення покладених на них повноважень і завдань.

Запропоновано авторське бачення системного базису синтезованого капіталу, який включає людський, інтелектуальний та соціальний капітали як підсистеми, їх взаємозв'язки та взаємодію із зовнішнім середовищем. Єдність цілей дослідження, формування та використання інтелектуального, соціального, людського та синтезованого капіталів полягає у зміцненні розуміння людини як ключового чинника як окремого підприємства, так і економіки в цілому; накопиченні знань на шляху розбудови інноваційно-орієнтованої економіки та найвищого рівня розвитку суспільства – економіки знань.

Зазначено, що висока якість регіонального управління дозволить забезпечити ефективність і необхідну в сучасних умовах інноваційну спрямованість функціонування та розвитку регіональної соціально-економічної системи. Розвиток інноваційного потенціалу регіону передбачає наявність та ефективне використання всіх видів ресурсів, включаючи кадрові, матеріальні, фінансові, інтелектуальні, науково-технічні та інші, необхідні для здійснення інноваційної діяльності, а також її організаційні структури і технології. Розвиток галузевих складових інноваційного потенціалу регіону дозволить забезпечити не лише ефективну реалізацію моделі інноваційного розвитку регіону, а й зростання його конкурентоспроможності в умовах формування економіки знань.

З'ясовано, що трансформації економічного простору та забезпечення економічного зростання потребують розширення прав і самостійності регіонів. Управління регіональним розвитком має забезпечувати створення належних умов для населення, ефективне використання природних ресурсів і поглиблення інтеграційних процесів. Упровадження в практику основних положень нової парадигми соціально-економічного розвитку регіону можливе лише за умов формування ґрунтовної інституційної основи, яка полягає у розробленні інструментів і механізмів розвитку регіональних соціально-економічних систем, які виступають економічною основою для вирішення кола завдань регіональної соціально-економічної політики.

Доведено, що забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України в межах активізації інноваційно-інвестиційного розвитку держави можливе з використанням сукупного капіталу регіону (людського, інтелектуального, соціального) як основи розвитку регіону та забезпечення ефективності управління його капіталом. Як наслідок, підвищення ефективності формування та використання сукупного капіталу регіону сприятиме подальшому ефективному соціально-економічному розвитку регіону в умовах екологічного суспільства.

Зазначено, що для ефективного використання соціального потенціалу регіону необхідно вирішення наступних завдань: постійний моніторинг демографічних процесів; сприяння зростанню доходів населення, створення умов для поліпшення матеріального становища сімей через забезпечення державних стандартів в оплаті праці та різноманітних соціальних виплат і допомоги; належне фінансування існуючих програм з охорони здоров'я населення та ін.

Обґрунтовано, що синтезований капітал є невід'ємною частиною будь-якого розвитку (соціального, культурного, економічного тощо), заснованого на таких громадських інститутах, як мораль, відповідальність, сім'я, віра, менталітет, освіта, державність. У рамках економічного розуміння – це невід'ємний засіб виробництва та реалізації продукції, надання послуг (господарювання) на макрорівні. У рамках соціально-економічного розвитку – на макрорівні. Він заснований на придбаних, залучених коштах; постійно розвивається; прищеплює навички, які трансформуються в високий ступінь професіоналізму, креативності та відповідальності. Найважливішу роль у формуванні, розподілі, перерозподілі та використанні синтезованого капіталу відіграє держава.

Зазначено, що для забезпечення екологізації суспільного виробництва регіону необхідно формування еколого-орієнтованого господарського механізму. Він має забезпечити вирішення наступних завдань: стимулювання раціонального використання природних ресурсів; формування достатнього обсягу фінансових ресурсів для інвестування в екологічні програми; формування ринкових механізмів у системі природокористування та приведення її у відповідність до міжнародних вимог; погодження загальнодержавних і територіальних інтересів шляхом перерозподілу коштів екологічного призначення; попередження порушень у сфері природокористування.

Доведено, що вирішення важливого науково-практичного завдання – формування та використання синтезованого капіталу регіону – вимагає

від керівництва як на регіональному рівні, так і на рівні організацій (підприємств, установ) знання основних законів, закономірностей та принципів управління; вміння використовувати інструментарій управління, який включає функції, методи, засоби; усвідомлення провідної ролі знань у процесі формування професійно-кваліфікаційних і компетентнісних характеристик людини. Сприйняття особистості як носія людського, інтелектуального та соціального (синтезованого) капіталу та визнання аксіоми, що знання, уміння, навички, тобто компетентності працівників, є тим активом, управління яким сприятиме забезпеченню прибутковості підприємств. На основі концепції ефективності менеджменту персоналу варто здійснювати побудову механізму формування та ефективного використання синтезованого капіталу регіону.

Розроблено концепцію ефективного соціально-економічного розвитку регіону, яка може виступати як основа для стратегічного планування адміністративно-територіальних утворень різноманітних рівнів. Слід зазначити, що практична реалізація цієї концепції неможлива без ефективно організації управління в органах виконавчої влади (як апаратного, так і з розвитку підвідомчої території), конструктивної партнерської взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища та належного адміністративно-правового забезпечення.

Запропоноване фінансово-економічне забезпечення реалізації стратегії ефективного соціально-економічного розвитку на прикладі Харківського регіону за умови екологізації, що дозволить поетапно здійснити проведення запропонованих заходів щодо здійснення його реалізації. Слід зазначити, що фінансово-економічне забезпечення ґрунтується передусім на економічному механізмі реалізації стратегії, який включає джерела фінансування проекту, чинники, які здійснюють вплив на хід виконання стратегії, та інструменти корегування та впливу на них.

Запропонована методика визначення стратегічного потенціалу регіону, що дасть можливість розрахувати потенціал за всіма складовими, які покладено в основу реалізації стратегії розвитку за умови ефективного використання синтезованого капіталу та наявного рівня соціально-економічного розвитку з визначенням резервів підвищення рівня й якості життя населення регіону.

З метою забезпечення екологізації на мезорівні удосконалено методологічний підхід до забезпечення екологічної безпеки регіону на основі оцінювання й управління екологічною безпекою регіону. На відміну від

існуючих, цей підхід ґрунтується на використанні кластерної моделі регіонального розвитку, яка передбачає, що поряд з державними та регіональними органами влади до вирішення екологічних завдань на регіональному рівні повинні залучатися як суб'єкти бізнесу, так і представники громадськості. Його використання може стати підґрунтям до розробки заходів щодо управління регіональним соціо-еколого-економічним розвитком, складання стратегічних планів і програм розвитку територій на перспективу для досягнення стабільності функціонування регіональних господарських систем.

У контексті проектного підходу до забезпечення ефективного формування та використання синтезованого капіталу регіону удосконалено методологічний підхід щодо управління проектами у сфері регіонального розвитку, який дозволяє чітко визначити кількісні й якісні результати реалізації проектів і програм, терміни їх виконання, виконавців, джерела фінансування та механізми реалізації, а також уникнути перевитрат бюджетних коштів через деталізацію та систематизацію проектного процесу.

Використана література

1. Авдеева З. К. Когнитивное моделирование для решения задач управления слабоструктурированными системами (ситуациями) / З. К. Авдеева, С. В. Коврига, Д. И. Макаренко // Управление большими системами : сборник трудов. – 2006. – № 16. – С. 26–39.
2. Акимова Е. В. Формирование механизма управления человеческим капиталом в системе стратегического развития промышленного предприятия : монография / Е. В. Акимова, О. А. Каменская. – Краматорск: ДГМА, 2013. – 180 с.
3. Акишин А. С. Экологическая политика зарубежных стран и России : учеб. пособ. / А. С. Акишин. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2003. – 228 с.
4. Акуленко В. Л. Организационно-экономические основы сбалансированного эколого-экономического развития территории: автореф. дис... канд. экон. наук. / В. Л. Акуленко. – Сумы : СумДУ, 2003.
5. Амосов О. Ю. Перетворення механізмів державного регулювання економічного розвитку / О. Ю. Амосов // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. : у 2 ч. / за заг. ред. Г. І. Мостового, Г. І. Одинцової, О. Ю. Амосов. – Х. : ХарPI НАДУ, 2001. – Ч. 2. – С. 10–16.
6. Амосов О. Ю. Синтезированный капитал и его капитализация как средство модернизации общества / О. Ю. Амосов, Н. Л. Гавкалова // Становление и развитие теории и практики управления человеческим капиталом и социально-экономическими системами: труды V Междунар. науч.-практ. конф., 13 – 15 декабря 2011 г. / под ред. В. Н. Некрасова. – Ростов н/Д : РИЦ ЮРИФ РАНХиГС, 2013. – 280 с. – С. 5–16.
7. Амоша О. І. Концепція інноваційного розвитку регіону / О. І. Амоша. – Донецьк : Ін-т екон. пром-ті НАДУ, 2002. – 172 с.
8. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: монографія / В. П. Антонюк. – Донецьк : НАН України. Ін-т економіки пром-сті. 2007. – 348 с.
9. Армстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / Армстронг М. под ред. С. К. Мордовина; пер. с англ. – 8-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 832 с.
10. Ашикова Е. І. Механізми реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні: автореф. дис... канд. наук з держ. упр-ня

/ Е. І. Ашикова – Івано-Франківськ : Івано-франківський ін.-т нафти та газу, 2014. – 20 с.

11. Бандур С. І. Сучасна регіональна соціально-економічна політика держави: теорія, методологія, практика / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, І. В. Терон. – К. : РВПС України НАН України; – ТОВ "ПРИНТ ЕКСПРЕС", 2002. – 250 с.

12. Баранов С. В. Новые подходы к оценке межрегиональной дифференциации / С. В. баранов, Т. П. Скуфьина // Федерализм. – 2005. – № 1. – С. 51–70.

13. Басовский Л. Е. Прогнозирование и планирование в условиях рынка: учеб. пособ. / Л. Е. Басовский. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 260 с.

14. Башнянин Г. І. Політична економія / Г. І. Башнянин, П. Ю. Лазур, В. С. Медведєв. – К. : "Ельга"; "Ніка-Центр", 2002. – 528 с.

15. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем – обзор проблем и результатов / Л. фон Берталанфи // Системные исследования : ежегодник. – М. : Наука, 1969. – С. 30–54.

16. Безтелесна Л. І. Управління людським розвитком та його фінансове забезпечення в Україні: оцінка та перспективи : монографія / Л. І. Безтелесна. – Рівне : НУВГП, 2009. – 361 с.

17. Бервено О. В. Інтелектуальний капітал: економічний зміст і особливості формування в транзитивному суспільстві : автореф. дис... канд. екон. наук : Економічна теорія; 08.01.01 / О. В. Бервено. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2002. – 19 с.

18. Білоус-Сергєєва С. О. Формування та використання інтелектуального капіталу промислових підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності); 08.00.04 / С. О. Білоус-Сергєєва. – Маріуполь : ДВНЗ "Приазов. держ. техн. ун-т", 2013. – 20 с.

19. Білявський Г. Основи екології : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Г. Білявський, Р. Фурдуй, І. Костіков. – К. : Либідь, 2004. – 406 с.

20. Блейкі Е. Дж. Планування місцевого економічного розвитку. Теорія і практика / Е. Дж. Блейкі ; пер. з англ. А. Кам'янець. – 2-ге вид. – Львів : Літопис, 2002. – 416 с.

21. Бобровська О. Формування людського капіталу як вектора діяльності місцевого самоврядування / О. Бобровська // Актуальні проб-

леми державного управління : зб. наук. пр. / редкол. : С. М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2008. – Вип. 2 (32). – 296 с.

22. Бобылев С. Н. Экологизация экономики и конечные результаты / С. Н. Бобылев, А. Ш. Ходжав // Вестник Московского ун-та. – 2001. – № 4. – С. 96–108.

23. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азраиляна. – 7-е изд., доп. – М. : Ин-т новой экономики, 2008. – 1472 с.

24. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азраиляна. – 3-е изд. стереот. – М. : Ин-т новой экономики, 1998. – 864 с.

25. Бородіна О. Людський капітал як основне джерело економічного зростання / О. Бородіна // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 48–53.

26. Брежнева-Єрмоленко О. В. Інтелектуальний капітал як фактор формування нової економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : Економічна теорія; 08.00.01 / О. В. Брежнева-Єрмоленко. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 16 с.

27. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Э. Брукинг ; под ред. Л. Н. Ковалик ; пер. с англ. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.

28. Бурдьё П. Социология политики / П. Бурдьё ; пер. с фр., сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.

29. Буркинський Б. В. "Зелена" економіка крізь призму трансформаційних зрушень в Україні : монографія / Б. В. Буркинський, Т. П. Галушкіна, В. Є. Реутов. – Одеса ; Саки : НАН України; Ін-т пробл. ринку і екон.-екол. дослід.; Підприємство "Фенікс", 2011. – 324 с.

30. Бычков В. Эстетика : краткий курс / В. Бычков. – М. : Проект, 2003. – 384 с.

31. Вандышева Т. М. Когнитивный подход в управлении рисками кредитных организаций / Т. М. Вандышева // Известия. Информ. и гуманитар. технологии в управлении эконом. и соц. системами. – 2010. – № 4. – С. 51–56.

32. Варго О. М. Екологічна свідомість як умова становлення екологічного суспільства: автореф. дис... канд. філ. наук: Соціальна філософія та філософія історії 09.00.03 / О. М. Варго. – Х. : ХНАДУ, 2006. – 20 с.

33. Варналій З. С. Регіональна політика України: нові умови, нові вимоги / З. С. Варналій // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 13–20.

34. Веклич О. А. Эколого-экономические противоречия / О. А. Веклич. – К. : Наукова думка, 2001. – 246 с.

35. Вишнякова А. М. Еколого-економічні проблеми раціонального використання територій (на прикладі Приморських регіонів): автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. "Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища" 08.08.01 / А. М. Вишнякова. – К. : НАН України; Рада по вивч. продукт. сил України, 2004. – 20 с.
36. Волинський Г. Про конкурентні переваги в умовах глобалізації / Г. Волинський // Економіка України. – 2006. – № 12. – С. 37–41.
37. Вольська О. М. Теоретичні аспекти управління соціальним розвитком / О. М. Вольська // Економіка строительства и городского хозяйства. – 2007. – № 1. – Т. 3. – С. 15.
38. Воротін В. Є. Модифікація механізму державного управління соціально-економічним розвитком регіонів України / В. Є. Воротін // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1. – С. 5–10.
39. Гавкалова Н. Л. Синтезированный капитал и модернизация общества / Н. Л. Гавкалова, М. Барка Зин // Экономика развития. – 2012. – № 2 (62). – С. 44–50.
40. Гавкалова Н. Л. Соціально-економічний механізм ефективності менеджменту персоналу: методологія та концепція формування : наукове видання / Н. Л. Гавкалова. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2007. – 400 с.
41. Гавкалова Н. Л. Соціально-економічний розвиток регіонів України: проблеми та перспективи / Н. Л. Гавкалова // Наук. праці ДонНТУ. Серія економічна, 2013. – № 4 (46). – С. 5–12.
42. Гавкалова Н. Л. Формування та використання інтелектуального капіталу : наукове видання / Н. Л. Гавкалова, Н. С. Маркова. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2006. – 284 с.
43. Гадзало А. Я. Формування та використання людського капіталу в аграрній сфері регіону України: автореф. дис. ... канд. екон. наук : Економіка та управління національним господарством; 08.00.03 / А. Я. Гадзало. – Біла Церква : Білоцерків. нац. аграр. ун-т., 2010. – 20 с.
44. Газарян С. В. Теоретичне обґрунтування шляхів упровадження передового зарубіжного досвіду щодо управління проектами регіонального розвитку / С. В. Газарян // Управління проектами регіонального розвитку : матеріали наук.-практ. конф. (м. Феодосія, 8–12 липня 2013 р.) / За ред. проф. Ю. О. Куца, О. В. Решевець. – Х. : ХарPI НАДУ, 2013. – С. 25–29.
45. Гвоздик Н. М. Ефективність інвестицій в людський капітал на підприємствах : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07

/ Н. М. Гвоздик. – К. : НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи, 2011. – 20 с.

46. Генкин Б. М. Основы управления персоналом : учеб. для вузов / Б. М. Генкин, Г. А. Кононова, В. И. Кочетков; под ред. Б. М. Генкина. – М. : Высш. шк., 1996. – 383 с.

47. Герасименко Я. О. Окремі проблеми вдосконалення економіко-правового механізму охорони довкілля / Я. О. Герасименко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.nulau.org.ua/download/el_zbirnik/1/Gerasimenko.pdf.

48. Герасимчук З. В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : монографія / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 248 с.

49. Герасимчук З. В. Регіональна політика транскордонного співробітництва: механізм формування та реалізації : монографія / З. В. Герасимчук, О. М. Лютак. – Луцьк : Надстир'я, 2010. – 188 с.

50. Гнатенко А. І. Напрями вдосконалення механізму державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України / А. І. Гнатенко // Управління розвитком. – 2012. – № 8. – С. 103–104.

51. Гнатюк В. С. Экологическое общество как один из путей достижения социокультурной устойчивости / В. С. Гнатюк // Вестник МГТУ. – 2010. – № 2. – Т.13. – С. 416–424.

52. Голікова Т. В. Державне управління територіальним економічним розвитком: теорія і практика : монографія / Т. В. Голікова. – К. : Вид. НАДУ, 2007. – 296 с.

53. Горелова Г. В. Когнитивный анализ и моделирование устойчивого развития / Г. В. Горелова. – М. : Изд-во РГУ, 2006. – 332 с.

54. Горелова Г. В. Когнитивный анализ, синтез, прогнозирование развития больших систем в интеллектуальных РИУС / Г. В. Горелова, Э. В. Мельник, Я. С. Коровин. – М. : Штучний інтелект, 2010. – № 3. – С. 61–72.

55. Грейсон Дж. мл. Американский менеджмент на пороге XXI века : / Дж. мл. Грейсон, К. О'Делл ; Пер. с англ. – М. : Экономика, 1991. – 356 с.

56. Гриньова В. М. Державне регулювання економіки : підручник / В. М. Гриньова, М. М. Новікова. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2007. – 736 с.

57. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Т-во "Знання" КОО, 2001. – 254 с.

58. Грішнова О. А. Формування людського капіталу в системі освіти і професійної підготовки: автореф. дис.... д-ра екон. наук: Економічна теорія; 08.00.01 / О. А. Грішнова. – К. : НАН України; Рада по вивч. продукт. сил України, 2002. – 36 с.
59. Гузенко О. П. Стратегічні напрями інвестиційного забезпечення формування людського капіталу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : Економіка та управління національним господарством; 08.00.03 / О. П. Гузенко; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 20 с.
60. Гуляева Н. П. Мониторинг социальных процессов / Н. П. Гуляева // Самиздат. – 2009. – № 10. – С. 10–17.
61. Гунько В. І. Інтелектуальний потенціал регіону: сутність, структура, проблеми формування та використання / В. І. Гунько // Вісник Черкаськ. нац. ун-ту: Економічні науки. – 2009. – Вип. 153. – С. 95–100.
62. Дармограй В. І. Стан та тенденції соціально-економічного розвитку регіону / В. І. Дармограй // Зб. наук. пр. Черкаського держ. технол. ун-ту. Серія : Економічні науки. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – Вип. 16. – С. 152–159.
63. Дафт Р. Менеджмент / Р. Дафт. ; пер. с англ. С. Жильцова. – 6-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 864 с.
64. Дегтяр А. О. Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення : монографія / А. О. Дегтяр. – Х. : Вид-во ХарРІНАДУ "Магістр", 2004. – 224 с.
65. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2007. – 820 с.
66. Державне управління і менеджмент : навч. посіб. у таблицях і схемах / Г. С. Одінцева, Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов та ін.; за заг. ред. докт. екон. наук, проф. Г. С. Одінцової. – Х. : ХарРІУАДУ, 2002. – 492 с.
67. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
68. Діагностика соціального розвитку регіону : наук. розробка / З. Б. Балабаєва, С. В. Овчаренко, І. Л. Росколотько та ін. – К. : НАДУ, 2010. – 40 с.
69. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання-Прес, 2002. – 214 с.
70. Долан Э. Дж. Рынок: микроэкономическая модель / Э. Дж. Долан, Д. Е. Линдсей. – СПб. : Печатный двор, 1992. – 436 с.

71. Драгомірова Є. С. Формування соціального капіталу на державному і регіональному рівнях : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / Є. С. Драгомірова. – Донецьк : ДонДУ упр-ня, 2010. – 20 с.
72. Дружинин В. В. Введение в теорию конфликта / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов, М. Д. Конторов. – М. : Радио и связь, 1989. – 288 с.
73. Дунаєв І. В. Механізми державного регулювання розвитку людського капіталу : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. / І. В. Дунаєв. – Х. : Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харк. регіон. ін-т держ. упр., 2008. – 20 с.
74. Дятлов С. А. Теория человеческого капитала : учеб. пособ. / С. А. Дятлов. – СПб. : Изд. СПбУЭФ, 1996. – 141с.
75. Егоршин А. П. Управление персоналом : учебник для вузов / А. П. Егоршин. – 4-е изд., испр. – Н. Новгород : НИМБ, 1999. – 720 с.
76. Екологізація розвитку рекреаційних зон прибережної смуги / за наук. ред. Т. П. Галушкіної. – Одеса : Саки НАН України, Ін-т пробл. ринку і екон.-екол. дослід; "Фенікс", 2011. – 308 с.
77. Екологічна інфраструктура природокористування / наук. ред. д.е.н., проф. С. К. Харічкова. – Одеса : НАН України; Ін-т пробл. ринку і екон.-екол. дослід., 2010. – 115 с.
78. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / під ред. Р. Дяківа. – К. : Міжнародна економічна фундація. – 2002. – 704 с.
79. Єпіфанов А. О. Управління регіоном : навч. посіб. / А. О. Єпіфанов, М. В. Мінченко, Б. А. Дадашев ; за заг. ред. д-ра екон. наук А. О. Єпіфанова. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2008. – 361 с.
80. Жарінова А. Г. Методологія управління інтелектуальним капіталом в умовах становлення інформаційної економіки : монографія / А. Г. Жарінова. – К. : Нічлава, 2013. – 324 с.
81. Жебчук Р. Д. Програмно-цільовий метод бюджетного планування як інструмент реформування місцевих бюджетів в Україні / Р. Д. Жеребчук // Регіональна економіка. – 2012. – № 4. – С. 90–97.
82. Жилияєв І. Б. Визначення історичного часу завершення трансформації соціально-економічної системи України / І. Б. Жилияєв // Економіка та держава. – 2007. – № 6. – С. 5–8.
83. Журавльова І. В. Управління людським капіталом підприємства : наукове видання / І. В. Журавльова, А. В. Кудлай. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2004. – 284 с.

84. Занфіров В. А. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіону: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / В. А. Занфіров. – К. : Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 2006. – 20 с.

85. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти) : монографія / О. С. Заржицький. – Дніпропетровськ : Нац. гірничий ун-т, 2012. – 200 с.

86. Заржицький О. С. Правові аспекти регіональної екологічної політики : монографія / О. С. Заржицький. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2003. – 142 с.

87. Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества / В. Л. Иноземцев. – М. : Academia-Наука, 1998. – 640 с.

88. Іванова І. С. Організаційно-економічний механізм формування інтелектуального капіталу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / І. С. Іванова. – К. : М-во екон. розв. і торгівлі України, Н.-д. екон. ін-т., 2012. – 19 с.

89. Иванух Р. П. Природно-ресурсный потенциал Украины и пути повышения эффективности его использования / Р. П. Иванух, Б. К. Данилишин // Экономика Украины. – 2005. – № 11. – С. 39–45.

90. Ільяшенко В. А. Формування державної політики в Україні [Текст] : монографія / В. А. Ільяшенко, О. В. Покатаєва. – Запоріжжя : КПУ, 2009. – 196 с.

91. Кайнова Т. В. Синтезований капітал як засіб антикризового управління персоналом підприємств Харківського регіону / Т. В. Кайнова, Т. А. Власенко // Управління розвитком : зб. наук. ст. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – № 21 (118). – С. 40–43.

92. Калининкова М. В. Образование в процессе формирования экологического общества: социологический подход : автореф. дис. ... д-ра. соц. наук: 22.00.01 "Теория, методология и история социологии" / М. В. Калининкова. – Саратов : Саратовский гос. университет им. Н. Г. Чернышевского, 2003. – 24 с.

93. Касти Дж. Большие системы. Связность, сложность и катастрофы / Дж. Касти; пер. с англ. – М. : Мир, 1982. – 216 с.

94. Кендюхов О. В. Гносеологія інтелектуального капіталу / О. В. Кендюхов // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 28–33.

95. Кибанов А. Я. Управление персоналом организации : учебник / под ред. А. Я. Кибанова. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 638 с.
96. Кизим М. О. Соціально-економічний розвиток регіонів України та модернізація їх устрою : монографія / М. О. Кизим, Н. В. Белікова, Т. О. Мощицька. – Х. : ВД "ИНЖЕК", 2011. – 304 с.
97. Климко С. Г. Формування людського капіталу та механізм його використання в умовах ринкових перетворень: автореф. дис... канд. екон. наук : Економічна теорія; 08.01.01 / С. Г. Климко. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2004. – 20 с.
98. Климов С. М. Интеллектуальные ресурсы организации / С. М. Климов. – СПб. : ИВЭСЭП: "Знание", 2000. – 168 с.
99. Кобушко И. Н. Эколого-экономические противоречия развития общественного производства / И. Н. Кобушко // Вісник Сумського державного університету. – 2005. – № 2 (74). – С. 152–155.
100. Кожушко О. В. Управління захистом інтелектуального капіталу промислового підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / О. В. Кожушко. – Х. : МОНМС України, Харк. нац. екон. ун-т., 2012. – 20 с.
101. Козловський С. В. Методичні основи розробки системи індикативного планування в регіоні / С. В. Козловський // Регіональна економіка. – 2010. – С. 32–38.
102. Козоріз М. А. Напрями модернізації механізмів реалізації державної політики регіонального розвитку в Україні / М. А. Козоріз // Регіональна економіка, 2013. – № 2. – С. 52–61.
103. Комарницький І. М. Методологічні аспекти розвитку регіону на засадах екологізації / І. М. Комарницький, М. І. Бублик, О. О. Кушніренко // Менеджмент та підприємництво України : етапи становлення і проблеми розвитку. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту "Львів. політехніка", 2008. – С. 391–396.
104. Комелина О. В. Засади інформаційного забезпечення управління інноваційно-інвестиційною діяльністю регіону / О. В. Комелина // Економіка і регіон. – Полтава : ПолтНТУ, 2009. – № 2 (21). – С. 81–85.
105. Кондіус І. С. Методика аналізу та оцінки соціальної складової стабільного розвитку регіону / І. С. Кондіус // Економічні науки. Серія : Регіональна економіка : зб. наук. пр. / за ред. проф. З. В. Герасимчук. – Луцьк : ЛНТУ, 2007. – Вип. 4 (13). – Ч. 1. – С. 170–182.
106. Конституція України від 06.04.2010 // Вісник Конституційного суду України. – 2010. – № 3 – 44 с.

107. Корольова Н. М. Розвиток людського капіталу підприємств залізничного транспорту : автореф. дис. ... канд. екон. наук : Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності); 08.00.04 / Н. М. Корольова. – Х. : Укр. держ. акад. залізн. трансп., 2010. – 19 с.
108. Корчагин Ю. А. Широкое понятие человеческого капитала / Ю. А. Корчагин. – Воронеж : ЦИРЭ, 2009. – С. 33–42.
109. Костицький В. В. Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища: теорія та практика [Текст] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: Природоресурсное право; аграрное право; экологическое право; 12.00.06 / В. В. Костицький. – К. : НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2004. – 52 с.
110. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – №3. – С. 121–139.
111. Кошулько О. П. Управління людським капіталом на підприємствах харчової промисловості : автореф. дис.... канд. екон. наук: 08.00.04 / О. П. Кошулько ; Нац. ун-т харч. технологій. – К., 2008. – 20 с.
112. Кравців В. С. Регіональна екологічна політика в Україні та механізми її реалізації : аналітична доповідь / В. С. Кравців. – Львів : НАН України, Ін-т регіон. досліджень, 2007. – 72 с.
113. Кравченко М. С. Екологічна етика і психологія людини / М. С. Кравченко, М. В. Костицький. – Львів : Світ, 1991. – 104 с.
114. Кравченко С. І. Оцінювання інтелектуального капіталу вищих навчальних закладів / С. І. Кравченко // Маркетинг і менеджмент інновацій, 2011. – Т. 1. – № 3 – С. 55–61.
115. Красник В. В. Коммерческая электроэнергетика. Словарь-справочник / В. В. Красник. – М. : Энас, 2006. – 380 с.
116. Краткий экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – 2-е изд. доп. и перераб. – М. : Ин-т новой экономики, 2002. – 1088 с.
117. Куйбіда М. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів / М. Куйбіда, К. Черніцина // Демократичне врядування. – 2010. – Вип. 5. – С. 35–45.
118. Кураков Л. П. Экономика и право: словарь-справочник / Л. П. Кураков, В. Л. Кураков, А. Л. Кураков. – М. : Вуз и школа, 2004. – 866 с.
119. Куревіна І. О. Конкурентоспроможність людського капіталу України в умовах міжнародної трудової міграції : автореф. дис... канд. екон. наук: Світове господарство і міжнародні економічні відносини ;

08.00.02 / І. О. Куревіна. – К. : НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин, 2008. – 20 с.

120. Курило Л. І. Інтелектуальний капітал в аграрній сфері економіки: монографія / Л. І. Курило. – К. : ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2012. – 317 с.

121. Куценко В. Людський капітал як фактор соціального захисту населення : проблеми зміцнення / В. Куценко, Г. Євтушенко // Зайнятість та ринок праці : міжвідомчий науковий збірник. – 1999. – № 10. – С. 136–145.

122. Кушнірецька О. В. Теоретичні підходи до визначення суті організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону / О. В. Кушнірецька, О. М. Демидюк // Регіональна економіка. – 2010. – № 3. – С. 63–70.

123. Лазор О. Я. Адміністративно-правові засади державного управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні : автореф. дис. ... докт. наук з держ. упр-ня / О. Я. Лазор. – К. : Національна академія держ. управління при Президентові України, 2004. – 20 с.

124. Лафта Дж. К. Эффективность менеджмента организации : учеб. пособ. / Дж. К. Лафта. – М. : Русская Деловая Литература, 1999. – 320 с.

125. Лебединська О. Державне регулювання розвитку регіону: проблеми та перспективи / О. Лебединська, І. Валентюк // Вісник національної академії державного управління при Президентові України. – 2010. – №3. – С. 151–156.

126. Леонова С. В. Ідентифікація і оцінювання трансформації потенціалу працівників в людський капітал промислового підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності); 08.00.04 / С. В. Леонова. – Ужгород : ДВНЗ "Ужгород. нац. ун-т", 2013. – 23 с.

127. Леонтьев Б. Цена интеллекта / Б. Леонтьев // Журнал для акционеров. – 1996. – № 6. – С. 39–40.

128. Мажник Л. О. Проблеми державного регулювання економіки регіонів / Л. О. Мажник // Управління розвитком. – 2012. – № 17. – С. 66–67.

129. Макаренко В. П. Проблема когнитивного сопроотивлення / В. П. Макаренко // Политическая концептология. – 2012. – № 2. – С. 79–88.

130. Малімон В. І. Соціальна і гуманітарна політика : навч. посіб. / В. І. Малімон. – Івано-Франковськ : Місто НВ, 2012. – 352 с.

131. Маркс К. Капитал. В 3-х томах / К. Маркс. – М. : Изд. "Проспект", 2013. – 1852 с.

132. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл ; (предисл. Дж. М. Кейнс; пер. с англ. В. И. Бомкина, В. Т. Рысина, Р. И. Столпера). – М. : Эксмо, 2007. – 832 с.

133. Мацегора О. Ю. Організаційно-економічний механізм реалізації стратегії соціально-економічного розвитку регіону // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2013. – № 16 (205). – С. 130–134.

134. Медоуз Д. Х. За пределами роста : учеб. пособ. / Д. Х. Медоуз, Д. Л. Медоуз, И. Рандерс ; под ред. Г. А. Ягодина ; пер. с англ. – М. : Прогресс-Пангея, 1994. – 394 с.

135. Мельник Л. Г. Екологічна економіка : підручник / Л. Г. Мельник. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2002. – 346 с.

136. Мельник Ю. М. Адміністративні та ринкові інструменти забезпечення сталого розвитку регіону / Ю. М. Мельник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19. – С. 71–72.

137. Мельниченко О. А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання [монографія] / О. А. Мельниченко. – Х. : Вид. ХарPI НАДУ "Магістр", 2008. – 232 с.

138. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; под ред. Л. И. Евенко ; пер. с англ. – М. : Дело, 1994. – 484 с.

139. Мироненко М. Теоретичні основи управління розвитком регіону / М. Мироненко // Державне управління та місцеве самоврядування. – 01/2011. – Вип. 1 (8). – С. 204–207.

140. Миронова Т. Л. Управління розвитком регіону : навч. посіб. / Т. Л. Миронова, О. П. Добровольська, А. Ф. Процай та ін. – К. : Центр навч. літ-ри, 2006. – 328 с.

141. Михайличенко А. О. Соціально-економічний розвиток регіону та його ресурсне забезпечення (на матеріалах Чернігівської області) : автореф. дис... . канд. екон. наук: 08.10.01 / А. О. Михайличенко. – К. : НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України, 2006. – 20 с.

142. Михайлова Л. І. Економічні основи формування людського капіталу в АПК : монографія / Л. І. Михайлова. – Суми : Вид. "Довкілля", 2003. – 326 с.

143. Мишенин Е. В. Экономический механизм экологизации производства / Е. В. Мишенин, Б. А. Семенов, Н. В. Мишенина. – Сумы : ИПП "Мрія-1", 2006. – 140 с.

144. Мішин Ю. Р. Соціальний капітал в сучасній економічній системі : автореф. дис. ... канд. екон. наук : Економічна теорія та історія економічної думки; 08.00.01 / Ю. Р. Мішин ; Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана. – К., 2010. – 18 с.

145. Молина Е. В. Интеллектуальный потенциал региона / Е. В. Молина // Бюлетень Міжнар. Нобелівського екон. форуму. – 2011. – № 1 (4). – С. 279–284.

146. Моліна О. В. Сталий соціально-економічний розвиток регіону: аналіз підходів та інструментів оцінки / О. В. Моліна, В. М. Осипов // Регіональна економіка. – 2010. – № 4. – С. 25–32.

147. Молодожен Ю. Б. Планування розвитку територій : навч. посіб. / Ю. Б. Молодожен. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2010. – 284 с.

148. Назарова Г. В. Формування та розвиток людського капіталу корпоративних підприємств : наукове видання / Г. В. Назарова, Н. Л. Гавкалова, Н. С. Маркова. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2006. – 240 с.

149. Насипайко Д. С. Відтворення людського капіталу в контексті впливу на розвиток економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук : Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика; 08.00.07 / Д. С. Насипайко. – К. : НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України, 2010. – 20 с.

150. Нуреев Р. М. Человеческий капитал и его развитие в современной России / Р. М. Нуреев // Общественные науки и современность. – 2009. – № 4. – С. 5–20.

151. Огородник Н. П. Формування та використання людського капіталу молоді в контексті забезпечення сталого розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : Економіка та управління національним господарством; 08.00.03 / Н. П. Огородник. – К. : НАН України, Ін-т економіки природокористування та сталого розв., 2013. – 20 с.

152. Олефіренко О. В. Концептуальні основи екологічного управління в Україні / О. В. Олефіренко // Актуальні проблеми державного управління. – 2014. – № 1 (45). – С. 72–79.

153. О стимулировании развития регионов : Закон Украины № 2850-IV от 08.09.2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 40. – 25 с.

154. Осипов А. К. Экономика региона: механизм комплексного развития / А. К. Осипов. – Екатеринбург : УрО РАН; Институт экономики, 1996. – 234 с.

155. Основы устойчивого развития Харьковской области до 2020 года : монография / М. М. Добкин, С. И. Чернов, Г. А. Кернес и др. – Х. : ИД "ИНЖЕК", 2010. – 528 с.

156. Павлова Т. В. Напрями і механізми державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів / Т. В. Павлова // Управлінські аспекти підвищення нац. конкурентоспроможності: Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Сімферополь – Ялта, 17-19 жовтня 2008 р.). – Сімферополь: Кримський інститут бізнесу, 2008. – С. 244–250.

157. Панкова Л. І. Діагностика соціального потенціалу / Л. І. Панкова // Менеджер. – 2010. – № 4 (54). – С. 169–174.

158. Патнэм Р. Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь / Р. Патнэм // МЭ и МО. – 1995. – № 4. – С. 12–19.

159. Пахомова Н. В. Экологический менеджмент : учебник / Н. В. Пахомова, А. Эндерс, К. Рихтер. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.

160. Пашкевич М. С. Наукові засади регулювання регіональної економіки : монографія / М. С. Пашкевич. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2012. – 790 с.

161. Пельтек Л. В. Розвиток регіональної промислової політики держави: теорія, методологія, механізми : [монографія] / Л. В. Пельтек. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 268 с.

162. Переверзева А. В. Інституціональне середовище формування людського капіталу в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. екон. наук : Економічна теорія та історія економічної думки; 08.00.01 / А. В. Переверзева. – Запоріжжя : Класич. приват. ун-т., 2012. – 20 с.

163. Петухова Т. О. Оцінка людського капіталу підприємств залізничного транспорту : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Т. О. Петухова. – Х. : Укр. держ. акад. залізн. трансп., 2011. – 21 с.

164. Плотинский Ю. М. Проблемы развития общества знаний: социо-когнитивный подход / Ю. М. Плотинский // Информационное общество. – 2008. – Вып. 5–6. – С. 43–50.

165. Позднякова С. В. Удосконалення системи оцінки нагромадження людського капіталу на промислових підприємствах : автореф. дис... канд. екон. наук: Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика; 08.00.07 / С. В. Позднякова. – Донецьк : НАН України; Інститут економіко-правових досліджень, 2009. – 20 с.

166. Полуяктова О. В. Інтелектуальний капітал в економіці України : автореф. дис... канд. екон. наук: Економічна теорія та історія економічної думки; 08.00.01 / О. В. Полуяктова. – Львів : Нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2008. – 20 с.

167. Поплавська Ж. Економічні аспекти екологізації / Ж. Поплавська, В. Поплавський // Вісник НАН України. – 2005. – № 10. – С. 26–34.

168. Поплавська Ж. Людський капітал. Не забаритись би з інвестиціями / Ж. Поплавська, В. Поплавський // Віче. – 2002. – № 2. – С. 64–68.

169. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України : Закон України № 1602-III від 23.03.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 4. – С. 61.

170. Про державні цільові програми : Закон України № 1621-IV від 18.03.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 15. – С. 98.

171. Про доступ до публічної інформації : Закон України № 2939-VI від 13.01.2011 // ВВР України. – 2011. – № 32. – 314 с.

172. Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм : Постанова КМУ № 106 від 31.01.2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 8. – С. 86.

173. Прошак Г. В. Людський капітал в умовах формування національної економіки України: автореф. дис... канд. екон. наук: Економічна теорія та історія економічної думки; 08.00.01 / Г. В. Прошак. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2008. – 20 с.

174. Пчелинцев О. С. Региональная экономика в системе устойчивого развития / О. С. Пчелинцев // Ин-т народнохозяйственного прогнозирования РАН. – М. : Наука, 2004. – 258 с.

175. Радіонова І. Економічне зростання за участю людського капіталу / І. Радіонова // Економіка України. – 2009. – № 1. – С. 19–23.

176. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 2-е изд., испр. – М. : ИНФРА-М. 1999. – 479 с.

177. Регіональна економіка : підручник / За заг. ред. д.е.н., доц. Н. Л. Гавкалової. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2011. – 456 с.

178. Регіональне Врядування та Розвиток в Україні. Формування політики регіонального розвитку: досвід країн Центральної та Східної Європи в контексті вступу до ЄС. Донор: Канадське Агентство з Міжнародного Розвитку, Підрозділ Європи, Близького Сходу та Магрибу, Ка-

надська Виконавча Агенція: Канадський Інститут Урбаністики. У співпраці з Фондацією Міжнародного Навчання. – Canadian URBANInstitute; InstitutURBAIN du Canada, 2006 p. – 142 с.

179. Регіональне управління: інноваційний підхід : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. П. Бутко, О. О. Зеленська, С. М. Зеленський та ін. ; За заг. ред. д.е.н., проф. Бутка М. П. – К. : Знання України, 2006. – 560 с.

180. Регіонально-адміністративний менеджмент : навч. посіб. / О. Ю. Амосов, В. В. Мамонова, Ю. О. Куц та ін.; за заг. ред. проф. В. В. Мамонової. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ "Магістр", 2010. – 188 с.

181. Реутов В. Є. Формування нової парадигми регіонально-просторового розвитку України в глобалізаційних умовах / В. Є. Реутов // Экономика Крыма. – 2012. – № 2 (39). – С. 13–20.

182. Риковська О. В. Людський капітал сільської місцевості: проблеми формування та функціонування : автореф. дис... канд. екон. наук: Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика; 08.00.07 / О. В. Риковська. – К. : НАН України; Ін-т демографії та соц. дослідж., 2009. – 21 с.

183. Роос И. Интеллектуальный капитал. Вы можете управлять тем, что можете измерить / И. Роос // Маркетинг. – 1988. – № 4. – С. 75–83.

184. Саак А. Э. Теория управления : учеб. пособ. / А. Э. Саак, В. Н. Тюшников. – Таганрог : Изд. ТРТУ, 2003. – 128 с.

185. Салатюк Н. М. Зарубіжний досвід регулювання природокористування та охорони навколишнього середовища / Н. М. Салатюк // Наукові праці НУХТ. – 2010. – № 36. – С. 210–214.

186. Самыгин С. И. Менеджмент персонала / С. И. Самыгин, Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д : Феникс, 1997. – 480 с.

187. Сидорчук О. Г. Соціальний капітал: теорія, методологія, практика : монографія / О. Г. Сидорчук, М. Д. Лесечко. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 218 с.

188. Синякевич І. В. Інструменти екополітики / І. В. Синякевич. – Львів : ЗУКЦ, 2003. – 183 с.

189. Сливка О. А. Вдосконалення системи забезпечення людського розвитку в регіонах України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / О. А. Сливка. – К. : ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана", 2014. – 20 с.

190. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; пер. с англ. ; предисловие В. С. Афанасьева. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с.

191. Солохин С. С. О когнитивном моделировании устойчивого развития социально-экономических систем (на примере туристско-рекреационной системы Юга России) / С. С. Солохин // Искусственный интеллект. – 2009. – № 4. – С. 150–160.

192. Соціально-економічний розвиток регіонів: теорія, методика, практика, перспективи : колективна монографія / К. Ф. Ковальчук, І. Г. Мішина, О. М. Азарян та ін.; під заг. ред. К. Ф. Ковальчук. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2011. – 279 с.

193. Соціально-економічний розвиток регіонів України: проблеми науки та практики / В. С. Пономаренко, В. А. Зінченко, М. О. Кизим та ін. – Х. : ІНЖЕК, 2007. – С. 56–58.

194. Соціально-трудоий потенціал: теорія і практика : у 2-х частинах / відп. ред. М. І. Долішній, С. М. Злупко. – К. : Наук. думка, 1994. – 264 с.

195. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях : монографія / Н. Н. Андреева, В. О. Баранік, Є. В. Бєлашов та ін. – Сімферополь : Фенікс, 2010. – 582 с.

196. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика : монографія / В. М. Андерсон, Н. Н. Андреева, О. М. Алимов; за наук. ред. Є. В. Хлобистова; НАН України, СумДУ, НДІ СРП. – Сімферополь : ВД "Ареал", 2011 – Т. 1. – 320 с.

197. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. – Донецьк : НАН України; Ін-т економіки пром-сті, 2012. – 534 с.

198. Старик Р. Я. Організація формування і розвитку інтелектуального капіталу на підприємстві : автореф. дис. ... канд. екон. наук : Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика; 08.00.07 / Р. Я. Старик. – Львів : ПВНЗ "Львів. ун-т бізнесу та права", 2012. – 20 с.

199. Стратегическое планирование / под ред. Э. А. Уткина – М. : Ассоциация авторов и издателей "Тандем"; ЭКМОС, 1999. – 440 с.

200. Строгонова Е. И. Инструменты устойчивого развития региональных экономических систем современной России (на материалах Краснодарского края) : автореф. дис. канд. экон. наук : спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности)" / Е. И. Строгонова. – Майкоп : НЧОУ ВПО "Южный институт менеджмента", 2010. – 152 с.

201. Струмилін С. Проблемы экономики труда / С. Струмилін. – 3-е изд. – М. : Наука, 1982. – 472 с.

202. Стюарт Т. Богатство от ума: деловой бестселлер / Т. Стюарт; пер. с англ. В. А. Ноздриной. – Минск : Парадокс, 1998. – 352 с.

203. Топсахалова Ф. М.–Г. Рост агропроизводства и социально-экономическое развитие села / Ф. М.–Г. Топсахалова // Экономика сельского хозяйства России. – 2008. – №1. – С. 59–64.

204. Убейволк О. О. Соціальний капітал: сутність, генеза, сучасні форми : автореф. дис... канд. філософ. наук: Соціальна філософія та філософія історії; 09.00.03 / О. О. Убейволк. – Запоріжжя : Запорізь. нац. ун-т., 2008. – 16 с.

205. Улютіна О. А. Адміністративно-правові засади охорони навколишнього природного середовища та природокористування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : Цивільне право і цивільний процес; 12.00.07 / О. А. Улютіна. – К. : Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2011. – 19 с.

206. Уманець Т. В. Методологічні аспекти управління економічним розвитком регіону / Т. В. Уманець // Регіональна економіка : наук.-практ. журн. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2006. – № 1 (39). – С. 22–35.

207. Управління регіональним розвитком: проблеми та перспективи : монографія / За заг. ред. докт. екон. наук, проф. Н. Л. Гавкалової. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. – 400 с.

208. Ушенко Н. В. Науково-методологічні основи державного регулювання відтворення людського капіталу України : автореф. дис... д-ра екон. наук: Економіка та управління національним господарством; 08.00.03 / Н. В. Ушенко. – К. : Науково-дослідний економічний ін-т, 2009. – 30 с.

209. Фактори і механізми забезпечення конкурентоспроможності регіону : наукова доповідь / Науковий редактор, д. е. н., проф. П. Ю. Беленький. – Львів : Ін-т регіон. досліджень НАН України, 2005. – 145 с.

210. Ферару Г. С. Методология устойчивого развития предприятий лесопромышленного комплекса как эколого-экономических систем : автореф. дис. ... докт. екон. наук. – Архангельск : Изд-во Поморского госуниверситета им. М. В. Ломоносова, 2008. – 53 с.

211. Хильб М. Интегрированный менеджмент персонала. Цели – стратегии – инструменты ; пер. 11-го нем. изд. / М. Хильб. – М. : Дело и Сервис, 2006. – 256 с.

212. Храброва Н. І. Механізм регулювання системи екологічних відносин / Н. І. Храброва // Економічні науки. Серія "Економіка та менедж-

жмент" : збірн. наук. праць Луцького нац. техн. ун-ту. – 2010. – Вип. 7 (26). – Ч. 3. – С. 281–283.

213. Хумарова Н. І. Наукові засади еколого-орієнтованого прогнозування розвитку національної економіки / Н. І. Хумаров // Економічні інновації. – 2014. – № 57. – С.412–421.

214. Чемерис А. О. Розроблення та управління проектами у публічній сфері: європейський вимір для України : практ. посіб. / А. О. Чемерис ; Швейцарсько-український проект "Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO". – К. : ТОВ "Софія-А", 2012. – 80 с.

215. Черевко О. В. Методичні основи системного дослідження соціально-економічних процесів в регіоні / О. В. Черевко // Зб. наук. пр. Черкаського держ. технол. ун-ту. Серія: Економічні науки. – Черкаси : ЧДТУ, 2005. – Вип. 13. – С. 59–62.

216. Чичкало-Кондрацька І. Б. Фактори та передумови розвитку інноваційних науково-виробничих структур в регіонах України / І. Б. Чичкало-Кондрацька // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. збірник / за ред. І. Г. Ткачук. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2010. – Вип. 6. – Т. 2. – С. 72–79.

217. Чухно А. А. Інтелектуальний капітал: сутність, форми і закономірності розвитку / А. А. Чухно // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 48–55.

218. Шаповалова Т. В. Соціальний капітал та економічне зростання : монографія / Т. В. Шаповалова. – Луганск : Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2013 – 300 с.

219. Шарапов О. Д. Системний аналіз : навч.-метод. посібник для самоств. вивч. дисц. / О. Д. Шарапов, В. Д. Дербенцев, Д. Є. Семьонов. – К. : КНЕУ, 2003. – 154 с.

220. Шаталова Т. С. Интеллектуальный потенциал персонала предприятия: методология и инструменты развития : [монографія] / Т. С. Шаталова. – Донецк : ООО "Східний видавничий дім", 2014. – 332 с.

221. Шевчук В. Я. Екологічне управління : монографія / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський та ін. – К. : Либідь, 2004. – 432 с.

222. Шегда А. В. Основы менеджмента : учебное пособие / А. В. Шегда. – К. : Тов-во "Знання"; КОО, 1998. – 512 с.

223. Широкова М. С. Імідж та корпоративний соціальний капітал установ банківської системи: характер взаємовпливу: автореф. дис. ... канд.

соціол. наук : Спеціальні та галузеві соціології; 22.00.04 / М. С. Широкова. – К. : Ін-т соціол.; НАН України, 2010. – 17 с.

224. Шумська Г. М. Проблеми державного регулювання регіонального соціально-економічного розвитку України / Г. М. Шумська // Управління розвитком. – 2012. – № 8. – С. 88–89.

225. Эдвинссон Л. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании / Л. Эдвинссон, М. Мэлоун // Новая индустриальная волна на Западе / под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Академия, 1999 – 738 с.

226. Экономика природопользования / под ред. Л. Хенса, Л. Мельника, Э. Буна. – К. : "Наукова думка", 2008. – 480 с.

227. Юрченко Л. І. Екологічна політика як врахування складних взаємин екологічної культури й екологічної безпеки / Л. І. Юрченко // Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. пр. – К. : Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, 2008. – Вип. 70. – С. 192–200.

228. Bacon F. *Novum Organum* / F. Bacon. Warszawa, 1955. – 406 p.

229. Becker G. *Human Capital: Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education* / G. Becker; 3rd ed. – University of Chicago Press, 1993. – 390 p.

230. Bowen H. R. *Investment in Learning* / H. R. Bowen. – San Francisco, Tossey. – Bass, 1978. – 362 p.

231. Coleman J. *Social Capital in the Creation of Human Capital* / J. Coleman // *American Journal of Sociology*. – 1988. – Vol. 94 Supplement. – pp. 95–120.

232. Edvinsson L. *Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower* / L. Edvinsson, M. S. Malone. – N. Y. : Harper Business, 1997. – 5 p.

233. Klein D. A. *Characterizing Intellectual Capital: multiclient program working paper* / D. A. Klein, L. Prusak. – Boston : Ernst & Young Center for Business Innovation, March, 1999. – 286 p.

234. Putnam R. *The prosperous community social capital and public life* // R. Putnam. – *The American Prospect*. – 1993. – Vol. 13. – P. 35 – 42.

235. Shultz T. *Investment in Women's Human Capital* / T. Shultz. – Chicago: University of Chicago Press, 1995. – 461 p.

236. Stewart T. A. *Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations* / T. A. Stewart. – N. Y. : Doubleday, 1997. – 320 p.

237. Walras L. Leon Walras's Elements of Theoretical Economics / L. Walras. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014 year. – 588 p.

238. Амосов О. Ю. Модернізація в Україні: шлях в майбутнє / О. Ю. Амосов, Н. Л. Гавкалова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jrnl.nau.edu.ua/index.php/SR/article/>.

239. Байцим В. Ф. Ефективність державного регулювання економіки регіону / В. Ф. Байцим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=11359.

240. Баштанник В. В. Результативність та ефективність механізмів державної регіональної політики. Публічне адміністрування: теорія та практика [Електронний ресурс] / В. В. Баштанник // Електрон. збірн. наук. праць. – Вип. 2 (8) / 2012. – Режим доступу : [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2012-02\(8\)/12bvvdpr.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2012-02(8)/12bvvdpr.pdf).

241. Вільна бібліотека. Звіт "Кращі практики з електронного урядування в Дніпропетровській області" [Електронний ресурс] / О. Архипська. – Режим доступу : http://www.eef.org.ua/attachments/article/375/egovreport_3_0.pdf.

242. Головніна О. Г. Основи соціальної економіки [Електронний ресурс] / О. Г. Головніна. – Режим доступу : <http://pidruchniki.ws/1186021853469/ekonomika>.

243. Грабар М. В. Концепції регіонального розвитку: від теорій розміщення виробництва до новітніх концепцій [Електронний ресурс] / М. В. Грабар // V Междунар. науч.-практ. Интернет-конф. "Проблемы формирования новой экономики XXI века" (Мукачівський державний університет, Україна 21–22 декабря 2012 г.). – Режим доступу : http://www.confcontact.com/20121221/4_grabar.htm.

244. Груба Г. І. Ефективність дії сучасних механізмів державного регулювання регіонального розвитку [Електронний ресурс] / Г. І. Груба // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2011. – № 5. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=281>.

245. Дегтярьова І. О. Механізми управління конкурентоспроможністю регіону: сутність та місце у системі механізмів управління державою [Електронний ресурс] / І. О. Дегтярьова // Державне будівництво. – 2011. – № 1. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-1/doc/4/06.pdf>.

246. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246872049.

247. Долішний М. Ринкові механізми регіонального управління [Електронний ресурс] / М. Долішний // Ринкова економіка. – 2001. – № 1. – С. 7–17. – Режим доступу : http://ird.gov.ua/pe/pdf/stat_dol_mosh.pdf.

248. Дрожжинов В. Электронное правительство информационного общества [Електронний ресурс] / В. Дрожжинов // PCWeek/Russian Edition. – Режим доступу : www.pcweekru/year2000.

249. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? [Електронний ресурс] // Європейський союз. Регіональна політика. European Union, 2009. Office of the official publications of the European Union. European Commission, головне управління регіональної політики. – 16 с. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/presenta/international/external_uk.pdf.

250. Забарна Е. М. Проблеми фінансового забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону [Електронний ресурс] / Е. М. Забарна // Сьома Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. "Обліково-аналітичне забезпечення інноваційної трансформації економіки України", Т. 1. – Режим доступу : http://economics.opu.ua/files/science/2013/21.05/section_II.pdf.

251. Звіт про розрахунок Індексу екологічної ефективності у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://issuu.com/yaleepi/docs/2014_epr_report.

252. Игнатенко Ю. В. Экологическое образование как основа экологической культуры общества [Электронный ресурс] / Ю. В. Игнатенко, С. М. Лекомцева, Т. А. Бадьина. – Режим доступа : <http://www.scienceforum.ru/2014/pdf/1035.pdf>.

253. Информационное обеспечение [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://center-yf.ru/data/stat/Informacionnoe-obespechenie.php>.

254. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності: використання сучасних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=53123>.

255. Калачова І. В. Показники регіонального людського розвитку як інструмент оцінки ефективності соціально-економічної політики [Електронний ресурс] / І. В. Калачова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/PNR_2006/Economics/13_kalachova.doc.htm.

256. Камінська Т. Г. Синтезований капітал регіону: інноваційний аспект контролю як функції управління [Електронний ресурс] / Т. Г. Камінська. – Режим доступу : <http://www.elibrary.nubip.edu.ua/Kaminska16.pdf>.

257. Качалова І. В. Показники регіонального людського розвитку як інструмент оцінки ефективності соціально-економічної політики [Електронний ресурс] / І. В. Качалова. – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com>.

258. Ковальчук В. Г. Удосконалення механізму державного управління сталим розвитком регіону [Електронний ресурс] / В. Г. Ковальчук // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2013. – Вип. 1. – Режим доступу : <http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2013-01%289%29/13kvgsrr.pdf>.

259. Комірна В. В. Пріоритетні завдання державного регулювання економічного розвитку регіонів [Електронний ресурс] / В. В. Комірна // Ефективна економіка. – 2010. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=191>.

260. Копитько О. О. Впровадження системної методології програмного та проектного управління стратегічним розвитком територій в Україні [Електронний ресурс] / Копитько О. О. // Публічне адміністрування : теорія та практика : електрон. зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 2(4). – Режим доступу : <http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2010-02/10koortu.pdf>.

261. Кубішина О. І. Система показників, які характеризують трудовий потенціал підприємства [Електронний ресурс] / О. І. Кубішина. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Economics/5_83985.doc.htm.

262. Кудіна В. О. Використання у вітчизняній регіональній політиці європейського досвіду регулювання розвитку територій [Електронний ресурс] / В. О. Кудіна // Державне будівництво. – 2009. – № 2.– Режим доступу : <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/5/05.pdf>.

263. Лук'янихін В. О. Інституційне та організаційно-економічне забезпечення реалізації стратегій еколого-економічного спрямування [Електронний ресурс] / В. О. Лук'янихін, Н. В. Провозін. – Режим доступу : http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/33123/1/Lukianykhin_management%20strategy.pdf.

264. Майборода Г. М. Політика вирівнювання розвитку регіонів в ЄС [Електронний ресурс] / Г. М. Майборода. – Режим доступу : <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/497-politika-virivnyuvannya-rozvitku-regioniv-v-es>.

265. Мамонов К. А. Теоретико-методологічні підходи щодо оцінювання інтелектуального капіталу будівельного підприємства [Електронний ресурс] / К. А. Мамонов, Д. О. Пруненко, Є. В. Грицьків. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua>.

266. Махомет Ю. В. Сутнісна характеристика інтелектуального потенціалу регіону [Електронний ресурс] / Ю. В. Махомет. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.

267. Медведовська Т. П. Регіональний розвиток у контексті сучасних світових глобалізаційних економічних тенденцій та європейської інтеграції: проблеми і перспективи [Електронний ресурс] / Т. П. Медведовська // Мат-ли X Міжнар. наук.-практ. конф. "Регіональні механізми формування конкурентного потенціалу та перспективи їх використання". – Режим доступу : <http://mev-hnu.at.ua/load/2013/>.

268. Меламьюка К. Измерение стоимости интеллектуального капитала [Електронний ресурс] / К. Меламьюка. – Режим доступу : <http://www.osp.ru/cio/2000/06/028.htm>.

269. Методологія планування регіонального розвитку в Україні : Інструмент для розробки стратегій регіонального розвитку і планів їх реалізації [Електронний ресурс] / GIZ International Services. – Режим доступу : http://surdp.eu/uploads/files/Methodology_of_RD_planning.pdf.

270. Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку [Електронний ресурс]. – К. : НІСД, 2013. – 88 с. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_nauk_an_rozrobku/reg_prioritetu.pdf.

271. Муниципально-громадский центр електронного врядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-gov.in.ua/idata/files/140612-125515-9859.pdf>.

272. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області. – Режим доступу : <http://www.kh.ukrstat.gov.ua/>.

273. Офіційний сайт Державної екологічної інспекції України / Результати здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища за 2013 рік. – Режим доступу : <http://dei.gov.ua/menyu-3/2011-12-19-07-30-27/2013/1648-rezultaty-2013.html>

274. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : http://me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=72680.

275. Офіційний сайт Міністерства фінансів України / Моніторинг виконання державного бюджету України. – Режим доступу : http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=51703.

276. Офіційний сайт Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при

Президентів України. XV Міжнародний науковий конгрес "Публічне управління: стратегія реформ 2020". – Режим доступу : kbuara.kharkov.ua.

277. Пашкова Л. І. Соціальний потенціал в системі пріоритетів людського розвитку [Електронний ресурс] / Л. І. Пашкова. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua>.

278. Петрунін В. Ю. Регіональні чинники формування, використання та розвитку людського капіталу [Електронний ресурс] / В. Ю. Петрунін // Ефективна економіка. – № 2. – 2010. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=128>.

279. Підтримка політики регіонального розвитку в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://surdp.eu/news/EU-SURDP-Project-experts-took-part-in-projects-elaboration-SFRD>.

280. Планування регіонального розвитку: стратегічна логіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.undp.crimea.ua/img/content.pdf>.

281. Приходько В. Організаційно-економічні інструменти екологізації регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В. Приходько. – Режим доступу : <http://economics-of-nature.net/uploads/arhiv/2012/Pryhodko.pdf>.

282. Проект Зеленої книги підготовлений Робочою групою з розробки урядової політики у сфері розвитку електронного урядування при Віце-прем'єр-міністрові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://e-zakon.org/doc/greenbook/ch40>.

283. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" від 02.06.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://municipal.gov.ua/articles/show/article/54>

284. Програма економічного і соціального розвитку м. Харків на 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oblrada.kharkov.ua/>.

285. Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013 і 2014 роки : Законопроект України № 9159 від 15.09.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oda.cv.ua/page/pro-derzhavnu-programu-ekonomichnogo-i-sotsialnogo-rozvitku-ukraini-na-2012-rik-ta-osnovni-napr>.

286. Про затвердження методичних рекомендацій щодо порядку розроблення регіональних цільових програм, моніторингу та звітності про їх виконання : Наказ Міністерства економіки України № 367 від 04.12.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=92210&cat_id=38738.

287. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 224 від 29.07.2002 р. // Законодавство України : [Інформаційний сайт ПрАТ "Інформтехнологія"]. – Текс. дан. – К., 2002. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.322.0>.

288. Про Концепцію державної регіональної політики : Указ Президента України № 341/2001 від 25 травня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/ru/documents/531.html>.

289. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України № 2818-VI від 21.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

290. Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної Ради України № 188/98-ВР від 05.03.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80>.

291. Про охорону навколишнього природного середовища" : Закон України № 1264-XII від 25.06.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.

292. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 880-р від 17.10.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80>.

293. Прохорова В. В. Механізм державного регулювання розвитку регіону [Електронний ресурс] / В. В. Прохорова // Экономика и управление – 2012. – № 4 – С. 72–77. – Режим доступу : http://www.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2012/4/p_72_77.pdf.

294. Прохорова В. М. Соціальний потенціал регіону : методологічні аспекти [Електронний ресурс] / В. М. Прохорова. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.1/217.pdf>.

295. Решетило В. П. Методологічні проблеми формування стратегії регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В. П. Решетило. – Режим доступу : <http://eprints.kname.edu.ua/19221/1/185-190>.

296. Роль организационно-экономического механизма в разработке региональных целевых программ социально-экономического развития [Электронный ресурс] // Российское предпринимательство. – 2011. – № 8

Вып. 1 (189). – С. 156–161. – Режим доступу : <http://www.creativeconomy.ru/articles/13090/>.

297. Сталий розвиток : матеріал з Вікіпедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

298. Статистична інформація Головного управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/ua/index.html>.

299. Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

300. Статистична інформація Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kharkivoda.gov.ua/uk>.

301. Стеченко Д. М. Механізми регулювання економіки. Навчальний посібник [Електронний посібник] / Д. М. Стеченко. – К. : МАУП, 2000. – 176 с. – Режим доступу : <http://www.univer.km.ua/visnyk/528.pdf>.

302. Столяров В. Ф. Основи формування фінансового механізму державного регулювання регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В. Ф. Столяров, О. В. Шинкарук. – Режим доступу: http://zbirnuk.bukuniver.edu.ua/issue_articles/9.pdf.

303. Тарасова О. О. Концептуальна модель економіки регіону [Електронний ресурс] / О. О. Тарасова // Проблеми системного підходу в економіці. – 2009. – № 4. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID.

304. Тейлор К. Интеллектуальный капитал [Электронный ресурс] / К. Тейлор. – Режим доступа : http://www.osp.ru/cw/2001/13/023_0.htm.

305. Теницька Н. Б. Складові та чинники формування інтелектуального потенціалу [Електронний ресурс] / Н. Б. Теницька. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua>.

306. Уманців Ю. М. Механізм економічної політики. Основні форми та методи державного регулювання розвитку регіонів [Електронний ресурс] / Ю. М. Уманців. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/13331222/ekonomika/osnovni_formi_metodi_derzhavnogo_regulyuvannya_r_ozvitku_regioniv.

307. Унгурян В. Я. Регіональні чинники формування й використання людського капіталу [Електронний ресурс] / В. Я. Унгурян. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/8._NPE_2007/Economics/21182.doc.htm.

308. Управління регіональним розвитком [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gendocs.ru/v27193/>.

309. Уткін Е. А. Концепція регіонального розвитку [Електронний ресурс] / Е. А. Уткін, А. Ф. Денисов. – Режим доступу : http://refs.co.ua/85967-Konceptsiya_regional_nogo_razvitiya.html.

310. Хаустова В. Е. Развитие когнитологии как научного направления и использование его при решении социально-экономических задач [Електронний ресурс] / В. Е. Хаустова, В. А. Зинченко // Збірник наукових праць "Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики". – 2009. – № 2 (7).– Режим доступу : [http://www.khibs.edu.ua/2\(7\)2009/index.html](http://www.khibs.edu.ua/2(7)2009/index.html).

311. Центр підтримки екології. Екологія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://centrecologiy.com/ukraine.html>.

312. Чабанов Э. И. Факторы и условия развития региональной социальной инфраструктуры в условиях модернизации экономики России [Электронный ресурс] / Э. И. Чабанов. – Режим доступа : <http://www.sworld.com/ua>.

313. Чижевич К. Методологічні засади формування євро регіональної політики та особливості застосування позитивного досвіду транскордонної співпраці для України [Електронний ресурс] / К. Чижевич. – Режим доступу : <http://www.viem.edu.ua/konf2/art.php?id=0607>.

314. Яцков А. В. Екологізація регіональної політики на засадах "зеленої" економіки [Електронний ресурс] / А. В. Яцков. – Режим доступу : <http://ep3.nuwm.edu.ua/970/>.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Гавкалова Наталія Леонідівна
Шумська Ганна Миколаївна
Власенко Тетяна Анатоліївна та ін.

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА
ЗАСОБОМ СТВОРЕННЯ СИСТЕМНОГО
БАЗИСУ СИНТЕЗОВАНОГО КАПІТАЛУ**

Монографія

*За загальною редакцією докт. екон. наук,
професора Гавкалової Н. Л.*

Відповідальний за випуск *Гавкалова Н. Л.*

Відповідальний редактор *Оленич М. М.*

Редактор *Ганцевич Н. І.*

Коректор *Маркова Т. А.*

План 2015 р. Поз. № 12-Н.

Підп. до друку 25.12.2015 р. Формат 60 x 90 1/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 19,0. Обл.-вид. арк. 23,75. Тираж 500 пр. Зам. № 270.

Видавець і виготівник – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Леніна, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*